

Forfatter: Palladius, Peder

Titel: Peder Palladius' Danske Skrifter

Citation: Palladius, Peder: "Peder Palladius' Danske Skrifter", i Palladius, Peder: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen , H.H. Thiele, 1911-1926, s. a. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-palladius02val-root.pdf> (tilgået 08. marts 2024)

Anvendt udgave: Peder Palladius' Danske Skrifter

Peder Palladius

Danske Skrifter

Udgivet for Universitets Jubilæets danske Samfund
Af Lis Jacobsen

5. Levering
København
H H. Thieles Bogtrykkeri
1914

b

PEDER PALLADIUS' DANSKE SKRIFTER INDHOLDSOVERSIGT

I. BIND

- 1. Oversættelse af Luthers lille Katekismus. 1537.
- 2. Oversættelse af Luthers Enchiridion. 1538.
- 3. Om lønligt Skriftemaal. 1538.
- 4. Oversættelse af Kirkeordinansen. 1539.
- 5. Oversættelse af Luthers En enfoldig Bedebog. 1540.
- 6. Fortale til Huberinus' Guds Straf og Vrede. 1543.
- 7. Fortale til Luthers Bedebog. 1544.
- 8. Fortale til Urbanus Regius' Sjælens Lægedom. 1544.
- 9. Fortale til Matthias Parvus' Oversættelse af Palladius' Katekismusudlæggelse. 1546.
- 10. Fortale til Alb. Gjøe's Loci communes. 1549.
- 11. Hvorledes Manddrabere skulde afløses. 1542. Expeditiones pro pastoribus.
- 12. Undervisning om besatte. 1547. Expeditiones pro pastoribus.
- 13. Om lønligt Skriftemaal u. A. Expeditiones pro pastoribus.
- 14. Modus absolvendi puerorum oppresseres. u. A. Expeditiones pro pastoribus.

II. BIND.

- 15. Oversættelse af Veit Dietrichs Trøstesprog. 1550.
- 16. Fortale til Christian den Tredjes Bibel. 1550.
- 17. En daglig Bekendelse. 1551.
- 18. Oversættelse af Ochino's Nogle mærkelige Bønner. 1551.
- 19. Oversættelse af Savonarola's Udlæggelse af Miserere. 1551.
- 20. Oversættelse af Justus Menius' Om Exorcismo. 1551.
- 21. En Undervisning udi Husholdning. c. 1552.
- 22. En Traktat (Uddrag af Visitatsbogen). 1553.
- 23. En Præservativ mod Pest. 1553.
- 24. Om Mildhed. 1553.

- 25. Om Aager. 1553.
- 26. Efterskrift til Ordinansen. 1553.

c d
e

Peder Palladius

Danske Skrifter

Udgtvet for
Universitets-Jubilæets danske Samfund ved
Af Lis Jacobsen

Andet Bind

København
H. H. Thieles Bogtrykkeri 1914-15

f

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Oversættelse af Veit Dietrich, Nogle dejlige Sprog, 1550.....	1
Fortalen til Chr. III's Bibel, 1550.....	45
En daglig og personlig Bekendelse, 1551.....	69
Oversættelse af Ochino, Mærkelige Bønner, 1551.....	83
Oversættelse af Savonarola's Udlæggelse af Miserere, 1551.....	133
Oversættelse af Justus Menius, Om Exorcismo, 1551.....	219
En Undervisning kortelig at bede, c. 1551.....	277
En Traktat, Uddrag af Visitatsbogen, 1553.....	309
En Præservativ mod Pestilens, 1553.....	323
En Undervisning om Mildhed, 1553.....	363
Bibelsprog mod Aager, 1553.....	389
Efterskrift til Ordinansen, 1553.....	407

1
OVERSÆTTELSE AF
VEIT DIETRICH
NOGLE DEJLIGE SPROG
1550.

2
3

INDLEDNING.

I.

ORIGINALEN.

DET lille Skrift af den tyske Reformationsskribent *Veit Dietrich*, der er Grundlag for Palladius' Oversættelse "Nogne deylige Sprock aff den Hellige Scrifft", omtales ikke i nogen af de dog meget udførlige Veit Dietrich-Bibliografier, der findes fra ældre og nyere Tid. Heller ikke nævnes det i nogen Lutherbiografi, skønt det indeholder autentiske Oplysninger om Luthers Liv og Sindsstemning under Opholdet paa Koburg Slot 1530. Der var da al Grund til at tro, at Skriftet længst var gaaet tabt. Ved Henvendelse til de tyske Biblioteker, hvor Reformationslitteraturen er særlig rigt repræsenteret, viste det sig imidlertid, at nogle enkelte Exemplarer af det endnu var i Behold. Disse er:

1. Et Tryk, hvis Titelblad mangler, men paa hvis sidste Blad staar: *Zu Nürnberg/ bey M. Joachim Hellern*. Mester Joachim Heller blev i 1546 Professor i Matematik i Nürnberg og oprettede her i Begyndelsen af Halvtredserne et Trykkeri, der bestod, indtil han 1563 forlod Byen. Trykket maa da være ældre end dette Aar. Skriftet bestaar af følgende Dele: 1. Veit Dietrichs Fortale, Bl. A2r-A3r = Palladius' Oversættelse, nf. S. 19-20; 2. Trøstesprog, * 4 Bl. A3v-B2v = Pall. Overs., nf. S. 21-28; 3. Exempler, Bl. B2v-B4v = Pall. Overs., nf. S. 28-30; 4. Trøstesprog for Kirken, Bl. B4v = Pall. Overs., nf. S. 31; 5.-7, Ps. 25, Ps. 34, Ps. 85, Bl. B5r-B8r = Pall. Overs., nf. S. 31-34. Herefter Bogtrykkerens Navn og Trykkestedet. Til Oversættelsens sidste Stykker, nf. S. 35-39, har denne Udgave intet tilsvarende.

2. Et Königsberg-Tryk fra 1577. Exemplaret er fuldstændigt; paa Titelbladet staar:

Schöne Trostsprüche / für die Engstigen Gewissen. H. Vitus Dietrich. Gedruckt zu Königsperg/ Bey Georgen Osterbergern. 1577.

Udgavens Indhold stemmer med Nürnbergtrykkets til og med Ps. 34; derefter følger forskellige korte Bønner under Titlen "*etliche schöne Gebetlin*".

3. Et Königsberg-Tryk fra 1583: bogstavret Optryk af Nr. 2.

4. Et Nürnberg-Tryk fra 1597 med Titel:

*Sehr schöne Trostsprüche/ auss heiliger Göttlicher schrift
gezogen/ Für die ängstigen Gewissen. Durch Veit Dietrich.
Nürnberg. MDXCVII.*

Indholdet stemmer med Königsbergtrykkets. Kun findes

i Stedet for Bønnerne den 127. Psalme.

5. En latinsk Oversættelse af Nicolaus Selneccerus, trykt i Nürnberg 1553. Titlen er:

Sententiæ consolatoriæ. Ex sacra scriptura collectæ, et ad conscientias tristibus cogitationibus, et alijs incommodis oppressas accommodatæ.

Oversættelsen indeholder af Veit Dietrichs Trøstesprog kun selve Trøstesprogene med Exempler.

6. En ny Udgave af Selnecceri Oversættelse, trykt i Wittenberg 1556. 1 * 5 Veit Dietrich døde 25. Marts 1549. De bevarede Tryk er altsaa alle udkommet efter hans Død. At Original-Udgaven dog ikke som enkelte andre af hans Skrifter er et "efterladt" Værk, men er udkommet i hans Levetid, viser den danske Oversættelse os. Palladius fortæller nemlig i sin Fortale, der er dateret "St. Thomas Dag før Jul 1549", at han har oversat Skriftet efter en lille tysk Bog, som han har laant af Herluf Trolle. Denne maa da have haft et Tryk af Trøstesprogene i sit Eje i Sommeren 1549, og Originaludgaven maa derfor senest være fremkommet i 1548 eller i Begyndelsen af 1549, Men mange Aar gammelt kan den ikke have været, thi Veit Dietrich benævner i sin Fortale Luther: "dem Ehrwürdigen vnnd seligen Mann D. Martin Luther"; Fortalen maa da være skrevet efter Luthers Død 18. Febr. 1546.

Medens Originalens Udgivelsestid saaledes falder i Slutningen af Fyrreerne, er Trøstesprogenes Affattelsestid langt ældre. Herom faar vi Oplysning i Fortalen, hvor Veit Dietrich meddeler:

Ich soll aber gleich wol euch nicht verhalten/ das diß büchlein nicht von mir zugerichtet/ sondern durch aus 1 von einem andern Gottseligen frommen Mann zusammen gezogen ist. Denn da ich vnter dem Reychßtage zu Augspurg/ bey dem Ehrwürdigen vnnd seligen Mann D. Martin Luther/ im Schloß zu Coburg war/ hetten wir daselb einen feynen Pfarrherrn *Johann Grosch*/ der alle Sonntag im schloß Predigte. Vnnd weyl es/ des ehgemelten vnnd inn Gott seligen D. Luthers brauch für vnd für war/ das er gemeiniglich inn viertzehnen

tagen.... zum Hochwirdigen Sacrament gienge/ vnd zuuor die Absolution begerte/ vnd suchete/ rhümete er des genielten Pfarrherrn trost vnnd vnterricht dermassen/ das ich auff ein zeyt jhn drumb bate/ er wolte in einer kurtz/ die Sprüche mir zusammenfassen/.... Solches thet der fromme Mann gern/ vnd richtet mir dieses Büchlein *von wort zu wort zu/* wie jhrs jetzvnndt sehet.

* 6

Trøstesprogene er altsaa samlede, ikke af Veit Dietrich i 1546-48, men af Luthers Sjaelesørger paa Koburg Slot, Johan Grosch², i Aaret 1530. Men hvor meget af Skriftet skyldes Joh. Grosch, hvor meget Udgiveren Veit Dietrich? En Sammenligning mellem Skriftsteder og Salmer i "Trøstesprogene" og i de forskellige Udgaver af Luther-Biblen vil give Svar herpaa. En saadan Sammenligning vil nemlig vise, at Stykke 2-3 (Trøstesprogene og Exemplerne) stemmer nøje overens med Texten i Luthers Bibeloversættelser fra Slutningen af Tyverne, mens Stykke 4-7 (Trøstesprog for Kirken og Salmerne) har en fra disse Udgaver forskellig Text, men nøje stemmer med Texten i Luthers reviderede Bibeloversættelser fra Fyrreerne. Da Joh. Grosch nu ikke i 1530 kan have forudset, hvorledes Luther 10-15 Aar efter vilde forbedre sin Bibeloversættelse, følger heraf, at Koburg-Præsten kun har skrevet selve Trøstesprogene med de vedføjede Exempler; Tillæggene maa skyldes Skriftets Udgiver eller Bogtrykker; men deraf følger ogsaa, at Præstens Skriftsprogsamling virkelig er blevet udgivet uændret, "Ord for Ord" som Veit Dietrich siger. Et Par Exempler fra det gamle og det nye Testamente vil vise Forholdet mellem Skriftets Text og Luthers Bibeloversættelser.

* 7

Ps. 51.19:

Trostsprüche, Bl. B3r

Ein zerbrochen vnnd zerschlagen hertz/ wirst du Gott nicht verachten.

New deudsch Psalter. Wittemb. 1528.

Ein zebrochen vnd zeschlagen hertz wirstu Gott nicht verachten.

Udgaverne efter 1530 har derimod: *ein geengsfes vnd zeschlagen hertz etc.*

Rom. 3.25:

Trostsprüche, Bl. B2 r

Welchen Gott hat fürgestellet zu einem gnadenstul/ durch den glauben inn seinem blut/ damit er die gerechtigkeit die für jm gilt/ darbiete/ in dem das er vergibt die sünde/ die zuuor sind geschehen/ vnnter Göttlicher gedult/

Das Neue Testament. Wittemb. 1529.

Welchen Gott hat furgestellet zu einem Gnadenstuel/ durch den glauben jnn seinem blut/ damit er die gerechtigkeit/ die fur jm gilt/ darbiete/ jnn dem das er vergibt die sunde/ die zuuor sind geschehen vnnter göttlicher gedult/

I Stedet for *darbiete* har Udgaverne 1522-28 *beweysse*, og i Stedet for *das er vergibt die sunde die zuuor sind geschehen* har Udgaverne 1532-45 *das er sunde vergibt/ welche bis an her blieben war.*

Der er saaledes ingen Tvivl om, at Joh. Grosch har afskrevet sine "Trøstesprog" efter de i 1530 nyeste Bibeloversættelser; og Veit Dietrich har udgivet Samlingen uændret henvend en Snes Aar derefter uden Hensyntagen til de forbedrede Lutherske Oversættelser, der siden da var fremkommet.

Med de Stykker, der følger efter "Exemplerne", er Forholdet et andet. Det første af disse er: *Trost Sprüche/ für die Christliche Kirche*. Skriftstedet Ps. 43.5 heri lyder:

Was betrübst du dich meine Seel/ vnd bist so vnruhig in mir? Harre auff Gott/ dann ich werde jm noch dancken/ das er meines angesichts hülffe/ vnd mein Got ist.

Dette svarer ganske til Skriftstedet i Bibeludgaverne 1543 og 1545, men er forskelligt fra alle ældre Bibeludgaver og Særudgaver af Salmerne, der fra 1531 har: *das er mir hilfft mit seinem angesicht/ vnd das er mein Gott ist*, og før 1531: *vmb das hayl seines angesichts etc.* Forholdet er det samme ved de følgende Salmer. De er afskrevet efter den reviderede Bibel 1545 (el. 1543) af Veit Dietrich - eller af Bogtrykkeren. Det sidste er sandsynligst, da Veit Dietrich ikke nævner disse Bilag i Fortalen, men udtrykkelig siger, at Joh. Grosch har skrevet "denne lille Bog, Ord for Ord, som I nu se den". Sikkert er det imidlertid, at de maa være tilføjede i Originalen - eller i hvert Fald i de aller ældste Udgaver - da de fandtes i "den lille tyske Bog", som Palladius i 1549 oversatte Nøgne deylige Sprock efter. Den Udgave, der har ligget til Grund for Oversættelsen, har altsaa bestaaet af følgende Dele: 1. En Fortale, skrevet af Veit Dietrich i Tidsrummet 1546-48; 2. Trøstesprog med Exempler samlet og nedskrevet af Koburg-Præsten Joh. Grosch 1530; 3.

Trøstesprog for Kirken og tre af Davids Salmer afskrevne efter Luthers Bibeloversættelse 1545 (el. 1543) og vedføjede af Veit Dietrich eller Bogtrykkeren. 4. Desuden har den muligvis indeholdt den Samling korte Skriftsprog om Troen og de to Bønner, der afslutter den danske Oversættelse (jfr. nf. S. 14).

II. OVERSÆTTELSEN.

Af de to ældste tyske Udgaver, der er bevaret, Nürnbergtrykket fra Halvtredserne og Königsbergtrykket fra Halvfjerdsenerne, er det sidste omtrent ordret overensstemmende med det første, men dog, som det allerede vil være fremgaaet, intet Optryk af dette: 1.1 Nürnbergtrykket findes efter Trøstesprogene tre Davidssalmer, Nr. 25, 34 og 85, i Königsbergtrykket findes kun to, Nr. 25 og 34; derefter følger forskellige Bønner, som ikke findes i Nürnbergtrykket; 2. Königsbergtrykket har i Fortalen et *durch aus*, som mangler i Nürnbergtrykket. Paa det første Punkt stemmer den danske Oversættelse med Nürnbergtrykket, paa det andet med Königsbergtrykket, man maa derfor, naar man vil bestemme Oversættelsens Forhold til Originaltrykket, tage Hensyn til begge disse ældste bevarede Udgaver.¹ Lad os tage et Exempel - Skriftsproget 1. Joh. 2.1-3; dette lyder i de to tyske Tryk:

Nürnbergtrykket.

Vnd ob yemandt sündiget/ so haben wir einen Fürsprecher bey dem Vatter/ Jhesum Christ/ der gerecht ist/ vnd derselbig ist die versönung für vnser sünde/ nicht allein aber für die vnnsere/ sonder auch für der gantzen welt/ Vnnd an dem mercken wir/ das wir jn kennen/ so wir sein gebot halten.

Königsbergtrykket.

Vnd ob jemand sündiget/ so haben wir ein Fürsprecher bey dem Vater/ JESum Christ/ der gerecht ist/ vnd derselbig ist die versönung für vnser sünde/ nicht allein aber für die vnssere/ Sondern auch für der gantzen Welt/ etc.

Den sidste Sætning er altsaa i Königsbergtrykket erstattet med et "etc.", men Oversættelsen følger Nürnbergtrykket Ord for Ord:

Oc der som nogen synder/ da haffue wi en Talsmand hoss Faderen/ Jesum Christum/ der retferdig er/ oc hand selff er forligelsen for vore synder/ men icke alene for vore/ men ocsaa for den ganske verdens/ Oc der paa mercke wi/ at wi kende hannem/ der som wi holde hans bud. (Nf. S. 25).

Ligeledes stemmer Oversættelsen overens med Nürnbergtrykket i Fortalens *Min kære Ven oc Broder* (S. 19, L. 3) = Nürnbergtrykkets *Mein lieber Freundt vnnd Bruder*, mens Königsbergtrykket kun har: *Mein lieber Bruder*. Endvidere har Oversættelsen ligesom Nürnbergtrykket i "Exemplerne" Rækkefølgen: Zach. 2, Jer. 31 (S. 29 nf.), mens Königsbergtrykket (og det yngre Nürnbergtryk) har: Jer. 31, Zach. 2. Endelig har Königsbergtrykket fejlagtigt Joh. 16, hvor Oversættelsen ligesom Nürnbergtrykket har det rette Citat Joh. 6 (S. 23, L. 12), omvendt har Nürnbergtrykket ved Fejl Rom. 2, hvor Königsbergtrykket og Oversættelsen rigtigt har Rom. 3^{*} 10 (nf. S. 27). At her ikke kan være Tale om, at der i Oversættelsen er rettet Fejl, som fandtes i Grundteksten, tør man slutte af den ganske ukritiske Maade, paa hvilken andre baade Talfejl og Ordfejl overføres paa Dansk (se Noterne til S. 29, L. 1 og L. 29, samt til S. 30, L. 13). Et Par Steder stemmer de to tyske Udgaver overens, men afviger fra Oversættelsen, som derfor rimeligvis her, sikkert ved Skødesløshed, har ændret Originalens Text: Tilføjelsen til Joh. 1.29: *Min broder du est oc en syndere* etc. (nf. S. 27, L. 3) staar i de tyske Tryk efter det følgende Skriftsprog (1. Pet. 1); og i Oversættelsen følger Rom. 5 efter 1. Joh. 4 (nf. S. 26), i de tyske Tryk findes mellem disse to Skriftsprog et Vers fra Ezech. 18. Af det anførte vil det fremgaa: 1. at hverken Oversættelse eller noget af de tyske Tryk paa alle Punkter er overensstemmende med den tabte Original, 2. at ingen af de bevarede Udgaver er direkte Grundlag for en anden af disse. Grafisk kan dette fremstilles saaledes:

Hvor de to tyske Udgaver stemmer ordret overens, maa dette skyldes, at begge stemmer med Originaltrykket, d. v. s. vi kender i disse Tilfælde Ordlyden af Originalens Text. Jeg vælger da nogle saadanne Steder til Sammenligning med den danske Oversættelse. I det ortografiske følges det ældste Tryk, Nürnbergtrykket.

Fortalen S. 20, L. 1

da er det meget gaat at wi haffue it vist forraad aff Scrifften/ om det oc det Sprock vil icke vere sterck nock/ at wi da søge it andet op/ som er ret klart oc vist/ som wi kunde staa paa/

Nürnbergtrykket, Bl. A3r

Da ist es sehr gut/ das wir einen gewissen vorrath auß der Schrifft haben/ ob der vnd jener Spruch nicht wolte starck genug sein/ das wir einen andern suchen/ der lauter klar vnd gewiß sey/ vnd darauff wir fussen können/ 11

Indskud efter 1. Tim. 1, S. 27, L. 22

* Det forsee dig ocsaa til hannem/ saa vel som Paulus/ saa bliffuer du from oc salig.

Indskud efter Luc. 18, S. 29, L. 16

* Der faare tro frilige at vor Herre Christus haffuer gjort fyllist for dine Synder/ oc forlader dig dem/ saa est du allerede salig/

Nürnbergtrykket, Bl. A4'

* Das versehe dich auch zu jhm als wol/ als Paulus/ so wirst du fromm vnd selig.

Nürnbergtrykket, Bl. B3v

* Darumm glaub frey/ das der Herr Christus für deine sünde genug gethan/ vnd sie dir vergeben habe/ so bist du schon selig.

Disse Exempler er tagne fra Stykker udenfor Skriftsprogene, hvor enhver Paavirkning fra ældre danske Bibeloversættelser er udelukket. At Palladius her fulgte Originalen nøje var at vente.

Af meget større Interesse er det imidlertid at undersøge Oversættelsen af selve Skriftsprogene og Salmerne. Da disse, som paavist, nøje stemmer med den tilsvarende Text i Luther-Biblen, har vi jo i den danske Text en dateret og autentisk Palladius-Oversættelse af forskellige Stykker af Biblen, en Oversættelse, der er samtidig med Christian den Tredjes Bibel, og hvis Grundlag i det væsentlige er det samme som dennes, - Afgigelserne i de tilgrundliggende Luther-Bibler kan i hvert Fald, da de kendes, elimineres -; lad os da se, hvilket Resultat en Sammenligning vil give. Har Palladius, der som Formand i Bibelkommissionen¹ maa formodes at have taget virksom Del i Revisionen af Chr. Pedersens Oversættelse og Fastsættelsen af den endelige Text, afskrevet Trøstesprogene i Veit Dietrich-Skriftet efter de tilsvarende Steder i Christian den Tredjes Bibel, saa Bibelstederne i de to Skrifter, der skulde udkomme samtidig, stemte overens, eller har han uden Hensyn hertil selv oversat Trøstesprogene, - og er i saa Fald hans Text mere frigjort fra Luther-Texten end Biblens 1550, eller er det omvendte Tilfældet?

Lad os til Sammenligning vælge nogle Exempler, hvor Veit Dietrich-Texten og Grundlaget for Christian den Tredjes^{*} 12 Bibel, Luthers reviderede højtyske Bibeludgave 1545 1, har

samme Ordlyd.

Jes. 53.4:

Veit Dietrich, Bl. A3 v

FVr war er trug vnsere kranckheit/ vnd lud auff sich vnserc schmerzen/

Palladius' Oversættelse, S. 21, L. 4

Sandelige drog hand vor Siugdom oc lagde paa sig vor pine

Luther-Biblen 1545

Fur war er trug vnser Kranckheit/ vnd lud auff sich vnser Schmerzen/

Biblen 1550

Sandelige hand bar vor Siugdom/ oc tog vor Pine paa sig

Hebr. 9.27-28:

Veit Dietrich, Bl. A4v

Wie den menschen gesetzt ist ein mal zu sterben/ darnach aber das gerichte. Also ist Christus ein mal geopffert/ wegk zu nemen viler sünd. Zum andern mal aber wird er one sünd erscheinen/ denen die auff jhn warten zur seligkeyt.

Palladius' Oversættelse, S. 21, L. 29

Lige som det er *Mennicken* skickket at hand skal en *tid dø/* der effter dommen/ saa er Christus en tid offret at borttage mangis synder/ men den *anden tid/* skal hand obenbaris/ *foruden* Synd/ dem/ som *biie effter* hannem til salighed.

Biblen 1545

wie den Menschen ist gesetzt/ ein mal zu sterben/ darnach aber das Gerichte/ Also ist Christus ein mal geopffert/ weg zu nemen vieler *sünde/ Zum* andern mal aber wird er on sünde erscheinen/ denen die auff jn warten/ zur Seligkeit

Biblen 1550

lige som det er skicket *for alle Menniske/* at de skulle *en gong dø/ oc* der effter Dommen/ Saa er Christus *en gong* offret/ at borttage mangis synder/ Men *anden gong* skal hand obenbaris *vden* synd/ *faar dem/* som *vente* hannem/ til Salighed.

Det vil ses, at de to Oversættelser er ganske uafhængige af hinanden - forskellige i *Ordvalg drog: bar* (tysk *trug*), *lagde: tog* (ty. *lud*), *tid: gong* (ty. *mal*), *bie: vente* (ty. *warten*), i *Ordstilling lagde paa sig vor pine: tog vor Pine paa sig* (ty. *lud auff sich vnsere schmerzen*), i *Syntax Mennicken: for alle Menniske* (ty. *den Menschen*), *dem: faar dem* (ty. *denen*). Palladius' Oversættelse er mere bundet til Originalen, men Biblens Ordvalg og Ordføjning* - 13 sejrede i det danske Sprog. En nærmere Sammenligning bekræfter dette.

I Joh. 6.37 staar der i Luther-Biblen og hos Veit Dietrich *den werde ich nicht hinaus stossen*; Palladius gengiver det ved det stærkt tysksfarvede *den skal ieg icke støde hen vd* (S. 24, L. 12), Biblen 1550 derimod ved *den skal ieg icke vdstøde*; i I. Joh. 2. I har Luther (og Veit Dietrich) *Jhesum Christ/ der gerecht ist*, Palladius bevarer Ordstillingen: *Jesum Christuml der retferdig er/* (S. 25, L. 8), Biblen 1550 fordanser den: *Jhesum Christum/ som er retferdig/*; i Rom. 14.8 har den tyske Text: *Wir leben oder sterben/ so sein wir Gottes* (Biblen 1545: *so sind wir des Herrn*); dette oversættes i Biblen 1550: *huad helder wi leffue eller dø/ da høre wi Herren til*, mens Pall. bevarer den tyske Konstruktion: *Wi leffue eller dø/ da høre wi Gud til* (S. 26, L. 33). Meget ofte gengives samme tyske Ord, ved forskellige Ord eller Udtryk i Biblen og hos Palladius. Denne har I. Pet. 2.24: *Hand haffuer selff offret vore Synder paa sit Liff* (S. 21, L. 13), Biblen 1550 har det sejrende Udtryk *paa sit legeme* (tysk *an seinem leibe*). Pall. gengiver i Joh. 6.37-40 *am Jüngsten tage ved paa domme dag* (S. 24, L. 17 og 19), Biblen 1550 ved *paa den yderste dag*; Pall. bevarer den upersonlige Form i "længes" og "frygte", saaledes har Pall. i den 25. Ps. (S. 31, L. 17) *Effter dig HERre lengis mig* = tysk *Nach dir Herr verlanget mich*, men Biblen *Herre/ ieg lengis effter dig*; og i 34. Ps. har Pall. *dem som hannem frycte* (S. 32, L. 9), men Biblen *de som hannem frøcte* (tysk: *die jhn fürchten*). Hos Pall. læser man *Jeg oc Faderen ere ens* (S. 26, L. 9); det er en "Oversættelse" af det tyske *Ich vnd der Vater sind eins*. Ogsaa her har Biblen det rette: *Jeg oc Faderen ere it* (Joh. 10.30).

Disse og mangfoldige andre Forskelligheder synes mig et nyt Vidnesbyrd om, at Sproget i Christian den Tredjes Bibel i det væsentlige skylder Christiørn Pedersen, ikke Bibelkommissionen, sin Form; Revisorernes Arbejde har bestaaet i, at indføre alle de - rigtige og gale - Forandringer, 14 der var foretaget i de senere Udgaver af Luthers Bibel, d. v. s. bringe Biblen 1550 i fuldstændig verbal Overensstemmelse med den sidst reviderede Bibel 1545; men af Hensyn til det *danske* Sprog har Bibelrevisionen næppe ændret Chr. Pedersens Text, og skal man dømme efter Palladius' Bibeloversættelser, har dette ikke været til Skade.

Efter Oversættelsen af de tre Salmer følger som ovenfor omtalt nogle Skriftsprog og Bønner, hvortil intet tilsvarende findes i de bevarede tyske Udgaver. Da Tillæggene i disse imidlertid indbyrdes er ganske forskellige, er det meget sandsynligt, at Tillæggene i den Udgave, efter hvilken Palladius har oversat Trøstesprogene, har afvejet saavel fra Nürnbergtrykkets som fra Königsbergtrykkets og indeholdt den Skriftsprogssamling og muligvis de Bønner, der findes i den danske Udgave. Havde Palladius taget dem andetsteds fra, vilde han vistnok have bemærket dette i Forordet, saaledes som han i Forordet til det nedenfor udgivne Skrift "Mærkelige Bønner" giver Meddelelse om sine Tilføjelser (se nf. S. 105).

"Ordsprogene om Troen" stemmer med Skriftstederne i Luthers reviderede Bibel: *"Der som i icke trol saa kunde i icke blifue ved/"* lyder Es. 7. 9 (S. 35, L. 5); dette gengiver Luthers *Gleubt jr nicht/ So bleibt jr nicht*, som det hedder i Udgaverne efter 1540, mens de ældre Udgaver har: *Gleubt jr nicht/ so werdet jr feilen*. Derimod synes den efterfølgende "Velsignelse over Israels Folk" at stamme fra en af de første Udgaver af Luthers Bibeloversættelse. Udgaverne 1534-45 har: *Der Herr lasse sein angesicht leuchten vber dir* (= Biblen 1550: *Herren lade sit Ansicht skinne offuer dig*), men de ældre Oversættelser har: *Der Herr erleuchte sein angesicht vber dir*, hvilket svarer til Texten hos Palladius: *Herren opliuse sit ansicht offuer dig* (S. 37, L. 18).

Disse Exempler vil have vist, at ogsaa her er Oversættelsen, som venteligt var, ganske uafhængig af den samtidige danske Bibeloversættelse. Lad os tage endnu et Exempel, hvor det tyske Grundlag er ens. Paulus' Brev 15 til Epheserne 6.16 lyder i Luther-Biblen: *Vor atten dingen aber/ ergreiffet den Schilt des glaubens/ mit welchem jr auslesschen künd alle fewrige Pfeile des Bösewichtes*. Dette gengives i Christian

den Tredjes Bibel: *Men faar alle ting/ tager Troens Skiold/ met huilcken i kunde vdslycke alle den forgifftige Fiendis gloende Pile*, men hos Palladius: *I alle ting griber fat paa Troens skiold/ met huilcken i kunde vdslycke alle den skalckis gloende pile* (nf. S. 36, L. 23).

Hvad man derimod næppe vilde vente er, at samme Skriftsprog kan være oversat forskelligt i "Trøstesprogene" og i "Ordsprogene". Og dog er det saa. Et enkelt Exempel:

Joh. 5.24:

Palladius' Oversættelse, S. 23, L. 21

Huo der hører mine ord oc *troer den/* som mig haffuer vdsent/ hand haffuer det euige lifff/ oc kommer icke *til dommen/* Men er *hen trengt* igennem fra døden til lifffuit.

Palladius' Oversættelse, S. 35, L. 18

Huo der hører mine ord oc *troer paa den* som meg haffuer vdsent/ hand haffuer det euige lifff/ oc kommer icke i *dommen/* men *hand haffuer trengt sig* igennem fra døden til lifffuit.

Saa lidet bekymrede Sjællands Biskop, Lederen af Bibelkommissionen, sig dengang om verbal Overensstemmelse i Skriftens Ord. Vi skal nedenfor se, hvorledes denne Frihed paa overraskende Maade giver sig Udslag i selve Biblen.

III.

Palladius' Oversættelse af Veit Dietrichs Skrift er i lille Kvant, med 24 Linjer paa Siden. Det bestaar af 6 Læg, sign. A-F. Bogen er "prentet i den kongelige Stad København af Hans Vingaard" Aar 1550. Af Originaludgaven findes to Exemplarer paa d. kgl. Bibl. - det ene trykt paa gult Papir. Senere Udgaver kendes ikke.

16

17

18

Erlig oc Velbyrdig Quinde Fru Berete Gøye/ Naade oc Fred i vor Herre Christo.

Kjere Fru Berete/ den lille Tydske Bog/ som ieg laante aff eders Riere hosbonde/ Erlig oc Velbyrdig Mand/ Herluff Trolle/ vdsette ieg paa danske/ oc sender ieg eder den/ til Nyt Aars gaffue/ for en tacfnemmeligheds bekendelse/ som it ædelt Liggende fæ/ der dog icke skal skiulis i kister oc skrin/ men vddelis til Guds vdualde. Thi det er til hobe sancket aff det Ny oc Gamle Testamente/ til at trøste bedrøffuede Hierter/ i fristelsens tid/ som tit oc offte er behoff/ Fordi at Satan icke vil lade Guds vdualde vere met fred/ i denne iammer dal/ Huor faare it christet menniskis leffnit er ocsaa en Strid oc Ramp/ || at træde frem vdi/ mod Fristeren/ som Christus vor salig gørere trædde selff for oss/ vdi saadan en kamp/ i ørcken/ i vrtegaarden/ paa kaarsit etc. oc brød igennem ved det Salige Gudz ord/ Bogen er liden dog skal den vel loffue sig selff aff sin fonstermand/ det er/ aff den Helligaand Lige som Perler oc dyrebare Stene ere vel smaa/ dog ere de kaaftelige/ oc ædele Folck haffue dem besynderlige kære/ saa er vel denne bog liden i sig selff/ men offuergaar dog i Gudz sandhed alle liggendefæ/ som kunde findis i Verden aff Guld/ Perler oc dyrebare Stene. Bedendis eder der faare at i ville tage dette hiertens Liggendefæ til tacke oc haffue det Fært oc vdi en idelig brug/ da skal eder icke fattis trøst oc husualelse i tilbyrlig tid/ Eder den almectigste Gud befalendis/ Screffuit i Røbenhaffn/
S. Thomis dag/ faar Juuel.
M. D. Xlix.

Peder Palladius.

Fortalen.

N. N. Min sønderlig gode ven/ Naade oc fred aff Gud/ ved vor Herre Jesum Christum. Min kære Ven oc Broder/ effterdi ieg veed vel aff eders nød oc daglige fristelser at sige/ som i haffue beklaget faar mig oc spurt mig om raad/ oc ieg er i alle maade skyldig/ at giffue eder oc huer Christen trolige/ raad i saa maade/ haffuer ieg ladet Prente eder oc andre/ som ere stedde i lige saadan nød (thi denne fristelssse er saare almindelig oc findis mestendel hoss de beste christne) denne lille Bog til trøst/ at i skulle den bruge/ oc affuerie samme fristelssse der met/ Thi tvi kunde icke haffue nogen anden hielp/ eller beskermelssse/ mod Satans forgiftige pile oc vort syndige hiertis forargelse/ oc forfengelige tancker/ end Gudz ord/ Jeg vil dog alligeuel det icke forholde for eder/ at denne lille Bog er icke aff mig beskicket/ men altsammen aff en anden from/ gudfryctig mand til hobe dragen/ Thi der ieg vaar hoss den Verdige || oc Salige Doct. Morthen Luther paa Slaattet til Coberg (paa den tid/ der Herre dagene vaare til Ausborg) haffde wi der en from Sogneprest/ ved naffn Her Johan Grosk/ som predickede huer syndag paa Slaattet. Oc effterdi det vaar salige D. Morthen Luthers seduan stedze oc altid/ at hand mestendel/ huer fiortende dag/ eller i det lengste/ huer tre vgers dag gick til det Høyuerdige Sacramente oc begerede oc søgte effter affløsning tilforn/ da prisede hand forneffnde Sogneprestis trøst oc vnderuisning i den maade/ saa at ieg en tid bad hannem der om/ at hand vilde tilsammen scriffue mig samme Sprock effter som hand brugede dem i affløsningen til at trøste Samuittigheder met/ Det gjorde den fromme mand gierne/ oc screff mig denne lille Bog ord fra ord/ som i nu see/ Det behagede den Høyuerdige oc salige mand/ met Gud D. Morten Luther saa vel/ at ieg maatte vdscriffue hannem dem/ Thi hand haffde lert oc forsaret i daglige friftelser || mere end en gong/ huorlunde de Sprock som wi end vel vide/ at trøste oss met/ holde sig til bage oc ville icke indfalde naar behoff 20 gjøris/ da er det meget gaat at wi haffue it vist forraad aff Scrifften/ om det oc det Sprock vil icke vere stercknock/ at wi da søge it andet op/ som er ret klart oc vist/ som wi kunde staa paa/ oc vaare vel behoff/ at huer Christen toge daglige saadane Sprock faar sig/ at bruge dem tit oc offte/ paa det at naar nøden trenger oss/ wi ere da beutebnede oc rustede met scrifften/ som met det beste Vaaben/ Saa bør eder nu at haffue denne lille/ men saare nyttelige Bog kiær oc studere daglige der vdi/ det skal visselige føre sin fruct met sig/ oc vel løne arbeidet. Gud beware eder oc alle fromme Christne vdi denne nødsommelige tid.
E. V. T.

Vitus Theodorus.

21

Nogne deylge Sprock aff den Hellige Scrifft/ for en bedrøffuit Samuittighed etc.

Esaiæ. Liij.

SAndelige drog hand vor Siugdum oc lagde paa sig vor pine oc wi hulde hannem for den/ som vaar plagit oc straffit aff Gud/ men hand er saargiort for vore misgerninger/ oc slagit for vore Synders skyld/ Straffen ligger paa hannem/ paa det/ wi skulde haffue fred/ oc wi ere helbrede gjorde ved hans Saar/ wi ginge alle vild/ huer saa paa sine veye/ men HERREN kaste alle vore synder paa hannem.

j Pet. ij.

Hand haffuer selff offret vore Synder paa sit Liff/ paa det/ at wi skulle vere fri fra Synden/ oc leffue effter retferdighed/ ved hues Saar i ere bleffne sunde. ||

j Timoth. j.

Thi det er io visselige sant/ oc it dyrebart ord/ at Jesus Christus er kommen til verden/ at salige gøre Syndere/ iblant huilcke ieg er den største/ Men der faare er Barmhjertighed mig vederfaret paa det/ at Jesus Christus vilde først giffue til kende ved mig/ taalmodighed/ alle dem til it exempel/ som skulle tro paa hannem til det euige liff.

* Det forsee dig ocsaa til hannem/ saa vel som Paulus/ saa bliffuer du from oc salig.

j Ttmoth. ij.

Thi der er en Gud/ oc en Meglere mellem Gud oc mennisken/ som er det Menniske Jesus Christus/ som haffuer giffuit sig selff til en igenløselse.

Heb. ix

Lige som det er Menntsken skickfet at hand skal en tid dø/ der effter dommen/ || saa er Christus en tid offret at borttage 22 mangis synder/ men den anden tid/ skal hand obenbaris/ foruden Synd/ dem/ som biie effter hannem til salighed.

Eph. j.

Ved Christi blod haffue wi igenløselsen/ som er syndsens forladelse/ effter hans naadis rigdom.

i Cor. j

Jesus Christus er gjort oss aff Gud til visdom oc til retferdighed/ til hellighed oc til igenløselse.

* Est du en synder oc wretferdig bekende det/ oc klage det faar Christus/ holt hannem for din eniste salighed/ saa er Christi retferdighed din egen oc skiuler dig alle dine synder/ at de kunde icke giøre dig skade. ||

Rom. v.

Thi der som wi ere forligte met Gud/ ved hans Søns død/ der wi vaare end nu Syndere/ Huor meget mere skulle wi bliffue salige vid hans pine/ effterdi wi ere nu forligte.

Galat. j.

Christus haffuer giffuit sig selff for vore Synder/ at hand vilde fri oss fra denne onde verden/ effter Guds oc vor Faders vilie.

Collos. ij.

Gvd haffuer gjort oss leffuende ved Christum/ oc haffuer skenckt oss alle Synder/ oc affslæt den handskrift som vaar mod oss/ Huilcken der haffde sin mact ved Skickelser oc vaar mod oss/ den borttog hand oc festede den paa kaarsit/ oc vddrog Førstedøme oc de veldige/ oc obenbarlige drog dem frem at beseer/ || oc gjorde en Triwnph aff dem/ ved sig selff.

Matth. jx

De stercke haffue icke Læge behoff/ men de Siuge. Jeg er kommen at kalde syndere til bedring oc icke de fromme.

* Der faar siger Gud ved propheten Ezech. 18. Jeg vil icke en Synders død/ men mere/ at hand skal omuende sig oc leffue.

23

Matth xi

Rommer hid til mig/ alle i som arbejde oc ere besuarede ieg vil verqitege eder. Tager mit Aag paa eder/ oc lærer aff mig/ thi ieg er sagtmodig/ oc ydmyg aff hiertet. Saa skulle i finde rolighed for eders siæle. Thi mit Aag er søt och min byrde er læt.

* Ued troen til Christum kommer mand til hannem naar wi tro/ Gud er || oss naadig/ at hand mener oss det trolige/ at hand haffuer forladet oss alle Synder/ at Christus haffuer giort fylleste for alle vore Synder/ at wi ere Guds børn oc arffuinge. Thi saa siger Christus.

Joan. vj.

Hvo der kommer til mig/ den hungrer aldri/ oc huo der troer paa mig/ den tørster aldri.

* Saadant it menniske kand huerken Døden/ Synden/ Dieffuelen oc ey heluede gøre skade/ hand kand oc icke bliffue fordømt/ men bliffuer euige salig ved Troen oc en hiertelig tillid/ paa Guds sande ord oc store naade/ mtskunhed oc barmhiertighed. Thi saa siger Christus selff.

Joan v.

Sandelige Sandelige siger ieg eder/ Huo der hører mine ord oc troer || den/ som mig haffuer vdsent/ hand haffuer det euige lifff/ oc kommer icke til dommen/ Men er hen trengt igennem fra døden til lifffuit.

* Ey en trøstelig ting er det/ at en Christen ved den timelig død/ trenger sig hen til det euige lifff.

Joan viij.

Sandelige sandelige siger ieg eder huo der vil holde mine ord (det er bliffue der ved/ tuile inted der paa/ men tro stadelige/ at hand haffuer faaet ved mig oc for min skyld en naadig Gud oc barmhiertig Fader i Himmelen) hand skal icke see døden euindelige.

24

* Det er Gud Faders oc Guds Sons kierlige vilie/ at saadant it menniske/ som bliffuer i Troen/ oc tillid paa Guds Naade oc ord/ skal bliffue euige beholden oc salig/ oc at Synd/ Død/ Dieffuelen oc Heluede mue gøre hannem lige || saa lidet skade stedze oc altid/ som Christus selff/ Thi ved Troen til Christum bliffue wi Gudz vdualde børn/ som hand siger.

Joan j.

Saa mange som hannem annammede/ dem gaff hand mact/ at bliffue Guds Børn/ de som trode paa hans Naffn. etc

Joan vj.

Alt det som min fader giffuer mig/ det kommer til mig/ oc huo som kommer til mig/ den skal ieg icke støde hen vd. Thi ieg er kommen fra Himmelen/ icke at ieg skal gøre min vilie/ men hans/ som mig haffuer vdsent. Oc denne er Faderens vilie/ som mig haffuer vdsent/ at ieg skulde inted miste aff alt det han haffuer giffuit mig/ men at ieg skal det opuecke paa domme dag. Men det er hans vilie/ som mig haffuer sent/ at huo der seer Sønnen/ oc troer paa hannem/ hand || haffuer det euige lifff/ oc ieg skal opuecke hannem paa domme dag.

Joan iij

Lige som Mose ophøuede en hugorm i ørcken/ saa skal Menniskens Søn ophøyes/ paa det/ at alle de/ som troe paa hannem/ skulle icke fortabis/ men haffue det euige lifff/ Saa haffuer Gud elskt verden, at hand gaff sin eniste Søn der hen/ paa det/ at alle de som tror paa hannem/ skulle icke fortabis/ men haffue det euige lifff. Thi Gud sende icke sin Søn til verden/ at hand skulde dømmen verden/ men at verden skulde bliffue salig ved hannem. Huo der troer paa hannem/ hand skal tcke dømmis/ men huo icke troer/ hand er allerede fordømt/ Thi hand trode icke paa Guds enborne Søns naffn.

Rom viij

Er Gud for oss/ huo tør vere mod oss/ som oc icke sparde sin egen Søn/ men || haffuer giffuit hannem der hen for oss 25 alle/ huorlunde skulde hand icke skencke oss alting met hannem? Huo vil klage paa Guds vduolde? Gud er her som gør retferdig/ huo vil fordømme? Christus er her/ som er død/ Ja meget mere hand som er opueckt/ huilcken der er ved Guds Høyre haand oc beder for oss.

j Joan. ij

Oc der som nogen synder/ da haffue wi en Talsmand hoss Faderen/ Jesum Christum/ der retferdig er/ oc hand selff er forligelsen for vore synder/ men icke alene for vore/ men ocsaa for den ganske verdens/ Oc der paa mercke wi/ at wi kende hannem/ der som vi holde hans bud.

* Christus er ocsaa vor Skylddragere/ Thi hand haffuer draget alle vore synder paa syn Ryg. Esaie Lij. oc haffuer fast dem ned i Heluedis affgrund. Mich. vij. Lige som nu Christus || haffuer offueruundet Døden/ Dieffuelen oc Synden/ saa skal en Christen offueruinde det altsammen/ Naar hand Troer at Døden/ Dieffuelen/ Synden oc Helffuede kunde lige saa lidet skade hannem/ som de kunde skade Christo. Thi saa

siger hand.

Joan. xvj.

Saadant haffuer ieg talet met eder/ at i skulle haffue fred i mig. I verden skulle i haffue angst/ Men verer trøstige/ jeg haffuer offueruundet verden. Lige saa oc

j. Joan. v.

Alt det som er født aff Gud/ offueruinder verden/ oc vor Tro er Seyruindingen/ som haffuer offueruundet verden.

* Den Seyruinding haffuer Christus vor Saliggørere forhuerffuit met sin død ||

j. Cor. xv.

Døden er opsluget i Seyer/ Død huor er din braad/ Helffuede huor er din Seyer. Men dødsens Braad er Synden oc Synsens krafft er Louen. Men Gud vere tack/ som haffuer giffuit oss Seyer ved vor Herre Jesum Christum.

26

* Der faar kand huercken Synden/ Døden eller Dieffuelen vende saadant it menniske fra Gud/ som Christus siger

Joan. x

Mine faaer høre min røst/ oc ieg kender dem/ oc de følge mig oc ieg giffuer dem det euige lifff/ och de skulle icke euindelige omkomme/ oc ingen skal riffue dem aff min hand. Faderen som haffuer giffuit mig dem/ hand er større end alting/ Och ingen kand rycke dem aff min Faders haand/ Jeg oc Faderen ere ens. ||

* Er Faderen større end alting/ kære menniske/ Huor faare bedrøffuer du dig/ huor faar vilt du fortuile/ oc gjøre din synd større end Gud er?

j Joan. iv

Den som er i oss/ er større end den der er i Verden.

* Hui frycter dti dig da for Dieffuelen/ effterdi at Christus din Gud oc Herre haffuer offueruundet hannem/ Hui frycter du dig da for Helffuede/ effterdi ath Christus haffuer sønderbrudet det for dig oc alle dem som troer/ Hui frycter du dig da for Synd/ effterdi at hun er opsluget oc bedrit vdi Christi død.

Rom. v.

Der faare priser Gud sin kierlighed mod oss/ at Christus døde for oss/ der wi vaare end nu syndere/ saa bliffue || wi to meget mere beholne ved hannem for vreden. Effterdi at wi ere bleffne retferdige ved hans blod.

* Gud er vor Fader thi wi haffue hans ord/ oc hans Søn Christum/ oc ere ocsaa bleffne hans vdualde Børn/ ved Chrifstum/ Ved huilcken wi haffue faaet arffuedel/ Thi Christus sagde til Magdalena.

Joan. xx.

Gack hen til mine Brødre oc sig til dem/ Jeg far op til min Fader oc til eders Fader/ til min Gud/ oc til eders Gud.

Rom. xiiij.

Wi leffue eller dø/ da høre wi Gud til.

27

Joan. j.

See Guds Lam/ som bær Verdsens synder. ||

* Min broder du est oc en syndere/ saa bær Christus oc dine synder/ Tuil der inted paa/ saa est du allerede fri fra synden oc it Guds Barn.

i Pet. j.

Wi ere icke igenløste ved forgengelige ting/ font sølff oc guld/ aff vor forfengelige handel/ Men met Christi dyrebar blod/ som met it wskyidigt oc wbesmittet lams.

j Pet. ij.

Christus haffuer selff baaret vor synd i sit Legome paa Træet.

j Pet. iij.

Christus haffuer en tid lidt for vore synder/ den retferdige for de wretferdige/ paa det/ at hand kunde føre oss til Gud. ||

j Joan. j.

Jesu Christi blod rensar oss/ aff alle vore synder/ der som wi bekende vore synder/ saa er hand trofast oc retferdig/ ath hand forlader oss vore synder oc rensar oss aff al wdyd.

Rom. iij

Retferdighed faar Gud kommer ved Troen til Jesum Christum til alle oc offuer alle dem som tro. Thi her er ingen skilssmisse. De ere allesammen syndere/ oc fattis den ære/ som de skulde haffue til Gud/ oc de bliffue retferdige vden fortieniste/ aff hans naade/ ved den igenløselse som er skeet ved Christum Jesum/ huilcken Gud haffuer skicket til en Naade Stoel/ ved Troen i hans blod/ huor met hand frembiuder den Retferdighed/ som gielder faar hannem/ i det/ at hand forlader de synder/ som til forne ere skede/ vnder Guds || taalmodighed/ som hand bar/ at hand paa denne tid/ fremsette Retferdighed som gielder faar hannem/ paa det at hand kand alene vere retferdig oc gøre den retferdig/ som er aff Troen til Jesum.

28

Rom iiij

Christus er der hen giffuen for vore synder skyld/ oc opuect for vor retferdighed skyld.

Rom v.

Wed Christum haffue wi en tilgong i Troen/ til denne naade/ i huilcken wi staa/ oc vden ved Christum kommer ingen til faderen Heb. 12. Joan. 14.

Exempla.

Joan viij.

Den Horquinde/ Haffuer ingen fordømt dig/ saa fordømmer icke heller || ieg dig/ Gack hen oc synde framelis icke mere.

Luce vij.

Siger Christus til den Synderinde/ dine synder ere dig forladne.

Luce xix.

Zacheus den Toldnere.

Luce xxij.

Den ene Røffuere.

Matth ix.

Mattheus den Toldnere.

Luce xxij.

Petrus som forsuor Christum.

Act. ix

Paulus som forfulde Christum fra en stad til en anden. ||

ii Reg xii

Dauid/ Der hand haffde bedreffuit hoer och mord/der faare

sagde Dauid.

Psal. li.

It sønderbrut oc knusit hierte/ forsmaar Gud icke.

29

ii Paral. xxxiii

Kong Manasses/ effter ath hand haffde storlige fortørnet Gud/ tilbedit affguder/ oc begaaet mange gruselige ting mod Guds bud/ oc falt der faare i Kongens haand aff Assyrien/ Dog alligeuel der hand wende sig til Gud/ och bad om naade/ tog Gud hannem til sig igen/ oc sette hannem ind igen/ i sit Konge rige.

Luce rv.

Den fortabte Søn/ som kom i sin Faders || yndeste igen/ Aleniste ved en sand bekendelse/ om hans misgerninger/ oc ved en bøn/ ath hand sagde/ Fader ieg haffuer syndet etc.

Luce xviiij.

Den obenbare Syndere/ som icke torde opløffte sine øyen/ Men slo sig faar sit bryst oc sagde/ Gud vere mig Syndere naadig.

* Der faare tro frilige at vor Herre Christus haffuer giort fyllist for dine Synder/ oc forladet dig dem/ saa est du allerede salig/ Thi Gud vil vere vor Naadige oc Barmhiertige Fader/ Fordi at wi tro paa Christum/ oc anamme hannem/ som hand haffuer loffuit oss/ vdi Propheterne/ ved den hellig Aand/ som her effter følger.

Esai. xliij.

Jeg er den/ som affsletter dine misgerninger for min skyld. ||

Zacha. ij

Huo der rører eder/ hand rører min øyesten.

Jere. xxxj

Jeg vil vere eders wretferdighed naadig/ oc ieg vil icke mere komme eders synder ihw

Psal. xxv

HERRENS veye ere idel miskundhed oc sandhed/ alle dem/ som holde hans bud oc vidnesbyrd.

30

Psal lxviii

Gvd legger oss byrde paa/ men hand hielper oss ocsaa. Wi haffue en Gud som hielper/ som redder aff Døden.

Joel. ii.

Vender eder til HERren eders Gud/ || Thi hand er miskundelig oc Barmhiertig/ Taalmodig oc fuld aff Barmhiertighed/ oc tilgiffuer misgerntnger.

* Paa disse oc andre saadane Sprock hør Troen.

Jere v.

HERre dine øyen see paa Troen.

Matth viii.

Ske dig lige som du Troer. Item o Quinde din Tro er stor/ dig ske lige som du troer. Matth. xv.

Matth ix.

Din tro haffuer hiulpet dig.

Act. xv.

Troen renser hiertit.

* Det vnde oss vor kære Gud/ ved Christum Jesum hans søn vor Herre

AMEN.

31

Trøstelige Sprock for den Christne Kircke.

Esa. xlix.

Zlon siger/ HERren haffuer forladit mig/ HERRen haffuer forglemt mig/ Kand nogen Quinde forglemme sit spæde Barn/ at hun icke forbarmer sig offuer hendis lifssens fruct/ oc der som hun end forglemmer det/ da vil ieg dog icke forglemme dig etc. Du skalt fornemme/ at ieg er HERREN/ oc at ingen skal bliffue beskemet/ som bier effter mig.

Psal. xliij.

Hvi bedrøffuer du dig min Siel/ oc est saa wrolig i mig/ Bie effter Gud/ thi ieg skal tacke hannem/ at hand er

mit ansictis hielp/ oc min Gud. ||

Den xxv: Dauds Psalme/ som et en deylik Bøn at Gud vil styre/ oc regere/ forlade Synder/ trøste oc redde.

Efter dig HERre lengis mig/ Min Gud ieg haaber paa dig/ lad mig icke bliffue beskemet/ at mine Fiender icke skulle glede sig offuer mig.

Thi der bliffuer ingen beskemet som bier efter dig/ men de skulle bliffue beskemedede/ som ere/ hine wnyttige foractere.

HERre vise mig dine veye/ oc lær mig dine stie.

Led mig i din sandhed/ oc lær mig/ Thi du est den Gud/ som mig hielper/ daglige bier ieg efter dig.

Tenck HERre paa din Barmhertighed oc paa din miskundhed/ som haffuer verit aff Verdens begyndelse.

Rom icke min vngdoms synder ihu/ oc mine offuertredelser/ men kom mig || ihu/ efter din Barmhertighed/ for din miskundheds skyld.

HERren er god oc from/ der faare vnderuise hand syndre paa veyen.

32

Hand ledsager de elendige ret/ oc lærer de elendige sin vey.

Herrens veye ere idel miskundhed oc sandhed/ dem som holde hans bud/ oc vidnesbyrd.

HERre ver naadig mod min misgerning/ som er stor/ for dit naffn skyld

Huo er den som frycter HERren/ hand skal vnderuise hannem den beste vey.

Hans Siel skal bo i det gode/ oc Sæden skal beside iorden.

HERrens Hemmelighed er iblant dem som hannem frycte/ oc hand lader dem faa sin Pact at vide.

Mine øyen see altid til HERren/ Thi hand skal drage mine Føder aff garnet.

Vent dig til mig oc ver mig naadig/ Thi ieg er enlig oc elendig.

Mit hiertens angist er stor/ led mig aff min nød. ||

See til iammer oc elendighed/ forlad mig alle mine synder.

See til/ at mine Fiender ere saa mange/ oc hade mig aff ret ondscaff.

Beuar min Siel oc fri mig/ lad mig icke bliffue beskemet/ Thi ieg tror paa dig.

Godhed oc Fromhed beuare mig/ Thi ieg bier efter dig.

Gud fry Israel/ aff al sin nød.

Den xxxiiij. Dauds Psalme den tid hand foruende sin Skickelse faar Abimelech/ som dreff hannem fra sig/ oc hand gick bort.

* Oc er en Tacksigelse for de aandelige gaffuer/ at Gud bønhører/ hjælper/ trøster oc beskermer sine i alle honde nød. ||

JEg vil altid loffue Herren/ Hans loff skal altid vere i

min mund.

Min Siel skal rose sig aff Herren/ at de elendige kunde høre det oc glede sig.

Priser Herren met mig/ oc lader oss til sammen ophøye hans naffn.

33

Der ieg søgte effter Herren/ suarede hand mig/ oc reddede mig aff al min fryct

Huo der seer til hannem oc løber til hannem/ hans ansict bliffuer icke beskemet.

Der den elende robte/ hørde Herren oc halp hannem aff al sin nød.

Guds Engel leyre sig trint omkring dem/ som hannem frycte/ oc hjælper dem vd

Smager oc seer huor venlig Herren er/ Salig er den som troer paa hannem.

Frycter Herren i som ere hans helligen/ Thi dem som hannem frycte fattis inted

De rige skulle vere nødtørtige oc hungrige/ men de som søge effter Herren/ dem fattis inted paa noget gaat

Rommer hid Børn/ hører mig/ Jeg vil lære eder Herrens fryct.

Huo er den som begerer it gaat leffnit/ || oc haffde gerne gode dage?

Beuar din tunge fra ont/ oc dine læbe at de tale icke falskt

Lad aff det onde oc gør gaat/ atspør fred oc søge effter hannem.

Herrens øyen see paa de retferdige/ oc hans øern paa deris rob

Men Herrens Ansict staar offuer dem/ som gøre ont/ at hand kand oprycke deris ihukommelse aff iorden.

Naar de retferdige robe da hører Herren oc redder dem aff all deris nød

Herren er nær hoss dem/ som haffue it sønderknusit hierte/ oc hjælper dem/ som ere mistrøstige i deris synd

Den retferdige maa megit lide/ men Herren hjælper hannem aff alt det

Hand beuarer hannem alle hans been/ at der bliffuer icke it sønder brudet aff dem

Wlycke skal sla den wgudelige ihiel/ oc de som hade den retferdige skulle haffue skyld.

Herren Frier sin tieneris Siel/ oc alle de som tro paa hannem skulle icke haffue skyld. ||

34

Den lxxxv. Psalme/ som er Kore Børns Psalme faare at siunge.

* Det er en Bøn/ at Gud vilde forbarme sig offuer sin kircke oc giffue naade/ fred och velsignelse igen.

HERRE du som haffuer verit Naadig i fordum tid i dit land/ oc haffuer friit de fangne aff Jacob.

Du som haffuer forladit i Fordum tid/ dit folck deris misgerning/ oc skiult alle deris Synder. Sela.

Du som i fordum tid togst al din vrede bort/ Oc vende dig fra din vredis hastighed.

Trøste oss Gud vor Salighed oc lad aff din wnaade offuer oss.

Vilt du da euindelige vere vrede paa oss/ Oc lade din vrede gaa stedze och altid

Uilt du da icke verquege oss/ at || dit folck maatte giede sig offuer dig.

Herre vise oss din naade oc hielp oss.

Ah kunde ieg høre at Gud Herren vilde tale/ At hand vilde tilsige su folck oc sine helligen fred/ paa det/ at de skulle icke giffue dem til nogen daarlighed.

Dog er io hans hielp nær hoss dem som hannem frycte/ at ære skal bo i vort Land.

At miskundhed oc sandhed kunde møde huer andre/ Retferdighed oc Fred kunde kysse huer andre.

At Sandhed kunde voxe paa iorden/ oc Retferdighed kunde see ned fra Himmelen.

At Herren vilde ocsaa gøre vel mod oss/ at vort Land kunde giffue sin fruct

At retferdighed kunde dog bliffue faar hannem oc gaa faar sig.

35

Nogle Ordsprock om Troen aff det Gamle oc Ny Testamente. ||

Gud du seer til Troen Jere. v. Den retferdige leffuer aff Troen Abac. 2. Der som i icke tro/ saa kunde I icke bliffue ved/ men forfaris Esa. 7

Salige ere alle de/ som forlade sig paa dig. Psal. 2.

Abraham trode oc det er hannem regnit til retferdighed Gene. 15.

Troen bltffuer icke beskemmet Dan. 3.

Tro paa Gud/ saa hielper hand dig. Eccle. 2.

Huo icke Tror/ hand er allerede fordømt Joan. 3.

Huo som icke Tror/ hand skal fordømmis Marci 16.

De som Tro/ dem haffuer hand giffuit mact at vere Guds Børn. Joan. i.

Wi haffue alle annammet aff hans fuldhed/ Item naaden er ved Jesum Christum Joan. j.

Sandelige Sandelige siger ieg eder/ Huo der hører mine ord oc troer paa den som meg haffuer vdsent/ hand haffuer det euige lifff/ oe kommer icke i dommen/ || men hand haffuer trengt sig igennem fra døden til lifffuit. Joan. 5.

Det er Faderens vilie/ som mig haffuer vdsent/ Huo der Tror paa Sønnen/ hand haffuer det euige lifff/ Oc ieg skal opuecke hannem paa domme dag. Joan. 6.

Gud er alle Tro menniskers Salighed. Joan. 4.

Huo der tror paa mig/ hand skal leffue/ alligeuel at hand dør/ Oc huo der leffuer oc tror paa mig/ hand skal icke dø eundelige. Joan. II.

Salige ere de som icke see och Tro dog. Joan. 20.

Huo der Tror paa Sønnen/ hand haffuer det euige lifff/ men hvo der icke Tror/ hand skal icke see lifffuit/ men Gudz vrede bltffuer offuer hannem Joan. 3.

Ver trøstig min daatter/ din Tro haffuer hulpet dig Matth.9.

Gack bort/ dig ske lige som du trode. Matth. viij. ||

O Quinde din Tro er stor/ dig ske lige som du vilt Matth.15.

Jesus gjorde mange andre Tegen/ som icke ere skreffne i denne bog men disse ere screffne/ at i skulle tro/ at Jesus er Christus Guds Søn/ oc at i haffue liffuet ved troen til hans naffn Joan. 20.

Saa holde wi nu/ at mennisken bliffuer retferdig ved Troen/ alene/ foruden Louens gerninger Rom. 3.

Effterdi at wi ere bleffne retferdige ved Troen/ saa haffue wi fred met Gud/ ved vor Herre Jesum Christum. Rom. 5.

Der som du bekender/ Jesum met munden at hand er Herren/ oc Troer det i dit hierte/ at Gud haffuer opuect hannem fra de døde/ saa bliffuer du salig/ Der som mand Tror aff hiertit/ da bliffuer mand retferdig/ Oc der som mand bekender met munden/ saa bliffuer mand salig. Thi Scrifften siger/ Huo der Tror paa hannem/ hand bliffuer icke || beskemmet Rom. 10.

Saa holde wi nu/ at mennisken bliffuer alentste retferdig ved Troen. Rom. 3

Den retferdige skal leffue aff sin Tro. Rom. 1.

Retferdighed/ som gelder faar Gud/ kommer aff Troen. Rom. 3.

I alle ting griber fat paa Troens skiold/ met huilcken i kunde vdslycke alle den skalckis gloende pile. Ephe. 6.

Vden Troen/ er det wmueligt at vere Gud behagelig. Ebre. 11.

Alle de som tro paa hannem/ de skulle faa ved hans naffn syndsens forladelsse. Act. 10.

Tro paa Jesum Christum/ saa bliffuer du oc dit gantske huss saligt. Act. 16

Jeg haffuer min retferdighed icke aff Lowen/ men ved Troen til Jesum Christum. Philip. 3.

Wi bliffue foruarede til salighed ved Guds krafft/ ved Troen. i. Pet. i.

I Christo gelder huercken omskerelsen eller forhuden noget/ men Troen ||/ som arbeyder ved kieriighed. Gal 5.

Huilcken Aand der bekender/ at Jesus Christus er kommen i kødet/ hand er aff Gud/ i. Joan. 4.

Huo det bekender/ at Jesus er Guds Søn i hannem boer Gud oc hand i Gud/ oc wi haffue det bekent oc troe etc. ibidem.

Huo der tror at Jesus er Christus/ den er fød aff Gud/ 1. Joann. 5.

Alt det der er fød aff Gud/ offueruinder verden/ Oc denne vor Tro er Seyruindingen/ som offueruinder verden. Huilcken er den der offueruinder verden/ vden den der Tror/ at Jesus er Guds Søn? ibidem.

Den som Tror paa Guds Søn/ hand haffuer vidnesbyrd i sig selff/ Oc strax der effter følger/ Oc det er vidnesbyrdit/ Thi hand haffuer giffuit oss det euige liff. ||

Her effter følger den velfignelse/ som vor Herre Gud sagde offuer Israels Folck.

Nume. 6.

HERREN velsigne dig oc beuare dig.

HERREN opliuse sit ansigt offuer dig oc vere dig naadig.

HERREN opløffte sit ansigt offuer dig/ oc giffue dig fred.

Psal. xxxii.

Saligt er det menniske som HERREN icke til regner sine misgerninger oc i hues Aand der er ingen falskhed. ||

En merckelig tacksigelse oc Bøn.

OAlmectige/ Sande oc Leffuende Gud/ vor Saliggørers Jesu Christi euige Fader/ du som haffuer obenbaret dig faar oss/ aff din store Barmhertighed/ Oc sagt om din Søn Jesu Christo/ Denne skulle i høre/ Du som haffuer skabt oc opholder alting/ met din euige Søn Jesu Christo/ oc den Hellig Aand/ viss/ retferdig/ en naadig Gud/ 38 en dommere oc hielpere/ Jeg beder dig/ forbarme dig offuer mig/ for din kære Søns Jesu Christi skyld/ som du haffuer skicket til it Offer for oss/ oc til en Middeler oc Talsmand/ Oc giff mig den Hellig Aand/ som vdgaar aff dig Fader oc din Søn/ At hand lær mig rettelige at paakalde dig/ du euige/ sande Gud/ som haffuer obenbaret dig i Christo/ oc at hand lær mig rettelige at tacke dig/ oc leffue vdi en ret lydighed/ som || dig behager/ vdi Guds fryct oc en ret tro oc tillid paa dig.

Jeg tacker dig Almectige Gud vor Saliggørers Jesu Christi Fader/ at du haffuer obenbaret dig faar oss/ oc sent din Søn til verden/ oc skicket hannem til it offer for oss/ och haffuer giffuet oss dit Euangelium oc lærdom oc beuarer oss det til gode/ Du haffuer vdualt dig en euig Kircke/ oc forlader oss vore synder/ oc annammer oss til naade/ for din Søns skyld/ oc vilt visselige bøn høre oc hielpe oss och giffue oss den Hellig Aand oc det euige lifff.

Jeg tacker oc saa dig/ O Herre Jesu Christe/ at du est død for oss/ oc løffte den retferdige oc forferdelige Guds vrede mod vore synder/ paa dig/ oc forligte oss met din euige Fader/ oc est opstanden igen af døde/ at regere oc salige gøre oss/ oc gaffst oss dit Euangelium oc vilt beskerme oc giffue oss den euige salighed. ||

Jeg tacker oc dig/ du Euige Hellig Aand/ at du opliuser oss/ oc giffuer oss forstand paa den Guddommelige Lerdom/ oc gode Raad/ oc regerer oc leder vort hierte til dydelighed.

Jeg tacker dig eitige Gud du som obenbarede dig i Christo/ for alle dine velgerninger/ for du holder din lærdom oc kircke ved mact/ for gaat regemente/ næring/ fred/ oc formildede paa vor straff.

* Her kand mand læse de thi Budord/ Troen/ Fader vor oc den xxv. Psalme Effter dig Herre lengis mig etc. som findis til forne i denne bog.

En Bøn der effter.

OAlmectige/ sande oc leffuende Gud/ vor Herris Jesu Christi euige Fader/ du som haffuer sagt/ Saa sandelige som ieg leffuer/ vil ieg icke en synders død/ men at hand skal omuende sig/ oc bliffue ved lifffuit/ || Jeg beder dig/ forlad mig alle mine synder oc forbarme dig offuer mig/ for din Søns Jesus Christi skyld/ oc regere mig met din Hellig Aand/ omuende mit gantske hierte varafftelige til dig/ oc hielp mig i min nød som mig paa henger. N. giff it saligt Regiment i din krcke oc i dette land/ Beuare oc regere oss alle sammen til vor

salighed oc til din ære.

O Herre Jesu Christe Guds Son Du som eft død paa kaarsit for oss/ oc haffuer dog offueruundet døden oc est opstanden igen aff din Guddommelige krafft/ oc leffuer oc regerer i euighed/ du som haffuer sagt. Kommer til mig alle i som ere elendige oc besuarede/ Jeg vil verquege eder. Jeg beder dig aff hiertet/ forbarme dig offuer mig oc bønkhøre mig/ som du bønkhørde den Cananeiske Quinde/ oc ver min Talsmand hoss den euige Fader/ oc giff mig din Hellig Aand/ som du haffuer loffuit. Jeg vil icke forlade || eder Faderløse/ men ieg vil komme til eder. Paa denne din foriættelse kalder teg paa dig/ effter din befaling oc beder dig/ regere mig med din Hellige Aand i mit gantske leffnit. Amen.

H. G. H. V. D. A.

Prentet i den Kongelige stad

Riøbenhaffn aff Hans Vingaard Aar M. D. L.

40

NOTER TIL NOGLE DEJLIGE SPROG.

S. 17, L. 9. *Kommer til Mig*, sml. S. 23, L. 2 *Kommer hid til mig*.

S. 18, L. 3 flg. Palladius, der stod i nært Venskabsforhold til Herluf Trolle og Birgitte Giøe, skriver i et Brev til Herluf fra Begyndelsen af Halvtredserne, da Birgitte var syg: *Jeg wedtt, y haffue gode bøger ther paa slottitt.... som y kunde trosthe hennde och etther selff med* (Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe, udg. af G. L. Wad, I, 1893, S. 26). Det Slot her er Tale om er *Krogen*, hvor Herluf var Lensmand 1544-54, og hvor Palladius altsaa i 1549 har besøgt ham og laant Veit Dietrichs Trøstesprog.

S. 18, L. 27. *S. Thomis dag/ faar Juuel* d. e. 21. Dec.

S. 19, L. 2. *N. N.* Nürnbergtrykket har her *Dem Erbarb Sebald Ochsenfelder*; Navnet er udeladt baade i Königsbergtrykket og i den danske Oversættelse; naturligvis, fordi den ærbare Sebald Ochsenfelder maatte være Læserne ubekendt. Paa samme Maade udelades i Palladius' Oversættelse af Bedebogen Navnet paa *Mester Peter Balber*, hvem Luther havde dediceret Skriftet (se Bind I, S. 243 flg. sml. Noten til S. 269, L. 17).

S. 19, L. 16 flg. *Veit Dietrich* var 1527-30, fra sit 21. til 24. Aar, Luthers Famulus; han boede hos ham paa Koburg Slot i den vanskelige Tid under Forhandlingerne paa Rigsdagen i Augsburg. Om Luthers Sindsstemning dengang har han givet Underretning i Breve til Melanchton, Justus Jonas o. a. se *Joh. Mathesius*, Luthers Anfang, Lehre, Leben, 1565, Udg. 1583, Bl. 83 flg., *Köstlin*, Martin Luther II, 201 flg., *Kolde*, Martin Luther II, 328 flg., *Realencyklopädie* f. prot. Theol. IV, 655 med Henvisninger; sml. Indledn. foran S. 5, Fodnote 2.

S. 19, L. 19. *Johan*, Orig. har *Jahan*, men da begge de tyske Udgaver har *Johan*, er vist a Trykfejl for o, skønt Formen *Jahan* findes i Dansk.

S. 20, L. 13. *E. V. T.* d. e. Eders vnderdanige Tiener; de tyske Udgaver har "E. W."

S. 21, L. 9. *wi ginge alle vild*, den tyske Text: *Wir giengen alle inn der jrre/ wie Schafe*.

S. 21, L. 22. *Det forsee dig til*, ty. *Das versehe dich zu*; jfr. Kalkars Ordb. I, 690a.

S. 22, L. 10. *salighed*, ty. *Heylandt*.

41

S. 22, L. 24. *Skickelser* d. e. Lovbestemmelser, ty. *satzung* jfr. Kaikars Ordb. III, 789 a.

S. 23, L. 25. £3; en *frøsfelig ting er det*, "Ja, det er en trøstelig Ting", ty. *Ey em trb'stlich ding ist das*.

S. 26, L. 8. *Jeg oc Faderen ere ens*; *ens* fejlagtig overført fra ty. *eins* "et"; *ens* havde i Reformationstiden Betydningen "enig". Jfr. Indledn. foran S. 13.

S. 27, L. 27. *Naade Stoel*, ty. *gnadenstul*, saaledes alle LutherBibler. Grundtexten [x][x][x][x][x][x][x]

[x][x] "Sonoffer". At denne Betydning af "gnadenstul" ikke forstodes, ses af Chr. Pedersens Oversættelse (Danske Skr. III, 300): *Huilken Gud skickede til naadens throne*. Ordet "Naadestol" bruges dog ofte i senere Tid i Kirkesproget.

S. 28, L. 5. *en tilgong i Troen/ til denne naade*, ty. *ein zugang im glauben zu dieser gnad* d. v. s. Adgang til Naaden gennem Troen.

S. 29, L. 17. *fyllist for dine Synder* jfr. S. 23, L. 10 *fylliste for alle vore Synder*.

S. 33, L. 6. *sin nød*, Biblen 1550 *hans nød*.

S. 33, L. 28. *synd* d. e. *sind*, ty. *gemüt*

S. 35, L. 3. Jer. 5.3, sml. S. 30, L. 10.

S. 35, L. 18. Joh. 5.24, sml. S. 23, L. 20 flg.

S. 35, L. 22. Joh. 6.40, sml. S. 24, L. 14.

S. 35, L. 33. *hulpet*, jfr. *hiulpet* S. 30, L. 15.

S. 36, L. 1. *du trode*, jfr. *du Troer* S. 30, L. 12.

S. 36, L. 2. *lige som du vilt*, jfr. *lige som du troer* S. 30, L. 13.

S. 36, L. 18. Rom. 3.28, sml. S. 36, L. 7-8.

S. 36, L. 20. Rom. 1. 17, sml. Hab. 2.4, S. 35, L. 4.

S. 39, L. 25. *H. G. H. V. D. A.* Hans Vingaards Symbolum, se I.Bind, S. 116.

42

BIBELCITATERNE HENVISER TIL FLG. STEDER:

S. 21, L. 3: Es. 53.4-6, L. 12: 1. Pet 2.24, L. 15: 1. Tim, 1. 15-16, L. 24: 1. Tim. 2.5-6, L. 28: Hebr. 9.27-28.

S. 22, L. 3: Ephes. 1.7, L. 6: 1. Kor. 1.30, L. 13: Rom. 5.8-10, L. 17: Gal. 1.4, L. 21: Kolloos. 2. 13-15, L. 28: Math. 9.12-13, L. 31: Ezech. 18.23.

S. 23, L. 1: Math. 11.28-30, L. 12: Joh. 6.35, L. 20: Joh. 5.24, L. 27: Joh. 8. 51.

S. 24, L. 7: Joh. 1.12, L. 10: Joh. 6.37-40, L. 20: Joh. 3.14-18, L. 31: Rom. 8.31-34.

S. 25, L. 6: 1. Joh. 2.1-3, L. 13: Es. 53, hele Kap., L. 14: Mich. 7.19, L. 20: Joh. 16.33, L. 24: I.Joh. 5.4, L.29: I.Kor. 15.54-57.

S. 26, L. 3: Joh. 10.27-30, L. 13: I.Joh. 4.4, L. 20: Rom. 5.8-9, L. 29: Joh. 20.17, L. 32: Rom. 14.8.

S.27, L. 1: Joh. 1.29, L. 6: I.Pet. 1.18-19, L. 10: I.Pet. 2.24, L. 13: 1. Pet. 3.18, L. 16: 1. Joh. 1.7 og 9, L. 20: Rom. 3.22-26.

S. 28, L. 1: Rom. 4.25, L. 4: Rom. 5.2, L. 7: Hebr. 12. (?), Joh. 14.6, L. 9: Joh. 8. 11, L. 12: Luc. 7.48, L. 15: Luc. 19. 1-10, L. 17: Luc. 23. 39 flg., L. 19: Math. 9. 9 flg., L. 21: Luc. 22. 54 fig., L. 23: Ap. G. 9. 3 fig., L. 25: 2. Sam. 12, L. 28: Ps. 51.19.

S. 29, L. 1: 2. Krøn. 33.12-13, L. 8: Luc. 15. 21, L. 12: Luc. 18.13, L. 22: Es. 43.25, L. 24: Zak.2.12, L. 26: Jer. 31. 34, L. 29: Ps. 25.10.

S. 30, L. 1: Ps. 68. 20-21, L. 4: Joel 2.13, L. 9: Jer. 5.3, L. 11: Math. 8.13, L. 13: Math. 15.28, L. 14: Math. 9.22, L. 16: Ap.G. 15.9.

S. 31, L. 3: Es. 49.14-15 og 23, L. 10: Ps. 43.5.

S. 35, L. 3: Jer. 5.3, L. 4: Habac. 2.4, L. 6: Es. 7.9, L. 7: Ps. 2.12, L.9: I. Mos. 15.6, L. 10: Dan. 3.(?), L. 11: Jes.Sir.2.6, L. 12: Joh. 3. 18, L. 13: Marc. 16.16, L. 15: Joh. 1.12, L. 17: Joh. 1.16 og 17, L. 21: Joh. 5.24, L. 24: Joh. 6.40, L. 25: Joh. 4. (?), L. 28: Joh. 11.25-26, L. 29: Joh. 20.29, L. 32: Joh. 3.36, L. 33: Math. 9. 22.

S. 36, L. 1: Math. 8.13, L. 2: Math. 15.28, L. 6: Joh. 20.31, L. 8: Rom. 3.28, L. 10; Rom. 5. 1, L. 17: Rom. 10. 9-11 jfr. Es. 28.16, L. 19: Rom. 3.28, L. 20: Rom. 1. 17, L. 22: Rom, 3.22, L. 24: Ephes. 6.16, L. 26: Hebr. 11.6, L. 28: Ap. G. 10.43, L. 30: Ap. G. 16.31, L. 32: Fil. 3.9, L. 34: I.Pet. 1.5, L. 36; Gal. 5. 6.

S. 37, L. 2: 1. Joh. 4.2, L. 4: I. Joh. 4. 15, L. 6: 1. Joh. 5. 1, L. 10: 1. Joh. 5.4-5, L. 11 flg.: 1. Joh. 5.10-11, L. 16: 4. Mos. 6.24-26, L. 20: Ps. 32.2.

43

TEXTRETTELSER.

S. 19, L. 19, *Johan Orig. Johan* Jfr. Noten foran S. 40.

S. 22, L. 2. *til salighed Orig. tilsalighed*

S. 23, L. I. *Matth xj Orig. Matth jx*

S. 23, L. 27. *Joan viij. Orig. Joan xiiij.*

S. 25, L. 26. *Seyruindingen Orig. Seyruindigen*

S. 26, L. 13. *j Joan. iv Orig. j Joan. ij*

S. 26, L. 31. *min Gud/ Orig. min Gud.*

S. 27, L. 14. *retferdige Orig. tetferdige*

S. 28, L. 2. *opuecf Orig. vpuect*

S. 28, L. 15. *Luce xix. Orig, Luce x.*

S. 29, L. 1. *ii Paral. xxxiii Orig. ii Paral xxiii*; da Fejlen findes i alle bevarede Tryk, maa den gaa tilbage til Veit Dietrichs Original.

S. 29, L. 22. *Esai. xlili. Orig. Esai. ii.* Nürnbergtrykkene *Es. 49.* Königsbergtrykkene *Es. 9.* Ingen af Udg. har altsaa det rigtige.

S. 29, L. 29. *Psal. xxv Orig. Psal. xxiiij* Fejlen findes ogsaa i begge de tyske Udgaver og maa altsaa gaa tilbage til den tyske Orig., som her undtagelsesvis har citeret efter Vulgata.

S. 30, L. 13-14. *dig ske lige som du troer. Matth. xv. | Matth. ix. Orig. dig ske lige som du troer. | Matth. xv.* Fejlen gaar tilbage til den tyske Orig.

S. 31, L. 10. *Psal. xliij. Orig. Psal. xl.*

S. 32, L. 2. *veye ere Orig. vey ere* Jfr. Plur. *veye oc.. stie* S. 31, L. 22.

S. 36, L. 6. *Joan. 20. Orig. Joan. 16.*

S. 36, L. 24. *skalckis Orig. stalckis*

S. 37, L. 7-8. *Oc denne vor Tro er Seyruindingen/ som offueruinder verden. Orig. Oc denne er Seyruindingen/ som offueruinder verden/ vor Tro.* Rettelsen foretaget i Overensstemmelse med Texten i Luther-Biblen: *vnd vnser Glaube ist der Sieg/ der die welt vberwunden hat* (I. Joh. 5.4).

STOR SKRIFT er brugt i Udg., hvor Orig. har almindelig Skrift, S. 19 L. I, S. 31 L. I, S. 32 L. 23, S. 34 L. I, S. 35 L. I, S. 39 L. 1.

INITIALER findes i Orig. ved hvert Skriftsprogs Begyndelse, hvor der i Udg. (S. 21-30) er brugt

almindelige Typer.

MINDRE SKRIFT findes i Orig. ved Forfatterens med Stjerne betegnede Tilføjelser efter Skriftsprogene, hvor Udg. har almindelig Skrift.

FORTALEN TIL
CHRISTIAN DEN TREDJES BIBEL
1550.

46

47

INDLEDNING.

I.

Petrus Parvus Rosæfontanus udgav 1543 en Oversættelse af en lille bibelsk Traktat. I Fortalen til denne skriver han, at den "skal og maa være som een forløbere for den store Danske Bibel/ som nu Erlig/ fornumstig/ wiis oc vel lærd mand Mester Christiern Pederssen... med stoor fliit paa ræt forstaandeligt Dansk taal wdsæt hafuer/ efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz/ med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste der Gud altmectigste giifuer naaden oc efnen til paa prentten kommendis/ oc til alles voris lycke oc vælfærd til liif oc siæl/ wdgaangendis vorder." 1

Dette er det ældste Vidnesbyrd, vi har om Arbejdet paa Christian den Tredjes Bibel. Vi ser heraf, at det var overdraget Chr. Pedersen at oversætte Biblen, og at han havde fuldført dette Hverv, inden han som sindslidende i 1544 maatte tage Bolig i Helsinge Præstegaard og opgive saa godt som al litterær Virksomhed. Vi faar dernæst Oplysning om, at Bibeloversættelsen nu kun ventede paa Universitetets Godkendelse for at blive trykt. Denne er først bleven given efter en - ret indgribende - Revision af Chr. Pedersens Oversættelse. Af Kongebrevet foran i Biblen ses det, at Gennemsynet er foretaget af "lerde Mendt her wdi wort Rijke Danmarck/ och besynderligen aff the høglerde wdij wort wniuersitet". Nogle * 48 Regnskabsdokumenter fra Midten af Halvtredserne og Begyndelsen af Treserne giver os Navnene paa disse Lærdmænd. Der er først Sjællands Biskop *Peder Palladius*, dernæst den fra Tyskland indkaldte Skotte, Professor theologiæ *Johannes Machabæus*, endvidere den unge Professor i Dialektik *Niels Hemmingsen*, endelig er der Aarhuskanniken *Hans Henriksen* og den flittige Bibeloversætter, Præsten i Herstedvester, *Peder Tidemand* 1. Hvorledes Arbejdet har været fordelt imellem disse, véd man intet om; ingen Oplysninger fra Samtiden eller Eftertiden meddeler, som ved Frederik den Andens Bibel, hvem der har revideret Mosebøgerne, hvem de historiske Bøger, hvem Profeterne osv. 2, og da Revisionen, som paavist foran S. 13, næppe har været af sproglig Art, vil de forskellige Bibelbøger ikke gennem en forskelligartet Sprogform røbe Revisorerne. Kun en enkelt Del af Biblen tør man med overvejende Sandsynlighed tillægge en bestemt Mand. Det er Fortalen.

II.

Mens Texten i Biblen 1550 er en ordret Gengivelse af Luthers reviderede Bibel, er Fortalen vistnok uden fremmed Grundlag. Den viser ved Citater hentede fra Skriften og Kirkefædrene - og blandt disse først og fremmest fra Augustin "Kronen over de andre Patres" - at Guds Ord i det ny og gamle Testament "er nok til Salighed". Det rummer i sig al Lærdom om Gud; gennem det erkender man Kristus: "Læs alle Profeters Bøger! Forstaar du ikke Christum derudi, hvad finder du der da, som ikke er usmagende og end daarligt tilmed. Forstaar du Christum derudi, da smager det ikke aleneste, som du læser, men ogsaa gør dig drukken."

* * 49

Forfatteren af Fortalen til Christian den Tredjes Bibel lader det dog ikke blive ved at sanke sammen Bibelsteder og Citater fra de hellige Fædre. Han giver selv den kristne Læser Raad. Han skriver: "Og skal der ogsaa være udi Læseren en indvortes brændende Begærelse og Kærlighed til den hellige Skrift..... Vilt du gaa ind i den hellige og lønlige Sted, saa læg af dig al Hovmod og Stolthed. Thi Guds Aand skyer og flyer saadanne Ting og bor gerne udi et fornedrigt og ydmygt Hjerte. End dog Palladset er vidt og herligt, saa er dog Døren saare lav og trang; derfor maa du alt bøje din stærke og stinde Hals og bukke, om du vilt, at man skal lade dig ind."

Der var blandt Kommissionens Medlemmer kun én, der havde Evne til at skrive saaledes, det var Visitatsbogens Forfatter.

Der er da ogsaa gammel Tradition for, at Peder Palladius har skrevet Fortalen. Den ældste Udtalelse herom finder jeg i et Aktstykke fra c. 1630 om Planen for Christian den Fjerdes Foliobibel (1633). Det tilraades heri ved den ny Bibeludgave at optage "*Palladii skøne Fortale*, som vel er verd at tryckis igjen".¹ Fra Palladius selv eller fra hans Samtid har vi ingen Oplysning herom, men i et Brev fra Biskoppen til Provsterne 1547 ses det, at han er stærkt optaget af Arbejdet paa den danske Bibel.² At han var den ledende indenfor Bibelkommissionen tør anses for sikkert, og det vilde da være ganske usandsynligt, at han skulde have overladt til Kommissionens yngre og underordnede Medlemmer at forfatte selve Fortalen. Baade af ydre Grunde og af indre synes det mig derfor utvivlsomt, at det er med Rette, naar Fortalen til Biblen 1550 fra gammel Tid tillægges Palladius.

* *

50

III.

Som nævnt udgør Bibelsteder og Citater fra Kirkefædrene en stor Del af Fortalen. Man maatte nu vente, at Bibelcitaternes Text i Fortalen stemte nøje overens med de tilsvarende Textsteder i selve Biblen. Dette er dog aldeles ikke Tilfældet. Et Par Samstillinger fra det gamle og ny Testamente vil vise Forskellen.

Ps. 119.130:

Fortalen til Biblen 1550nf. S. 59, L. 36

Din talis forklaring opliuser oc giffuer de vnge forstand/

Texten i Biblen 1550Bl. CLVIir

Naar dit Ord obenbaris/ da glæder det/ oc gør de enfoldige kloge.

Rom. 10.17:

Fortalen nf. S. 58, L. 24-25

Troen er af hørelsen/ oc hørelsen er ved Guds ord.

Biblen Bl. LXIXr

Saa kommer Troen aff predicken/ Oc predicken formedelst Guds ord.

Dette er ikke særligt grelle Exempler, men betegner det gennemgaaende Forhold mellem Biblens Fortale og dens Text. Hvorledes kan en Uoverensstemmelse paa et saa væsentligt Punkt som Skriftsted-Citering da forklares? Svaret vil fremgaa af følgende Citater:

Ps. 119.130:

Grundlaget for Fortalen

Declaratio sermonum tuorum illuminat, et intellectum dat parvulis.

Grundlaget for Bibeltexten

Wenn dein Wort offenbar wird/ so erfrewet es' Vnd machet klug die Einfeltigen.

Rom. 10.17:

Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.

So kompt der glaube aus der predigt/ Das predigen aber durch das wort Gottes.

Som det ses, er Skriftstederne i Fortalen oversat efter en Vulgatatext, mens Bibeltexten som Enegrundlag har 51 Luthers højtyske Oversættelse. Hvorledes dette er gaaet til, om den af Kommissionen indkøbte Luther-Bibel har beroet hos et andet af Kommissionens Medlemmer, da Palladius skrev Fortalen, og Korrekturarkene til Biblen ikke har været i hans Eje, saaledes at han hverken har haft nogen tysk eller dansk Luther-Bibel ved Haanden, eller om han trods al Lutheranisme har følt det som det eneste naturlige at oversætte Bibelstederne efter en - mere eller mindre revideret - Vulgatatext, derom kan man kun gisne. Dog hvad enten ydre Tilfældigheder eller Traditionens Magt har været bestemmende, saa er den Kendsgerning, at Bibelcitatene i Fortalen ikke stemmer med de tilsvarende Steder i Biblens Text, og at dette skyldes at Fortale og Text har haft forskelligt Grundlag, et karakteristisk Vidnesbyrd om, i hvor ringe Grad Kravet om Ensartethed endnu dengang gjorde sig gældende.¹

*
- 52

Gives *Bibelstederne* i ganske forskellig Form i Fortalen og Texten, kan man ikke vente, at Ensartetheden i *Sprogform* er gennemført. I Luc. 16. 29 har Fortalen saaledes *høre sig dem* (nf. S. 58, L. 1), Texten *Lad dem høre dem*, i Gal. 1. 9 *bliffue sig forbandet* (nf. S. 58, L. 4), Texten *Hand vere forbandet*, i 1. Joh. 2.8 har Fortalen (nf. S. 58, L. 10) *det sande Liuss skinner* med den yngre Verbalform, Texten derimod den ældre Form: *det sande Liuss skin o. s. fr.*¹ Saadanne sproglige Uoverensstemmelser, sete i Forbindelse med Fortalens og Bibeltextens forskellige Grundlag, tyder jo paa, at Palladius har overladt en væsentlig Del af det egentlige Revisionsarbejde til andre af Kommissionens Medlemmer. Naar Chr. Bruun af Størrelsen af de Summer, der udbetaltes til Kommissionen, slutter, at Palladius ved Revisionen har været Hovedmanden "ikke blot som den Ledende, men ogsaa som den Arbejdende" (Aarsberetninger II, 327), er dette derfor næppe holdbart. At Sjællands Biskop blev lønnet højere for sin Medvirken end en Kannik eller en Sognepræst eller en ung Professor, vilde ske til enhver Tid, men at det ikke desto mindre kunde tilfalde disse sidste at gøre Hoveddelen af Arbejdet, er ikke dermed bevist. Ligesaa usandsynligt det er, at Palladius skulde overlade andre at skrive Biblens Fortale, ligesaa rimeligt er det, at han har ladet Kommissionens sprogkyndige yngre Medlemmer Niels Hemmingsen og Peder Tidemand besørg Hovedparten af Revisionen.

IV.

Medens Fortalens Gengivelse af Bibelstederne holder sig tæt til den latinske Text, er Oversættelserne af Kirkefædrene noget mere omskrivende. Et Par Exempler herpaa skal anføres: Vulgata's *scripta sunt* end Erasmus' *præscripta sunf*, der af Luther noget misvisende gengives: *was vorhin geschrieben ist* og troligt følges i den danske Bibeltexts: *huad som er tilforn screffuit*. - 53

Fortalen
S. 55, L. 16 flg.

Mig tyckis det at være saare skadeligt at tro noget at vere løgn i de hellige Bøger/ det er at de som haffue screffuit same Bøger skulde haffue liuget noget i deris bøger.

Fortalen
S. 61, L. 1 flg.

Der som wi beholde denne hellige regel at wi kunde forstaa noget i Scrifften effter Troen/ som wi ere indlærde vdi/ da kunde wi ocsaa glede oss der ved lige som ved den rette gode mad eller spise/ Men der som noget er wi kunde icke forstaa effter Troens rette snore/ da skulle wi icke tuile der paa/ men holde stille mett vor forstand/ indtil wi lære at forstaa det ocsaa.

Augustin, Ep. 28.3
(*Migne's Udg. II, 112*)

Mihi enim videtur exitiosissime credi, aliquod in Libris sanctis haberi mendacium; id est eos homines, per quos nobis illa Scriptura ministrata est atque conscripta, aliquid in libris suis fuisse mentitos.

Augustin, In Joan. evang. tract. 18. 1
(*Migne's Udg. III, 1536*)

[et corde pio et cum tremore, sicut scriptum est,] hanc tenentes regulam sanitatis, ut quod secundum fidem qua imbuti sumus, intelligere valuerimus, tanquam de cibo gaudeamus: quod autem secundum sanam fidei regulam intelligere nondum potuerimus, dubitationem auferamus, intelligentiam differamus;

Sammenligner man disse Oversættelser med de Dele af Fortalen, hvor Palladius skriver frit uden fremmed Grundlag, vil det fornemmes, hvor meget naturligere Ordstillingen er, hvor meget fyndigere Udtrykket paa disse sidste Steder. Man jævnføre den citerede Sætning: "Men dersom noget er vi kunde ikke forstaa efter Troens Rettesnor" osv. med følgende, hvor Palladius med sine egne Ord giver samme Tanke Udtryk: "Finder du noget i den hellige Skrift, som du ikke forstaaer... da skalt du ikke give Skriften nogen Skyld eller Straf, men lægge det din Uforstandighed til og ikke den hellige Skrift" (Fortalen nf. S. 64, L. 28 flg.).

V.

Palladius' Fortale blev ikke optrykt i nogen senere Bibeludgave, skønt der, som nævnt, i Bibelkommissionen til Christian den Fjerdes Foliobibel var Forslag fremme 54 herom.¹ Biblen 1550 er saalcdcs den eneste Kilde til dette Skrift.

Fortalen begynder her Bl. AAaiijr og fylder fire Sider med 58 Linjer paa Siden. Om Udstyr, Bogtrykker, Trykkested o. a. lign. henvises til den udførlige Litteratur om Christian den Tredjes Bibel.²

* *

55

Fortale til

Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrifft/ vdsæt paa Danske.

Prentit i Københaffn/
aff Ludowich Dies
M. D. L.

56

57

Fortalen.

Den almectigste Gud haffuer fra verdens begyndelse vdaff sin store naade oc miskundhed beust menniskens Slect en offuermaadig stor velgerning/ I det hand haffuer obenbaret sig met klar Røst oc sant vidnesbyrd vdi sit ord/ Huor vdi hand vil ocsaa bekendis for en Gud/ oc lade vdrobe sine merckelige gerninger/ oc hand vil at mand skal der vdi kende hans Søn vor Herre Jesum Christum met sin ære oc Herlighed. Ja hand vil der vdi giffue tilkende den rette vey til den euige Salighed/ som den hellige Daudid siger: Dit Oid er it Liuss faar mine fødder etc. Vdi huilcken Psalme hand beder flitelige/ at hand maate beuaris i Guds ord/ oc hand loffuer det storlige/ ath mand der ved kand læriss/ røriss/ regerts/ trøftis/ frelsis fra synden oc salig gøris/ huilcket hand och saa giffuer rigelige til kende i den nittende Psalme.

Derfaare priser Daudid den Mand/ och siger hannem salig ath vere/ som haffuer sin lyst i Herrens Lou/ oc offuertentcker hans Lou dag oc nat. Ja derfaare befaler Gud selff at hans Lou skal beseglis vdi hans Discipier/

och hand foruiser alle hen til Louen oc til vidnesbyrdet hoss Esaïam Prophete/ och necter Guds ords Foractere morgen Liuset/ ath hand der met vil giffue til kende/ ath ingen kand begribe eller forstaa hans vilie vden ved ordet/ oc at alle menniske vden ordet bliffue i vankundigheds mørckhed/ ind til de skiudis ned houitkolds til heluede.

Vdi den femte Mose bog giffuis tilkende/ at Gud vil at der skal tnted leggis til hans ord/ och ey heller fratagis/ huilket er en fast grund och beuisning/ at Guds ord er aldelis nødtørtigt til Salighed/ Oc at den Hellig Aand der ved indleder Mennisken vdi al sandhed. Thi det er sant/ nytteligt oc nock saa at mand haffuer tcke Menniskens decret behoff met oc offuer Guds ord/ thi det vaare mørckets offuer Liuset. At Guds ord i det Ny och Gamle Testamente er nock til Salighed/ beuiser Christus hoss Lucam der som hand saa siger: De haffue 58 Mose och Propheterne/ høre sig dem/ Oc hoss Johannem: Randsager Scrifften/ effterdi at i acte eder at faa der vdi det euige lif. Oc den hellige Paulus siger: Huo som predicker it andet Euangelium/ bliffue sig forbandet. Och Augustinus siger: Huo som giffuer andre Scriffter mact eller hellige acter vden dem/ som den hellige Kircke haffuer vedtaget/ være sig forbandet.

Guds ords sandhed beuisis i Christi bøn/ hoss Johannem der som hand siger: Dit ord er sandhed. Oc vdi S. Hansis Epistel. Det Gamle oc Ny bud er sant/ Oc det sande Liuss skinner nu. Mose scriffuer i den fierde bog/ Gud er icke som Mennisken ath hand kand liue. Oc Augustinus siger: Mine Brødre ieg beder eder/ giffuer act paa den hellige Scriff/ om den haffuer bedraget nogen/ eller sagt noget och det er anderlunde skeet/ Det vil visselige saa skee til enden/ som der vdi staa screffuit/ Oc en anden sted/ Mig tyckis det at være saare skadeligt at tro noget at vere løgn i de hellige Bøger/ det er at de som haffue screffuit same Bøger skulde haffue liuget noget i deris bøger.

Den hellige Scriffis nødtørtighed giffuis klarlige nock tilkende vdi dette ene stycke/ at Troen som alene gør Mennisken salig/ foruden huilcken det er wmueligt at teckis Gud/ kand ingen anden sted findis eller hentis/ end aff Guds ord/ end aff den hellige Scriff/ Som S. Pouel siger: Troen er aff hørelsen/ oc hørelsen er ved Guds ord.

Om den hellige Scriffis nytte oc gaffn scriffuer S. Pouel til de Romere. Huad der er screffuit/ det er screffuit til vor lærdom/ Oc i det andet Sendebreff til Timotheum/ Al den Scriff som er offuen ned kommen fra Himmelen/ er nyttelig til at lære/ at formane/ at straffe.

Sandelige effterdi at alleniste den hellige Scriff/ som kaldis Canonica scriptura vdi det gamle och ny Testamente begriber vdi sig al den lærdom/ som er om Gud/ vere sig Louens eller Euangelij lærdom/ da bør den at skillies fra de bøger/ som den hellige Christelige Kircke kalder Apocriphos/ det er ellers nyttelige bøger som findis i Bibelen/ til Folckis opbyggelse/ 59 alligevel at mand fan icke aff dem beuise oc forsuare vor Saltgheds lærdom/ som aff de andre/ om huilcke Christus taler hoss Lucam saa sigendis: Det er behoff at alle de ting skulle fuldkommis som staa screffne i Mose Lou/ i Propheter oc Psalmer om mig. Oc den hellige Petrus taler om Propheternis bøger/ oc siger: Prophetier komme icke aff Menniskens villie/ Men de hellige Guds Menniske talede som de vaare tiltuunge aff den Hellig Aand. Oc den hellige Augustinus siger: Lader oss vige oc samtycke vdi den hellige scriffis myndighed/ som icke kand bedrage oc ey heller bedragis/ oc atter igen/ Jeg acter inted at vere bedre/ renere oc gudeligere screffuit end al den Scriff som den hellige almindelige christelige Kircke holder under det gamle Testamentis naffn. Thi huad der er vdi same Scriff/ det er || saa høyt oc saa guddommeligt/ at det er aldelis Sandhed/ oc aldermest beskicket til at verquege oc forny menniskens hw oc sind/ at huer kand opøse der aff saa meget som hannem kand nock vere/ der som hand ellers giffuer sig til at opøse gudfryctelige/ oc som den sande Religion vdkreffuer.

Der faare bør alle Christne menniske/ met aller størst ære oc verdighed at anname oc lære den hellige Scriff/ vdi de rette gamle oc ny Testamentis Canoniske bøger/ Oc holde dem icke aleniste at vere nock for en lerdøm/ men ocsaa nyttelige och allermest nødtørtige til at kende Gud oc Guds Søn rettelige oc til den euige Salighed.

Men om den hellige Scriffis rette forstand/ effterdi at Christus selff oplod Disciplernis sind/ at de kunde forstaa scriffterne/ bør alle Christne det oc saa at vide/ at den hellige Scriffis vdleggelse er icke bunden til nogen mact/ sted eller tid/ Men er en Guds gaffue som nedkommer fra Liusens Fader/ som giffuer alle rundelige/ oc giffuer sin Lou vdi deris sind at de skulle alle vere lærde/ icke aff nogen tiltuongen vdleggelse aff mennisken/ men aff Guds besynderlig naade oc gaffue/ Thi end dog mand lærer den sande lærdom om Gud aff det mundeligt ord/ ved same ords tienste oc predicken/ som der staa screffuit i Psalmen/ Din talis forklaring opliuser oc 60 giffuer de vnge forstand/ det skeer aff Textens mening i Scrifften/ effter som det der gaar faare oc følger effter i same Text/ suarer lige til same Sentens oc mening/ effter Troens rette Snore/ dog er det Faderen som inden til drager ved aanden/ Som Johannes scriffuer/ Jngen kommer til mig/ vden min Fader drager hannem.

Oc den Hellig Aand er alene Mesteren oc den alter beste Scriffens vdleggere oc Forklarere/ som Johannes siger en anden sted/ Den hellig Aand skal lære eder al ting/ oc hand skal ihu skiude eder alt det som ieg haffuer sagt eder. Thi lige som Guds Søn framførde det hellige Euangelij røst aff sin euige Faders skød/ saa er oc saa Euangelij Forstand och mening langt offuer vort skel oc Fornufft/ Oc det hellige Ords

forstand er nedkommen fra Himmelen.

Derfaare skulle wi altid bede Gud der om/ at hand vil oplade oc obenbare oss Scriffstens rette Forstand oc mening/ Giff mig forstand (siger Daud) at ieg kand lære dine bud/ oc at hand vil besegele Louen i sine Discipler/ som alle Historier i alle tider bære vidne om hannem/ at hand haffuer saa giørt/ Fra den første Seth Abels broder oc ind til denne tid/ ved alle Propheter oc Discipler som haffde den gaffue til at vdlegge Scrifften/ ved huilcken hand vilde obenbare sig/ oc lade forklare sin Sons ære. Thi denne er Scriffstens besynderlig mening/ at forklare Guds Søns ære. Som Augustinus siger: Læss alle Propheters bøger/ Forstaar du icke Christum der vdi/ huad finder du der da/ som icke er wsmagende oc end daarligt til met. Forstaar du Christum der vdi/ da smager det icke aleniste/ som du læss/ men ocsaa gør dig drucken. Oc Christus siger selff: Scriffterne bære vidne om mig. Huo som icke effterfølge denne Troens rette Snore/ de forstaa icke vel den hellige Scrifft/ men vdøse oc lære idel Ketteri/ oc falsk lærdom til at gribe oc fange fattige Siæle met. Derfaare paaminder Augustinus oss ret/ der som hand siger en anden sted/ Mine aller kiæreste oss bør varlige at høre disse ting/ effterdi at wi ere ekon børn til at forstaa dem/ oc handele dem met it gudfryctigt hierte oc met skeluelse oc beuelse.

61

Der som wi beholde denne hellige regel at wi kunde forstaa noget i Scrifften effter Troen/ som wi ere indlærde vdi/ da kunde wi ocsaa glede oss der ved lige som ved den rette gode mad eller spise/ Men der som noget er wi kunde icke forstaa effter Troens rette snore/ da skulle wi icke tuile der paa/ men holde stille mett vor forstand/ ind til wi lære at forstaa det ocsaa. Oc atter en anden sted/ Vdi alle hellige bøger bør oss at beskue/ huilcke de euige ting ere som der giffuis til kende vdi. Huad der fram sigis at være giørt/ huad der Propheteris at komme skulle i framtiden/ Huad der befalis eller paamindis at mand skal gøre. Oc en anden steb/ Besynderlige raader ieg dig til at læse Apostlernis Scrifft/ Thi vdaff dem skalt du opueckis til at forstaa Propheterne/ Huor vdi hand giffuer klarlige nock tilkrende/ at det er den beste oc besynderligste vdleggelse paa Scrifften/ at vdlegge den ene sted met den anden/ oc en ypperlig gaffue at kunde vdtyde en mørck oc wforstandelig sted/ ved den som klarere oc forstandeligere er/ som Propheternis Scrifft ved Apostoliske Scrifft.

Och effterdi at Christus/ der hand foer op til Himmelen/ gaff Mennisken gaffuer/ som vaare Propheter och Doctorer/ det er Scriffstens vdleggere oc vdtydere. Huo forstaar icke at Scriffstens vdleggelse er Guds gaffue/ som mand bør at bede dem om som giffue sig vd faare at haffue samme gaffue/ Saa at ingen ligmand tør tage sig faare/ at vdlegge Scrifften/ alligeuel at hand haffuer lærd at læse i Scrifften/ men hannem bør at sige som den ædel Mand sagde til Philippum Apostel/ Huorlunde kand ieg det forstaa/ vden nogen vdleggere mig det? Oc Philippus lagde hannem saa den sted vd i Esaie bog/ Som oc Christus selff vdlagde dem || aff Nazareth en anden sted vdi Esaie bog. Ellers maa vel huer selff læse den hellige Scrifft vdi sit eget tungemaal/ oc vdi andre tungemaal som hand forstaar/ huer tunge kand bekende Gud/ etc. Men vdleggelsen er en Guds besynderlig gaffue/ och it liuss som optendis i deris hierter som den hellig Aand skencker samme gaffue/ Thi det er en aff den hellig Aands besynderlige gaffuer/ som den hellige Paulus opregner til de Corinther.

62

Men om de hellige Forfædre oc deris Scrifft oc vdleggelse/ disligeste om Concilij oc deris Statuter/ Item om dem som vdsette den hellige Scrifft aff it tungemaal paa it andet/ lærer oc befaler den hellig Aand oss vdi S. Hansis Sendebreff/ der som hand saa siger: Prøffuer Aanderne om de ere aff Gud/ Huor ved skal mand prøffue dem? ved fundamentet som er Guds ord/ der ved skal mand dømmes oc skelne imellem Guld/ Sølf oc Perler/ oc imellem Træ/ Høe oc Straa. Thi wi haffue en Mestere som er Christus/ oc til hans lærdom/ som er sandhed/ som er ren oc ingen kand bedrage/ skulle wi/ som til en ret prøffue steen/ holde alle deris Scriffter/ som wi kalde Patres/ Item alle Concilia oc Decreter/ alle Bibelens vdtolckere/ Huilcket de hellige Patres selff ville haffue/ som det kand oc beuisis vdi deris Scrifft.

Den hellige Augustinus scriffuer saa til S. Hieronim: Jeg bekender faar din kierlighed/ at ieg haffuer lært at gøre alleniste den hellige Scrifftis bøger den reuerentz oc ære/ at ieg tror vtsselige at ingen af dem som screffue same bøger haffue farit vild/ oc der som ieg finder noget i same bøger/ som icke siunis sant at være/ da tuiler ieg inted paa/ at det er ey enten forseet aff den som bogen haffuer omscreffuit eller oc icke forstaat aff hannem/ som bogen haffuer vdtolcked/ eller oc ieg kand icke forstaa det. Andre som haffue screffuit bøger læser ieg saa/ vere sig huor hellige eller lærde de kunde vere/ at ieg holder det icke for sant at vere for de haffue saa screffuit/ men for de kunde beuise mig det sant at vere vdaff den hellige Scrifft. Jeg tror icke min broder at du haffuer anden mening/ heller at du holder dine bøger lige ved Propheters oc Apostlers bøger/ om huilcke mand maa ingelunde tuile.

Disse oc andre saadane Regele vdi S. Augustini bøger/ vdi huilcke hand gør skilsmysse imellem den hellige Scrifft oc de hellige Fæderis Scrifft/ bør mand vel at mercke oc beuare/ effterdi at S. Augustinus er en Krone offuer de andre Patres. Nu ville wi ocsaa høre noget huad de andre holde der om. S. Hieronimus scriffuer saa offuer Mattheum: Det som icke haffuer sin myndighed oc beuisning aff den hellige Scrifft/ 63 maa mand saa lettelige foracte som giffue nogen mact. Oc paa en anden sted/ Man skal huercken effterfølge Foreldernis eller de gamles vildfarelse/ men den hellige Scrifftis myndighed/ oc den mact met huilcken Gud

selff lærer.

Gregorius scriffuer: Lader oss enten forskiude Menniskens ord/ eller oc læse dem met beskedenhed.

Bernhardus scriffuer saa: Jeg vil heller opøse Saligheds lærdom ass brønden selff end aff strøme oc becke/ thi huo som forlader brønden oc søger becken/ det er til fare/ at hand ey ved enden paa becken/ falder i haffuit oc bliffuer borte.

Aff disse vidnesbyrd er det io obenbarligt/ at baade de hellige Patrun och Conciliorun mact oc myndighed er hellig oc stor oc verd at holde vdi heder oc ære/ dog effter som de kunde beuise deris scriffet met den hellige Scriffet/ oc icke ellers. Thi mand nødis til at bestaa de hellige Fædre oc de hellige Concilier det at de haffue gjort den hellige Christelige Kircke en wsigelige nytte oc gaffn/ met deris Scriffet/ huor met de haffue forsuarit den rette lærdom/ mod alle haande Kætteri oc vildfarelse/ Men dog kunde de icke orsagis/ at de haffue ey somme steds/ screffuit noget til aff deris eget/ vden Guds ord/ oc ere icke samdirectelige met huer andre/ saa at Gratianus in Decretis/ oc Magister Sententiarum lagde dem effter at ville forlige dem/ men det vaar dem icke mueligt.

Men dem som vdtolcke Bibelen paa andre tungemaal/ bør mand saa langt at betro som de rettelige effterfølge Ebraiske oc Gredske tungemaal effter S. Pouils regel/ Prøffuer al ting/ oc holder ved det gode/ etc.

Derfaare kand huer lettelige formercke at den hellige Scriffet er oc bør at vere vor bekendelsis rette grunduaal/ oc at oss bør flitelige at læse och lære den/ icke bøye der fra enten til den venstre eller høyre side.

Saa er det io nytteligt oc gaat at paaminde oc formane den Christne Læsere/ at det er storlige behoff/ at de som ville læse oc forstaa den hellige Scriffet/ skulle faar alle ting inderlige oc aluorlige bede/ oc nedfalde faar Gud som faar den rette Læremestere i denne kunst/ oc begere en hellig oc god 64 Aand som dem vil opliuse/ gøre dem forstandige oc lære dem. Ja som vil gøre deris hierter/ saa meget som mueligt er/ rene aff al lastelig besmittelse oc wrenhed/ Oc rolige och stille aff den kødelig begerelsis wrolige tilfald och fristelse/ Paa det at Guds enige || sandheds billede som i den hellige Scriffet er malet/ maatte skinne oc liuse der vdi.

Derfaare bør oss at føre til den hellige Scriffet pure oc rene hierter/ oc icke drage vore affecter der ind och der met besmitte hende/ men søge først Gud i den hellige Scriffet/ oc lære hans villie oc forfremme hans ære/ at wi kunde finde vor genløselse oc salighed/ oc vor nestis nytte oc gaffn. Det enfoldige Troens øye skal icke see til andet/ end til de Himmelske ting.

Oc skal der ocsaa vere vdi læseren en induortis brendende begerelse oc kierlighed til den hellige Scriffet. Thi det kaaftelige Klenodi/ vil icke alenifte vere elsket/ men vil oc haffue it hungrigt oc tørstigt hierte som icke seer til andre ting/ Vilt du gaa ind i den hellige oc lønlige sted/ saa leg aff dig al hoffmod och stolthed. Thi Guds Aand skyer oc flyer saadane ting/ och boer gerne vdi it fornedrigt oc ydmygt hierte. End dog Pallatzet er vilt och herligt/ saa er dog dørren saare lau oc trang/ Derfaar maat du alt bøye din stercke oc stinde halss/ oc bucke om du vilt at mand skal lade dig ind.

Naar du kommer da ind/ saa holt dig tuctelige oc christelige/ oc det som bliffuer opladit faar dig oc dig til kendegiffuit/ det beholt met stor tuet/ forundrelse oc reuerentz/ oc huad dig icke til kende giffuis i Scriffeten/ det skalt du icke aff din fornufft randsage effter.

Finder du noget i den hellige Scriffet som du icke forstaar/ eller dig tyckis/ at det er imod huer andet/ da skalt du icke giffue Scriffeten nogen skyld eller straff/ men legge det din wforstandighed til/ oc icke den hellige Scriffet. Tenck at du forstaar det icke/ eller oc at det haffuer en anden forstand.

Den rette klarhed oc klare liuss til at opsøge Scriffetens forstand/ kommer der aff/ naar mand icke aleniste gttffuer act paa huad der sigis oc skriffuis/ men om huem oc huo det haffuer screffuit eller sagt/ met huilcke ord/ paa huad tid/ vdi huad 65 mening/ met huilcke vilkaar/ huad faar oc effter gaar. Somt er skeet oc screffuit/ at wi skulle lige saa gøre/ som der Abraham trode paa Gud oc vaar hannem lydig/ Men somt at wi skulle det fly oc tage oss vare der faare/ som der Daud tog Hustruen fra den fromme Vria/ oc loed hannem sla ihiel.

Vdi saa maade maa mand viselige och forsiunlige vandre i Scriffeten/ och i Troens oc kierligheds liuss/ oc det bruge met stor aluorlighed i alle ting/ oc bede oc robe til Gud om naade/ at mand ingen tid farer vild eller falder fra scriffetens rette mening. See til huad tid/ huad person huer stycke hører hen. Dette maa vere nock der om sagt/ huad mand skal holde om den hellige Scriffet/ oc hendis forstand/ om de hellige Fædris Scriffet/ Conciliter oc Scriffetens vdtolckere oc huorltwde mand kommer til den hellige Scriffet/ oc huorlunde mand skal vandre der vdi/ Oc end dog at det er meget fuldkommeligere oc fliteligere tilkende giffuit aff mange fromme oc lærde mend baade i forudm tid och nu i vor tid/ dog er det nytteligt at den Chrtstne Læsere her paamindis huorlunde hand sig skal skicke til at læse vdi denne Danske Bibel Gud til loff oc sig selff til forbedring oc en salig opbyggede Vor Herre Christus giffue naade effter hans løffte/ at hans Rige kunde formeris oc

verden kunde bedre sig oc bliffue from.

AMEN.

66

NOTER TIL FORTALEN TIL BIBLEN 1550.

Side 57:

L. 11. Marginalnote *Psal. 119* d. e. Ps. 119.105.

L. 15. *den nittende Psalme* d. e. Ps. 19.8 flg.

L. 18. *Psal. 1* d. e. Ps. 1.1-2.

L. 20. *Esa. 8* d. e. Es. 8. 16 flg.

L. 26. *Deut. 4* d. e. 5. Mos. 4.2.

L. 34. *Luc. 16* d. e. Luc. 16.29.

Side 58:

L. 1. *Joan. 5* d. e. Joh. 5.39.

L. 3. *Gal. 1* d. e. Gal. 1.9.

L.4. *August. sermo 119. de tempore* vistnok Fejl for *Ep. 119* = Ep. 55, Kap. 19, Classis II, Migne's Udg. II, Sp. 221: *Omnia itaque talia, quæ neque sanctarum Scripturarum auctoritatibus continentur* etc. (ældre Udg. Ep. 119).

L. 8. *Joan. 17* d. e. Joh. 17. 17.

L. 10. *1. Joan. 2* d. e. 1. Joh. 2.7-8.

L. 11. *Nume. 23* d. e. 4. Mos. 23.19; *Gud er icke som Mennisken ath hand kand liue* = Vulgata: *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur*; Bibeltecten: *Gud er icke it Menniske at hand liuger* = Luther: *Gott ist nicht ein Mensch das er liege*.

L. 12. *In de uerb. Dñi scdm[x]. Matth. Sermo 20* (Migne's Udg. V, Sp. 1890, Appendix, Sermo LXXV. I: *Fratres mei, obsecro vos, attendite Scripturas sanctas, si aliquid fefellerunt; si aliquid dixerunt, et aliter accidit* etc.

L. 16. *Ad B. Hiero. Epistola 8* = Ep. 28, Kap. 3, Classis I, Migne's Udg. II, Sp. 112: *Mihi enim videtur* etc. (ældre Udg. Ep. 8). Jfr. Indledn. foran S. 53.

L. 20. *Ebre. 11* d. e. Hebr. Kap. 11.

L. 24. *Ro. 10* d. e. Rom. 10. 17; jfr. Indledn. foran S. 50.

L. 26. *Ro. 15* d. e. Rom. 15.4; jfr. Indledn. foran S. 51 Fodnote.

L. 28. *2. Timo. 3* d. e. 2. Tim. 3. 16; jfr. Indledn. foran S. 51 Fodnote.

L. 31 flg. Her henvises til Augustins *De doctrina Christiana*, lib. 2, cap. 8, Migne's Udg. III, Sp. 40, samt til Hieronymus' *Epistola præfixa Proverb. Salomonis*, Baseler-Udgaven 1516, 4. Bind, Bl. 10v: *ad ædificationem plebis non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam*.

67

Side 59:

L. 3. *Luc: ult.* d. e. Luc. 24.44.

L. 6. *2. Pef. 1* d. e. 2. Pet. 1. 21.

L. 9 flg. De peccatorum meritis et remissione I. 22, § 33, Migne's Udg. X, Sp. 128: *Cedamus igitur et consentiamus auctoritati sanctæ Scripturæ* etc.

L. 11 flg. De utilitate credendi ad Honoratum, Cap. 6, Migne's Udg. VIII, Sp. 74: *Testor... nihil me existimare prudentius, castius, religiosius, quam sunt illæ Scripturæ omnes* etc.

L. 21. *Luc. 24* d. e. *Luc. 24.45*; jfr. Indledn. foran S. 51 Fodnote.

L. 30 flg. Her henvises vel til Jer. 31.34, Hebr. 8.11, Joh. 6.45?

L. 36. *Psal. 119* d. e. *Ps. 119. 130*; jfr. Indledn. foran S. 50. Side 60:

L. 5. *Joan. 6* d. e. *Joh. 6.44*.

L. 9. *Joan. 14* d. e. *Joh. 14.26*; *ihu skiude eder*, Bibeltexten *minde eder paa*.

L. 17. *Psal. 119* d. e. *Ps. 119. 73*: *Giff mig forstand at ieg kand lære dine bud* = Vulgata: *da mihi iniunctum, ut discam mandata tua*; Bibeltexten: *vnderuiss mig/ at ieg lærer dine Bud* = Luther: *Vnterweise mich/ das ich deine Gebot lerne*.

L. 18. *Esa. 8* d. e. *Es. 8.16*; jfr. S. 57, L. 20.

L. 25 flg. Augustin, In Ioannis Evangelium Tractatus IX, § 3, Migne's Udg. III, Sp. 1459: *Lege libros omnes propheticos* etc.

L. 29. *Joan. 5* d. e. *Joh. 5. 39*.

L. 34 flg. Augustin, In Ioannis Evangelium Tractatus XVIII, § I, Migne's Udg. III, Sp. 1536: *Itaque, charissimi, valde caute hæc audire debemus* etc. Jfr. Indledn. foran S. 53. Side 61:

L. 7 flg. Augustin, De Genesi ad Litteram, libri duodecim, I, cap. I [Orig. har fejlagtigt cap. 2], Migne's Udg. III, Sp. 247: *In Libris omnibus sanctis intueri oportet/ qvæ ibi æterna intimentur* etc.

L. 11 flg. Augustin, Ep. 132, Classis III, Migne's Udg. II, Sp. 508: *Præcipue Apostolorum linguas exhortor ut legas* etc. (Ældre Udg. Ep. 1).

L. 20. *Ephe. 4* d. e. *Ephes 4.8 og 11*.

L. 27. *Act. 8* d. e. *Ap. G. 8.31*.

L. 27. *vdleggere* for *vdlegger*. Fejlen skyldes "falsk Etymologi"; idet Endelsen *-ere* ofte bevares i Skrift (f. Ex. i *den aller beste Scrifftens vdleggere oc Forklarere* S. 60, L. 7), mens den er tabt i Talesproget, indsættes den undertiden ogsaa, hvor den ikke er hjemlet.

68

Side 61 (fortsat):

L. 28. *Esa. 53* d. e. *Es. 53.7*.

L. 29. *Luc. 4* d. e. *Luc. 4. 17 flg.*

L. 30. *Isaie 61* d. e. *Es. 61.1*.

L. 32. *Rom. 14* d. e. *Rom. 14. 11*.

L. 36. *1. Cor. 12* d. e. *1. Kor. 12. 10* Side 62:

L. 5 flg. *Ioan. 4* d. e. *1. Joh. 4. 1*.

L. 16 flg. Augustin, Ep. 82, Classis II, Cap. 3, § 24, Migne's Udg. II, Sp. 286:... *tantummodo Scripturis canonicis hanc ingenuam debeam servitutem* etc. (Ældre Udg. Ep. 19).

L. 35 flg. Hieronymus, Super Mattheum cap. 24. Ikke egenligt Citat; findes omtrentlig i Baseler-Udgaven 1516, 9. Bind, Bl. 35v. Side 63:

L. 1. *Iettelige* d. e. "let"; Meningen kræver "lidt".

L. 2 flg. Hieronymus, Super Iere. cap. 9. Baseler-Udg. 1516, 5. Bind, Bl. 133v: *Ergo nec parentum nec maiorum error sequendus est, sed auctorttas scripturarum et Dei docentis imperium* etc.

L. 21. *Decretum Graiani* danner første Del af "Corpus juris canonici" og samledes af Gratianus c. 1150.

L. 21. *Magister sententiarum*; saaledes kaldtes Petrus Lombardus (d. 1164) efter sit Hovedværk "Sententiarum libri IV", i hvilket han samstiller Kirkefædrenes - især Augustins - Udtalelser om de forskellige Dogmer, med Tilføjelse af herfra afvigende Opfattelser, som han derpaa imødegaar.

L. 26. 1. *Thessa.* 5 d. e. 1. *Thess.* 5.21.

TEXTRETTELSER.

- S. 58 L. 4. Marginalnote *sermo* Orig. *sermo*.
- L. 16. - *sermo* - *sermo*-
S. 59 L.9. - *et* - *et*.
S. 60 L. 32. *lærdom* - *lærdum*
- L. 33. *oss ret/* - */ oss ret*
- L. 35. Marginalnote *Tracta.* - *Tracta*
S. 61 L. 7. - *gene.* - *gene*
- - *ca. 1.* - *ca. 2.*
- L. 24. *ingen* - *igen* (for [x]gen).
S. 62 L. 22. *haffuer* - *haff-* (Linjeskifte).

69
EN DAGLIG OG PERSONLIG BEKENDELSE
NYTAARSGAVE TIL KØBENHAVNS INDBYGGERE
1551.

70
71

INDLEDNING.

I.

DETTE lille Skrift skænkede Palladius Københavnerne som Nytaarsgave 1551; det maa derfor formodes, at det er udkommet ved Begyndelsen af dette Aar. Skriftet er vistnok uden direkte Forbillede: Sproget har ikke Oversættelsens Præg, men viser ved sin Brug af folkelige Billeder Slægtskab med Sproget i Visitatsbogen. Et Par Exempler herpaa kan fremhæves. I det første Stykke, Bekendelsen, taler Synderen om, hvorledes Menneskets Hjerte (dvs. Sjælen) drages med af Sanserne i Syndens Fordærv: "Mine fem Sind (dvs. Sanser) har brugt sig mangfoldigt i Synd; mit Hjerte har fulgt dem efter i mange Stykker *som et Nød til Slagterboden*". I det andet Stykke, Bønnen, beder Synderen, at han maa faa Kraft til at modstaa de onde Lyster; "Styrk mig derfor, o Herre og Fader, og lær mig den rette Kunst at styre mit Kød og Blod; og naar jeg bliver for balstyrig *og kan ikke selv binde mine onde Begæringer i Bidsel og Tømme*, da vilt du hjælpe mig med dit hellige Kors - dog naadelige og maadelige". Efter Bekendelsen og Bønnen følger Taksigelsen, og dermed slutter Skriftet.

II.

Følgende Udgaver findes:

1. Originaludgaven 1551, der er optrykt nedenfor. Den er i lille Kvartformat, som det facsimilerede Titelblad viser, og bestaar af 7 Blade, signerede A-A4, B-B3. Titlen er omgivet af en Ramme, paa hvis nederste Stykke er fremstillet et Skjold med Hans Vingaards Navnetræk, baaret 72 af to Engle (sml. Titelrammen I. Bind, S. 311); paa Titelbladets Bagside (se nf. S. 76) findes et Træsnit af Kristus paa Korset, foroven ses Sol og Maane, ved Korsets Fod Marie og Johannes. Texten er udstyret med smukke Initialer og Vignetter (se ovenstaaende Gengivelse af Bl. B2r; jfr. nf. S. 80, L. 15 flg.).

73

2. Et bogstavret Optryk af Originalen i en Bønnebog fra 1553: *En skøn liden Bønnebog... Fordansket aff Francisco Vormorsen... oc nu forbedret met mange andre skiøne Bøner...* Anno 1553. Denne indeholder: 1. Frans Vormordsens Bønnebog, frit bearbejdet. 2. Peder Palladius' En Undervisning kortelig at bede. 3. Palladius' "Nytaarsgave", der findes Bl. R2r-S4r og har følgende Titel:

En daglig be- | kendelse / Bøn oc Tack- | sigelse/ til Gud/ skenckt | Kiøbenhaffns oc alle Dan- | marcks Indbyggere/ | til Nyt Aars gaffue. | Pet Pallad.

Bønnebogen, der som hosstaaende Facsimile af Bl. S 2v viser, er i meget lille Oktav, vil blive nærmere omtalt nedenfor i Indledningen til "En Undervisning kortelig at bede".

Det eneste bevarede Exemplar, der er stærkt beskaaret, findes paa det kgl. Bibliothek.

3. Et ordret, men ikke bogstavret Optryk i den ældste bevarede Udgave af Palladius' "Et almindeligt Skriftemaal", Kbh. 1561. Palladius' Nytaarsgave, der findes Bl. B4v- C6r har følgende Titel:

En Anden | Daglige bekendelse | for Gud. | Pet: Pall | Huer bekende sig self for | Gud/ oc paakalde oc tacke | hannem/ vdi disse siste och farligere tider/ | som mact paa | liger. | Sacha. j. | Vend dig til Gud/ saa vender hand sig/ | Igen til dig/ gantske Naadelig.

Bogen vil blive nærmere omtalt nedenfor i Indledningen til "Et almindeligt Skriftemaal".

4. Et ordret, men ikke bogstavret Optryk i H. P. Resens *Jesv Christi Testamente*, trykt i Oktav hos Henrich 74 Waldkirch i København; uden Aarstal. Palladius' Skrift findes Bl. G5r-H1r, Titlen lyder:

En Daglig oc Personlig | Bekiendelse/ Bøn oc Tacksigelse- | se/ til Gud/ skenckt Kiøbenhaffns | Indbyggere oc andre til | Nyt Aars gaffue. | Pet. Pallad. | 1551. Huer bekiende sig self for Gud/ | oc paakalde/ oc tacke hannem/ vdi disse | sidste oc farlige tider/ som mact | paa ligger.

5. Samme Bog i Duodez, ligeledes trykt hos Henrich Waldkirch; uden Aarstal. Palladius' Skrift findes her Bl. I1r-I9r. Titlen lyder:

En Daglig | oc Personlig Bekiend- | elsel Bøn oc Tacksigelse/ | til Gud/ skenckt Kiøbenhaffns | Indbyggere oc andre til Nyt | Aars Gaffue. PET. PALLAD.

Derefter følger som i Nr. 4 Opfordringen til Bekendelse oc Bøn.

6. Optryk i en Udgave af "Et almindeligt Skriftemaal" fra 1652 (Udgaven vil blive omtalt nærmere i Indledningen til Skriftemaalet).

Palladius' Nytaarsgave findes Bl. A9v-B5v og har følgende Titel:

En anden daglige Be- | kiendelse for Gvd. | Pet: Pall: | Hver bekiender sig self for | Gvd/ oc paakalde oc tacke han- | nem/ udi disse sidste oc farligere | Tider/ som Mact paa | ligger. | Sacha. j. | Vend dig til Gvd/ saa vender hand sig/ | Igien til dig / ganske naadelig.

Ligesom Titlen er en nøje Gengivelse af 1561-Udgaven; saaledes er ogsaa Texten aftrykt ikke blot ordret, men for det meste bogstavret, efter det hundredaar-gamle Tryk.¹

*

75

76

En daglig oc personlig Bekendelse faar Gud.

ALmectige Gud oc Himmelske Fader/ Jeg bekender mig it armt syndigt Menniske faar dit ansict/ at ieg haffuer veret dine hellige Budord imod/ Dig vnder øyen/ oc min fattige neste til skade. Saa at mit kød oc blod taar icke trolige forlade sig paa dig/ eller kalde dig en god oc naadig Fader/ Men holder saa faare/ at du est mig vred/ Ja min strenge Dommere/ Som vil straffe/ forskiude/ forderffue oc ødelegge mig/ huilcket ieg haffuer oc vel fortient/ om retten skal haffue sin gong.

Thi mine fem Sind haffue bruset sig mangfoldelige i Synd/ mit Hierte haffuer fuld dem effter i mange styckere/ som it Nød/ til slactere || boden/ Først met wgudelige tancker/ der effter er kommen en Syndig lyst/ effter den er kommen en vnd begering/ saa at det er kommen der nest til Samtycke/ saa til Gerningen i seg selff/ oc den er kommen i vaane/ saa at der effter haffuer fuld en haardnackedhed oc frimodighed i Synden/ den at fordagtinge/ saa lenge/ at ieg nu er bleffwen saare forskrecket oc fortuilet/ at ieg er vad for langt vd/ oc vil falde vdi Mishaab/ saa at ieg gruer for den euig fordømmelse/ oc er vel kommen langt offuer halff weyen/ rette vey ned til Heluedis affgrund/ saa at min orm skulde aldri dø/ min lld aldri vdslyckis/ men vare til euig tid.

Hvor met ieg nu vrier oc vender mig/ anseendis min Synds suarhed/ ionguarendehed/ seduane oc isted wendelighed/ huor met ieg haffuer visselige fortient din euige vrede oc wgunst/ Louens formaledidelse/ || den euige død/ dieffuelen/ heluede oc fordømmelse/ vden al ende. Her er min Sorg/ bedrøffuelse oc grædende taare/ Her henger mit Kød oc Blod/ lenger kunde de icke komme.

78

Dog aff dit Salige ord/ oc Euangelium/ som ieg huffuer hørt om din Kære Søns Jesu Christi verdskyld/ staar nu min Aand/ imod mit Kød oc Blod/ oc vil icke lenger fram paa den onde vey met Cain oc Juda/ som løber ned til Heluede/ Men vil om igen paa den anden vey met Peder och Magdalene forhaabendis/ ath du bliffuer mig dog en naadig Fader ved Jesum Christum.

Huor faare ieg vil icke aldelis offuergiffue mig/ effter mit kiøds oc Blods indskiudelse/ Men ieg angrer oc fortryder min Synd/ och vil rette oc bedre mig/ aff hw och || Hierte/ oc indflyer til din blote oc bare naade oc miskundhed/ oc dypper mit arme syndige hierte/ met min Tro/ ned vdi vaar Herris Jesu Christi røde/ rosens Blod/ oc er vis paa alle mine Synders forladelse/ ved hans hellige Døds oc pinis verdskyld/ forhaabendes/ at ieg maatte siden leffue vnder det hellige Kaarss/ vdi gode Gerninger at beuse min neste/ oc vdi den rette Guds dyrckelse/ til min døde dag/

AMEN.

En daglig Bøn der paa til Gud.

DEr faar beder ieg dig/ O kære Fader/ at du vilt aff din euige Godhed/ for Jesu Christi skyld/ forlade mig alle mine framfarne Synder/ oc aldri regne mig til Synd/ Det som daglige henger vdi mit Kød oc Blod/ aff min oprindelig Synd/ som ieg icke kand || bliffue aff met/ før end/ ieg bliffuer ocsaa aff med dette legomlig liff. Oc at du vilt giffue mig den Hellig Aands naade/ at verie oc styre den onde Natur oc min oprindelig synd at de met Dieffuelens oc Verdens tilskyndelse/ icke skulle kunde faa/ saa stor mact met mig/ effter denne dag/ at de saa skulle offuerfalde mig/ met Syndige tancker/ Samtycke/ Gierning oc seduane/ som til forne/ Men at ieg kand oc maa/ staa dem imod/ met min Aands sterckhed/ ved dit Salige Ord/ at ieg icke lyder dem at/ oc falder saa i din vrede igen.

79

Lad mig heller da begræde min Naturis skrøbelighed/ oc vocte mig for Dieffuelens Falsk oc Suig/ komme

dine løffter oc tilsigelser ihw/ at ieg icke forkaster dem/ men at ieg kan skride mandelige mod mine Fiender/ Fly al aarsag oc tilskyndelse til Øynd/ vare paa mit embede/ faa mig strax gode || tancker/ end oc saa med faste oc affhold/ vennis fra deris indlaackelse/ lift oc bedregeri/ oc icke lenger lade mig forføre aff dem/ til din fortørnelse/ til min Nestis skade/ oc til min egen forderffuelse oc fordømmelse.

Saa ath effterdi du haffuer giort skiffte met mig/ oc giffuit mig/ for Synd/ retferdighed/ For skyld/ wskyldighed/ for straff oc pine/ ære oc glæde/ for din vrede/ dit venskab/ for Louens formaledidelse/ Jesu Christi Benedidelse oc verskyld/ for den euige død det euige Liff/ for den euige Fenxel oc Tiranni/ en affløsning oc Frihed/ fra Dieffuelen/ Heluede oc fordømmelse/ da fli det saa/ at ieg icke vddriffuer fra mig igen/ den Helligaands Naade/ oc ey heller optender i mig/ oc føder de onde begeringer/ men staar imod dem/ demper dem ned/ oc slycker dem vd/ at det siste || bliffuer icke verre met mig/ end det Første.

Styrcke mig der faare/ O Herre oc Fader/ oc lær mig/ den rette konst/ at styre min fød oc blod Oc naar ieg bliffuer for balstiyrig/ oc kand icke selff binde mine onde begeringer i bidzel oc tømme/ du vilt da hielpe mig/ met det Hellige Kaarss/ dog Naadelige oc maadelige/ at ieg bliffuer icke borte met/ naar du vilt driffue mine onde begeringer bort/ saa at naar du vilt straffe dem i din vrede oc hastighed/ du vilt da spare mig vdi din Naade/ Dog saa/ at de faa icke deris fremgong/ met mig/ Gack imellem dem oc mig/ met dit Suerd/ der som det skal
recke til mig met/ da lad det bliffue naadelige oc maadelige/
oc meg til gode for Jesu Christi skyld

Amen. ||

80

En daglig Tacsigelse/ der paa/ til Gud.

NV er ieg/ min Himmelske Fader/ glad aff mit gantske hierte/ oc tacker dig ydmygelige/ for god trøst oc husualelse/ at du haffuer hørt min bekendelse/ oc bønært mig/ ved din kære Søn Jesum Christum/ vnd mig hoss hannem at bliffue met min Tro/ oc at tiene min Neste/ vdi mit embede oc kald/ met Kierligheds Gierninger ind til min døde dag/ imod alle mine fiender oc wuenner/ Aandelige oc legomlige/ Forderffue deris anslag/ opsæt/ oc onde vilie mod mig/ oc fri mig fra dem/ Det samme begerer ieg/ for alle Christne/ Dig Kære Fader/ din Søn Jesu Christo/ oc den Hellig Aand/ ske loff priss oc ære/ til euig tid

AMEN. ||

En anden Tacsigelse vdi almindelighed/ Thi wi kunde aldri fuldtacke Gud.

Jeg tacker dig Almectigste Gud vor Herris Jesu Christi euige Fader som haffuer skabt alle ting/ oc beuarer dem/ met din euige Søn Jesu Christo/ oc din Hellig Aand/ du vise/ retferdig oc naadig Gud/ en dommer oc hielper/ som haffuer obenbaret oss dig/ Oc send din Søn til Verden/ Oc beskicket hannem til it Offer for oss/ oc haffuer giffuet || oss dit Hellige Euangelium/ Oc holder det ved mact hoss oss/ oc haffuer vduold dig en euig Kircke/ oc forlader oss vore synder/ oc tager oss til naade/ for din Søns skyld/ oc du vilt visselige bønære oss/ oc hielpe oss/ oc giffue oss den Hellig Aand oc det euige Liff.

Jeg tacker dig Herre Jesu Christe/ at du est død for oss/ och haffuer lagt paa dig/ Guds retferdig oc gruselig straff/ som wi 81 haffue fortient met vore synder/ Och haffuer forligt oss met din euige Fader/ oc du est opstanden igen/ fra de døde/ at regere oss oc gøre oss Salige/ Oc du haffuer giffuit oss dit Hellige Euangelium oc vilt beskerme oss oc giffue oss den euige salighed. ||

Jeg tacker dig/ du euige Hellig Aand/ at du opliuser oss oc giffuer oss forstand paa Guds ord oc gode raad/ oc regerer oc leder vort hierte til dygdelighed oc Gudfryctighed.

Jeg tacker deg Euige Gud/ som haffuer obenbaret oss dig/ vdi Christo Jesu/ for alle velgierninger/ for du holder din lærdom oc Kirke ved mact/ for god Regiment/ næring/ fred/ oc formildelse paa vor straff/ For disse store velgerninger tacker ieg dig Gud/ vor Herris Jesu Christi euige Fader/ oc beder dig aff mit gantske hierte/ for din Søn Jesum Christum vor Herre/ som er Kaarsfest oc oprest igen aff døde/ at du vlt regere oss met den Hellig Aand/ her effter oc euindelige.

AMEN. ||

**Prented i den Kongelige Stad Københaffn hoss Hans Wingaard/ i
det ny Kloster
stræde/ Aar effter Guds byrd/
MDLI.**

82

NOTER TIL PALLADIUS' "NYTAARSGAVE" 1551.

S. 76. *I. N. R. I. d. e.*, Jesus Nazarcnus Rex Judæorum.

S. 77, L. 13. *mange styckere for mange sfycker* jfr. *vdleggere* for *vdlegger* foran S. 67 (Note til S. 61, L. 27).

S. 77, L. 13-14. *som it Nød/ til slactereboden*, sml. det lignende Udtryk i Ap. G. 8.32.

S. 77, L. 16. *Samtycke* "Begær", se Kalckar III, 683a.

S. 77, L. 17. *i vaane* d. e. "i Vane".

S. 77, L. 22. *longt offuer halff weyen/ rette vey*, "langt over Halvdelen ad den lige Vej".

S. 77, L. 26. *isted wendelighed* "næsten Uendelighed"; jfr. Kaikar IV, 89a, hvor dog intet Exempel findes paa ganske samme Brug af "isted".

S. 78, L. 20, 22, 25, Marginalnoterne. Tallene henviser til de tre Bønner om 1. at forlade den bedendes egne Synder, 2. ikke at regne til hans Synd den medfødte Synd, 3. at give ham den Helligaands Naade til at besejre Synden.

S. 79, L. 2-7. Tallene henviser til Synderens Pligter: 1. at vogte sig for Djævlens Svig, 2. ihukomme Guds Løfte, 3. stride mod de onde Magter o. s. v.

S. 79, L. 10 Marginalnote. *O vel skifft*, Orig. Q *vel skifft*, Resens Udgave *O vel skifft*. Meningen af det første Bogstav er uklar; *vel skifft* kan enten være Subst. *Skifte*, *Skift* (se Kaikar III, 785a), med *vel* brugt adjektivisk, eller Partc. *skift*, med *vel* brugt adverbialt. Q er muligvis, som Resen har antaget, Trykfejl for Interpunktionen O, saa Betydningen af Marginalnoten bliver "O lykkeligt Skifte" eller "O lykkelig omskiftet".

S. 79, L. 10-14. Tallene i Marginen henviser til de syv gode "Skifter", Gud har givet den bedende: 1. Retfærdighed for Synd, 2. Uskyld for Skyld, 3. Ære og Glæde for Straf og Pine o. s. v.

S. 79, L. 21. *min kød oc blod*; formodentlig skyldes Fælleskønsformen Palladius' jyske Mundart; i de senere Udgaver er den rettet til Intetkøn, ligesom dette er det *almindelige* i Originaludgaven (se S. 77 L. 6 og 30, S. 78 L. 3, 8 og 23) jfr. Kaikar II, 706b.

S. 80, L. 9. opsæt "onde Anslag, Rænker" (se Kaikar III, 356b).

S. 81, L. 14. *oprest*; i de følgende Udgaver er denne ældre Form erstattet af den fra Nedertysk paavirkede Form *opreyst*, som ogsaa er den almindelige i Biblen 1550.

83

OVERSÆTTELSE AF

BERNARDINO OCHINO MÆRKELEGE BØNNER

1551.

84

85

INDLEDNING.

I.

I November 1550 døde den rige Hr. Mourits Olsen Krognos til Bollerup efterladende sig som Enke Frue Elline Gjõe, en Søster til Birgitte Gjõe og Albert Gjõe. Som foran omtalt (S. 40) stod Palladius i Venskabsforhold til de gudfrygtige og boglærde Gjõe'er. I 1549 havde han skrevet Fortalen til Alb. Gjõe's Loci communes (se Bind I, S. 318 og 341), i 1550 havde han tilegnet Birgitte Gjõe og Herluf Trolle sin Oversættelse af Veit Dietrichs Trøstesprog, og nu i 1551 sender han Fru Elline sin Bearbejdelse af Ochino's Bønner til Trøst i hendes Enkestand.

Tilegnelsen er mærkelig derved, at den ret indgaaende gør Rede for Forholdet mellem Original og Bearbejdelse, et Forhold man i hin Tid ikke plejede at skænke megen Omtale. Palladius skriver her: "denne lille Bønnebog indeholder tredive smaa Bønner, hvilke jeg uddrog af to lange Latins Bønner, som en lærd og from kristen Mand af Valland, ved Navn Bernardinus Ochinus af Senis, udi Papisteri, gjorde og bad" og han tilføjer: "Jeg lod ikke disse Bønner blive ved den Langhed, som de havde tilforne, paa det ingen skulde kedede ved at læse dem."

Paa Grundlag af disse Oplysninger skulde det ikke synes vanskeligt at finde det latinske Skrift, der var Grundlag for den danske Bearbejdelse. En Gennemgang af den meget udførlige Ochino-Bibliografi, der findes i Karl Benrath's "Bernardino Ochino"¹ viste imidlertid, at intet af de ^{*}86 latinske Skrifter eller Dele af Skrifter kunde være identisk med de af Palladius omtalte "to lange Latins Bønner". Originalen maatte vel da være gaaet tabt. Dette skulde dog vise sig ikke at være Tilfældet.

Blandt det kgl. Biblioteks ganske faa Ochino-Skrifter findes to smaa tyske Traktater sammenhæftede i en rød Pergaments Mappe. Titlen paa disse Skrifter er:

1. *Von der Hoffnung aines Christlichen gemüts. Wie dieselbige jr vnzweyfliche gewissenschafft/ durch den glauben der Almächtigkeit/ Weysshait/ Güte vnd Barmherzigkeit Gottes/ inn Christo bestendigklich yebe. Durch den Gottsäligen vnnd Hochgelerten Herren Bernhardino Ochino/ kurtz verschiner zeit in Italianischer sprach/ jm selbs/ vnd andern guthertzigen zu trost gestellt.*

Paa sidste Blad:

Getruckt zu Augspurg/ durch Philipp Vlhart. 1547.

2. *Ain christlichs schöns vnd trostlichs Bett/ in dem/ mit wunderbarlicher kürtze/ die gantz sälligkeit vnnd gerechtigkeit/ wie die mit verleügnuss vnd zunichtigmachung sein selber/ vnd auss ainiger genad Gottes/ durch Christum Jesum/ der mensch erlange/ gar trostlich vnd reichlich begriffen ist/ sampt ainer rechten waren geschriffgelerten Biblischen vnd Christenlichen Beycht. Durch Bernhardinum Ochinum von Senis in Welsch beschriben/ vnd verteütscht.*

Paa sidste Blad:

Getruckt zu Augspurg/ durch Philipp Vlhart.

Sammenligner man disse to Skrifter med Palladius' Mærkelige Bønner, vil man se, at det sidstnævnte Værk er en ordret Fordanskning af de første; kun har Palladius skaaret de to Traktater i 30 Smaastykker, givet hver af disse sin egen Overskrift med stor Skrift - ganske efter moderne journalistisk Princip - "paa det ingen skulde kedes ved at læse dem". "Ain Christlichs schöns vnd trostlichs Bett" svarer til "Indgangen" og 1.-9. Bøn, og 87 "Von der Hoffnung aines Christlichen gemüts" svarer til 10.-30. Bøn. Nogle Exempler vil tilfulde belyse Forholdet mellem Original og Oversættelse.¹

Palladius' Mærkelige Bønner,
Bl. A5r, nf. S. 107:

DEN FØRSTE BØN
at giffue sig skyldig oc Herren
i vold.

O Herre/ effterdi at ieg haffuer til denne dag/ regeret mig effter min blinde fornufft/ saa at ieg haffuer ilde leffuit/ Thi ieg haffuer veret en stor offuertredere/ lige tuert imod dine Hellige Budord. Men effterdi at ieg kand nu bekende det ved din naade/ flyer ieg til dig om hielp oc trøst/ oc skencker dig aff mit hierte/ alt mit Timelige Gods/ Heder oc ære/ Børn oc foreldre/ slect oc venner/ min karskhed oc sundhed/ liff oc Siel/ oc alt det mig tilhører/ inted vnder taget. Brug ved mig mild eller haard lægdom/ effter som du selff kant dømmme at vere nytteligt imod min bræck o c brøst.

Ochinus' Ain Christlichs Bett, Bl. Alv, L.6 f.n.:

Aber vnder anderem/ wolt ich/ das du zu jm sprechest: Herr/ weil ich mich biß auff disen tag/ durch mein blinde vernunfft hab regieren wöllen/ so hab ich auff das ergest gelebt/ Ich bin überzwerch/ vnd in das widerspil gangen. Weil ich nun diß durch dem gnad erkenne/ so kumm ich zu dir vmb hilff/ vnd schenck dir hiemit von hertzen/ mein zeitlich gut/ zeitliche ehr/ kinder/ eltern/ freünd: mein gsundthait/ leben/ seele/ vnd alles was mein ist/ nicht außgenommen. Gebrauch gegen mir/ süsse oder herbe artzneyen/ nach dem du es meiner sucht vnnd gebrechen für nutz erkennest.

*
— 88

Jeg giffuer mig gantske wdi din vold/ Handle mct mig/ effter din Guddommelige vilie/ aleniste at ieg maatte bliffue Salig ved dig/ O Herre/ Amen.

DEN ANDEN BØN
At giffue sig hart ind/ til Guds
kierlighed.

O Herre/ Jeg haffuer ingen raad eller vndsetning/ wden hoss dig alene. Der faare/ giffuer ieg mig gantske hen/ vnder dit regemente/ Thi ieg veed vel/ at du lader icke dine vdualde leffue i ledighed oc ørckeløshed/ Men du øffuer dem wdi alle dygder at de kunde bliffue retsyndige oc fuldkommelige.

Palladius' Mærkelige Bønner, Bl. B4r, nf. S. 111:

DEN TIENDE BØN
Om Guds almectighed.

O Herre Gud/ ieg veed at du est aleniste Gud i Himmelen oc paa Jorden Stor oc almectig/ oc at du kant frelse mig/ met din almectigheds krafftighed/ der som ieg end vaare aldellis forblindet/ oc icke kende dig. Ja der som ieg end haffde it hierte haardere end en Demant/ oc vaare wlydig/ genstridig oc lige tuert imod din vilie/ Ja huad vil ieg mere sige/ der som ieg end vaare rodfest wdi alt ont/ oc nedsuncken wdi al onskabs oc skalckheds dybhed/ dog veed ieg alligeuel til Fuld visse/ oc foruden al tuil/ at du kant opliuse mig/ oc gøre mit haarde hierte/ vegt oc bløt/ Der faare kalde mig til dig/ Forny mig/ omkringuend mig/ affløss mig aff alle mine synder/ oc gør mig retferdig from oc hellig igen/ som du gjorde S. Pouil/ oc mange

Ich übergib mich dir gantz aigen/ handlen mit mir nach deinem göttlichen willen/ allain das ich durch dich salig werd.

[Herefter fortsættes umiddelbart i
samme Linje:]

Ich hab kain scheüchnuß/ mich gantz vnd gar/ deiner regierung zu befelhen/ ob ich schon wol waiß/ das du die deinen nit im müssiggang lasset/ sonder in allen tugenten übest/ damit sy volkommen werden.

Ochinus' Von der Hoffnung, Bl. A2v, L. I flg.:

Herr Gott vater/ Ich waiß das du allain Gott bist/ im Himel vnd auff Erden/ auch gewaltig vnd Allmächtig/ vnd mich auß sollicher deiner Allmächtigen krafft/ allain kanst sälig machen/ So ich schon zu deiner Erkendtnuß

blind/ vnd dermassen verstockt/ das ich ain hertz herter/ als Diemant/ vngehorsam/ widerspenstig/ vnd deinem Götlichen willen in allem zuwider hette/ auch im argen vest vnd steiff eingewurtzet/ vnd in abgründt aller böshait vnd laster eingefallen wäre/ So waiß ich doch gewiß vnd vnzweifelbar/ das du mich kanst mit deiner erkantnuß erleuchten/ mein verstockt hertz erlindern vnd besänftigen/ mich zu dir ziehen/ ernewern/ bekeren/ von allen meinen sünden erledigen/ vnd mich wie 89 andre dine vdualde/ oc det/ til dit loff oc ære/ Amen.

DEN ELFFTE BØN
Om Guds Viisdom.

O Herre Gud/ Jeg veed til Fuld visse/ at du est altid en stor almectig Gud at du kant igenløse oc frelse mig/ foruden min møde oc arbeide. Ja meget mere/ met din ære oc loff. Paulum/ vnd vil ander deine außerwölten/ widerumb gerecht/ frumm/ vnd hailig machen.

[Derpaa fortsættes i ny Linje:]

Vber das alles/ waiß ich auch gewiß/ das allweyl du ain Allmächtiger/ Gewaltiger Gott bist/ das du mich kanst on alle dein müh/ verdruß/ arbeit/ kostung/ noch schaden/ sonder vil mehr mit deinen höchsten ehren vnd preyß/ erlösen vnd sällig machen.

De her citerede Steder vil have vist Palladius' Fremgangsmaade. Hver Bøn gøres til et Hele paa den simple Maade, at den forsynes med en Overskrift, et Indlednings-O Herre og et Slutnings-Amen el. lign. - Som almindeligt i Palladius' Oversættelser gengives Originalens Enkeltord ofte ved Tautologier. I 1. Bøn er *hilff* oversat ved *hielp oc trøst*, *ehr* ved *Heder oc ære*, *freünd* ved *slect oc venner*, *gsundthait* ved *karskhed oc sundhed*; i det anførte Stykke af 2. Bøn er *müssiggang* oversat ved *ledighed oc ørcheløshed* og *volkommen* ved *retsyndige oc fuldkommelige*. Af de mangfoldige andre tautologiske Gengivelser nævner jeg: i 5. Bøn er *puncten* oversat ved *puncter oc artickler*, i 6. Bøn er *sich entdecke* oversat ved *giffuis til kende/ forklarit oc obenbarit*; i 17. Bøn gengives *ain pfand* ved *it pant oc Guds penning*, og i 19. Bøn gengives *zwar* ved *sant oc vist* og *zu beweysen* ved *at giffue oc beuise*. Disse Tautologier skyldes jo aabenbart Palladius' Tilbøjelighed til ikke at nøjes med ét Ord, hvor han kunde bruge to. Men Aarsagen til den tautologiske Oversættelse kan ogsaa være en anden: Palladius' svigtende Kendskab til Originalens Sprog. Saaledes gengiver han *aberwitz* "Uforstand" ved *modstand oc genstridighed* (nf. S. 108, L. 10), *arbeitsälighait* "Kummer" ved *møye oc arbeyde i synden* (nf. S. 122, L. 21) og *scheüchnuss* "Angst" ved *raad eller vndsetning* (nf. S. 107, L. 21), hvorved hele Stedet forvanskes (se Citatet ovf. S. 88) 90 Ogsaa paa anden Maade viser det sig, at Palladius ikke har mestret det tyske Sprog. For Ordet "Taare" bruges to Gange Dialektordet *trähe*, én Gang Ordet *zähre*; alle tre Steder benytter Palladius mere og mindre dækkende Omskrivninger: I 8. Bøn, nf. S. 110, L. 26, skriver Pall. *din pine oc blodige sued*, Orig. har: *deine träher/ dein schwaiss vnd blut*, i 22. Bøn, nf. S. 118, L. 13, skriver Pall. *din forligeisis salige ströme oc becke*, Orig. har: *die haylsamen träher der versönung*, og i 29. Bøn, nf. S. 122, L. 13, skriver Pall. *met en bedrøffuet Aand*, men Orig. har: *mit den zehern des gemüts*. Ikke sjældent er Konstruktionen gaaet i Stykker ved Overførelse til Dansk. I 12. Bøn, nf. S. 112, L. 17 flg., vil man forgæves søge andet Led til Sætningen *effterdi at din Kierlighed* o. s. v. Palladius har her ladet sig vildlede af Originalens Tegnsætning, og gjort Sætningen: *Jeg veed ocsaa det* o. s. v. (L. 20) selvstændig, mens i Originalen den sidste Sætning staar som Eftersætning til den første: *diweil zugleich auch die grosse unaussprechliche liebe... nit minder vnbegreiflich.. ist..* *Derhalben so waiss ich auch..* Ikke meget bedre er det gaaet med Begyndelsen af 30. Bøn, der i Orig. lyder: *Die arbeidsälighait/ Herr/ bewegt die Barmherzigkait... Allweil dann meine arbeidsälighaiten vnd übertretungen grösser seind/ weder zuerzellen möglich/ also das sy auch die vnbarmherzigkait möchten überwinden. So hab ich so vil dest mehr zuhoffen...* Dette gengives: *O Herre oc Gud/ møye oc arbeyde i synden oc i offuertredelse ere en beuegelse til Barmhiertighed/ oc io større offuertredelsen er/ io mere er forladelse behoff/ effter at min offuertredelse er stor oc wtallig oc hun haffuer vel forskylt din vrede oc wgunst/ dog haffuer ieg saa meget distørre haab...1*

* 91

Endnu kan det nævnes, at i 26. Bøn er Betydningen af den partitive Genitiv misforstaaet; Originalens *das ich eben derselben ausserwölten Schäflin aines bin* er oversat: *jeg er aldellis det samme vdualde arme Faar* (nf. S. 120, L. 29).

Heller ikke har Palladius evnet at genskabe i det danske Sprog den henrivende Veltalenhed, som bragte Ochino's Samtid til at jævnstille ham med Savonarola, og som man selv i den tyske Oversættelse levende fornemmer. Jævnførelse mellem Palladius' Bearbejdelse og den tyske Oversættelse af 16. og 17. Bøn vil vise Forskellen:

Palladius' Oversættelse, nf. S. 115, L.6 flg.:

O huilcken en naadefuld oc stadig Fred/ haffuer nu mit Hierte oc min Samuittighed/ saa at ieg veed/ oc er vis paa/ at du est icke lenger min Fiende/ icke vilt du heller regne mig mine synder til/ eller vere mig en streng dommere/ Men du est vorden mig en Barmhiertig oc Naadefuld Gud/ som haffuer fraa begyndelsen regnet

mig met wdi talet iblant dine vduolde/ Oc haffuer annammet mig til din Søn/ oc til Christi broder/ oc haffuer giffuit mig alting ved hannem. Ja/ hannem selff faar mine øyen/ met alle hans velgerninger oc verdskyld/ Lad mig der faare bliffue delactig wdi alt det gode/ som du haffuer i Himmelen/ ved den samme din Søn Jesum Christum vor Herre/ Amen.

DEN SYTTENDE BØN/
Om den Hellig Aands Naade.

O Herre Gud/ Jeg forsøger det daglige ved dit salige ord/ at alle dine foriættelser ere beuijste mig til gode/ aff din runde veluillighed oc ere fuldkomne ved Christum/ Oc skulde ieg end nu tuile/ om min genløser? Ja skulde ieg end nu tuile om din kierlighed? Den Hellige Guds Aand/ som ingen Suig eller bedragelse er wdi/ Hand giffuer mig daglige til kende/ hand taler til mig oc bær vinde faar mig daglige/ aller inderste wdi mit hierte/ at ieg er it vdualdt Guds barn/ at du elsker mig/ oc du haffuer besynderlig tilsium til mig/ fordi at Christus haffuer igenløst mig oc den Helligaand er mig vorden it pant oc Guds penning/ paa min salighed/ oc skulde ieg icke sette Tro til hannem wden ieg skulde ocsaa tuile? Min Gud lad det aldri ske/ for dit. Naffns ære skyld/ Amen.

Ochino, Von der Hoffnung, Bl. A4r, L.6 flg.:

O wie ain so gnädigen vnd bestendigen frid/ hat yetz mein hertz vnnd Conscientz empfangen/ also/ das ich waiß vnd sicher bin/ das du mich nit mehr anf eindest/ mir mein missethat nit mehr zurechnest/ mir nit mehr ain gestrenger Richter/ sonder ain barmhertziger gnädiger Got worden bist/ Der du mich von anbeginn in die zal deiner außewölten gezelet/ zu ainem Sun vnd bruder Christi angenommen/ mir alles durch jn/ ja jn selbs/ sampt allem seinem verdienst/ für aygen geschenckt/ vnd mich der himlischen erbschafft tailhaftig gemacht hast/ vnd ich solt noch an meiner erlösung zweyflen?

[Herefter fortsættes i ny Linje:]

Ich erfar täglich durch dein hailsams wort/ das alle die verhayssungen deiner freymiltigkait/ mir zu gutem beschehen/ vnd durch Christum erfüllet worden sein/ vnnd ich solt noch an deiner liebe wancken? Der hailig gaist Gotes/ in welchem kain falsch noch betrug ist/ vergwißt/ redt/ vnd bezeügt mir täglich/ in dem innerlichsten meines hertzens/ das ich ain außewöltes kind Gottes sey/ das du mich liebest/ das du ain sonderbarlichs aufsehen auf mich habest/ das mich Christus erloset/ vnd Er hailiger Gaist/ sey mir ain pfand meines hails worden/ vnd ich solt jme nit glauben?

92

Palladius' Mærkelige Bønner er da ikke, som han selv siger, uddraget af to lange Latins-Bønner, men er en udvidet - undertiden parafrastisk, men ofte ordret - Fordanskning af to tyske Traktater. At Ordvalg og Sætningskonstruktion i den danske Text ikke giver Plads for en latinsk Oversættelse som Mellemlid, vil vistnok de ovenfor anførte Exempler tilstrækkelig have godtgjort, men desuden kan henvises til Steder, hvor Ordvalget i den danske Text aabenbart er bestemt af Ordvalget i den tyske. Saaledes i 25. Bøn: *Oc du Min Gud / vilde du... ey heller laaeke mig til dig igen*, hvor Brugen af "lokke" forklares ved den tyske Text:... *noch zu dir locken*; ligeledes er i 27. Bøn Udtrykket *leg kommer til dig wdi min syndelige Stat* næppe uafhængigt af den tyske Texts *meines sündlichen staats*, og naar det i samme Bøn hedder: *O Herre oc Gud... Pibe faar mig/ met din Euangeliske Fløyte*, da skyldes dette Ordvalg jo sikkert den tyske Texts *pfeiff mir mitt dem wisplen deines Euangeliums*. Et uomtvisteligt Bevis paa, at den tyske Oversættelse - ikke en latinsk - har været 93 Grundlag for Palladius' Skrift, finder jeg i følgende Fejllæsning. I 21. Bøn staar: *der som ieg kommer oc indflyer til dig/ met it wtuilactigt haab*; her vil enhver sikkert opfatte "komme til dig" og "fly ind til dig" som en tautologisk Oversættelse; men den tyske Text har: *der ich in der vnzweyfenlichen hoffnung also zu dir flehende komme*. Tautologien skyldes altsaa, at Palladius har læst *fliehende* "flyende" for *flehende* "bedende".

Naar jeg har ment det nødvendigt at give en saa udførlig Dokumentation for at vise, at Grundlaget for Palladius' Skrift er en tysk Oversættelse, ikke en latinsk Original, er det, fordi man havde al Grund til at tro, at hvad Palladius selv udtaler om Grundlaget for sin Bearbejdelse, ikke blot var autentisk, men rigtigt. Det er da ogsaa alle Palladius-Biografer og -Bibliografer gaaet ud fra uden nærmere at undersøge Forholdet.¹ Men hvad er da Aarsagen til, at Palladius kalder de tyske Smaaskrifter "to lange Latins Bønner". Jeg kan ikke finde anden Forklaring, end at dette er en Korthed i Udtrykket; han har ment det urigtigt at betegne dem som tyske, da jo selve de tyske Titler angiver, at Bønnerne er skrevet "in Welsch", "in Italianischer sprach"; det er dette han har villet sammenfatte i Udtrykket "Latins Bønner". Thi, at Biskoppen har villet give det Udseende af, at han som Grundlag for sin Bearbejdelse har benyttet den vælske Original, ikke en tysk Oversættelse, er der ikke nogen som helst Grund til at tro.

II.

Grundlaget - og Enegrundlaget - for Palladius' Mærkelige Bønner er altsaa Ochino's to Skrifter *Ain Christlichs schöns vnd frostlichs Bett* og *Von der Hoffnung aines Christlichen gemüts*. Af det første Skrift kendes tre Udgaver:

1. den ovenfor nævnte, trykt i Augsburg, uden Aarstal,

2. en Udgave, der er indføjet i Ochino's Skrift "Ain^{*} 94 Gespräch der flaischlichcn vernunfft" 1546, hvor det er betitlet *ain kurtze Ainlaitung, wie man sich im Gebet üben solle*, og 3. en italiensk Udgave, der er tilføjet i en yngre samlet Udgave af Ochino's "Prediche". Af det andet Skrift kendes kun den ovenfor citerede Udgave, trykt i Augsburg 1547. En Udgave, der sammenfatter de to Skrifter, findes ikke. Muligvis har Palladius da, eller den, fra hvem han har faaet Skrifterne, selv sammenhæftet dem, - i saa Fald er det sandsynligt, at det Exemplar af de to Skrifter, der findes paa det kgl. Bibliothek, just er det, Palladius har benyttet. I Tidens Løb er Hæftningen da løsnet, og ved Omhæftningen er det sidste Skrift sat først (Jævnf. Noten foran S. 87). - At Skrifterne ikke blot er trykt, men ogsaa forfattet i Augsburg, anser Ochino's Biograf Karl Benrath for at være udenfor Tvivl. Men heraf følger, at Grunden til, at vi ikke kender italienske Udgaver af Skrifterne (før end i en sen Samlings-Udgave) er den, at de ikke har existeret. I Oktober 1545 kom Ochino - efter lang Tids Omflakken - til Augsburg. Her opnaar han i December en Stilling som Præst for den vælske reformerte Menighed. Sine Prædikener holder han paa Italiensk, det eneste Sprog han kunde, men han lader dem udkomme paa Tysk: "in Welsch gepredigt vnd verteütscht", staar der paa Titelbladet af den Prædikensamling, han 1546 udgav i Augsburg; paa samme Maade bør man sikkert opfatte Udtrykket "in Welsch beschriben vnd verteütscht", som findes paa Titelbladet til "Ain Chrislichs Bett", og vistnok ogsaa Udtrykket "kurtz verschiner zeit in Italianischer sprach.. gestellt" paa Titelbladet til "Von der Hoffnung". Disse Skrifter er, ligesom de Prædikener, Ochino holdt i Augsburg, saa snart de var nedskrevne, bleven oversat og udgivet paa Tysk. At de skulde være oversat til Latin, er der al Grund til at betvivle. Sandsynligheden taler da for, at Palladius af gode Grunde ikke har kunnet uddrage sine Mærkelige Bønner af "Latins Bønner".

95

III.

Efter Bearbejdelsen af Ochino's Skrifter følger "en Bøn at bruge besynderlige udi en svar Sot og Sygdom". Naar man læser denne efter de tredive Bønner med deres knudrede Sprog, hvor de tyske Sætningskonstruktioner ofte ganske var gaaet i Stykker ved Overførelsen til Dansk, saa kan man ikke lade være at lægge Mærke til det ukunstlede, helt gennemsigtige Sprog i denne Bøn. Lidet rimeligt vilde det derfor være, om den skulde være oversat af den samme, der har oversat hine Bønner, ja om den overhovedet skulde være oversat. Om Palladius eller en anden dansk Reformator har forfattet Bønnen - eller om den er en Omskrivning af en ældre dansk Bøn, har jeg forgæves søgt Midler til at afgøre.

Efter denne Bøn følger en Udlægning af 3. Vers i den 35. Salme: *leg er din Salighed* 1. Heller ikke til denne har jeg kunnet finde noget Forbillede.

Udgaven sluttet med en Formaning "til den kristne Læser". Denne Slutning maa - i hvert Fald i den Form, hvori den her findes - være tilføjet i Udgaven 1558, den ældste bevarede Udgave. Fortalen er jo dateret 1551, og i dette Aar er Bogen sandsynligvis ogsaa udkommen; i Slutningsordene hedder det imidlertid, at "den fromme Herre og streng Ridder Hr. Eske Bille, nu salig med Gud, fik først disse Bønner at høre, der de bleve læste for hannem hos hans Syge Seng, ikke mange Dage før end hans Tid var kommen". Nu døde Eske Bille 9. Febr. 1552, altsaa kan det anførte Sted ikke være skrevet i 1551.

Derimod har rimeligvis Originaludgaven sluttet med en Udlægning af Ordet Amen. Palladius siger nemlig i Fortalen "Udi Enden finde I et trøsteligt Svar af den xxxv Psalme.... og en ret Udtydning paa det Hebraiske Ord^{*} 96 Amen, som staar udi Enden bag efter hver Bøn". Denne Udtydning findes ikke i nogen af de bevarede Udgaver. Man har af en eller anden Grund udeladt den, men glemt samtidig at stryge Henvisningen dertil i Fortalen. Om Udlægningen særlig var forfattet til Mærkelige Bønner, eller om Palladius har taget Stykket fra En ret enfoldig Bedebog (se Bind I, S. 267), kan naturligvis ikke afgøres.

IV.

Palladius' Bearbejdelse af Ochino's Smaaskrifter er bevaret i følgende Udgaver:

1. Et Tryk fra 1558, prentet af Jürgen Richolff i Lybeck. Dette, det ældste bevarede Tryk, er Grundlag for nærværende Udgave. Formatet er lille Oktav, som Gengivelsen af Titelbladet, nf. S. 103, viser; Bogen bestaar af 36 Blade, sign. A-F, med 22 Linjer paa Siden. Læggene A, C, E har 8 Blade, Læggene B, D, F 4 Blade. Fuldstændige Exemplarer findes paa d. kgl. Bibl. i København og i Karen Brahes Bogsamling i Odense.

2. Et Tryk fra 1562, prentet af Ambrosius Kirchner i Magdeburg. Af dette er kun et Fragment bevaret; det findes paa d. kgl. Bibl. Af de 6-bladede Ark er følgende Blade bevaret: A2-A4 (Forord-"Indgang": *som haffue hans hielp*, Udg. nf. S. 106, L. 32), B3-B6 (3. Bøn i *det ieg haffuer*, Udg. S. 108, L. 9-8. Bøn Slutn.), C1-F5 (11. Bøn *at det maa ske*, Udg. S. 112, L. 13-Skriftet ud). Titelbladet mangler; men paa sidste Blad staar: *Prentit i Magdeborg/ hoss Ambrosia Kyrchner. Aar effter Guds byrd. M.D.LXII.*

Grundlaget for dette Tryk er ikke Originaludgaven, men 1558-Udgaven. Som denne har Magdeburg-Trykket Slutningsstykket "til den kristne Læser", der som paavist ikke kan have staaet i Originaludgaven. Udlægningen af Ordet Amen, der maa formodes at have staaet i Originaludgaven, mangler i Magdeburg-Trykket ligesom i 1558-Udgaven. Denne Udgave følges ikke blot i Stoffets Ordning, men 97 ogsaa - undtagelsesløst - i Ordvalg og Ordstilling og gennemgaaende ogsaa i Stavemaade. Enkelte Afvigelser heri findes dog. Magdeburg-Trykket har f. Ex. regelmæssigt *kiere, giøre*, 1558-Udgaven oftest *kære, gøre*, Magdeburg-Trykket har regelmæssigt *Bøner*, 1558-Udgaven har ofte *Bønner* v. S. a. *Bøner* o. a. lign. Men hvor nøje Ortografien i det hele følges, kan vises ved et enkelt Exempel. I 23. Bøn bruges i 1558-Udgaven regelmæssigt den brudte Form *Hiurde* (se Udg. nf. S. 118, L. 24 og 26, S. 119, L. 6, 11, 12 og 15), i 24. Bøn gennemgaaende den ubrudte Form *Hyrde* (se nf. S. 119, L. 22, 29 og 33, S. 120, L. 2; men S. 119, L. 30: *Hiurde*). Denne ganske vilkaarlige Forskel i Brugen, der muligvis skyldes, at der er skiftet Sætter, er uændret overført i Magdeburg-Fragmentet (Bl. D4v flg.). Noget ukritisk Optryk af 1558-Udgaven er dette dog ikke. Aabenbare Trykfejl er rettede, saaledes *form* til *from* (Bl. A2r, jfr. Textrettelse til S. 105, L. 9), *bisnarer* til *dissnarer* (Bl. D2v, se Textrett. til S. 117, L. 13), *der første* til *det første* (Bl. D3v, se Textrett til S. 117, L. 30), *nødtørffthighed* for *nøttrøffthighed* (Bl. F4r, se Noten til S. 125, L. 33). Enkelte ny Trykfejl er indkommet, saaledes *sin muds Aand* (Bl. A2v) for *sin munds Aand* (se Udg. nf. S., 105, L. 21); men i det hele er Magdeburg-Trykket omhyggeligt korrigeret.

3. Et Tryk fra Lybeck. Ogsaa af dette er kun et Fragment bevaret (paa d. kgl. Bibl.). Det er i lille Oktavformat og bestaar af følgende Blade: A1-B8 (Titelblad, Forord, "Indgang", l.-17. Bøn til *bær vinde faar mig dagli-*, Udg. nf. S. 115, L. 26) og C3-C6 (20.-24. Bøn til *Du min vdualde oc tro Hyrde oc beskerme-*, Udg. nf. S. 120, L. 2)1.

* - 98

Hver Side er omgivet med en ornamenteret Ramme, sammensat af fire Stykker. Paa det nederste af disse er - paa 1. og 2. Bl. i hvert Ark - anbragt Signaturen: A, *ij*, B, *ij* osv. = A1, A2, B1, B2 osv.; paa 3. Blad i Arkene findes paa Signaturens Plads Navnetrækket A.F., de fem sidste Blade i Arkene er ikke signerede. Titlen lyder:

Nogle mer- | ckelige Bøner/ wdi | denne Verdens modgong | oc elendighed I at indfalde Hart til | Gud met/ besynderlige naar | det vil gieide for aluore | wdi Kaarssit. | * | Fordansket aff Doct. | Peder Palladius. | (Vignet). | Lybeck.

Paa Titelbladets Bagside findes to Skriftsprog: Ps. 145 (V. 18-19) og Es. 65 (V.24); derefter følger Forord, Indledning, Bønner, bogstavret stemmende med Magdeburg-Trykket 1562. Ikke blot er som her *kære, gøre* osv. ændret til *kiere, giøre*, og Trykfejl som *form, bisnarer, der første* rettet til *from, dissnarer, det første*; men ogsaa de ny indkomne Trykfejl er uændret overførte: Lybeck-Fragmentet: *sin muds Aand* Bl. A2v = Magdeburg-Fragmentet Bl. A2v. Kun en eneste Afvigelse fra Magdeburg-Trykket findes; Forordet i Lybeck-Fragmentet slutter: *Palme Syndag/ Aar effter Guds byrd/ 1551*, mens Magdeburg-Fragmentet ligesom 1558-Udgaven har: *Palme Syndag/ Guds Aar 1551.*

Da Slutningen af Lybeck-Fragmentet mangler, ses det ikke, naar det er trykt, og hvem Bogtrykkeren er, men herom giver det følgende Tryk nogen Oplysning.

4. Dette Tryk er prentet af Augustinus Ferber i Rostock, 1572. Saavel Udstyrelse: Rammer, Linjetal, Typer, som Ortografi svarer nøje til Lybeck-Fragmentet. Ligesom her er Signaturen A, *ij*, B, *ij*, osv. anbragt paa 1. og 2. Blad af hvert Ark i Rammernes nederste Stykke; ligesom her findes paa Arkenes 3. Blad paa Signaturens Plads Navnetrækket A. F. Og Ortografien *kier, giøre, Bøner* osv. er 99 gennemført, ligesom Trykfejlene er gentagne - saaledes det fra Magdeburg-Trykket stammende *muds* og det vist i Lybeck-Trykket

indkomne *haadere* for *haardere* (Lybeck-Fragm, A6v, Rostock-Trykket A7v; jfr. Udg. nf. S. 108, L. 7). At det er Lybeck-Fragmentet, der er Grundlag for Rostock-Trykket, ikke omvendt, ses af, at mens de faa Trykfejl, der fandtes i Lybeck-Fragm., gentages i Rostock-Trykket, findes ingen af dettes talrige Trykfejl i Lybeck-Fragmentet; Rostock-Trykket har f. Ex. *de samm Ord* (Bl. A4v), Lybeck-Fragm. *de samme Ord*, R. *tuileh* (Bl. A5r), L. *tuiler*, R. *som kaffen* (Bl. A5r), L. *som haffue* o. s. fr. Ligesom Lybeck-Fragmentet (og i Modsætning til Magdeburg-Fragmentet og 1558-Udg.) har Rostock-Trykket i Slutningen af Forordet: "*Palme Syndag/ Aar effter Gudes [L. Guds] byrd/ 1551*". Rostock-Trykket er altsaa et - ganske ukritisk-Optryk af Lybeck-Fragmentet. Dets Titel er:

Nogle mer- | ckelige Bøner/ wdi | denne Verdens modgong | oc elendighed/ at indfalde Hart | til Gud met/ besynderlige na- | ar det vil gieide for aluo- | re wdi Kaarssit. | * | Fordansket aff Doct. | Peder Paladius. | (Vignet) | Rostock.

Som det ses: væsentlig bogstavret Overensstemmelse, kun forskellig Linjedeling (sml. Rostock: *na- | ar*, Lybeck: *naar |*).

Paa Titelbladets Bagside findes, ligesom i Lybeck-Fragmentet, to Skriftsprog. Om disse er indføjede i Lybeck-Trykket eller stammer fra Magdeburg-Trykket, kan paa Grund af dettes defekte Tilstand ikke afgøres. Paa Bogens sidste Blad staar: *Prentet i Rostock hoss Augustinus Ferber. Aar effter Guds byrd. M. D. LXXII*. Heraf erfarer man Betydningen af Navnetrækket A. F. paa Rammerne, og man har da samtidig et fuldgyldigt Vidnesbyrd om, at ogsaa Lybeck-Trykket er udgaaet fra Augustinus Ferbers Presse, da Navnetrækket ogsaa findes paa dettes Rammer¹.

Fuldstændigt Exemplar af Rostock-Trykket findes paa d. kgl. Bibliothek.

*
- 100

5. Optryk af H. P. Resen i "*Insfructio Executionis Catecheticce, ... Huorledis Catechismi Øfuelse bør at drifuis... Kiøbinghafn... 1636*". Bl. Q4v-Tlr. Resens Udgave er et ordret - oftest bogstavret - Optryk af Udgaven 1558. Ligesom denne slutter Resens Udg. med Stykket til den kristne Læser om Eske Bille, der ikke fandtes i Originaludgaven (se ovf. S. 95).

Titlen i Resens Optryk lyder:

Nogle merckelige | Bøner/ udi denne Verdens | Modgang oc Ælendighed/ at ind- | falde hart til GVD med/ besynderlige | naar det vil gieide for aluere udi | Korsset. | Fordanskede af | Doct. Peder Palladio.

Umiddelbart efter Titlen følger Forordet ligesom i 1558-Udgaven, ikke Skriftstederne som i Lybeck- og Rostock-Trykket. Disse kan da, saalidt som Original-Udgaven, have været Grundlag for Resens Udgave. Muligt er det, at Magdeburg-Trykket har tjent som "Tryk-Manuskript", i hvert Fald er alle Trykfejl i 1558-Udg. rettet i Overensstemmelse med dette. Iøvrigt har Sætteren af og til moderniseret Ortografien: *Modgong* til *Modgang*, *Kaarssit* til *Korsset*, *haffue* til *hafue* o. lign., men hvor den gamle Retskrivning ikke har stødt Sætteren, har han ladet den staa; saaledes er for at nævne et enkelt Sted den omtalte vilkaarlige Skiften af *Hurde* og *Hyrde* i 23.-24. Bøn forblevet uændret. Ganske undtagelsesvis er et Udtryk moderniseret som Forordets *Latins Bøner* til *Latinske Bøner* (Bl. Q4v, jfr. nf. S. 105, L. 8). - Efter Palladius' Forord har Resen indføjet nogle biografiske Oplysninger om Ochino, og efter Palladius' Slutningsord til den kristne Læser har han tilføjet: 101 "*P. P. 1551*". Denne sidste Tilføjelse er jo meget misvisende, da netop Slutningsstykket ikke kan være skrevet 1551.

6.-7. Foruden disse Udgaver nævnes i ældre Bibliografier et Lybeck-Tryk fra 1560 og et Rostock-Tryk fra 1575 (Møller, *Cimbria literata I*, 1744, S. 478, Zwergius, *Det siellandske Clerisie* 1754, S. 76, Videnskabernes Selskabs Almanak 1766). Det første har jeg ikke fundet i nogen Bogkatalog, det sidste fandtes i Resens Bogsamling (Resens Bibl. Kbh. 1685, S. 245, Nr. 42). Muligt er det, at Aarstallene skyldes Trykfejl for 1572 og 1568 (?).

8. Tilbage staar det at omtale Original-Udgaven. Som det fremgaar af ovenstaaende, er denne ikke benyttet til nogen af de senere Udgaver; det er 1558-Udgaven, der direkte eller indirekte ligger til Grund for Magdeburg-Trykket, Lybeck-Trykket, Rostock-Trykket og Resens Udgave. Orig.-Udg. synes da meget tidligt at være gaaet tabt. Kun i én Katalog over det 17. og 18. Aarh.'s store Bogsamlinger har jeg fundet den. Det er i Fortegnelsen over Hielmstiernes Samling II. Kbh. 1785, S. 685, Nr. 8. Her staar: "*Nogle merkelige. Bønner udi denne Verdens Modgang fordanskede af Dr. Peder Palladius, Lybeck 1551*". Denne Bog findes nu paa d. kgl. Bibl. som Nr. 1441, 8°, i Hielmstiernes Samling, men det er desværre ikke Originaludgaven, men det ovenfor beskrevne Lybeck-Fragment. Katalogens Forfatter har fra Titelbladet taget Trykkestedet "Lybeck" og fra Fortalen Aarstallet "1551", og sammenlagt er dette blevet: et Tryk fra "Lybeck 1551". I Universitets-Bibliothekets haandskrevne Katalog nævnes et Rostock-Tryk fra 1551; men heller ikke dette er Original-Trykket: det Exemplar, Katalog-Nummeret henviser til, er et defekt Exempl. af det ovf. beskrevne Rostock-Tryk 1572.1 Atter her skyldes Fejlangivelsen Katalogisatorens Kombineren af Titelblad og Fortale. Endelig maa det omtales, at Vid. Selsk. Almanak 1765 nævner et Lybeck-Tryk fra ^{*}102 1551, men om denne

Angivelse er bedre hjemlet, er tvivlsomt. Om Originaludgaven 1551 vides i Virkeligheden intet Man kunde derfor spørge: Har en saadan Udgave existeret? Er ikke Udgaven 1558 Originaludgaven? og maa Aarstallet 1551 i Palladius' Forord ikke forklares som fremkommet ved en Sætters Fejlæsning af 1557 i Palladius' Manuskript? - Efterskriften til den kristne Læser giver Svar herpaa, thi i denne siges det jo, at "Eske Bille... fik først disse Bønner at høre", men da Eske Bilde som omtalt døde i Begyndelsen af 1552, maa Bønnebogen jo have foreligget inden dette Tidspunkt.

9. Til Slut maa det nævnes, at der, som omtalt I. Bind S. 353, findes en Afskrift af den efter 30. Bøn følgende "Bøn at bruge udi en svar Sot og Sygdom" i et Hdskr., der er ældre end noget af de bevarede Tryk, nemlig i Vexiø-Haandskriftet fra 1557 (Bl. 75v-77v). Denne Afskrift er, som Varianterne nf. S. 131 vil vise, paa mangfoldige Punkter forskellig fra den trykte Text; og Afgivelserne er af en saadan Art, at de kun kan forklares ved, at Bønnen i Vexiø-Haandskriftet er nedskevet efter Hukommelsen. Snart er Smaaord udeladt: her (S. 123 L. 15, at L. 23 o. fl.), snart er Ord tautologisk tilføjede: O Herre Jesu bliver til O Herre gud Jesu christe (S. 123 L.12) o. lign. Ikke sjældent er Sætninger og Ord ombyttede (se S. 124 L. 1-2), og Ord, erstattede af andre - ofte mere dagligdags - Ord: *usalige* af *usle*, *Satan* af det eufemistiske *Skam*, *Barmhjertighed* af *Miskundhed*, *forlade mig paa af stole paa*, *ganske* af *ganske*, *formere* af *forøge*, *fejle* af *vanske*, *forgaa* af *snave* o. fl. Sammenholdt med Originalen giver Afskriften saaledes et ikke uinteressant Bidrag til Tidens Sprogbrug. - En halv Snes Aar efter er Bønnen blevet bearbejdet af Rasmus Hansen Reravius og (uden Forfatterangivelse) optaget i hans Bønnebog, hvorfra den er gaaet over i senere Bønneog Salmebøger. Sml. nf. S. 132.

103

104

105

Erlig oc Pelbyrdig (Quinde/ Frue Eline Gøye/ paa Skioldews/ Salig Her Moritz Olsens Ridders effterleffuerske/ ønsker ieg Peder Palladius Naade oc fred/ aff vor Herre Jesu Christo.

RÆre Frue Eline/ Jeg tacker eder for alle velgerninger/ Oc til it tacknemligheds tegen/ sender ieg eder denne lille Bønebog/ for en ringe skenck/ som indholder tredue smaa Bønner/ huilcke ieg vddrog aff tho lange Latins Bønner/ som en lerd oc from Christen mand aff Valland/ ved naffn Bernardinus Ochinus aff Senis/ || wdi Papisteri/ gjorde oc bad/ At mand Band see oc formercke ocsaa her paa/ at der vaar mange fromme hierter/ wdi Paffuedommet/ som Gud Almectigste beuarede fraa Helligens paa kaldelse oc anden Papistiske wgudelighedt oc Affguder/ Hues Bøger/ Bønner oc anden scrifft nu foruaris oc vdryckis vdaff den store ild som Gud lader den gantske Paffuedoms vildfarelse opbrende wdi/ io lenger oc mere/ imod hans Kære Søns Jesu Christi tilkommelse til dommen/ Naar hand skal endelige forstyre oc ødelegge det gandske Antichristis regemente som S. Po. siger ij. Thes. ij

Huilcken/ Herren skal dræbe met sin munds Aand oc || hand skal gøre hans endeligt/ formiddelst sin Tilkommelsis obenbarelse/ Saa haffuer dog vor Herre Christus verit hoss sine vdualde/ ocsaa mit i det gruselige Paffuens wgudelige Regemente/ Oc sælemord/ at de ere bleffne reddede der fra/ oc haffue toet deris klæder/ oc haffue giort deris kleder klare/ i Lammens Blod/ Apocalip. vij. Der faare ere de faar Guds Stol/ oc tiene hannem dag oc nat i hans tempel.

Kære Frue Eline/ Jeg loed icke disse Bønner bliffue ved den langhed/ som de haffde tilforne/ paa det ingen skulde kedts ved at læse dem. Wdi enden finde i it trøsteligt suar aff den xxxv. Psalme/ til dem alle sammen/ oc en ret vdtydning || paa det Hebraiske ord Amen/ som staar wdi enden bag effter huer Bøn.

106

Bedendis eder gerne/ at i ville tage dette mit føye Arbeide til tacke/ oc bruge dem wdi eders daglige Bønner/ oc enlighed/ som den hellige Paulus j. Timoth. v. scriffuer om de Viduer/ som haffue effter deris kære Hosbonders død/ Huss/ Børn oc tiunde at regere vdøffuer/ at de dog skulle holde sig enlige/ sette deris haab til Gud/ oc bliffue i deris Bøn oc formanelse dag oc nat/ Thi/ siger hand/ det er vel giort oc tacknemmeligt faar Gud. Hannem eder oc alle gode oc Gudfryctige Vidner befalendis til euig tid Amen/ Screffuit

i Københaffn. Palme Syndag/
Guds Aar Mdlj. ||

En indgong til disse effterfølgende Bønner.

Naar wi ville aluorlige bede Gud om noget/ da maa mand io giffue sig stunder der til/ Oc end wdi enlighed/ der som icke er megen bulder oc forhindrelse/ Oc da skal it menniske skillie sig aff/ met alle Timelige tancker/ saa meget som mueligt er/ oc holde sig tcke anderledes wdi sin Bøn/ end som hand haffde der/ vor HERre Jesum Christum faar sine øyen/ oc hand talede met hannem aff sit hierte/ paa det enfoldigste/ de same ord/ som hand kunde staa legemlige at tale faar hannem. Der som hand || kunde det gøre/ da tuiler mig inted der paa/ at hand haffde ey meget at tale met hannem. Oc der som hand end icke torde tale for redsel oc blusel/ for hans Guddommelig neruerrelse/ da kunde det alligeuel regnis for en Bøn/ som naar en fattig mand staar oc seer ynckelige paa en Rigmand/ oc taar dog icke tale til hannem/ da kand den rige mand alligeuel forftaa/ at hand vil bede hannem om noget for Guds skyld/ som mand siger paa Latine/ Misere videre/ satis est rogare/ at see ynckelige paa nogen/ det er biddet naack/ Nu ere wi alle den rige oc almectigste Guds fattige Børn/ som haffue hans hielp oc trøst behoff/ der faar bør || oss at 107 falde hart ind til hannem/ oc see ynckelige paa hannem/ oc bede met mund oc hierte/ disse Bønner som her effter følge/ oc andre deris lige/ nest hoss Fader vor.

Den Første Bøn at giffue sig skyldig oc Herren i vold.

O Herre/ effterdi at ieg haffuer til denne dag/ regeret mig effter min blinde fornufft/ saa at ieg haffuer ilde leffuit/ Thi ieg haffuer veret en stor offuertredere || lige tuert imod dine Hellige Budord. Men effterdi at ieg kand nu bekende det ved din naade/ flyer ieg til dig om hielp oc trøst/ oc skencker dig aff mit hierte/ alt mit Timelige Gods/ Heder oc ære/ Børn oc foreldre/ slect oc venner/ min karskhed oc sundhed/ liff oc Siel/ oc alt det mig til hører/ inted vnder taget. Brug ved mig mild eller haard lægdom/ effter som du selff kant dømme at vere nytteligt imod min bræck oc brøst.

Jeg giffuer mig gantske wdi din vold/ Handle met mig/ effter din Guddommelige vilie/ aleniste at ieg maatte bliffue Salig ved dig/ O Herre/ Amen ||

Den Anden Bøn At giffue sig hart ind/ til Guds kierlighed.

O Herre/ Jeg haffuer ingen raad eller vndsetning/ wden hoss dig alene. Der faare/ giffuer ieg mig gantske hen/ vnder dit regemente/ Thi ieg veed vel/ at du lader icke dine vdualde leffue i ledighed oc ørckeløshed/ Men du øffuer dem wdi alle dygder at de kunde bliffue retsyndige oc fuldkommelige.

Jeg er vis paa/ at du haffuer mig kær/ oc bekender at du haffuer giffuit dig selff for mig/ vdaff den store kierlighed/ som du beuiste mig. || Der faare vil ieg bliffue hart ved dig/ der som du end vilde handle saa haardelige met mig/ som du gjorde met din tienere Job/ effterdi ieg veed at det er mig nytteligt oc gaffnligt til min salighed/ Ehuad du bær paa mig/ eller til føyer mig/ da skil mig icke ved min salighed/ men vnd mig den at beholde euindelige/ Amen.

Den Tredie Bøn At Christus vilde staa paa sin Ret

O HERRE/ Jeg giffuer mig icke vnder dit vold oc vnder dit Regemente/ en dag eller tho/ men euindelige wden affladelse/ Men der som || det end saa skede/ at ieg vilde det fortryde/ at ieg haffde giffuit mig dig i vold (som snarlige kunde ske) aff wtolmodighed/ om du lagde Paarssit end nu haardere paa mig/ da beholt mig alligeuel hoss dig/ effter den ret/ som du haffuer til mig/ i det ieg haffuer giffuit mig veluillige vnder din lægedom. Lad icke aff for min modstand oc genstridighed/ men effterdi at du haffuer en tid annammet mig faar din egen/ oc haffuer tilsagt mig at du vilt gøre mig salig/ da vil ieg at du skalt fuldkomme din gerning/ som du haffuer begynt/ at du kant ærts der aff ewindelige/ Amen. ||

Den Fierde Bøn Om at kunde gjøre noget gaat.

O Herre/ det er sant/ at ieg haffuer vel sind oc vilie til at tiene dig/ men effterdi/ at det er icke wdi min krafft oc mact/ men i din aleniste/ da beder ieg dig/ at du vilde aldels gøre mig vis paa min Salighed/ oc det aff Naaden oc icke aff retten/ ey heller aff nogen Gerning som ieg kunde gøre foruden din naade/ Men der vil ieg bygge paa oc rose mig aff/ huad du vilt gøre aff mig/ effterdi at ieg er ellers altid genstridig mod dig.

Der faare/ skencker ieg || mig dig/ icke som it fromt menneske/ men som en syndere/ at du skalt gøre mig from/ oc begerer at du vilt annamme mig til dig/ som en aff dine/ icke at ieg regner mig verdig at vere/ heller holder mig den at vere/ som kand tiene dig verdelige foruden din naade/ men at du vilt vise mig den rette vey ved din naade/ at ieg kand vandre i dine Budord oc gøre noget gaat som dig kunde vel behage/ Amen.

Den Femte Bøn Om Herrens Naade oc Barmhiertighed. ||

O HERre/ Jeg veed at du est god/ oc at du elsker mig fuldkommelige/ der faare skenckte teg mig dig ved alle de puncter oc artickler/ som ieg til forn i min Bøn opregnede faar dig/ Oc det met en sterck oc liffactig tro/ Thi ieg veed at huo som tror oc forlader sig paa dig/ hand bliffuer salig/ oc hand skal icke forfaris/ Thi haabet beskemmer icke/ Der faare/ annamme mig icke effter min fortienste eller effter det ieg haffuer forskylt/ men effter din blote naade oc barmhiertighed.

Den Siette Bøn. Om salighed at hente aff Herren alene. ||

O HErre/ huorlunde kand ieg begere Salighed for min retferdighed/ effterdi at ieg haffuer hende i ingen maade/ der faare flyer ieg til din Barmhiertighed. O Herre beuijss din ære i det at du giffuer din store godhed til kende/ oc beuar oc frels mig store Syndere. Der wdi gør du en vnderlig gerning/ offuer alle andre vnderlige gerninger/ som du gør alene. Tag aarsage aff mine wtalige Synder/ oc beuijss din mact faar den gantske verden/ huor wransagelige ere din naadis liggendefæ. Jeg veed at du kant frelse mig/ Thi at du haffuer wdi din pine mere beuijst mig din offuerflødigie kierlighed/ end din almectighed ||/ Huor faare/ mig bør to mindre/ at tuile paa din vilie end paa din mact. Jeg veed at mine synder haffue icke vdslyct oc ey heller formindsket din kierlighed imod mig/ men de giffue større aarsage til/ at samme din kierlighed kand giffuis til kende/ forklaris oc obenbaris/ Saa forklare den ocsaa i mig/ til din egen ære/ Amen

110

Den Siuende Bøn Om beskermelse mod Dieffuelen. ||

O HErre/ Jeg veed at du kant gøre/ huad du vilt gøre/ Oc huad som du vilt/ det er retferdigt oc gaat/ der faare veedst du vel raad til at frelse/ Oc det io der faare/ at du seer icke til mig/ men til dig/ oc huad du haffuer lidt oc igennem draget for min skyld/ brug der faare mod mig din almectighed/ oc det som dig bør at gøre.

Men dig bør at vere Jesus/ det er/ en Frelsermand/ oc der faare est du vdfent aff Faderen til verden/ end dog at dieffitelen haffuer hafft mact offuer mig/ oc ieg er saar giort i tusinde maade.

Dog er det icke i min mact at tage dig din mangfoldige ret fra/ som du haffuer til mig/ || Der som du icke vilt miste din ret som du haffuer til mig/ da bør dig/ oc retten giffuer det/ at du skalt veidelige tage mig fra dieffuelen til dig igen/ som dit egit rette gods oc eydom/ Gør det min Herre/ for dit hellige naffns æres skyld/ Amen.

Den Ottende Bøn At Herrens villie maa ske.

O Herre/ forsmaa icke den som haffuer kaaftit dig saa dyre/ der som du vilde end aldellis fordømme mig/ da vilde det vel gøre mig ont/ for den euige skade ieg finge der aff. Men det vilde gøre mig || mere ont oc en euig tancke/ at alt det store arbeyde/ som du haffuer taget dig til for min skyld/ oc din pine oc blodige sued skulde vere til forgeffuis paa mig/ at du ingen Seijer kunde sige dig/ at haffue faaet for mig.

Men ieg fornemmer i mit hierte/ at du siger til mig/ at ieg er salig giort ved dig oc i dig. Der faar/ vaare det nu min store begering/ at ieg skuide icke ienger leffue i mig/ men i dig/ at det skeer snart/ beder ieg om din naade der til/ Amen.

111

Den Niende Bøn At Herren vil tage oss i forsuar. ||

O HErre/ Jeg kommer til dig/ efter som du aff din store kierlighed haffuer kaldet at mig/ Jeg veed at din Barmhiertighed er saa stor/ at mig bør at haabe ret tuert imod alle mine Synder/ Jeg kende dig icke tilforn/ der faar elskte ieg dig icke.

Oc effterdi ieg kand icke aarsage mig/ da holder ieg mig icke/ at vere bedre end en aff de Jøder/ som dig kaarsfeste/ Huilcke du selff/ der du hengde paa kaarsit, aarsagede oc sagde. De vide icke huad de gøre/ Aarsage ocsaa mig/ i den samme maade/ hoss dig selff oc din Fader. O Herre ver mig arme syndere naadig/ som kommer til dig/ Lige som til min eniste hielp oc tilfluct/ Amen. ||

Den Tiende Bøn Om Guds almectighed.

O Herre Gud/ ieg veed at du est aleniste Gud i Himmelen oc paa Jorden Stor oc almectig/ oc at du kant frelse mig/ met din almectigheds krafftighed/ der som ieg end vaare aldelis forblindet/ oc icke kende dig. Ja der som ieg end haffde it hierte haardere end en Demant/ oc vaare wlydig/ genstridig oc lige tuert imod din vilie/ Ja huad vil ieg mere sige/ der som ieg end vaare rodfest wdi alt ont/ oc nedsuncken wdi al onskabs oc skalckheds dybhed/ dog veed ieg alligeuel til Fuld visse/ oc || foruden al tuil/ at du kant opliuse mig/ oc gøre mit haarde hierte/ vegt oc bløt/ Der faare kalde mig til dig/ Forny mig/ omkringuend mig/ affløss mig aff alle mine synder/ oc gør mig retferdig from oc hellig igen/ som du gjorde S. Pouil/ oc mange andre dine vdualde/ oc det/ til dit loff oc ære/ Amen.

112

Den Elffte Bøn Om Guds Viisdom.

O HERRE Gud/ Jeg veed til Fuld visse/ at du est altid en stor almectig Gud at du kant igenløse oc frelse mig/ forvden min møde oc arbeide. || Ja meget mere/ met din ære oc loff. Der faar vil ieg ydermere ingen tuil haffue paa min Salighed/ Men ieg vil vere gantske vis oc frimodig/ om min Genløsere oc Saliggører/ oc det saa meget mere/ at ieg haffuer en sand vidskab/ om din euige oc wransagelige Vijsdoms Kelde/ som er wbegribelig/ wendelig som icke staar til at tømme.

Der til met/ er ieg ocsaa der vis paa/ at du veedst raad/ middel oc lempe til at framlede oc indføre mig til den euige Salighed oc himmelske glæde/ at det maa saa ske/ beder ieg dig/ du som est min eniste Frelsermand oc Genløsere/ Amen. ||

Den Tolffte Bøn/ Om Guds Kierlighed.

O HERRE Gud/ effterdi at din Kierlighed/ som du haffuer til mig/ oc til det gandske menniskelige slect er stor/ wsigelig oc icke mindre wbegribelig oc wendelig/ end din Vijsdom oc Almectighed/ leg veed ocsaa det oc er vis der paa/ at lige som du kant igenløse oc frelse mig ved din Almectighed/ oc du veedst raad der til/ ved din Vijsdom/ saa vilt du det ocsaa gøre ved din Kierlighed/ oc det for din kære Søns vor Herris Jesu Christi alsombitterligste pine oc død/ som hand taalde oc || lidde paa Kaarssens Galie for mig arme wsle syndige Menniske/ der hand vdgaff offuerflødelige sit hellige rosens Blod for min skyld/ Der obenbarede du din Kierlighed alsommest/ oc beuisde dig mere i den gerning imod mig/ end enten i din Almectighed/ heller oc wdi din Vijsdom/ Oc samme din Kierlighed oc veluillighed haffuer mere arbeyde gjort til min Salighed end enten din Almectighed/ huor met du kant 113 hielpe mig/ eller din Vijsdom huor met du vedst raad til at hielp mig/ Der faare lad meg nyde samme din Kierlighed gaat at/ til euig tid/ Amen. ||

Den Trettende Bøn Om vor skabelse oc Verelse.

O HERre Gud/ Huo vil bygge it Taarn op/ oc hand sider icke tilforn/ oc legger vdoffuer/ huad det vil kaaste/ oc om hand formaar det at gøre? Du est den vijse mand/ imod hues Vijsdom/ vor fornufft oc den gandske Verden er idel daarhed/ Thi du min Gud haffuer skabt mig oc giffuit mig Liff oc Siel oc alt det ieg er/ haffuer oc formaar.

Der faar veed ieg det/ min HERre oc Gud/ at ieg som er dine Henders Gerning/ som vdfloed aff din || Guddommelig Vijsdoms kelde icke bliffuer forskut oc fortabt. Thi end dog at du haffuer skabt mig aff inted/ dog haffuer du icke alligeuel skabt mig til forgeffuis/ meget mindre fordømmer du mig/ men du frelser mig meget heller/ oc vilt vere mig en naadig Gud/ Der faare beder ieg dig/ at du vilt føre oc lede mig til den ende/ til huilcken du haffuer skabt mig/ oc fra begyndelsen vdualt mig wdi din kære Søn vor Herre Jesu Christo/ Amen.

Den Fiortende Bøn Om Guds Faderlig Forsiun. ||

O HERre Gud/ den daglig forfarenhed ber vidnesbyrd der om/ At en Fader ingenlunde tilstedder sin Søn at giffue sig til skibs wdi haffuit/ der som hand viste tilforne/ at hand skulde drunckne der i haffuit/ oc icke komme til den haffn som hand skickede hannem hen til/ vere sig huor wlydig/ fortraadden/ oc genstridig hand kunde vere imod sin Fader/ oc end om hand selff kunde vere aarsage der til oc forskyldede det/ at hand skulde drunckne i haffuit.

114

Huorlunde kunde ieg da det tro/ eller bedrøffuis der aff/ at du/ du siger ieg/ min eniste/ almectigste/ euige Fader/ som / haffuer skabt mig/ som haffuer giffuit mig min || Værelse oc væsen/ at ieg er bleffuen it Menniske oc haffuer indsæt mig wdi denne Verdens staarminde oc brusinde haff/ skulde saa forseet mig fra euig tid/ at ieg skulde skillies fra dit naadefuldt ansigt oc hen kastis wdi den euige Død/ oc bliffue saa borte/ nedsunken i Synden oc fortabt euindelige/ Der faare lad det / io ingenlunde ske/ men fri mig ved din Søn Jesum Christum vor Herre/ Amen.

Den Femtende Bøn/ Om Foriøttelserne oc om Haabet. ||

O HERre Gud/ end dog ieg vil icke indfalde wdi din wransagelig raad oc dom/ lige som du haffde icke mact/ ey heller sag oc gaat skel til at fordømme mig/ effterdi/ at ingen kand met nogen ret imod sige din Guddommelig mectighed oc forsæt/ eller finde skick oc maade der til/ Thi du est alene retferdig oc hellig i alle dine gerninger/ dog er mit haab HERre/ saa stort oc wden al tuil/ at ieg kand icke end finde en eniste sag/ som mig kand indlede/ til at tuile oc sorge/ lige som du min Gud oc Herre/ haffde forskut mig/ men ieg veed/ at den tillid oc det haab/ skal aldri gøre mig til skamme/ Thi end dog mine synder oc misgerninger || ere store oc wtalige/ dog tror ieg icke dismindre paa dine foriøttelser. At din naade oc barmhiertighed er wendelig/ wbegribelig/ oc meget større oc offuerflødeligere end mine offuertredelser oc misgerninger.

Der til met seer ieg oc fornemmer at mine synder ere affslecte oc afftode wdi Chrifto/ icke aleniste saa meget som nock kand vere/ men offuerflødelige oc paa det aller fuldkommeligste/ Der faar effterdi at ieg veed dette altsammen/ da beder ieg dig/ at du vilt vere til freds met mig i den maade oc icke ydermere optendis til at refse oc straffe mig/ oc det for Jesu Christi skyld/ Amen. ||

Den Siettende Bøn/ Om Syndernis forladelse.

O Min eneste HERre oc Gud/ nu fornemmer ieg huor storlige oc wsigelige ieg elskis aff dig/ oc det for Christi skyld/ som forligte mig med dig/ oc kom mig i vendskab med dig igen. O huilcken en naadefuld oc stadig Fred/ haffuer nu mit Hierte oc min Samuittighed/ saa at ieg veed/ oc er vis paa/ at du est icke lenger min Fiende/ icke vilt du heller regne mig mine synder til/ eller vere mig en streng dommere/ Men du est vorden mig en Barmhiertig oc Naadefuld Gud/ som haffuer || fraa begynderen regnet mig med wdi talet iblant dine vduolde/ Oc haffuer annammet mig til din Søn/ oc til Christi broder/ oc haffuer giffuit mig alting ved hannem. Ja/ hannem self faar mine øyen/ met alle hans velgerninger oc verdskyld/ Lad mig der faare bliffue delactig wdi alt det gode / som du haffuer i Himmelen/ ved den samme din Søn Jesum Chrtstum vor Herre/ Amen.

Den Syttende Bøn/ Om den Hellig Aands Naade. ||

O HERAE Gud/ Jeg forsøger det daglige ved dit salige ord/ at alle dine foriættelser ere beuijste mig til gode/ aff din runde veliullighed oc ere fuldkomne ved Christum/ Oc skulde ieg end nu tuile/ om min genløse? Ja skulde ieg end nu tutte om din kierlighed? Den Hellige Guds Aand/ som ingen Suig eller bedragelse er wdi/ Hand giffuer mig daglige til kende/ hand taler til mig oc bær vinde faar mig daglige/ aller inderste wdi mit hierte/ at ieg er it vdualdt Guds barn/ at du elsker mig/ oc du haffuer besynderlig tilsium til mig/ fordi at Christus haffuer igenløst mig oc den Helligaand er mig vorden it pant oc || Guds penning/ paa min salighed/ oc skulde ieg icke sette Tro til hannem wden ieg skulde ocsaa tuile? Min Gud lad det aldri ske/ for dit Naffns ære skyld/ Amen.

Den Attende Bøn imod Fald oc Frtstelse.

O HERre Gud/ end dog at det Punde vel saa ske/ At du kunde lade mig atter igen (effter mit syndige kiøds skrøbeligheds skyld) falde wdi Fristelse/ wdi nogen last/ eller offuertredelse oc misgerning/ dog skal ieg icke alligeuel/ min HERre/ tuile paa || din Barmhiertighed/ men ieg vil saa heller tencke/ at saadant kunde hende mig aff den aarsag/ at du der faar lodst mig falde/ icke at ieg skulde bliffue wdi det fald/ oc biiffue saa borte/ om ieg icke komme til anger oc ruelse/ men at ieg skulde dismere falde i mishaab/ om al min kødelig krafft oc mact/ oc sette al min tro oc tillid/ oc eneste haab til dig/ saa skulde din store kierlighed opdages mere i meg/ at ieg den disbedre kunde kende oc forstaa/ Thi wdi fald oc synd paamindis ieg om min skrøbelighed/ oc lærer at kende min offuertredelse/ oc den kand giøre mig ont/ saa at ieg dog mere tuingis til at begere din Guddommelig naade ||/ Oc at du vilde siden Framdelis foruare mig fra fald/ at ieg der effter aldri aff min styrcke oc krafft/ men euig oc altid/ aff din hielp oc trøst kunde husuale mig/ Beuijss dig her wdi imod mig effter din hiertens verdige vilie/ Amen.

Den Nittende Bøn/ Om Guds retferdiggørelse.

O Min Herre oc Gud oc eniste Frelser/ Det er to sant oc vist/ at dig ligger eniste mact der paa/ at giffue oc beuise Menniken dine besynderlige || wbegribelige oc alsom ypperste Gerninger/ oc velgerninger. Thi der som it Menniske kunde ved sig selff bliffue retferdig/ from oc hellig oc du vilde alligeuel gøre hannem salig/ huad ære haffde du der aff? Sant er det at en snild Første begaffuer dem iblant hans hoffsinder/ som tiene alle troligste/ men der som du HERre vilt begaffue de genstridige/ wlydige/ wtacknemmelige oc affaldne syndere 117 met din Naade/ oc gøre dem retferdige oc Fromme/ disse ere offuer naturlige/ oc Guddommelige gerninger/ som bequemme din Maiestat/ huilcke der kunde ocsaa tiene til din glori oc ære. Lad ocsaa mig/ ære loffue oc prise dig i || den maade for Christi skyld/ Amen.

Den Tiende Bøn Om Troen oc imod Mishaab.

O HERre Gud/ Naar de wgudelige bliffue forferdede for deris synder skyld oc falde i mishaab/ effter at de haffue ingen vidskab om din Naade/ da annammer ieg der lige tuert imod/ en aarsage aff mit haab i saa maade/ Jodiss større oc foruden tal/ mine synder oc misgerninger ere/ to dis større aarsag haffuer ieg til at tro/ at du skalt || dissnarer frie oc frelse mig der fra/ At du kant beuise dig der met/ dismere Barmhiertig/ taalmodig/ mild/ medlidende oc naadig/ der faare vil ieg ingenlunde falde wdi mishaab/ men skadelige tro oc inted tuile der paa/ at ieg ey faar salighed hoss dig/ Formere du io min Tro til din ære/ Amen.

Den xxj. Bøn Om Guds Naade oc Mildhed.

O Herre Gud/ Jeg veed at din kierlighed er foruden ende/ alligeuel at ieg kand icke begribe hende/ effter || min syndige oc forblindede Naturs vilkaar/ at ieg aldri kand fuldkommelige sette tro til hende/ som mig burde/dog er jeg icke dismindre vis paa/ io dismere ieg begynder at husuale mig met hende/ io disoffuerflødeligere faar ieg hende/ der som ieg kunde ellers nock som oc foruden tilbagdragelse/ sette tro til hende/ Thi lige som Jacobs børn/ der de haffde lenge naack bespottet/ soldt oc forsent deris broder Joseph/ da funde de hannem dog venlig/ veluillig/ mild oc Naadig/ Disligeste den fortabte Søn/ det første hand angrede oc ruede sin gerning oc kom til 118 sin Fader da fick hand strax naade oc forladene/ Huor meget mere || tør ieg husuale mig aff din naade oc aff dit gode/ Du naadefulde oc barmhiertige Gud oc Fader/ der som ieg kommer oc indflyer til dig/ met it wtuilactigt haab/ Der faare beder ieg dig/ at du vilt see til mig/ oc annamme mig/ met lysteligere øyen aff din Naade oc mildhed/ end Joseph saa til sine Brødre/ oc annamede dem til naade/ eller oc Faderen saa til sin fortabte Søn/ oc tog hannem til Naade/ oc det for din elskelig Søns Jesu Christi skyld/ Amen.

Den xxij. Bøn Atter om Guds mildhed oc Barmhiertighed. ||

O HERre Gud/ du est al miidheds oc Barmhiertigheds kelde/ huor vdaff din forligelsis salige strømme oc becke/

vdflyde offuer it armt oc fortabt syndigt menniske som kafter sig hen vnder din Naadis mact oc vold/ met en sand tro oc it wtuilactigt haab/ Jeg veed at du vilt begaffue mig/ met større gaffuer/ oc met en yppermere naade/ end ieg kand bede oc begere aff dig/ Der faare beder ieg dig kiære Herre oc Gud at du vilt lade din Naadis strøm vdflyde til mig/ at den kand bliffue en springende oc rindende vandkelde/ wdi mig til det euige lifff nu oc euindelige. Amen. ||

Den xxiiij. Bøn Om Guds omhu oc beskermelse.

O HERRE Gud/ Den Hiurde haffuer end nu aldri veret til/ som haffuer dreffuit fra sig igen det arme faar/ som er vigt fra Hiorden oc er atter igen kommet til sin Hiurde/ men det aller første hand sagnede det/ da lod hand de andre gaa for dem selff oc søgte oc kallede effter det saa lenge til hand fant det/ oc der hand haffde fundet det/ lagde hand det paa sine skuldere met glæde/ Oc bar det hiem oc kallede sine venner til sammen oc sagde til dem/ glæder eder met mig/ at ieg 119 haffuer || fundet mit faar som vaar borte. Der som Menniskene/ som ere ellers wbarthiartige oc wmilde/ aff deris natur/ kunde haffue saa stor en sorg oc omhu/ for it eniste fortabt faar som er dog ringe actendis/ Huor meget mere bør mig at tencke oc inderlige haabe at du/ Du siger Jeg/ som est aeniste min gode hiurde/ oc haffuer giffuit dit lifff for dine Faar/ Vilt holde wdi stor act/ min siel som haffuer kaastet dig meget/ oc som er dig saa wsigelige kær/ Huor meget mere bør mig at annamme husualelse aff din mildhed oc vetaellighed/ effterdi/ at det wskyldige Creatur/ det arme Faar kand lade sig saa snorlige vere befalet hen vnder sin || Hiurdis troskab oc kierlighed/ end dog at samme Faar er noget wlydigt oc genstridigt imod sin Hiurde/ da giffuer det sig ligeuel hen vnder hans beskermelse/ Der som det bltffuer frimodigere/ end om det vaare fra hannem. Der faare effterdi/ at en Hiurde tager saadant ith armt faar vnder sin beskermelse oc vnder sin Hiord igen/ Huorlunde skulde ieg icke vere ved ith Friit mod oc giffue mig hen vnder din beskermelse oc almectighed/ effterdi at du est mit eniste gode/ Elskelighed/ naade oc Frimodighed/ Saa lad mig der faar io altid bliffue vnder din beskermelse/ Amen. ||

Den xxiiij. Bøn Om den rette Hyrdis voct oc vaarect.

O Herre Gud/ der som ieg fortabte Faar giffuer mig atter igen/ vnder din Barmhiertigheds beskermelse/ da maate nogen sige at ieg fore vild/ oc vige fra din hiord met min egen fri vilie/ at du skulde icke vere skyldig til/ at beuise mig den minste part aff din barmhiertighed/ men sig min Herre/ om it Faar farer vild/ oc gaar aff veyen/ huad heller er det Faarens skyld/ eller Hyrdens? Er det icke saa/ Min Herre/ at der som en Hiurde icke vaager oc beuarer trolige/ da adspredis Faarene oc || bliffue borte? effterdi it Faar aff sin natur naar det er fortabt/ oc irommen i vildfarelse/ kand icke hielpe eller raade sig selff / men haffuer sin Hyrdis hielp behoff / hues røst det 120 hører/ oc der som hand kalder effter det/ da kommer det strax. Saadan er ieg (Du min vdualde oc tro Hyrde/ oc beskermere) it vildfarende oc fortabte Faar/ som er faren vild i Adam/ oc fortabt ved min indplantede Syndige Nature/ saa at ieg kand huercken raade eller hielpe mig selff/ der faar raad du mig/ oc hielp du mig/ ved dit riis oc ved din kiep for Christi skyld/ Amen. ||

Den XXV Bøn Om Guds flitighed at kalde oss tilbage igen.

O HERre oc Gud/ effterdi at alt det som ieg haffuer giort oc disligeste alt det/ som ieg haffuer forsømmet at gøre/ er inted andet end synd/ icke veed ieg heller andet/ icke kand ieg heller andet gøre/ end alt det som wretferdigt oc ont er/ Oc du Min Gud/ vilde du dømmen oc fordømme mig i mine synder/ Oc icke tilstede mig/

at høre din Naadis salige røst/ oc ey heller kalde ydermere at mig/ oc ey heller laacke mig til dig igen/ effterdt at ieg dog alligeuel i || ret sandhed er en aff dine vdualde/ som du gaffst mig min genløser oc HERre Jesum Christum faar mine øyen/ oc beskickedede mig hannem til en hyrde/ da vaare det sandelige din Søns skyld/ fordi at hand icke vilde lyde sin Fader at/ som sende hannem der faar/ til denne Verden/ at huo som tror paa hannem/ skal icke forfarts/ men faa det euige lifff. Det giff du mig ocsaa for hans skyld/ Amen.

Den XXVI. Bøn/ Om vor rette Hyrde oc Saliggører. ||

O Herre oc Gud/ du haffuer selfff giffuit mig til kende/ huad du vilt vere for en tro hiurde/ at du vilt giffue dit altsomedeligste lifff for oss dine arme Faar/ Der faare/ effterdi ieg er vis der paa/ oc veed det i sandhed/ at ieg er aldellis det samme vdualde arme Faar/ for huilcket du lodst dit lifff/ oc forhuerhuide mig det euige lifff. Men ieg forsømmede dissuerre din venlige røst/ oc foer vild fra din hiord/ at ieg kand ingenlunde 121 hielpe mig selfff / Der faare kalde mig arme fortabte faar til bage igen/ Du min tro Hiurde/ met din Barmhiertigheds røst. Annamme mig til dig/ oc til dit hellige ords salige Føde/ huor met jeg kand || mette mig/ oc bliffue Fed oc heldig/ oc fuld med din vidskab/ formiddelst din Kære Søns Jesu Christi skyld/ Amen.

Den XXVII. Bøn/ Om at høre vor rette Hyrdis røst.

O HERre oc Gud/ Jeg kommer til dig wdi min syndelige Stat/ dog i en sand poenitentzis anger oc ruelse/ met mine grædende taare/ for min offuertredelse oc misgerninger/ giff du mig at dricke aff din kierligheds oc Barmhiertigheds vandstrømme/ Pibe faar mig/ met din Euangeliske Fløyte/ Huor met || ieg kand komme til en ret bekendelse/ paa dine velgerninger/ oc at ieg kand kende dig/ for min rette Hiurde/ oc icke høre nogen andens røst/ ey heller nogen Creature/ men at ieg kand altid haffue til dig mine øyen/ at ieg icke skal ydermere falde i synd oc last/ oc ey heller vige fra din Hiord eller fare vild lenger/ men bliffue hoss dig min rette Hyrde oc hoss din aandelige Føde det hellige Euangelium/ Amen.

Den XXVIII. Bøn/ Om at beholde vort haab fast oc sterck. ||

O HERre oc Gud/ giff mig en sterck tro oc en emste trofasthed til dig/ Beholt oc beuare mig/ wdi dette mit haab/ at om du end nogen tid tilsteder mig/ at fare vild igen saa at det er min egen oc icke din skyld/ at ieg kand dog altid vide oc bekende min skrøbelighed/ oc angre oc rue min synd oc vende mig om til dig/ oc aldri miste dette mit haab/ som ieg haffuer til din Barmhiertighed/ Saa bønør mig nu Min HERre oc Gud oc kalde mig/ da kommer ieg til dig/ som du haffuer selfff sagt/ at du vilde kalde alle dine vdualde til igenløselse ved vor Herre Jesum Christum/ Amen. ||

Den XXIX. Bøn/ Om en Fri Forladelse paa Guds Barmhiertighed.

O HERre oc Gud/ der som vort haab/ er hoss Mennisken/ at de benaade oc forlade oss hues fortørnelse wi haffue giort dem/ om wi met it ydmygt hierte falde dem til fode/ Oc met grædende taare bede om forladelse/ Huor meget mere HERRE skal ieg trøste mig met din forligelse/ oc hende haabe aff mit Hierte/ effterdi/ at din Guddommelig/ wbegribelig oc wsigelig mildhed/ Herlighed/ Naade oc Barmhiertighed langt || offuergaar alt det Mennisken er begaffuit met/ Thi du est aleniste Herre oc alene den som kender hierterne/ oc du veedst at mig fortryder det at ieg haffuer syndet/ oc begreder mine synder/ met en bedrøffuet Aand/ at mine been/ oc Marffue i mine ben oc min Aand ere der vdaff forslagne oc forknusede/ huilcke du dog icke begerer at forskiude/ som der staar screffuit om dig/ Gud forsmaar icke it angerfult hierte/ oc ey heller en forknusit Aand/ Saa lad du det icke ske ved mig/ der beder ieg deg om for Jesu Christi skyld/ Amen. ||

Den XXX Bøn **Om at vort haab skal aldri bliffue til skamme.**

O HERRE oc Gud/ møye oc arbeyde i synden oc i offuertredelse ere en beuegelse til Barmhiertighed/ oc io større offuertredelsen er/ io mere er forladelse behoff/ effter at min offuertredelse er stor oc wtallig oc hun haffuer vel forskylt din vrede oc wgunst/ dog haffuer ieg saa meget distørre haab at du icke forlader mig/ For din Barmhiertighed er stor/ saa at din Naade offuergaar altid min offuertredelse/ din Barmhiertighed/ offuergaar || min wgudelighed/ oc din Kierlighed al min vankundigheds oc wtacknemmeligheds synd oc last/ Thi du est selff Barmhiertighed oc huad skal ieg mere sige/ Lige som mand tør icke vente sig andet vdaff en kilde/ som flyder met honnig/ end idel sødhed/ lige saa kand der icke andet vdflyde aff dig/ du som aleniste est al naadis kilde/ end idel elskelighed/ 123 mildhed/ kerlighed/ Barmhiertighed oc veluillighed/ Det kunde vel ske/ at ieg icke altid kunde bekende saa stor naade oc Barmhiertighed/ dog alligeuel icke dismindre opholder ieg mig daglige ved min genløselsis haab/ Der wdi leffuer ieg/ paa din naade forlader ieg mig/ || O HERRE/ ieg haaber paa dig i min bøn/ lad mit haab aldri bliffue til skamme/ for din kære Søns Jesu Christi skyld som met dig leffuer oc regnerer i den Hellig aands enighed en Gud fra euighed oc til euigbed/ Amen.

Her effter følger en Bøn/ at bruge besynderlige wdi en suar soet oc siugdom.

O HERre Jesu/ du som est de leffuendis eniste Salighed/ oc de dødis euige lifff/ Jeg giffuer mig gantske hen/ vnder din allerhelligste vilie/ Huad heller du vilt/ at min || Siel skal end nu lenger duæle i denne legemlige Bolige/ at ieg kand her tiene dig/ eller oc du vilt/ at ieg skal flytte vdaff denne Verden saa skee din vilie/ Thi ieg er vis der paa/ at det som din miskundelighed er befalet/ kand icke bliffve borte eller forfaris.

* Jeg vil gerne bortsette dette skrøbeligt oc wsaligt legeme/ for det Haab ieg haffuer til Opstanderen/ som skal giffue mig det deyligere oc lycksaligere igen.

* Jeg beder dig/ at du vilt bestyrcke min Siel/ met din Naade/ mod alle fristelser/ oc at du vilt beskerme mig/ mod al Satans anfald/ met din Barmhiertigheds Skiold/ huor met du gjorde i fordom || dage/ dine Martyrer woffueruindelige mod hine suare Piner/ oc alsomgrumiste Død.

* Jeg seer oc formercker/ huor aldelis ingen hielp eller vndsetning ieg haffuer aff mig selff/ al min Trofasthed oc tillid staar i din wsigelige Godhed. Jeg haffuer ingen verdskyld/ ey heller gode gerninger/ som ieg kand drage faar dig/ oc forlade mig paa. Meget ont seer oc formercker ieg hoss mig selff/ Men ieg trøster mig ved din Retferdighed/ at ieg skal regnis met wdi de Retferdige Menniskers tal.

124

* Du est født mig til gode/ du haffuer hungrit oc tyrstit mig til gode/ du haffuer || lært/ bedit oc fastit mig til gode/ Du haffuer giort mange gode Gerninger for min skyld. Du haffuer lidt din suare og bitter pine/ for min skyld/ Du haffuer giffuit dit dyrebar Blod vd/ paa kaarssens Galie/ oc dit lifff i døden for min skyld.

* Lad mig nu komme til gode og gaffne de ting/ som du veluillige haffuer giffuit mig/ i det/ du haffuer giffuit mig dig ganskeltge/ Lad dit Blod affto alle mine Synders oc Lasters besmittelse. Lad din retferdighed

skiule min wretferdighed/ Lad din Verdskyld følge mig fram/ faar den øffuerste Dommere.

* Naar det onde ieg haffuer/ bliffuer suarere/ da || formere din Naade i mig/ at min Tro icke skal feile/ at mit Haab icke skal forgaa/ at min Kierltghed icke skal bliffue kaald/ oc at den menneskelige Skrøbelighed i mig/ icke skal lade sig nedsla aff Dødsens fryct oc fare.

* Men naar Døden haffuer faaet fat paa mine legemlige øyen/ at mit Hiertis øyen icke da vendis fra dig/ Naar min tunge kand icke lenger tale/ at mit Hierte kand da alligeuel robe til dig/ oc tencke saa. O HERRE/ wdi din Hand befaler ieg min Aand/ Dig ske loff oc ære foruden ende/ AMEN. ||

It endeligt Suar aff Gud/ til alle disse Bønner/ aff den XXXV. Psalme. Jeg/ er/ din/ Salighed.

Jeg.

Gvd Fader/ som haffuer skabt Himmel oc iord/ haffuit/ oc alt det der er wdi/ oc er der faare/ almectig/ fom lader min Soel skinne offuer de onde/ oc offuer de gode/ Ja ieg beuiser naade oc misktund i det tusinde led/ imod alle dem som elske mig/ oc du est kast paa mig aff din moders lifff. ||

125

Jeg.

Guds Søn Jesus Christus/ som haffuer igen løst dig/ oc den gandske verden/ met min død oc met mit blod/ der faare er ieg din genløserere/ hoss min Himmelske Fader/ oc din Talßmand/ middeler oc forligere/ Ja din Konge/ ypperste prest/ Hyrde/ haab/ trøst oc tillid/ Jeg er hoss dig ind til verdsens ende/ at du skalt inted frycte dig faare/ Oc ey heller giffue dig offuer naar modgong/ fattigdom/ siugdom/ vanrøct/ elendighed/ død oc helffuede/ ville pine oc plaffue dig.

Jeg.

Gud Helligaand/ som lerer dig den Hellige Christelig tro/ ved det mundelige ord/ || oc ieg vddeler dem som tro/ de høyuerdige Sacramenter effter Christi skick oc indsettelse/ Der faar er ieg din Helliggørelse som trøster oc husualer dig/ met mange andre gaffuer/ Jeg døder oc dræber dit kød oc blod/ at du kant met den ganske hellige Christelig kircke/ giøre den rette penitenzis fruct til din døde dag.

Jeg er din.

Huilcken din? du som est en arm syndere/ vndfaangen oc født i synden oc i min vrede/ Oc det for dine forelders Adam oc Euæ skyld/ som met deris synd oc offuertredelse/ forkaste det ganske menniskelige slectis lycksalighed oc velferd / Ja de forkrencte || den ganske menniskelige nature icke aleniste/ met den oprindelig wretferdighed/ men ocsaa skilde hende aff met al hendis fri vilies krafft oc mact/ saa at al ond begering/ synd oc fortørnelse henger i kødet ind til den siste andedret/ huor aff Cain bleff ocsaa en manddrabere strax i begyndelsen/ oc Daudid der effter en horkarl oc manddrabere/ Judas en forræder/ Peder en forsuerere/ Pouil en forfølgere oc den gandske verden bleff lagt i det onde.

Jeg er din salighed.

Salighed/ det er/ dit legemis oc din Siels beskyttere oc beskermere/ oc aff mig skalt du faa alt dit liffs nøttrøfftighed/ || for dig oc alle dine/ wdi fred oc rolighed/ oc du skalt faa yndest oc vendskab/ glæde oc salighed/ syndsens forladelse/ en 126 god samuittighed/ en ret forstand/ at du kand leffue i mine budord/ imod mig/ oc din neste/ i dit kald oc embede/ met al lydighed/ oc taalmodighed ind til saa lenge/ at du kant faa/ naar du est opstanden fra de døde/ det euige liff oc salighed fuldkommelige/ oc du kant det saa besidde til euig tid. I saa maade haffuer ieg bønært dig oc du skalt der faar hedre oc ære mig altid oc euindelige/ Amen

Til den Christen læssere. ||

Min Fromme Christen/ effterdi at du forstaar nu disse Bønners vilkaar/ huor til at de ere nyttelige oc gaffnlige/ vil ieg icke forlade/ at paaminde oss her hoss om de fire besynderlige tyder/ som oss ligger mact paa at komme aller mest ihu/ den Første er Naadens tid/ den anden er dødsens tid/ den tredie er Domsens tid/ Oc den fierde er en euig tid/ Wdi de tho første tider kunde wi bruge disse Bønner/ saa vel som al anden trøst oc husualelse/ der vdsplendis faar oss aff den Hellige scrifft/ Som den Fromme Herre oc Streng Ridder Her Eske Bilde/ nu salig met Gud/ fick først disse Bønner at hørre der de bleffue iesde || faar hannem/ hoss hans siuge seng/ icke mange dage før end hans tid vaar kommen/ huor aff hand sagde sig ocsaa at haffue faaet en merckelig god Trøst oc Husualelse/ som ocsaa paa kende/ der hand saa Christelige skildis fra denne Jammerdal. Gud vnde oss at bruge de tho første tider saa Christelige/ baade wdi vor paakaldelse til Gud oc wdi anden Gudfryctighed/ at wi kunde bliffue bestandige wdi de andre tho tider/ først faar Guds domstoel/ oc siden i det euige liff til euig tid. AMEN.

Prentet i Lybeck aff Jurgen Richolff.
1558.
127

NOTER TIL OCHINO'S MÆRKElige BØNNER.

S. 104. I Lybeck- og Rostock-Trykket findes følgende Skriftsprog:

Psal. 145 [V. 18-19]. HERREN er nær hoss alle dem/ som kalde paa hannem/ Hoss alle dem/ som kalde paa hannem aluorlige.

Hand gjør det/ som de Gudfryctige begære/ Oc hører deris skrijg/ Oc hielper dem.

Esai. 65 [V. 24]. Oc det skal ske/ før end de Robe/ Da vil ieg suare/ Naar de endnu tale/ vil ieg høre.

Begge Skriftsprog stemmer ordret med Texten i Biblen 1550.

S. 105, L. 10. *Bernardinus Ochinus aff Senis/ wdi Papisteri/ gjorde oc bad*; som omtalt i Indledningen S. 94 har Bernardino Ochino skrevet de to Traktater, der er Grundlaget for "Mærkelige Bønner", i Augsburg 1546-47, længe efter at han havde aflagt Munkekutten og var bleven en af de voldsomste Modstandere af "Papisteriet"; se K. Benrath, Bernardino Ochino von Siena, 1892, S. 160 flg.

S. 105, L. 20-23. 2. Thess. 2.8, ordret som i Biblen 1550.

S. 105, L. 26-28. Joh. Aab. 7.14-15, ordret som i Biblen 1550.

S. 105, L. 31. *it trøsteligt suar aff den xxxv. Psalme*, nærv. Udg. S. 124 flg.

S. 105, L. 32. *en ret vdytning paa det Hebraiske ord Amen* jfr. Indledn. S. 95.

S. 106, L. 3 flg. 1.Tim. 5.4.

S. 106, L. 13 flg. "Indgangen" = Ochino's Ain Chrislichs Bett, Bl. Alv L. 4 f. o. flg. Exemplet om den fattige og den rige L. 27 flg. er Palladius' Indskud.

S. 107, L. 4 flg. 1. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. Alv L. 5 f. n. flg.

S. 107, L. 19 flg. 2. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A2r L. 9 f. o. flg.

S. 108, L. I flg. 3. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A2r L. 8 f. n. flg.

S. 108, L. 15 flg. 4. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A2v L. 3 f. o. flg.

- L. 31: *gøre noget gaat, ty. gute werck volbringen.*

S. 109, L. I flg. 5. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A2v L. 6 f. n. flg.

- L. 8-10: *Der faare - barmhiertighed* er tilføjet af Palladius. S. 109, L. 11 flg. 6. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A3r L. 4 f. o. flg. S. 110, L. I flg. 7. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A3r L. 3 f. n. flg.

- L. 11: *oc ieg er saar giort i tusinde maade, ty. vnd ich mich jm tausent mal verbunden hette.* Palladius har aabenbart læst *jnn* for *jm* og *veruunden* for *verbunden*, hvorved Stedet er blevet forvansket.
128

S. 110, L. 19 flg. 8. Bøn = Ain Chr. Bett, Bl. A3v L. 14 f. o. flg. - L. 23-24: *Men det vilde gøre mig mere ont oc en euig tancke, ty. Aber nit weniger wurd mich betrieben/ wann ich bedächte.* - L. 26: *din pine oc blodige sued, ty. deine träher dein schwaiss vnd blut*, jfr. Indledn. S. 90.

S. 111, L. I flg. 9. Bøn = Ain Chr. Bett. Bl. A3v L. I f. n. flg. Skriftet ud.

S. 111, L. 15 flg. 10. Bøn = Ochino, Von der Hoffnung aines Christlichen gemüts, Bl. A2r L. I f. o. flg. Jfr. Indledningen foran S. 88.

S. 112, L. I flg. 11. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A2r L. 17 f. o. flg. - L. 4-5: *forvden min møde oc arbeide, ty. on alle dein müh/ verdruss/ arbaith/ kostung/ noch schaden.*

S. 112, L. 15 flg. 12. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A2v L. 5 f. o. flg. - L. 17-20: *effterdi at - leg veed, ty. dieweil - Derhalben* jfr. Indledningen S. 90.

S. 113, L. 4 flg. 13. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A2v L. 2 f. n. flg. - Svarende til L. 6-11 har den tyske Text: *Dann ain yetwederer weiser Man/ wie du Herr selbs sagst/ facht kain sach an / so er nit zuuor den kosten überschlegt/ vnd dasselbig waisst hinauss zufüren/ Noch vil minder vnderstat sich ainiches fürnemens/ so ers nit waisst mit ehren zu volenden.* I Marginen: *Luc. 14.* Palladius har omarbejdet dette ved at indflette *Luc. 14* (V. 28-29, Lignelsen om Taarnet) i Texten. Jfr. Noten til S. 122, L. I.

S. 113, L. 21 flg. 14. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A3r L. 9 f. n. flg.

S. 114, L. 11 flg. 15. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A3v L. 6 f. o. flg. - L. 27: *affslecte*, saaledes i alle Udgaver! Muligvis Paavirkning fra højtysk *abschlichten*; snarere dog Sætterfejl for *affslette*, - Forvexling af t og c er meget almindelig. (Den tyske Text har *abgetilget*. Von der Hoffnung, Bl. A3v L. 4 f. n.).

S. 115, L. I flg. 16. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A4r L. 2 f. o. flg. Jfr. Indledningen S. 91.

S. 115, L. I flg. 17. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A4r L. 18 f. o. flg. Jfr. Indledningen S. 91-92.

S. 116, L. l flg. 18. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A4v L. 3 f. o. flg.

S. 116, L. 22 flg. 19. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. A4v L. 22 f. o. flg.

S. 117, L. 6 flg. 20. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B lr L. 8 129 f. o. flg. - L. 11: *en aarsage aff mit haab, ty. Vrsach der hoffnung.*

S. 117, L. 18 flg. 21. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B. lr L. 16 f. o. flg. - L. 26: *tilbagdragelse*, saalcdes i alle Udgaver, formodentlig en af Talesproget paavirket Form for *tilbagedragelse*. - S. 118, L. 4: *oc indflyer*, ty. *flehende* jfr. Indledn. S. 93.

S. 118, L. 10 flg. 22. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B.lv L. 11 f. o. flg. - L. 13: *salige strømme oc becke*, jfr. Indledn. S. 90. - L. 18-21 er tilføjet af Palladius.

S. 118, L. 22 flg. 23. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. Blv L. 19 f. o. flg. - S. 119, L. 9: *veluellighed*, muligvis Paavirkning fra Talesproget, snarere dog Sætterfejl. Alle øvrige Udgaver: *veluillighed*.

S. 119, L. 21 flg. 24. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B2r L. 17 f. o. flg.

S. 120, L. 8 flg. 25. Bøn = Von der Hofmung, Bl. B2v L. 10 f. o. flg.

S. 120, L. 24 flg. 26. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B2v L. 4 f. n. flg. - L. 29-30: *at ieg er aldelis det samme vdualde arme Faar* jfr. Indledn. S. 90-91. - L. 30-31: *forhuerhuide*, Udgaven 1562 *forhuerffuede*. Fejlen i Originalen skyldes formentlig Ukyndighed af Sætteren: Forvexling af det enslydende *hu* og *ffu*; næppe Fejlgreb i Sætterkassen: Forvexling af Typerne *ff* og *h*. - S. 121, L. 3: *dit hellige ords salige Føde*, ty. *die gesundes waid/ deines Götlichen worts.*

S. 121, L. 7 flg. 27. Bøn = Von der Hofmung, Bl. B 3r L. 10 f. o. flg.

S. 121, L. 20 flg. 28. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B3r L. 20 f. o. flg. - L. 24 flg.: *saa at det er min egen oc icke din skyld*, ty. *nit durch dein/ sonder mein schuld.*

S. 122, L. l flg. 29. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B3v L. 4 f. o. flg. - L. 3: *der som*, ty. *So dann dvs.* "efter som". - L. 5- 6: *met grædende taare*, ty. *mit wainenden augen*. - L. 13: *met en bedrøffuet Aand* jfr. Indledningen S. 90. - Samme L.: *Marffue*, Sammenhængen fordrer *Marffuen*; Formen skyldes formentlig Sætterfejl e for e[x]; men da *alle* Udgaver har *Marffue* (*Marve*), og da denne Form er ret hyppig i 15. og 16. Aarh.'s Litteratur, vilde det næppe være forsvarligt at ændre Originalens Text. Den tyske Oversætt. har: *maine gebayn/ marck/ vnd gaist*, Von der Hoffnung, Bl. B3v L. 11 f. n. - L. 15 flg.: ty. *Ps. 51* Marginalnote. Palladius citerer Skriftstedet i selve Texten. Biblen 1550 har: *En angerfuld Aand er det Offer som Gud behager/ Gud 130 forsmaar icke it sorgfult oc angerfult Hierte* (Ps. 51.19). Hele Skriftet "Von der Hoffnung" er forsynet med Marginalnoter, i hvilke der henvises til Bibelsteder. Et Par Steder har Pall. som her omtalt indføjte Bibelstederne i Texten, men Citattallene anfører han aldrig. Jfr. Noten til S. 113, L. 6-11

S. 122, L. 19 flg. 30. Bøn = Von der Hoffnung, Bl. B3v L. 20 f. o. flg. Jfr. Indledningen S. 90.

S. 124, L. 25. *Ieg er din Salighed*. Jfr. Indledn. S. 95 Fodnote.

S. 125, L. 33. *nøttrøfftighed*, saaledes baade i Kustode og Text. De følgende Udgaver har; *nødtørfftighed*.

TEXTRETTELSER.

S. 105, L. 9 *from* Orig. *form* - S. 106, L. 33 *trøst* Orig. *trost* - S. 111, L. 27 *forny* Orig. *forni* - s. L. *affløss* Orig. *affloss* - S. 113, L. 2 *at hielp* for af *hielp*e Jydskhed. - L. 22 *Forsiun* Orig. *Forsiu* for *Forsi[x]* - S. 115, L. 19 *Aands Naade* Orig. *Aands. Naade* - S. 117, L. 13 *dissnarer* Orig. *bisnarer*, Kustoden *dissna* - L. 30 *det første* Orig. *der første* - S. 118, L. 23 *omhu* Orig. *om hu* - S. 121, L. 28 *bønhør* Orig. *bonhør* - S. 122, L. 14 *forknusede* Orig. *forskusede* - L. 21-22 *offuer-tredelse* Orig. *off- | tredelse* - L. 27-28 *Barmhiertighed* Orig. *Barmhiertighes* - S. 124, L. 24 *Bønner*/ Orig. *Bønner* - S. 125, L. 15 *andre gaffuer* Orig. *andre/ gaffuer* - L. 31 *din* Orig. *den* - S. 126, L. 24 *paakaldelse* Orig. *paakalse*

Jævnfør desuden Noterne til S. 114 L. 27, S. 117 L. 26, S. 119 L. 9, S. 120 L. 31, S. 122 L. 13 og S. 125 L. 33.

STOR SKRIFT er i Udgaven brugt S. 126 L. 8, hvor Orig. har almindelig Skrift; omvendt har Orig. stor Skrift S. 125 L. 25, hvor Udgaven har alm. Skrift. I Orig. findes Initialer ved Bønnernes Begyndelse; disse er i Udgaven af typografiske Grunde erstattet med almindelige Typer.

131

VARIANTER TIL OG BEARBEJDELSE AF EN BØN UDI EN SVAR SOT.

Mens de trykte Udgaver alle er ordret overensstemmende med den her udgivne Text, afviger, som foran S. 102 omtalt, Afskriften i Vexiøhaandskriftet af "En Bøn udi en svar Sot og Sygdom" væsentlig fra Texten i Trykkene. Afvigelserne i Ordforraad og Ordstilling er følgende:

S. 123, L. 10-11] *En bøn vdi en suor siuge eller soett* L. 12 *O HERre Jesu] O herre gud Jesu Christe* L. 13 *ganske hen] ganske och antuorder megh hen* L. 15 *denne legemlige Bolige] dette legommelige bolighe* L. 15 *kand her] kand* L. 16 *eller oc du vilt] heller attu wilt* L. 17 *saa skee din vilie/ Thi] y thett att* L. 17 *vis der paa] wiss paa* L. 17-18 *det som din miskundelighed er befalet/ kand icke bliffve borte eller forfaris] thett kand icke fforfaris heller bliffue borte som er befalett thin meskunhedtt* L. 19 *dette skrøbeligt oc wsaligt legeme] dette skrøbelighe och wsle legom* L. 20 *det Haab ieg] dett hob som ieg* L. 22 *met din] wedtt thin* L. 23 *mod alle] ymoedtt alle* L. 23 *oc at] och* L. 23 *mod al] ymoedtt all* L. 24 *Satans anfald] skams anfald* L. 24 *Barmhiertigheds] meskurihedttz* L. 25 *fordom dage] ffordom tiedtt* L. 26 *mod hine] y moedtt the* L. 27-28 *huor aldellis ingen hielp eller vndsetning ieg haffuer] att jegh haffuer slett inghenn hielp eller wndsettningh* L. 28 *Trofasthed oc tillid] troffasthedtt* L. 30 *oc forlade mig paa] att stole paa* L. 31 *seer oc formercker ieg] seer iegh och fformercker*

S. 124, L. 1-2 *du haffuer hungrit oc tyrstit mig til gode/ du haffuer lært/ bedit oc fastit mig til gode] Du haffuer lerdtt, beditt och fastiidtt megh tyll gode, du haffuer hungrit och tørstedtt megh tyll gode* L. 3 *Gerninger] gierninger y dette liff* L. 5 *dit dyrebar Blod vd/ paa kaarssens Galie/ oc dit liff i døden] dytt dyrebar liff i døden paa korsens galie* L. 7 *komme til gode] ske tyll godhe* L. 9 *ganskelige] ganske* L. 13 *ieg haffuer] iegh haffuer (med andet Blæk:) giort* L. 13 *suarere] suarede* L. 13 *formere] fforøgh* L. 14 *feile] wanske* L. 15 *forgaa] sznaffue* L. 16 *menneskelige] meskundelige (Ordet overstreget med andet Blæk)* L. 16 *mig] megh (med andet Blæk:) er* L. 18 *faaet fat] ffangitt ffatt* L. 19 *mit Hiertis øyen] myne hiartens øgne* L. 20 *132kand icke] ycke kand* L. 20-21 *da alligeuel robe til dig] alegheuell raaber indherliigh tyll degh* L. 21 *oc tencke saa] saa tenckende* L. 21 *wdi din Hand] y dinne hender.* L. 22 *AMEN] amen || P: P: d. e. Peder Palladius.*

Som Prøve paa RERAVIUS' Bearbejdelse gengives her Bønnens Begyndelse og Slutning¹, svarende til Texten foran S. 123 L. 10-26 og S. 124 L. 18-22:
EN BØN AT BEDE / NAAR MAND ER SIUG.

O HERRE JESV / Du som est de Leffuendis eniste Salighed/ Oc de Dødis Evige Liff/ Forbarme dig offuer mig Syndige Menniske/ Oc forlad mig alle mine Synder/ for din hellige oc bittre Død oc Pine skyld/ huilcket jeg nu visselige troer/ oc aldellis vil mig der til forlade/ oc derfor vil jeg ocsaa aldellis giffue mig hen vnder din allerhelligste villie/ huad heller du vilt/ at min Siel skal endnu lenger bliffue her i dette mit Legeme/ at jeg kand her tiene dig som mig burde/ eller oc du vilt at jeg skal heden vandre aff denne Verden/ saa skee din Villie/ Thi ieg er vis der paa/ at det som din Miskundhed er befalet/ kand icke bliffue borte oc forfaris.

Jeg vil gjerne bort sette dette Skrøbelige oc wsle Legeme/ for det Haab ieg haffuer til Opstandelsen/ som skal giffue mig det deyligere oc lycksaligere igien.

Jeg beder dig/ at du vilt bestyrcke min Siel met din Naade/ imod alle fristelser/ oc at du vilt beskerme mig imod alle Sathans Fristelser/ met din Barmhiertigheds Skiold/ met huilcken du gjorde vdi fordom dage/ dine Marterer woffueruindelige/ imod hin suare Pine oc aller grummiste Død.

Men vnd mig din hellig Aands Naade/ Naar Døden kommer paa mine Legemlige Øven/ at mit Hiertis Øven/ icke da vendis fra dig/ Naar min Tunge kand icke lenger Tale/ at mit Hierte kand da alligeuel raabe til dig/ oc tencke saa/ O HERRE i din Haand befaler jeg min Aand/ Dig skee loff oc ære foruden Ende/ AMEN.

*

133

OVERSÆTTELSE AF
SAVONAROLA'S UDLÆGGELSE AF MISERERE

1551.

134

135

INDLEDNING.

I.

DEN 8. April 1498 fængsledes Girolamo Savonarola, og Dagen efter begyndte Forhørene - strax voldsomt, formløst, med Benyttelse af Torturens Rædsler. De fortsattes en Uge, men uden at føre til Domfældelse. Efter Forhandlinger med Paven genoptoges de i Midten af Maj, og nu lykkedes det paa Pinebænken at aftvinge Savonarola en halv Tilstaaelse. Han blev derpaa dømt til Baalet som Kætter - og brændtes 23. Maj.

I Fængslet havde han under legemlige og sjælelige Pinsler, i Tvivl om sin Sags Ret og sin egen Frelse, fundet Trøst i Davids Bodssalmer, og han havde nedskrevet sine Betragtninger over *Miserere* og over *In te domine speravi* i et Sprog, der er gennemglødet af hans indtil Sprængning spændte religiøse Sind.

Udlæggelsen af *Miserere* naaede han at fuldende, mens hans Betragtninger over *In te domine* kun blev et Fragment. Dette sidste udgaves sammen med Udlæggelsen af *Miserere* kort efter hans Død paa Latin og Italiensk, og begge Skrifter vandt hurtig stor Udbredelse i Italien og Tyskland.

I 1523 skrev Luther et varmt Forord til den latinske Udgave, i hvilket han fremhævede, hvorledes Savonarola i disse Salmeudlæggelser naaede til den fulde Erkendelse af, at man ikke frelses ved gode Gerninger, men alene ved Guds Naade. Dette Forord bidrog yderligere til Skriftets Udbredelse og Yndest i Tyskland. Skønt der i 1522 var fremkommet en tysk Oversættelse baade af *Miserere* 136 og af *In te domine*, oversattes nu paa ny Udlæggelsen af *Miserere* med Luthers Forord. En Snes Aar efter fremkom endnu en tysk Oversættelse af *Miserere* (uden Luthers Forord) ved den kendte Reformationsskribent Johan Spangenberg. Ved Aarhundredets Midte er en tysk Oversættelse naaet til Danmark, til Høvedsmanden paa Solte i Sydsjælland, Borchart v. Boynelberg, som fandt saa stort Behag i Savonarolas Udlæggelse, at han lod Oversættelsen "udskrive" og sendte den til Sjællands Biskop med Bøn om, at denne vilde oversætte den paa Dansk. Palladius indvilger heri, trods sin store Uledighed: for det første, fordi ogsaa andre af Adelen havde ytret Ønske om at faa *Miserere* oversat, dernæst fordi han mente det nyttigt, at Folk lærte at tænke over og paa rette Maade at forstaa just denne Salme, som man tidligere tankeløst havde liret af; det er, skriver han i Forordet, "en af de syv Salmer, som haver været i stor Vanbrug under Pavens Vildfarelse og et dagligt Mundklammer, ikke aleneste hos alle Præstemænd og Klosterfolk, men ogsaa hos dem, som havde de smaa Vielser og den lille Plet i Hovedet" (jfr. Noten ndf. til S. 168, L. 6); endvidere vilde han gerne udsætte Salmen, for at Savonarolas mærkelige Udtydning kunde blive fattige og forslagne Hjerter til Trøst og Oprejselse; endelig - tilføjer han - bevægedes han til at føje Borchart i dennes Bøn ved "de mange mærkelige Exempler og Historier af den Hellige Skrift, som Savonarola har indført i sin Udtydning - om Sankt Peder, Sankt Paul, den Synderinde, den fortabte Søn, den kananeiske Kvinde, Røveren paa Korset og andre, som ogsaa bekende dem, saavel som David gjorde, af hvilke *Exempler vi skulde ogsaa bekende os, at vi ere Syndere*". Denne Udtalelse er af ikke ringe Interesse til Oplysning om, hvor fjernt Palladius i Virkeligheden stod det Skrift, han skulde gengive paa Dansk. Naar Savonarola nævner disse Exempler, er det nemlig aldeles ikke for at sige: "jeg bekender at have syndet ligesom disse"; - hvilken Trøst vilde der være 137 deri? - det er for at dulme sin Kvide ved Tanken om, at *disse* har syndet som han, og dog er de blevet frelste. Savonarolas Udlæggelse er et Trøsteskrift for dem, hvem Syndsbevidstheden knuger, men i Palladius' Gengivelse bliver det til en moraliserende Prædiken for de letfærdige, der ikke bekymrer sig om deres Brøde. Savonarolas Skrift er et sindrigt bygget Forsvar for Synderens Frelse, med Bevis paa Bevis herfor hentet fra Salmerne, fra Evangelierne, fra Apostelbrevene; ikke sjældent giver hans lidenskabelige Følelser sig umiddelbart Udtryk, saa han i fortvivlet Sjæleangst trygler Gud om Naade for derpaa at slaa over i en næsten desperat Gaaen i Rette med Gud, naar Haabet synes at glippe. I Palladius' Gengivelse er den fast tømrede Bevisrække oftest brudt, opløst i en Række forvanskede Enkeltheder, og de lyriske Steder er berøvet deres Kraft. Dette skyldes vel for en Del, som vi skal se, at den danske Oversætter ikke har behersket Sproget i det tyske Grundlag, og den tyske Oversætter ikke Sproget i den latinske Original, men en væsentligere Grund er den, at begge har staaet fremmede overfor Originalens Tankegang og Stemningsliv og derfor ikke, hvor den sproglige Forstaaelse af Enkeltheder svigtede, har kunnet bøde derpaa ved en Samføling med Helheden. Udlæggelsen af *Miserere* og af *In te domine* er skrevet af en Mand, hvis Liv var Kamp, skrevet paa et Tidspunkt, da hans

Modstandere var blevet Sejrherrer, skrevet i Tvivl, i Utryghed: Jorden havde dømt ham, vilde han finde Naade hos Gud? For den danske Biskop som for adskillige af de nordtyske Reformationsskribenter efter Luther var denne Følelse fjærn. De har ikke som Banebryderne for Kirkeomvæltningen tilkæmpet sig den ny Lære gennem indre Strid og ydre Forfølgelser, de har faaet den fix og iærdig i Wittenberg, og de har forvaltet den med kraftig Støtte fra den jordiske Hersker og i sikker Forvisning om den himmelske Konges Tilslutning. Forudsætningen for en samfølende Forstaaelse af Savonarolas Skrift manglede.

138

II.

For at bedømme Palladius' Oversættelse maa vi naturligvis kende hans Grundlag, vide, hvilke Forvanskninger der skyldes den tyske Oversætter, og hvilke Palladius alene bærer Ansvar for. Af Fortalen erfarer vi, at Palladius har benyttet en tysk Oversættelse, men nogen som helst nærmere Oplysning om denne Oversættelse meddeles ikke. Pall. skriver til Borchart v. Boynelberg, at han lod sig bevæge til at udsætte Savonarolas Udlæggelse af Miserere paa Dansk "den Tid ærlig og vellærd Mand Hr. Søren Persen.. bar mig Eders Bog, som I havde ladet udskrive samme Salme udi paa Tysk", men den Bog, hvori Udskriften stod, er sikkert længst tabt; der er da intet andet at gøre end at sammenligne Palladius' Udgave med de bevarede tre tyske Oversættelser for at erfare, om muligvis en af disse har været Grundlag for Borcharts Udskrift og saaledes kan erstatte denne ved en Vurdering af Palladius' Text.

Den ældste Oversættelse, fra 1522, bestaar af to Tryk i Kvart; det første indeholder Udlægningen af Miserere, det andet Udlægningen af In te domine speravi. Titlerne paa de to Tryk er:

Die weil sich in vil Crist glaubigen menschen in disen zeyten yrrige / vnnd parteysche hanndlung begeben. So ist ainem yetlichen gerechten notwendig/ ynnigklich in grundt des hertzens zubetrachten den Psalmen Miserere mei deus. mitt auszlegung in disem büechlein würt angezaygt/ durch bruder Jeronimum Ferrariensem. Miserere mei deus. Gedruckt am XXX. tag Junius. Anno domini M.D.XXII. Jar.

Ain Auszlegung der dreyer versz des dreyssigisten Psalmen. In te domine sperau i etc. gemacht durch bruder Jheronimum. Gedruckt an dem vierden tag des Hewmonats. Anno domini. M.CCCCC.XXII. Jar.

Den følgende Oversættelse, fra 1524, bestaar af ét Tryk i Oktav, der indeholder en Oversættelse af Luthers Forord 139 1523 og af Savonarolas Udlæggelse af Miserere, derimod ikke af Udlæggelsen af In te domine. Titlen er:

Eyn andechtige vnd kunstreyche betrachtung odder ausslegung Hieronimi Sauonarole/ vom Bapst verbrand/ vber den eyfunfftzigisten Psalm/ Gott erbarm dich meyn. Trostlich allen Christen Gotts barmhertzickeit die du ynn diesem buchleyn kanst spören. Wittemberg. MDXXiiij.

Spangenberg's Oversættelse (Udg. i Kvart Augsburg 1542 og Leipzig 1542 og senere) indeholder en Oversættelse af Udlæggelsen af Miserere, men hverken af Luthers Forord eller af Udlæggelsen af In te domine. Dens Titel er:

Der LI. Psalm Dauids Miserere mei Devs durch den Christlichen Bruder Hieronymum Sauonarolam Prediger Ordens / vom Bapst verbrandt/ in Gebets wise Lateinisch gestellt/ vnd Christlich ausgelegt/ Verdeutscht durch Johan. Spangenberg Prediger zu Northausen. 1542. Paa sidste Blad: Gedruckt zu Leipzig/ durch Nicolaum Wolrab. M.D.XLII. 1

Sammenligner man disse Oversættelsers Titler og Indhold med Palladius' Udgave, vil man se, at mens dennes Titel intet har fælles med de to ældre tyske Oversættelsers, er den en forkortet Gengivelse af Titlen paa Spangenberg's Oversættelse; ogsaa med dennes Indhold stemmer Indholdet af Palladius' Udgave overens, idet denne som hin kun gengiver Savonarolas Udlæggelse af Miserere. Paa Forhaand er det altsaa sandsynligt, at om nogen af de bevarede tyske Oversættelser har været Grundlag for Palladius', har det været Joh. Spangenberg's. Vi skal nu se, om en Sammenligning mellem de forskellige Oversættelsers Text bekræfter eller afkræfter denne Formodning.

I Indledningsbønnen, nærv. Udg. S. 170, L. 17-18, har Palladius: *Thi du est alene mit Haab/ min trøst / oc min tilfluct*; 1522-Oversætt. har: *wann du allain bist mein* * 140 *hoffnung vnnd mein zuflucht*, 1524-Oversætt.: *denn du alleyn bist meyn hoffnung/ Du alleyn bist meyn zuflucht*; ingen af disse to Oversættelser har altsaa et Led svarende til "min trøst"; derimod lyder Stedet hos Spangenberg: *denn du bist allein mein*

hoffnung/ mein trost/ mein zuflucht. Denne Overensstemmelse mellem Palladius' og Spangenberg's Text kunde dog skyldes, at begge gengav Originalen fuldstændigere end de to ældre tyske Oversættelser, men dette er ikke Tilfældet; Savonarolas Text lyder: *quoniam tu solus spes mea, tu solus refugium meum (Per che tu solo se la mia speranza: Tu solo il mio refugio)*.¹ Formodningen om Afhængighedsforholdet mellem Palladius' Oversættelse og Spangenberg's synes altsaa at bekræftes. Nogle flere Parallelsteder skal anføres:

Nærv. Udg. S. 170, L. 30 flg. staar: *Thi ieg veed i sandhed/ at du est det høyeste gode/ ja begyndelse oc aarsage til alle ting. Jeg finder inted Naffn/ huormet ieg kand framsige din wsigelige Maiestat*. Eftersætningen: Jeg finder inted Naffn osv. er paafaldende, da Forf. i Forsætningen jo har sagt, at han "i Sandhed ved, at Gud er det højeste Gode, altings Begyndelse og Aarsag". Men Skylden er ikke Savonarolas. I Orig. lyder nemlig Texten: "Thi jeg ved, at du er det højeste, *hvis* du da overhovedet er noget bestemt og ikke snarere alle Tings Aarsag, *hvis* du da er en Aarsag - thi jeg finder intet Navn, hvormed jeg kan nævne din unævnelige Majestæt" (*Scio enim te summam esse rem, si tamen es res et non potius omnium rerum causa, si tamen es causa. Non enim inuenio nomen quomodo tuam ineffabilem maiestatem nominare queam*). De tyske Oversættelser fra 1522 og 1524 gengiver dette uændret: *Ich waisz das du bist das allerhöchst wesen/ bistu anders ain wesen / vnnd nit fiil mer ain vrsach aller wesen / mag ich dich anders nennen ain vrsach. Ich find kain namen etc.* (1522-Oversætt. Bl. A2r; - 1524-Oversætt ikke væsentlig afvigende herfra), mens Spangenberg's Oversættelse * 141 lyder: *Denn ich weis für war/ das du das höchste gut bist/ ja ein anfengliche vrsach atter dinge. Ich finde keinen namen etc.* Her er altsaa Forklaringen til Palladius' Textforvanskning.

S. 171, L. 31 staar: *Gud.. loed sig kaarsfeste oc ihiel sla*; denne lidet heldige Tautologi svarer til Spangenberg's: *lassen creutzigen vnd tödten*, mens de ældre tyske Oversættelser kun har *gekreüfzig* (1522), *an das kreutz geschlagen* (1524), i Overensstemmelse med Originaltextens *crucifixus est*. Saadanne tautologiske Omskrivninger er meget almindelige hos Spangenberg, og Palladius har uden Undtagelse gengivet alle hans Tautologier.

S. 174, L. 28-29 skriver P.: *tag al skyld fra mig/ tag al ondskab bort / alle Synder / alle onde gierninger = Spangenberg: Nim alle schuld von mir/ nim hinweg alle bosheit/ alle sünde/ alle vbelthat*; Orig. har derimod kun to Led: *totte culpam vniuersam, totte reatum. 1*

S. 190, L. 12 skriver Palladius: *Hand er sandelige Gud oc Menniske/ Ja verdsens hielpere oc det euige liff = Spangenberg: der ist warhafftiger Gott vnd mensch/ ja der Helffer der welt/ vnd das ewige leben*; men Halvdelen heraf skyldes Oversætterens. Det tilsvarende Sted i Orig. lyder: *hic est verus deus et vita æterna*.

Efter dette turde der næppe være Tvivl om, at Palladius som Grundlag har haft Spangenberg's Oversættelse og denne alene. Som et sidste Vidnesbyrd følgende: S. 181, L. 33 læser man, at Gud har skjult sin Visdom for denne Verdens Vise og aabenbaret den for de enfoldige "*det er / for arme Syndere/ oc for dine Hellige Profeter/ som haffuer giffuit oss saadant til kende*". At stille de Verdenskloge i Modsætning til Syndere og Profeter virker ligesaa forbløffende som Erklæringen om, at det er disse: Profeterne og Synderne, der har forkyndt Guds Visdom for Menneskene. Undersøger man Originalens Text, viser det sig da ogsaa, at denne er væsentlig forskellig fra * 142 Palladius' Oversættelse: Savonarola har som Modsætning til Verdens Vise stillet Guds Vise, Forkynderne af det gamle og ny Testament: de hellige *Profeter og de ringe Fiskere* (d. e. Apostlene); Originalens Udtryk er: *quia.. reuelasti ea paruulis, id est humilibus piscatoribus et sanctis prophetis tuis (a humili pescatori et a sancti tuii propheti)*. Overensstemmende hermed har den tyske Oversættelse 1522: *den klainen demütigen fischern vnd hailigen propheten* og Oversættelsen 1524: *denn kleinen demütigen Fischen/ deinen heyligen Propheten*. At Palladius, eller den der har afskrevet Oversættelsen, ikke læser *Sündern* for *Fischern* eller egenmægtig ændrer det velbegrundede Udtryk "Fiskere og Profeter" til det meningsforstyrrende "Syndere og Profeter", er jo utvivlsomt Fejlen maa søges i Grundlaget for Palladius' Oversættelse - og den findes da ogsaa i Spangenberg's Text, som har: *den armen sündern vnd deinen heiligen Propheten*. Aarsagen til Fejlen her er letforstaaelig: Spangenberg har oversat efter den latinske (eller italienske) Original og i Skyndingen læst *peccatoribus (peccatori)* for *piscatoribus (pescatori)*.

Grundlaget for Palladius' danske Oversættelse har altsaa været Spangenberg's tyske. Allerede de faa ovf. anførte Exempler vil have vist, at Palladius har fulgt denne Oversættelse tro gennem Omskrivninger, Misforstaaelser og ligefremme Forvanskninger. Paa mangfoldige Steder, hvor Palladius' Text afviger fra Savonarolas, skyldes Afvigelserne saaledes ikke Palladius, men Spangenberg. For at bedømme Palladius' Oversættelse maa vi da karakterisere Spangenberg's. Uoverensstemmelserne mellem denne og Savonarolas Original er af to Arter: dels *ufrivillige*, beroende paa Oversætterens mangelfulde Kendskab til det latinske Sprog og mangelfulde Forstaaelse af de Følelser og Tanker, Savonarola har givet Udtryk, dels *tilsigtede*, beroende paa Tidens Hang til sproglig Vidtløftighed, og - hvad der ikke er af mindst Interesse - paa den rettroende Protestants Forsøg paa at fjerne, hvad han ansaa for 143 papistiske Reminiscenser. Lægger man Palladius' Text ved Siden af Originaltexten, vil man finde talrige Exempler paa enhver Art af de nævnte Uoverensstemmelser. Nogle enkelte skal nærmere omtales.

En ligefrem Læsefejl saa vi Exempel paa i Oversættelsen af Originalens *piscatoribus* ved "Syndere" (ovf.

S. 142); en ganske ensartet Fejl skyldes det, naar det om Peder, der fornægtede Kristus, hedder, at han "*saa underlige* [d. v. s. vidunderligt] *der henfalt*" (nærv. Udg. S. 193, L. 29) - et noget overraskende Udtryk at bruge om Apostlens fejle Holdningsløshed; *vnderlige* er imidlertid en rigtig Gengivelse af den tyske Oversættelses *wunderbarlich*, men dette Udtryk skyldes, at Spangenberg har læst Originalens *miserabiliter* som *mirabiliter*!

En ubetydelig Ændring, men betegnende for, hvor lidet indtrængende Spangenbergs Forstaaelse af Originalen har været, findes i Palladius' med Spangenbergs overensstemmende Oversættelse S. 200, L. 7: *Men Aanden plaffuer sig aleniste for syndsens skyld/ at hun haffner syndet mod dig/ min Gud / som hende burde/ at frycte oc elske*. Dette skal gengive Originalens: "Men Aanden knuges ved sin Brøde, naar den har gjort Gud, som den elsker, imod" (*Spiritus vero contristatur de culpato, quia fecit contra deum quem amat*). Savonarola har følt, hvor smerteligt det var at volde den ondt, man holdt af, men Spangenberg har omtydet Originalens menneskelige Følelsesudbrud til det moraliserende - og ganske meningsløse - *Aber der geist engstet sich allein der sünden halben das er wider dich/ mein Gott/ gehandelt hat/ den er billich solt fürchten vnd lieben*. Som om det voldte Smerte at gøre Uret imod den, man *burde* elske!

Ikke mindre misvisende er Oversættelsen ndf. S. 174, L. 36 flg.: *affslet icke alleniste min Skyld/ men ocsaa Pinen/ Ja ocsaa roden oc optendelse til alle Synder*; d. v. s. Synderen beder, at Gud maa borttage ikke blot hans *Brøde*, men ogsaa *Pinen* (d. e. Straffen derfor), ja ogsaa *144 Aarsagen* dertil. Rækkefølgen er paafaldende; men Skylden er heller ikke her Savonarolas. Det tilsvarende Sted i Orig. lyder nemlig: "Udslet ikke alene min Skyld og Brøde, men tilintetgør ogsaa det Tønder, hvoraf Synden næres". Denne toleddede Stigning har imidlertid ikke været tilstrækkelig for Spangenberg, som derfor har tvedelt det første tautologiske Udtryk, hvorved den uheldige treleddede Klimax er fremkommet. Originalens *non solum culpam et reatum, sed etiam peccatorum fomitem deleas* er hos Spangenberg blevet: *tilge nicht allein meine schuldt/ sondern auch die straff/ ja die wurtzel vnd zündel aller sünde*.

Den samme Tilbøjelighed til at lade Tankens Klarhed vige for en tilslørende Retorik saa vi Exempler paa i hans tautologiske Omskrivninger (S.170 L. 17, S. 171 L. 31, S. 174 L. 28, S. 190 L. 12, se ovf. S. 139 flg.). Denne Tilbøjelighed kan ganske forvanske Teksten. I Udlægningen af V. 14 skriver Savonarola: "Hjælp mig derfor, o Herre... thi ellers vil jeg bukke under i saamangfoldige Kampe: Kødets begærer mod Aanden, Verden trænger mig fra alle Sider, Djævlens sover ikke." I sin Drift til Bedre-Mageri har Spangenberg efter Gal. 5.17 udvidet det første Led *caro concupiscit aduersus spiritum* til *Das fleisch gelüstet wider den geist/ vnd den geist wider das fleisch*, hvorved unægtelig det ene Led bliver til to, men det andet (i Sammenhængen) ophæver det første. Palladius følger naturligvis sin Kilde: "*Kødets begerer mod Aanden/ oc Aanden mod Kødets*" (ndf. S. 193 L. 24). Ganske samme Forbedring er foretaget i Udlæggelsen af 7. Vers (se Noten til S. 178 L. 26).

Undertiden har Spangenberg svækket Originalens Udtryk, fordi han har fundet dets sanselige Energi stødende. I Betragtningerne over det 8. Vers trygler Savonarola Gud om Naade med disse Ord: *occurrere mihi et osculum oris tui da*; de ældre tyske Oversættelser bevarer Billedets Sanselighed (der er overført fra Luk. 15.20); saaledes lyder Teksten i Oversættelsen 1522: *Lauff mir entgegen/ gib mir den kusz deines munds*, men Spangenberg gengiver Stedet: *145 Begegene mir vnd nim mich freundlich* an, hvorefter Palladius oversætter: *Gack imod mig oc Anamme mig venlige* (ndf. S. 180 L. 34). I Udlægningen af 14. Vers staar der i Orig.: "Hvi skulde jeg ophøre at bede.. Du, Herre, opfordrer mig jo selv til at bede og banke paa indtil Paatrængenhed" (*ad petendum et pulsandum vsque ad imporfunitatem*). Spangenberg svækker Udtrykket til: *zu bitten/ zu suchen vnd anzuklopfen*, hvorfor Palladius har: *at bede, lede oc bancke* (ndf. S. 191 L.16).

I Definitionen af Gud som "det højeste Gode" ovf. S. 140-141) har vi et Exempel paa, hvorledes Spangenberg i sit Forsøg paa at tydeliggøre Originalens Mening ganske forvansker denne. Saaledes ogsaa - for at nævne endnu et Exempel - i Oversættelsen ndf. S. 191 L. 9: *Jeg beder dig ocsaa min Herre/ om din Søns Christi kierligheds Brød / som hand deler met alle sine vdualde* = Spangenberg: *Ich bitt auch/ mein Herr/ vmb das brod der liebe deines Sons Christi/ welchs er allen seinen gleubigen mitteilt*, mens Orig. mere haandgribeligt har: "Jeg beder dig ogsaa om Kristi Kærligheds Brød, thi han uddeler sig selv til alle ligesom et Brød" (*qua se sicut panis omnibus communicat*).

Omvendt kan Spangenberg ved sin Ukyndighed i Latinen komme til at give et Billede en massiv Haandgribelighed, som det ikke har i Originalen. Idet Savonarola søger Trøst i Jesu Ord om Bønnen i Luk, 11.11-12: "Hvis en Søn bad sin Fader om en Fisk, mon han da vilde give ham en Slange, eller om han bad ham om et Æg, mon han da vilde give ham en Skorpion", slutter han: "Jeg beder Dig, Herre, om Haabets Æg: ligesom man af Ægget forventer Ungen, saaledes lad mig naa fra Haabet om din Salighed til Synet deraf." Dette gengives hos Palladius: *Jeg beder dig min Herre om Haabens æg/ Thi lige som mand haaber sig/ at faa en kylling aff æget/ saa hielp mig ocsaa ved haabet/ til din Saligheds skin* (ndf. S. 191 L. 1).

146

"Kylling" svarer til Spangenbergs *hünlin*, men dette er jo en noget upoetisk Specifikation af Originalens *pullus*. 1

De her nævnte Uoverensstemmelser mellem Palladius-Spangenberg-Oversættelsen og Savonarolas Original skyldes dels ligefremme Læsefejl, dels Ukyndighed i Originalens Sprog parret med Ønsket om i Oversættelsen just at give *Sproget* større Flugt og mindre Voldsomhed. Men ved Siden af disse i hvert Fald halvt ufrivillige Ændringer af Originalens Indhold, findes som nævnt i en Række Tilfælde helt bevidste Fordrejninger af Savonarolas Text.

I Udlægningen af Verset: "jeg vil lære Overtrædere dine Veje" staar der i Orig.: "Præster følge en Vej, Munke en anden, Stoddere en tredje, Gifte en, Ugifte og Afholdende en anden, fromme Jomfruer en tredje, Fyrster følge en, Lærde en anden, kort de forskellige Arter af Mennesker drager ad forskellige Veje til det himmelske Fædreland" (*per aliam namque incedunt Clerici, per aliam Monachi, per aliam mendicantes, aliamque tenent matrimonio conjuncti, aliam in uiditate degentes et continentis, aliam virgines, aliam sequuntur Principes, aliam Doctores, denique diuersi status hominum per diuersas vias ad patriam cælestem proficiscuntur*). Denne Inddeling af Kristenheden har ikke passet Spangenberg. "Præsterne" har han naturligvis bevaret, "Munkene" har han lige saa selvfølgelig * 147 slettet, "Fyrsterne" har han ikke blot bevaret, men har med skyldigt Hensyn sat dem først, hvorimod han betegnende nok aldeles har udeladt "Stodderne"; Slutningen har han efter sin Sædvane givet en moraliserende Form, saa hele Sætningen lyder: *Es sey nu der regierende stand/ Predigerstand/ Ehestand/ Jungfrawstand / witwenstand/ oder der gleichen / Ein jglicher hat seinen beruff/ wo er den selbigen nach deinem befehle im glauben volbring/ so ist er schon auff deinem wege / der jn füret gen himel/ vnd zum ewigen leben*. Palladius følger Spangenberg ordret: *vere sig nu Overigheds Stad/ Predicke Embedis Stat/ Ecteskabs Stat/ Jomfrudoms Stat/ Vidnes Stat eller ander saadanne/ huer haffuer sit kald/ der som hand det volkommer effter din befaling i Troen/ saa er hand allerede paa dine Veye/ som føre hannem til Himmelen/ oc til det evige Liff* (ndf. S. 195 L. 32 flg.).

Udlægningen af det følgende Vers "Frels mig fra Blod" er af Spangenberg tilpasset efter den fejlagtige Opfattelse af *Blod* som *Blodskyld*, uden Hensyn til at de af Savonarola brugte Lignelser derved ganske ødelægges. Savonarola skriver: "Fri mig fra Blod, min Gud!... Jeg drukner i Strømme af Blod (*in multis sanguinibus suffocor*), og fra deres Dyb raaber jeg til Dig: Herre, Herre, hør min Røst, tøv ikke, thi jeg er Døden saare nær... Blodhavets Malstrøm drager mig mod Afgrunden (*gurgites sanguinum me trahunt ad inferos*), frels mig, at jeg ikke skal omkomme." Dette gengiver Spangenberg: *Errette mich von den Blutschulden... Mein Gott/ Die blutschulde wöllen mich erseuffen. Derhalben aus der tieffe der selbigen ruff ich Herr zu dir / Herr höre meine stimme/ Verzeuch nicht mein Herr / Denn ich bin in den blutschulden schier gestorben... Die tieffen der blutschulde ziehen mich bis in die helle! Hilff mir Herr / das ich nicht verterbe*. Og Palladius overfører trøstigt paa Dansk Spangenberg's mærkelige Lignelser om Blodskylden (se ndf. S. 196 L. 12 flg.).

I Betragtningerne over Salmens sidste Vers ("Da-naar 148 Jerusalems Mure atter er rejste - skal Du finde Lyst i Retfærdigheds Ofre, Brændofre og Helofre. Da skal man ofre unge Tyre paa dit Alter") har Fordrejninger og Misforstaaelser hobet sig sammen, saa denne gribende Bøn har tabt baade sin Mening og sin lyriske Kraft. Savonarola skildrer Kristenhedens Forfald paa hans Tid: "Hvor er der nu Spor af Apostlenes Herlighed? Hvor af Martyrernes Kraft? Hvor af Forkyndernes Høst? Af Munkenes hellige Enfold? Af de ældste Kristnes Kraft-Gerninger? (*Vbi nunc Apostolorum gloria? vbi marfyrum fortitudo? vbi prædicatorum fructus? vbi monachorum sancta simplicitas? vbi primorum Christianorum virtutes et opera?*) Spangenberg gengiver *monachorum* ved *der Mönche vnd geistlichen* og *virtutes et opera* ved *glaube/ tugenthafftig leben vnd wercke*. Palladius' Oversættelse, i hvilken Omtalen af Munkene helt er udeladt, lyder: *Huor er nu Apostlernis herlighed? Hvor er de hellige Martyrers sterckhed? Huor er predickernes Nytte oc Lycke? Huor er de Aandeliges enfoldighed? Huor er den første Christen Tro/ dygdelig Leffnet oc Gerninger?* (S. 203 L. 21 flg.). Som her de papistiske Munke er erstattet af det vagere Udtryk "de Aandelige" og den lutheranske Fordring om *Tro* er føjet til den katolske om gode Gerninger (sml. Noten til S. 204 L. 5), saaledes ændres den følgende Sætning helt i lutheransk Aand. I Orig. hedder det: "Da vil du med Glæde modtage dem, der lever et helligt Liv, naar de bringer sig selv som Offer, naar de, frigjorte for al Sløvhed og rensede for al Lunkenhed, lader Guds Kærligheds Brand fortære hele deres Væsen" (*tunc grata tibi erunt holocausta religiosorum, qui relicto torpore et tepiditate eliminata, incendio diuini amoris omni ex parte consumabuntur*). Denne Askesens Helliggørelse forvandede Spangenberg til Lutheranismens Forherligelse: *Denn werden dir auch gefallen die opffer der ordensleut/ wenn sie naeh abgelegter faulheit/ vnd vergessenheit Göttlicher schrift/ mit Göttlicher liebe angezündt/ vnd in den Götlichen diensten 149 fleissig werden/ anhalten vnd fortfaren* = Palladius (ndf. S. 203 L. 33 flg.): *da skal ocsaa det Offer vel behage dig/ som det Aandelige Ordens Folck skal gøre/ Naar de effter deris lange ledighed/ oc den hellige Scrifftis forglemmelse bliffue optende met Guds kierlighed/ oc bliffue siden varactige oc sted wdi Guds tieniste*. Savonarola skildrer videre denne Naadens Tid, da man "skal ofre Kalven paa Guds Alter, d. v. s. sit eget Legeme paa Korset, til Lidelse og Død; Da skal Kirken blomstre, da skal den udvide sine Grænser, da skal Guds Lov genlyde fra Jordens yderste Egne, Fryd og Glæde skal opfylde Jordens Kreds". Og idet hans Sind, der har kvæget sig ved Fremtryllesen af Jorderigs Fryd, nu vender sig indad mod ham selv, der martret i Tvivl om, at de Ofre, han har bragt og vil bringe, er Gud velbehagelige, saa han ved Guds Naade skal blive salig, udbryder han: "Herre, jeg beder dig, hvad da skal ske, lad det ske mig nu.. at du vil modtage mig selv som et Retfærdigheds Offer, et Helliggørelsens Brændoffer, et fromt Livs Heloffer - som en Kalv paa dit Kors! Maatte det forundes mig ved dettes Hjælp at vandre bort fra denne Jammerdal til den Herlighed, som du har beredet for dem, som elske dig!" Denne

gribende Slutningsbøn er kun halvt forstaaet af Spangenberg, og idet den Afskrift, Palladius har haft som Grundlag, paa dette Sted maa have oversprunget to Linjer i Spangenbergs Text, er Palladius' Oversættelse blevet ganske uden Mening. En Jævnstilling mellem Savonarolas Orig., Spangenbergs Oversættelse og Palladius' Gengivelse heraf vil vise Forholdet:

Savonarola

Fiat obsecro domine nunc mihi illud tunc, vt miserearis mei sccondum magnam misericordiam tuam, vt suscipias mc in sacrificium iusticiæ in oblationem sanctimonix, in holocaustum religiosæ vitæ, et in vitulum crucis tuæ

Spangenberg

So bitt ich dich nu/ mein Gott/ mein Herr/ sey mir gnedig nach deiner güte/ vnd tilge meine sünde nach deiner grossen barmhertzigkeit/ auf das du mich annemest/ als ein opffer der gerechtigkeit/ vnd als ein brandopffer vnd gantzopffer eines heiligen geistlichen lebens / ja als einen farren deines creutzes vnd sterbens /

Palladius

Der faar beder ieg dig nu/ Min Gud/ min Herre/ Ver mig nadig effter din Miskundhed oc som it Brendoffre/ oc it helligt Aandeligt Leffnis ganske Offer/ Ja som en Oxe aff dit kaarss oc død/1

150

De her anførte Exempler, som med Lethed kunde mangedobles², viser, at den Gengivelse, i hvilken Palladius modtog Savonarolas Skrift, var fuld af baade ufrivillige Misforstaaelser og tilsigtede Forvanskninger, fordi Oversætteren ikke forstod og ingen Samfølelse havde med det Sprog, Forfatteren talte. Vi skal nu undersøge, hvorledes Palladius meddelte denne Text i dansk Oversættelse.

III.

Som vi saa af Forordet, var Grundlaget for Palladius' Oversættelse en Afskrift, ikke et Tryk. Dette mærkes i Oversættelsen. Adskillige Fejl i denne skyldes utvivlsomt, at Palladius har læst et Ord urigtigt i Afskriften, andre at Afskriveren har gengivet Spangenbergs Text skødesløst.

Nogle Exempler.

S. 170 L. 19 ndf. hedder det: *Jeg vil vdøse iammerlige ord / oc it aluorlig klagemaal*, men Spangenberg har: *Ich wil ausgiessen schmerzliche wort/ vnd engstliche klage* (Orig. ^{*}^{*} 151 kun: *verba doloris*). Det meningsløse *aluorlig* skyldes vel, at Palladius har læst Afskriftens *engstliche* som *ernstliche*.

S.174 L. 12 hedder det: *Du Gud est allene Gud*, men Spangenberg har: *Du Gott bist allein gut* = Orig. *solus deus bonus*. Ogsaa her skyldes Fejlen vel, at Palladius ikke har læst Afskriften rigtigt.

S. 181 L. 8 skriver Palladius: *hand er Sandhed/ aff huilken all Sandhed i Himmelen oc paa Jorden vdflyder oc formeris*, men hos Spangenberg hedder det for "udflyder og formeres": *fleust vnd genent wird* (Orig. kun: *nominatur*). Den danske Oversættelses "formeres" dvs. "forøges" for "benævnes" skyldes vel, at Afskriveren eller Oversætteren har læst *geneut* i Stedet for *genent*.

S. 184 L. 27 staar der: *Menniken er ligesom Græss/ oc lige som it visset Blomster*, mens Spangenberg har: *der mensch ist wie das gras/ vnd wie ein feldblume* (Orig. kun: *homo tanquam flos agri*). At *feld blume* i den danske Oversættelse er blevet til "en vissen Blomst", maa formentlig forklares ved, at Palladius (eller Afskriveren) har læst *feld blume* som *falb blume*; men man undres over, at den bibelkyndige Biskop ikke har elimineret Fejlen, ihukommende Salmens Ord: *It menniske er.. lige som Gress/... som it Blomster paa marcken*.

Ligesom Aarsagen til de her nævnte Fejl jo utvivlsomt er, at der har ligget en Afskrift mellem Spangenbergs Text og Palladius' Oversættelse, saaledes maa ogsaa de ikke faa Overspringninger i denne forklares som Skødesløshed fra Afskriverens Side. Det er foran (S. 149) nævnt, hvorledes Slutningsbønnen ved en saadan Overspringning er blevet ganske ødelagt. Et andet Exempel skal her anføres. I Udlægningen af 3. Vers skriver Savonarola: "Og da du er barmhjertig, hvad er du da andet end Barmhjertigheden selv?"

Men hvad er jeg andet end Nøden selv? Se, derfor, o Gud, du evige Barmhjertighed, se mig, som er Nøden selv, for dit Aasyn! Hvad vil du gøre, o 152 Barmhjertighed? dog vel din egen Gerning? Skulde du kunne vige fra din egen Natur? *Og hvad er din egen Gerning?* At ende Nøden og at hjælpe den, som lider Nød". I Palladius' Oversættelse er de to fremhævede Sætninger sprunget over (se ndf. S. 171 L. 6-11), saa den fastbyggede Aarsagsrække brydes; og denne Fejl maa være indkommet ved Afskriften, thi hos Spangenberg findes alle Led (*.... Was bin ich/ denn die dürfftigkeit selbs?.... Was ist dein werck?..*)

Af lignende Art som Overspringninger er meningsforstyrrende Ombytninger af Ord. S. 172 L. 8-9 staar der hos Palladius: *forbarme dig offuer mig.. at du vender dig til mig / vdsletter mine Synder*. Den fremhævede Sætning maa opfattes, som om Synderen beder Gud vende sig til ham dvs. ikke glemme ham; men i Spangenbergs Oversættelse lyder den: *das du mich zu dir bekerest* (= Orig. *vt me ad te convertas*), altsaa: at du vender mig til dig, d. v. s. at du gør mig gudhengiven.

S. 190 L. 2-4 har Palladius: *Smaa oc foractelige gaffuer ere de legemlige oc forgenglige ting/ Men store oc kaastelige gaffuer ere alle Aandelige oc legemlige ting*. Fejlen, som jo er aabenbar, skyldes, at Palladius tankeløst er kommet til at gentage *legemlige* i andet Led. Spangenberg har: *geistliche vnd ewige dinge* = Orig. *spiritualia*.

S. 197 L. 9 staar der: *du hielper alle dem som haabe oc tro paa mig*; dette overraskende Udsagn skyldes ogsaa fejl Opfattelse af Spangenbergs Text, som har: *du hilffst alle denen/ die in dich hoffen vnd vertrawen*.

De Tilfælde, i hvilke Uoverensstemmelserne med Spangenbergs Oversættelse skyldes - eller kan skyldes - Skødesløshed i Afskriften, er dog faa imod dem, i hvilke Fejlene kun kan forklares ved Palladius' svigtende Kundskab i det tyske Sprog. Herpaa saa vi adskillige Exempler i Oversættelsen af Ochino's Mærkelige Bønner (se foran S. 89 flg.). Gengivelsen af Spangenbergs Oversættelse er endnu mindre fuldkommen. Nogle enkelte Samstillinger 153 mellem Palladius' danske Oversættelse og Spangenbergs tyske vil være tilstrækkeligt til Vidnesbyrd herom.

I Skildringen af Peders Fejghed skriver Savonarola: "dog vovede han ej at træde frem for Menneskene, fordi han af Erfaring kendte sin egen Skrøbelighed, havde prøvet sin egen Svaghed" (*nec tamen in publicum prodire audebat, experientia quippe didicerat fragilitatem suam, probauerat infirmitatem*). Dette gengiver Spangenberg rigtigt: *Er hett aus erfahrung seine schwachheit erlernet/ vnd mit der that seine gebrechlichkeit erfunden*; men Palladius opfatter *erfahrung seine schwachheit* som en objektiv Genetiv og oversætter: *Hand lerde aff hans skrøbeligheds forfaring oc haffde fundet hans skrøbelighed met Gerningen* (ndf. S.193 L. 12-14)!1 Mens her en Akk. er opfattet som Gen., er i Oversættelsen S. 203 L. 24 Gen. opfattet som Nom. Stedet lyder hos Palladius: *Huor er den første Christen Tro / dygdelig Leffnet oc Gerninger*; hvilket jo maa forstaaes som tre sideordnede Led: den første kristne Tro, dydigt Levned og (gode) Gerninger, men dette er urigtigt; thi Spangenbergs Oversættelse har: *wo ist der ersten Christen glaube/ tugenthafftig leben vnd wercke*, hvad der ogsaa svarer til Originalens: *vbi primorum Christianorum virtutes et opera. 2*

Ofte skyldes Uklarheden i den danske Oversættelse Sprogets mangelfulde Udvikling af Abstrakter. Betragtningerne over 15. Vers begynder saaledes i Originalen: "Regn mig ikke dette til Formastelighed" (*temeritati*); det sidste Ord gengives af Spangenberg ved *thorheit vnd vermessenheit*, hvilket Palladius oversætter ved *daarlighed oc berømmelse*, skønt "Berømmelse" i 16. Aarh. ligesom i 20. *-* 154 brugtes i meliorativ Betydning = "Pris", "Ros".1 I Betragtningerne over 10. Vers skriver Savonarola: "Nu adlyder Kødet ikke Aanden, men Aanden Kødet" (*Jam non caro obedit rationi, sed ratio carni*); dette gengiver Spangenberg: *Das fleisch ficht wider den geist/ die sinligkeit wider die vernunft*. Palladius oversætter *die sinligkeit* ved *sindet*, hvad der gør Meningen tvetydig, fordi *Sindet* ikke alene bruges om "Sanserne", men ogsaa om "Sjælen, Tanken" (= ty. *gemüt*); saaledes oversættes I Ex. Rom. 7.23: *men ieg seer en anden Lou i mine limmer/ som strider imod den Lou / der er i mine Sind* (S. 179 L. 8-9), Spangenberg: *in meinem gemüte*. Det sidste Sted er det saa meget vanskeligere at opfatte rigtigt, som Plur. er brugt for Sing. Ved "mine Sind" har Læseren maattet forstaa "mine Sanser", ikke "min Sjæl".2

Den lidet tilfredsstillende Maade, hvorpaa Palladius har gengivet Spangenbergs Oversættelse, skyldes da, som de anførte Exempler vil have vist, delvis at hans Grundlag ikke har været selve Spangenbergs Oversættelse, men en - ofte skødesløs - Afskrift af denne. For en ikke uvæsentlig Del maa dog Skylden for den uheldige Gengivelse gives Palladius' mangelfulde Forstaaelse af den tyske Text og hans ringe Evne til, selv hvor han forstod den, at nyskabe den i dansk Sprog.3 Det er utvivlsomt, at dette *-* 155 hænger sammen med, at han ligesom Spangenberg stod fremmed overfor den religiøse Lidenskab, der havde fundet Udtryk i Originalens stærkt personligt bevægede Sprog.

IV.

Savonarolas Bevisførelse, om man kan sige saaledes, for Guds Barmhertighed er helt igennem bygget over Skriftsteder, der i stort Antal citeres ordret efter Vulgata, uden at dog Kapitel- og Verstal nævnes. Til Oversættelse heraf har Spangenberg, hvor han har kendt Skriftstederne, benyttet Luthers Bibel ordret. Palladius derimod har oversat Skriftstederne ganske uden Hensyntagen til den autoriserede danske Bibel, der dog alt i et Aar havde været færdigtrykt. En Sammenligning mellem Palladius' Gengivelse af den tyske Bibeltext og Gengivelsen heraf i Christian d. Tredjes Bibel vil da være af ikke ringe Interesse som Vidnesbyrd om Palladius' Deltagen eller Ikke-Deltagen i det store danske Sprogværk. Og det kan strax siges, at Sammenligningen helt ud bekræfter det Resultat, Undersøgelsen af de Palladianske Bibeloversættelser i Veit Dietrichs Trøstesprog gav (se foran S. 11 flg). Nogle faa Exempler skal nævnes.

I Palladius' Oversættelse ndf. S. 180 L. 20 staar der: *Fader / jeg haffver syndet wdi Himmelen oc mod dig*. Dette kunde i 16. Aarh. som i 20. Aarh. kun forstaas: "jeg har syndet i Himmelen og imod dig." Det første Forholdsled bliver derved meningsløst - thi Synderen er ikke i Himmelen -, og det andet bliver forvansket. Den tyske Text har: *Vater/ ich hab gesündiget in den himel vnd für dir* (Spangenberg = Luc. 15.21 i Lutherbibleerne 1534-45), altsaa *in* med Akk. i Betydningen "imod" og *für* i Betydning "for", "for dit Aasyn"; Biblen 1550 gengiver dette rigtigt: *Fader/ Jeg haffuer syndet mod Himmelen oc faar dig*.

L. 16, S. 187 L. 27, S. 192 L. 2, S. 203 L. 4; jfr. ogsaa Omtalen af S. 203 L. 23-24 foran S. 153.
156

I Udgaven ndf. S. 189 L. 5 skriver Palladius: *Men huad der er screffuit/ det er screffuit oss til lærdom! at wi kunde haffue haab aff Scrifften ved taalmodighed/ oc trøst*. Den sidste Sætning er enten uden Mening, idet den siger, at man skal have Haab ved at læse i Skriften, gennem Taalmodighed og Trøst, eller den giver i bedste Fald en gal Mening, idet man, under Hensyn til Kommaet foran "oc trøst", kunde opfatte Udsagnet: vi skulde have Haab ved at læse i Skriften og Trøst - naar vi blot er taalmodige. Men i Spangenbergs Text staar der - Ord for Ord overensstemmende med Rom. 15.4 i Luther-Biblen: *auff das wir durch gedult vnd trost der schrift hoffnung haben* - altsaa: ved at være taalmodige og søge Trøst i Skriften skulde vi faa Haab. Ogsaa dette gengives rigtigt i den danske Bibel: *paa det wi skulle haffue haab formedelst taalmodighed oc Skriffdens trøst*.

Dette maa være tilstrækkeligt som Vidnesbyrd. - Til Karakteristik af Palladius' Sprogbrug har naturligvis de rigtige Oversættelser større Værdi end de fejle. Et Par Sammenligninger med Bibeltexten kan anføres: Math. 11.12 *die reissen es zu sich* gengiver Palladius ndf. S. 189 L. 5: *[de] riffue det til dennem*, Biblen *[de] rycke det til sig*; i Gengivelsen af Aab. 3.7 har Palladius ndf. S. 197 L. 20: *tillucker og oplader*, Biblen *lycker til og lader op*; i Gengivelsen af Ps. 38.6: *meine wunden stincken vnd eitern* har Palladius *mine Saar styncke oc rynde* (ndf. S. 174 L. 16), Biblen: *Mine Saar lucte ilde oc flyde met raad*. Palladius oversætter *bey den verkereten bistu verkeret* (Ps. 18.27) ved *hoss den foruende/ est du foruend* (ndf. S. 201 L. 29), Biblen har: *hoss den fortrødne/ est du fortrøden*; Palladius oversætter *ein Mitler* (1.Tim. 2.5) ved *en Middeler*, Biblen ved *en Meglere*. I Oversættelsen af 2. Kor. 3.18: *mit auffgedecktem angesicht* har Palladius *met optecte Ansict* (ndf. S. 202 L. 7), Biblen *met it bart Ansict* o. s. fr.1^{*} 157 Mens Oversættelsen af de i Texten indføjede Bibelciter er ganske uafhængig af Christian den Tredjes Bibel, har denne været Grundlag for selve Salmetexten og den til Udgaven vedføjede Oversættelse af Manasses Bøn, hvorimod den følgende "Kong Salomons Bøn", Ordspr. 30.7-9, er oversat efter Vulgata eller vel snarere afskrevet efter en gammel Oversættelse heraf. Se iøvrigt Noterne til S. 204-207.

V.

Af Palladius' Oversættelse af Savonarolas Miserere vides tre Udgaver at have existeret.

1. Originaludgaven. Denne er nu tabt, men dens fuldstændige Titel, med Linjeinddeling, er gengivet i Biskop Harboes haandskrevne Palladius - Samling fra c. 1750 (Ny kgl. Saml. 2710, III, 4°. Bilag 47). Efter denne er dens Ordlyd:

Den LI.Psalm |Miserere |mei Deus/ Christe- | lige vdlagt aff Hierony- | mo Sauonarola / Oc for- dansket aff Doct. Petro Palladio/ | alle fromme oc retsindige Christ- | ne/ som danske maal for-|staa/ til trøst oc husualelse. | Prentet i Kiøbenhaffn/ aff |Laurentz Benedicht.

L. 19, 24 og 25, S. 178 L. 26, S. 179 L. 5 og 32, S. 180 L. 10 og 20, S. 183 L. 21, 23 og 29, S. 184 L. 28, S. 185 L. 19, og 29, S. 186 L. 30, S. 187 L. 30, S. 189 L. 4, 5, 17 og 24, S. 190 L. 22 og 23, S. 191 L. 32, S. 193 L. 24 og 26, S. 194 L. 14, S. 197 L. 2, 19, 21 og 26, S. 198 L. 32, S. 199 L. 13, 15 og 29, S. 200 L. 25, S. 201 L. 17 og 28, S. 202 L. 7, 14 og 24.

Det maa bemærkes, at Afvigelser mellem Palladius' Oversættelse og Texten i den danske Bibel i nogle Tilfælde skyldes Uoverensstemmelse i disses Grundlag, idet Bibelcitatene hos Spangenberg stemmer med den ureviderede Luther-Bibel (Udgaverne 1534-40, mens Grundlaget for den danske Bibel er den yngste reviderede Luther-Bibel (Udg. 1545). Saaledes - for at nævne et Exempel - gengiver Palladius Rom. 8.26 (ndf. S. 189 L. 25): *Men Aanden beder veldige for oss efter Spangenberg Sondern der geist vertritt vns selbs mechtiglich* = Luther-Biblerne 1534-40, mens den danske Bibel har *Men Aanden traader selff frem for oss til det beste* efter Biblen 1545 (= 1541- og 1543-Udg.): *Sondern der Geist selbs vertritt vns auffs beste*. - Da Spangenbergs Oversættelse er fra 1542, er det sandsynligt, at han har udarbejdet den i 1541, inden den reviderede Luther-Bibel var udkommet.

158

Baade N. M. Petersen (Literaturhist. II, 2403) og Chr. Bruun (Danske Samlinger I, 163) har forgæves eftersøgt denne Udgave.

2. Det i nærv. Udgave gengivne Tryk. Dette er bevaret i to - desværre begge defekte - Exemplarer. Det ene, som findes paa Universitetsbibliotheket, er et Fragment, bestaaende af Titelblad, Fortale og Udlægning af de første 18 Vers (Bl. Al-17). Det er i nyeste Tid indbundet i et Papbind. Titelbladet er ikke forsynet med Aarstal, og Trykket giver ikke paa anden Maade Støtte for en Tidfæstelse. I Bibl. Danica I, 31 formodes det, at Fragmentet er trykt i Wittenberg 1552. Denne Formodning er imidlertid, som det følgende vil vise, urigtig. I 1911 har Underbibliothekar Victor Madsen fundet et andet Fragment af Palladius' Savonarola-Oversættelse i et Samlingsbind (Kat. 2131) i Karen Brahes Bogsamling. Dette Bind indeholder tre Tryk: 1. *Jhesus Syrach paa Danske.. Anno M.D.LVIII*; Bl. Y2: *Tobie Bog paa Danske*; paa sidste Blad:.. *prentet i Lybeck hoess Jørgen Richolff/ Aar effter Guds Byrd M.D.LVIII*. 2. Palladius' Savonarola-Oversættelse. Titelbladet og Bogens næstsidste Blad mangler. 3. Palladius' Bearbejdelse af Ochino's Bønner, udg. foran S. 83-132. Ogsaa i dette Tryk staar til Slut: *Prentet i Lybeck aff Jurgen Richolff. 1558*. Alle tre Skrifter er trykt paa samme Papir, i samme Format, med samme Type. Det er derfor utvivlsomt, at de alle er trykt hos samme Bogtrykker, og da den typografiske Udstyrelse i de tre Skrifter er fuldstændig ensartet, er der en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at det midterste Skrift er trykt samtidig med det første og sidste Skrift dvs. at alle tre Skrifter er udkommet i ét Bind 1558, men hvert forsynet med selvstændigt Titelblad og Signatur, som det var saa almindeligt i 16. og 17. Aarh. Dette bekræftes ved, at det Hellæderbind, de er indbundet i, ikke er et nyere Bibliotheksbind, men fra samme Tid som Trykkene, hvad Paaskrifterne paa Bindets Inderside viser.

159

Her staar foroven: *15*67. | Mein geluck kompt | wenn gott will | A. Wgrup*. Neden under med anden Haand: *Denne bogh hör meg Beate Turs dotter till och er meg giiffuen aff min farsóster sonn Arved Vgrup thenn 27 aprilis 1567*. Derefter (med samme Haand):

huem hende meg stielér ifrá
en troll wnge Jag [!] were má
Jeg will heffne paa min sand
så hand schall fá bade last oc scham
Amen

Hr. Arvid (Arild) Urup¹ har altsaa forsynet Bogen med Paaskrift, inden han d. 27. April 1567 skænkede den til sin Kusine Frøken Beate, Datter af Hr. Ture Trolle til Bergqvara, en Broder til Arvids Moder Fru Anne Trolle.²

Palladius' Oversættelse af Savonarolas Skrift bestaar af 12 Læg, signeret *A-M*.-1. 3. 5. 7. 9. 11. Læg har hvert 8 Blade (sign. *A-Av, C-Cv* osv.), 2. 4. 6. 8. 10. 12. Læg har hvert 4 Blade, sign. *B-Bij, D-Dij* osv.). 1. Blad og 71. Blad er som nævnt tabt. En Sammenligning mellem dette Tryk og Fragmentet i Univ. Bibl. har imidlertid vist, at Fragmentet er ganske samme Tryk som Exemplaret i Karen Brahes Bogsamling. Ikke blot svarer den bevarede Del af Exempl. i Univ. Bibl. Side for Side, Linje for Linje, Ord for Ord med alle Trykfejl til Exempl. hos Karen Brahe, men alle tilfældige Typeejendommeligheder, et slidt *t*, en afsprunget Bindestrøg, en skraatstillet Type osv. er i ét og alt fælles for de to Exemplarer, saa den Mulighed er udelukket, at det ene skulde være et Optryk af det andet. Dermed er det altsaa givet, at Sted- og Tidfæstelsen "Wittenberg 1552" for Fragmentet i Univ. Bibl. er uholdbar. Dette saavel som Karen Brahes Exemplar er trykt i ^{*}160 Lybeck hos Jørgen Richolff 1558. De to Fragmenter kan altsaa supplere hinanden; d. v. s. vi kender nu Titelbladet til Udgaven 1558. Dette er derfor ndf. gengivet i Facsimile efter det eneste bevarede Exempl., Fragmentet i Univ. Bibl. Paa Træsnittet ses Kong David knælende i Bøn med Harpen ved sin Fod. Paa Titelbladets Bagside findes et Træsnit af Kristus paa Korset, aabenbart et Udsnit af et større Træsnit, paa hvilket Maria og Johannes har staaet ved Korsets Fod (sml. Træsnittet i "En daglig Bekendelse" foran S. 76). De nederste Folder i Marias og Johannes' Kjortel er bevarede. Under Træsnittet er Joh. 3.16 aftrykt efter Texten i den danske Bibel. Samme Skriftsted eller et andet fra Johannes' Evang har sikkert staaet paa det nu tabte 71. Blad, idet Kustoden paa Bl.70v har: *Johan*. Til Slut har formodenlig som paa Samlingsbindets første og sidste Skrift staaet Trykkestet, Bogtrykker og Aarstal.

3. Et Tryk fra 1562. Af dette er ét fuldstændigt og ét defekt Exempl. bevaret, begge paa d. kgl. Bibl.

Hosstaaende Facsimile-Gengivelse viser Titelbladets Forside. Som det ses, er samme Træsnit som paa 1558-Udg. benyttet, men her prydet med et Bladornament. Paa Titelbladets Bagside findes i Stedet for Træsnit to Skrifsprog: Joh. 3.16 (som i 1558-Udg.) og Ps. 34.2-4, begge afskrevne efter Biblen 1550 (se Noterne ndf. S. 209). Trykket bestaar af 12 sexbladede Læg, sign. A-M. Paa Bl. M 4 staar: "*Prentit i Magdeborg/ hoss Ambrosio Kyrchner. Aar effter Guds byrd. M.D.LXII.*" De to sidste Blade har været blanke. Grundlaget for denne Udgave er, som Titlen viser, ikke Originaludgaven, men Udgaven 1558. Dennes Text følges ogsaa ordret og for det meste bogstavret. Kun iøjnefaldende Trykfejl er rettede som *od* til *oc*, *gegraffuit* til *begraffuit*, *Samiritan* til *Samaritan*, *foriertelse* til *forieftelse* o. lign., derimod er selv ganske meningsforstyrende Sætterfejl bevaret, naar blot det trykte Ord overhovedet fandtes i 161 Sproget, saaledes *den* for *dem* S. 192 L. 18, *igen* for *[x]gen* (ingen) S. 197 L. 20, *Regerer* for *Begerer* S. 200 L. 7, *beste*

for *beske* S. 200 L. 14, *Huo* for *Huor* S. 202 L. 10, *lære* for *bære* S. 206 L. 9, jfr. Textrettelserne ndf. S. 208.1

*

162

VI.

Efter Palladius' Tid er Savonarolas Betragtninger over Miserere to Gange blevet oversat paa Dansk. Første Gang i Midten af 17. Aarh. Denne Oversættelses Titel er:

Kong Davids den | LI. Poenitentis | Psalme/ | I Bønevjsz udlagt oc | forklarit/ ved den S. Mar- | tyr Hieronymum Sa- | vonarolam aff Fe- | raria. |... Prentet i Aarhusz 1643.

Bogen er i Duodez og bestaar af 10 Læg, sign. A-K. Paa Titelbladets Bagside findes et Træsnit, der i Komposition ganske ligner Træsnittet med Kong David; men dette forestiller (som et Navnebaand meddeler) Kong Manasse. Man ser ham knælende i Bøn bag Babylons Mure, til hvilke han er lænket. Ved hans Side et brudt Scepter og Krone. Efter Titelbladet følger Salmen, overensstemmende med Texten i Biblen. Derefter Savonarolas Udlægelse og til Slut en Morgen- og Aftenbøn.

Grundlaget for denne Oversættelse er, ligesom for Palladius', Spangenberg's tyske Oversættelse. Saaledes lyder det til nærv. Udg. S. 170 L. 30 flg. svarende Sted, der i Spangenberg's Oversættelse, som foran omtalt, er ganske forvansket:

Thi jeg veed visselige/ at du est det allerypperste Gode/ ja en Aarsage oc Begyndelse til alt Got oc jeg finder ingen anden/ ey heller noget andet Naffn/ med oc ved huilcket jeg din wsigelige Mayestet oc wbegribelige Herlighed kand oprægne eller fortelle.

En Sammenligning med Spangenberg's Oversættelse (jfr. foran S. 140-141) viser, at denne er fulgt helt igennem. Oversættelsen 1643 har da ogsaa ligesom Palladius' Oversættelse de fra Spangenberg stammende mærkbare Fejl "Syndere" for "Fiskere" (Bl. D1v) og "vidunderlig" for "ynkelig" (Bl. F10v), jfr. foran S. 141 og 143. I det hele genfindes alle Spangenberg's Fejlæsninger og Misforstaaelser, 163 Omskrivninger og Udvidelser i den ny Oversættelse, hvorimod ikke en eneste af de Fejl, der skyldes Palladius eller hans Afskrift, findes. Ordforraadet er ogsaa i det hele forskelligt fra den ældre danske Oversættelses; selv om derfor adskillige Steder i de to Oversættelser har stor Lighed med hinanden, er dette vist nok tilfældigt: Oversætteren af 1643-Udgaven har næppe benyttet eller kendt Palladius' hundrede Aar ældre danske Gengivelse.¹

Den anden danske Oversættelse er fra Midten af 19. Aarh. Dens Titel er:

Savonarolas Betragtninger over den 51de og 31te Davids Psalme. Ved M. Th. Wøldike, Cand. theol. Kjøbenhavn. Udgivet af Foreningen til christelige Opbyggelsesskrifters Udbredelse i Folket. 1850.

Paa Titelbladets Bagside oplyses det, at Grundlaget for Oversættelsen har været Luthers Udgave af Savonarolas Betragtninger 1523.

Efter et orienterende Forord om Savonarola følger Oversættelsen af hele Udgaven 1523: Luthers Fortale og de to Salmeudlægninger. Oversættelsen er i det hele meget omhyggelig og velegnet til at give en Forestilling om Indholdet af dette Savonarolas sidste og mest personlige Skrift, selv om det naturligvis ikke er lykkedes Oversætteren at meddele den danske Gengivelse Originalens Glød.

Skriftets Forord slutter saaledes: "med Luthers Anbefaling overgives det herved til danske kristelige

Læsere, at det maaske ogsaa maatte her kunne virke til Opbyggelse". Oversætteren har ikke vidst, at det alt tre Hundrede Aar tidligere var skænket "alle fromme oc retsindige Kristne som danske Maal forstaa til Trøst oc Husvalse".

*

164

165

166

167

Erlig oc Velbyrdig Mand Borchart van Boynelberg Høffuitzmand paa Solthe/ ønsker ieg Peder Palladius Naade oc Fred wdi vor Herre Jesu Christo.

Klere Borchart/ lerer den hellige Paulus oss til de Corinther/ at huer skal bygge paa Troens grunduoel/ det som dueligt er/ aff den Naade Gud hannem giffuer/ oc en anden sted i samme sendinge breff/ der som hand opregner den hellig Aands mangfoldige || gaffuer/ setter hand denne gaffue der iblant met/ som er/ at vdtaalcke it tungemaal paa it andet/ oc vil at huo den gaffue er aff Gudz Aand begaffuet met/ da skal hand den bruge paa Troens grunduoel til Gudz ære/ oc hans nestis salighed.

End dog ieg bekender mig icke at haffue den gaffue fuldkommelige/ som inted er fuldkommeligt met oss aff det gode/ her i verden/ dog vil ieg lade vere wspard det ringe/ som ieg haffuer aff samme gaffue/ huor faare ieg oc saa gerne loed mig beuege til at sette denne Psalme Miserere mei Deus, vd paa danske/ met sin herlighe vdtvelse som den fromme || Christen mand Hieronimus Sauonarola haffuer besegeit met sit blod/ den tid hand bleff brend for Christi salige Ord/ aff den wgudelig Pawe i Rom/ ieg loed siger ieg/ mig gerne beuege der til/ den tid Erlig oc Vellerd Mand Her Seuren Persen Sogneprest oc Prouisten i Nestued/ bar mig eders bog/ som i haffde ladet vdscriffue samme Psalme vdi paa Tyske/ oc gaff mig eders vilie oc begering til kende/ at i saae gerne/ at denne Psalme bleff vdset paa Danske/ oc haffuer ieg der faare beskicket mig nogerlunde effter eders begering/ som mig haabis/ Først for den aarsage skyld/ at mange andre oc saa vdaff || Adelen haffue det samme begeret/ som Erlige oc Velbyrdig Quinde Fru Anne Globs begerede storlig aff min Broder Mester Niels Palladius at hand vilde vdsette samme Psalme paa Danske/ ock icke end heller saa megit for hendis skyld/ effterdi hun 168 forstaar oc saa vel Tyske tunge maal/ som for mange andre/ dem til trøst/ Der til med for Psalmens skyld i sig self/ Thi det er en aff de siu Psalmer/ som haffuer veret i stor vanbrug vnder Paffuens Vildfarelse/ oc i it dageligt mundklammer/ icke alleniste hoss alle præstmend oc Closter Folck/ men oc saa hoss dem/ som haffde de smaa vielser oc || den lille plet i hoffuedet/ Thi at de vaare oc saa forplicatede oc forbundne til en daglige siu Psalmes lesning/ dog met ingen fruct/ foruden anden vanbrug de vaare wdi/ saa at mand sette en siu Psalmers lesning mod en dødelig synd som vaar bedreffuit/ at den skulde der met vere affslet/ vor Herris Jesu Christi wskyldige død oc pine til en bespaattelse/ dog i stor blindhed oc vonkundighed/ lige som disse siu Psalmer skulde derfaare kaidis/ Septem Psalmi pænitentiales, det er/ siu poenitentze Psalmer/ for mand skulde bøde met dem for synden/ Oc det haffuer sig dog icke saa/ Thi der faare kaldis de vij Poenitentze || Psalmer/ Den vj. Den xxxij. Den xxxviiij. Denne lj. Den cij. Den cxxx. oc den cxliij. Psalme/ at huo dem vil rettelige læse/ oc offuerueie/ da finder hand i huer aff dem/ besønderlige ydermere end i andre Psalmer/ den rette hoffuid lærdom om Poenitentze/ det er/ om anger oc ruelse/ oc om vor retferdiggørelse faar Gud/ saa at mand finder der Louen/ at bekende sig it armt syndigt Menniske mer/ oc Euangelium/ at sette tro til/ oc bliffue saa aff met Synden vid Syndz forladelse/ som Daudid i denne Psalme bekender sig/ oc faar saa trøst/ oc husualelse/ det er deris rette brug/ oc det er oss || arme Syndere allermost nyttelig oc saare behoff/ huor faare wi skulle oc saa gerne læse dem/ nu denne/ nu en anden/ icke aff anden tuang/ end aff wor Synde tuang/ som er dog stor naack/ at wi thøre icke lade oss viie eller binde til dem alle Siu/ at læse daglige/ som wi vaare wdi vor vngdom.

Den tredie Aarsage huor faar ieg gerne vd sette denne Psalme/ er denne merckelig vdtynning som denne fromme Mand Hieronimus Sauonarola/ haffuer vdlagt denne Psalme met/ alle fattige forslagte hierter til trøst/ oc opreysselse/ oc saa for de mange merckelige Exempler oc Historier aff den Hellige || Scrifft/ gamle oc Nye Testamenter som hand haffuer indført 169 wdi denne hans vdtynning/ om S. Peder/ S. Pouel/ den Synderinne/ den fortabte Søn/ den Cananeyske Quinde/ Røffueren paa Kaarsit oc andre/ som ocsaa bekende dem saa vel som Daudid giorde/ Aff huilcke Exempler wi skulle oc saa bekende oss/ at wi ere saa vel Syndere

som de vaare/ Ellers lade wi oss finde vnder den trusel/ som Christus gør selff hoss Lucam i det trettende Capitel/ der som hand saa siger/ Mene i at de Galileer/ hues Blod Pilatus blandede/ met deris offer/ vaare Syndere ydermere end alle andre Galileer/ for de || lidde saadant? Ney/ ieg siger eder/ men vden i angre eders Synder/ da skulle i alle lige saa omkomme. Som oc saa de atten/ der det Taarn i Siloe fald paa/ oc slo dem ihiel/ mene i at oc saa de vaare skyldige/ framfor alle Mennsker/ som bode i Jerusalem? Ney/ ieg siger eder/ der som i icke angre eders synd/ da skulle i alle lige saa omkomme. Disse sager oc andre flere/ Min fromme Borchart/ beuegede mig til/ at vide eder bøn allermest eders gode hierte mod oss danske Folck/ som i viste at dette vilde komme til trøst oc husualelse/ Derfaare sender ieg nu eder denne Bog/ oc beder eder gerne/ at i ville tage dette mit arbeyde || til tacke/ oc bæere offuer met hues der feyler paa Dansken/ anseendis min store wledighed. Jeg vil gerne vdi alle maade/ vere eder til vilie oc tieniste effter min Formue/ Eder oc eders kære Frue/ Fru Margarete met alle eders/ Gud Almectigste befalendis. Screffuit i Kiøbenhaffn paa Sancti Michaelis dag/ Aar effter Gudz byrd/ M. D. LI.

170

Dauidz Psalme/ faar at siunge/ der Nathan Prophete kom til hannem/ der hand vaar indgangen til Bersabee.

Jeg vonsalig menniske/ hielpeløss oc arm i alle maade/ som haffuer fortørnet Himmelen oc Jorden/ Huort skal ieg gaa hen? Huort skal ieg vende mig? Huem skal ieg fly til? Huo vil forbarme sig offuer mig? Jeg tør icke løffte mine øyen op til Himmelen/ Thi ieg haffuer suarlige syndet mod Gud/ Paa Jorden finder ieg ingen hielp eller tilfluct. Thi ieg vaar min neste || til stor forargelse. Huad skal ieg da gøre? skal ieg falde i misshaab? Det vere langt fra/ Gud min skaber er Barmhiertig/ Christus min Saliggørere er Miskundig. Der faar er Gud aleniste min tilfluct/ Hand foracter icke sine Henders gerninger/ oc ey heller forskiuder sit Billede.

Der faar kommer ieg til dig/ du Barmhiertige Gud ieg som er fuld met angst oc bedrøffuelse/ Thi du est alene mit Haab/ min trøst/ oc min tilfluct. Men huad skal ieg sige til dig? Effterdi at ieg tør icke løffte mine øyen op til dig/ Jeg vil vdøse iammerlige ord/ oc it aluorlig klagemaal/ Oc ieg || vil paakalde din Barmhiertighed oc sige.

Gud ver mig naadig/ effter din Miskundhed/ Affslet mine Synder effter din store Barmhiertighed.

O Gud du som boer wdi it Liuss der ingen kand komme til/ der som du est skiult/ som mand icke kand see met Legemlige øyen/ ey heller begribe met Menniskelige forstand/ oc ey kand naack prisis met Engelske Tunge. Min Gud du som est wbegribelig/ dig søger ieg effter/ du som est wsigelig/ dig rober ieg paa/ du som est alle vegne/ Thi ieg || veed i sandhed/ at 171 du est det høyeste gode/ ja begyndelse oc aarsage til alle ting. Jeg finder inted Naffn/ huormet ieg kand framsige din wsigelige Maiestat. Min Gud du som est alle ting/ Du est den euige Visdom/ Den euige Barmhiertighed/ Den euige Mact oc Salighed.

Effterdi at du est ocsaa Barmhiertig/ huad est du andet end barmhiertighed selff? derfaar ver du en Barmhiertig Gud/ See min wselhed er faar dig/ huad vilt du nu gøre du euige Barmhiertighed? Sandelige du maat icke forkomme din egen Gerning/ huad er din Guddommelig nature/ Sandelige/ inted andet || end at borttage wselhed/ Oc at hielpe arme elendige menniske. Derfaar miskunde dig offuer mig o Gud/ Ja du euige Barmhiertighed/ tag bort min wseiheid/ affslet mine synder som ere den høyste aarsage til min wselhed/ trøste mig elendige/ beuijss din gerning i mig/ øffue din krafft i mig/ Den ene Dybhed rober til den anden dybhed/ Wselheds Dybhed rober til Barmhiertigheds Dybhed/ Syndsens dybhed rober til Naadens dybhed.

Men Barmhiertigheds dybhed er megit større/ end Wselheds dybhed/ Derfaar opsluger den ene dybhed den anden dybhed/ Barmhiertigheds dybhed opsluger Wselheds dybhed. ||

Gud ver mig Naadig/ effter din store Barmhiertighed/ icke effter Menniskens barmhiertighed/ som er saare ringe/ men effter din Guddommelig Barmhiertighed/ som er stoer/ som er wmaalelig som er wbegribelig/ som høyt offuergaar alle Synder. Forbarme dig effter den store Barmhiertighed/ huor met du haffuer giort saa merckelige vel/ oc elsket verden/ at du haffuer oc saa giffuit din eniste Søn for hende. Huor kand vere større Barmhiertighed? huor kand vere større kierlighed? huo kand falde i mishaab? Huo vilde icke ver trøstig? Gud er vorden Menniske/ oc loed sig kaarsfeste oc ihiei sla for alle Menniske. || Der faare min Gud forbarme dig offuer mig effter den store Barmhiertighed/ ved huilcken du haffuer giffuit din elskelig Søn i døden for oss alle/ oc der met bort togst alle verdsens Synder/ igenløste alle Menniske ved hans kaarss/ oc opliuste alt det som er i Himmelen oc paa 172 Jorden/ Rense mig min Gud i Hans Blod/ opliuss mig i Hans Pinis ydmyghed/ Gør mig glad i hans Hellige Opstandelse. Forbarme dig offuer mig/ min Gud/ icke effter den ringe Barmhiertighed. Thi din Barmhiertighed er liden oc ringe/ naar du trøster Menniken i Legemlig nød oc angeft/ Men din Barmhiertighed || er stor/ naar du forlader Synderne/ oc ophøyer Menniskene ved din Naade/ offuer Himmel oc Jord/ Lige saa min Gud/ min HErrre/ forbarme dig offuer mig/ effter din store barmhiertighed/ at du vender dig til mig/ vdsletter mine Synder/ oc retferdig gør mig ved dyn Guddommelig Naade.

Affslet mine Synder/ effter din store Barmhiertighed.

Min Gud/ min HErrre/ din Barmhiertighed oc din Miskundhed er wsielig/ Oc du forbarmer dig offuer alle dine Gerninger/ Oc der er icke tal/ maade eller ende paa || din Barmhiertighed. Maria Magdalena fald til din kære Søns Jesu fødder/ tode dem/ met hendis grædende taare/ oc tiurde dem/ met hendis Houidhaar/ Du forlodst hende hendis Synder. Petrus forsoer sin saligørere/ oc soer en Eed/ at hand icke kende hannem/ hand græd bitterlige/ du forlodst hannem sine Synder/ oc togst hannem til Naade igen. Røffuieren paa kaarsit sagde icke vden it ord til din kære Søn/ hand tilsagde hannem Paradiss. Paulus forfulde din Christen menighed/ oc du kallede at hannem fra Himmelen oc opfylte hannem met den hellig Aand. Disse ere HErrre dine Barmhiertigheder. Tiden || bliffue mig forstacket/ om ieg vilde opregne alle dine Barmhiertigheds Exempler. Thi huor mange retferdige der ere til/ saa mange ere dine Barmhiertigheder. Ingen kand berømme sig aff sig selff. Lad komme hid alle retferdige i Himmelen eller paa Jorden/ oc lad dem sige faar dig om de ere bleffne Salige aff deris kraffter/ Gerninger eller fortienste/ De skulle visselige alle aff it hierte/ Ja aff en mund suare oc sige.

173

Icke oss HErrre/ icke oss/ men giff dit naffn ære/ for din Naade oc Sandhed skyld. Thi de indtogte icke deris Fedris Land/ ved deris Suerd/ oc deris arm halp dem inted/ men din høyre || haand din arm oc dit Ansictis liuss. Thi du haffde en velbehagelighed i dem. Det er icke aff deris fortienste/ oc de ere icke beuarde aff deris Gerninger/ paa det at ingen skal kunde berømme sig/ men det vaar dig saa behageligt/ som oc Propheten siger klarlige/ hand haffuer beuaret mig/ Thi hand haffuer mig kær. Effterdi da/ at du est den Almectigste euige Gud/ hoss huilken ingen omkringskiffeltghed er/ oc ingen omskifftelighed paa Liuss oc Mørck/ Oc wi ere dine Creatur/ som oc saa vore Fædre/ de som oc ere fødde i Synder/ aff kødsens lyst/ saa vel som wi/ oc der er eckon en Middeler imellem Gud oc Menniken/ || Christus Jesus som bliffuer euig. Huor for vdøser du icke din Barmhiertighed offuer oss? som du vdøste hende offuer vore forfedre? eller haffuer du forglemt oss/ eller ere wi allene Syndere? Er icke din kære Søn Chrifus død for oss? er der da ingen Barmhiertighed mere for haanden?

O Gud vor HErrre/ ieg beder dig/ ieg formaner dig/ affslet mine Synder/ effter din store Barmhiertighed. Thi din Barmhiertighed oc medynck ere wbegribelige/ oc wudsigelige/ Lige som du haffuer nu dragit mange wtalige arme Syndre til dig/ Anammede dem til dig/ oc giort dem retferdige/ du vilde || lige saa drage mig til dig/ oc saa ved din Barmhiertighed/ Naadelige anamme/ oc retferdtg gøre meg ved din Naade. Derfaar affslet nu mine Synder/ ved din store barmhiertighed/ ren gør mit hierte/ Paa det/ at det kand vere (naar det er rent giort aff alle Synder) en slet oc vel rensede taffle/ som Guds finger kand scriffue kierligheds Lou wdi/ hoss huilken ingen ondscaff kand bo eller bliffue.

To mig vel aff mine misgerninger oc gør

mig ren aff mine Synder.

Jeg bekender det/ min Gud/ min Herre/ at du haffuer en gong oc anden gong/ || forladet mig mine Synder/ Ja tusinde 174 gonge haffuer dit rengiort mig/ Der faar to mig end nu aff mine misgerninger. Thi ieg er disuerre ydermere falden. Du haffuer io icke taget dig nogen visse tal faare/ at forlade Synderne deris Synder? Petrus spurde din kære Søn at/ HERre huor tit maa ieg forlade min Broder som synder mod mig? Er det naack i siu gonge? Da fick hand saadant suar/ Icke siu gonge/ men halffierdesindstue gong siu gonge/ det er/ saa ofte/ som hand haffuer det behoff/ Skal nu it Menneskis forbarmelse vere større end din store Barmhiertighed? Est du icke større oc bedre end it Menneske er? || Ja sandelige du est en større Gud/ oc alle leffuende Menneske ere forfengelighed. Du Gud est allene Gud/ alene sandru/ men alle Menneske ere Løgnere. Du haffuer io sagt/ Paa huilken dag/ en Syndere sucker oc giffuer sig/ oc det angrer hannem/ at hand haffuer syndet/ da vilt du icke mere komme hans synd ihu/ See min Gud ieg arme Syndere sucker oc græder/ Thi mine Saar styncke oc rynde for min Daarhedz skyld/ ieg gaar krum oc nedbøyet/ den gantske dag gaar ieg sorrigfuld/ Jeg er alt saa saare forskøt oc forslagen/ ieg hyler for mit hiertis wro-

lighed.

HERre for dig er al min begering/ oc min Suck oc || grad er icke skiult faar dig/ Mit hierte beffuer/ min krafft haffuer forlad mig/ oc mine øynis liuss er icke hoss mig. Huor faare/ vilt du icke min Gud/ affslette mine Synder? haffuer du tilforn giort mig ren aff Synden/ effter din store Barmhiertighed/ saa to mig end nu ydermere aff mine Misgerninger/ Thi ieg er icke end nu fuldkommelige ren giort/ Fuldkom du din Gierning/ tag al skyld fra mig/ tag al ondskab bort/ alle Synder/ alle onde gierninger/ Lad liuse dit Guddommelig liuss/

Optent mit hierte i din Guddommelig Kierlighed/ Bortdriff fryct fra mig/ Frycte er icke i Kierlighed/ Men fuldkommelig

kierlighed vdriffuer || fryct. Beskicke det saa/ at den verdslig oc kødelig kierlighed/ oc den selffgode kierlighed kand vige fra mig. To mig/ min Gud/ aff min Misgerning/ huor met ieg

haffuer giort min Neste skade/ oc aff min Synd/ ved huilken ieg haffuer fortørnet Gud/ Rengør mig/ affslet icke alleniste 175 min Skyld/ men ocsaa Pinen/ Ja ocsaa roden oc optendelse til alle Synder.

To mig met din Guddommelig Naadis vand/ aff huilcket Vand/ huo der dricker/ skal icke tørste til euig tid/ men det skal bliffue til en Vandkielde i hannem/ som skal opspringe i det euige lifff. To mig/ met mine grædende taare/ to mig met dit Guddommelige || Ords vand/ at ieg kand oc findis i det tal/ til huilcket der er sagt/ I ere nu rene/ for det Ord skyld/ ieg haffuer talet til eder.

Tht ieg bekender mine Misgerninger/ oc mine synder ere altid faar mig.

END dog min Gud/ Jeg flyer dristelige til din Naade oc Barmhiertighed/ saa kommer ieg dog icke/ som den Phariseer/ der bad ved sig sielff/ Ja der loffuede sig selff/ oc foractede sin Neste/ Men som den Tølner/ der icke vilde opløffte sine øyen mod Himmelen. Thi ieg bekender min misgerning/ Sandelige naar || ieg offuertencker mine Synder/ da er ieg tcke dristig til/ at oplyffte mine øyen mod Himmelen/ men ieg siger met Tølneren/ Gud vere mig syndere Naadig/ Thi min Siel sueuer imellem Fryct oc Haab. Nu vil hun fortuile aff syndsens forferdelse som er i mig/ nu faar ieg trøst igen aff det Haab til din Barmhiertighed. Men effterdi din Barmhiertighed er større end min wselhed/ da haaber ieg altid HERre paa dig/ oc vil siunge om din Naade euindelige. Thi ieg veed at du haffuer icke lyst til en Synders død/ men du vilt/ at hand skal omuende sig/ oc at hand skal bekende sin Misgerning/ at hand skal bliffue ledig fra Synden/ || Oc komme til dig/ oc leffue.

Min Gud giff mig/ at ieg kand leffue wdi dig/ Thi ieg bekender mine misgerninger/ Thi ieg veed huor suare de ere/ huor mange/ huor skadelige/ Men ieg vil icke skiule dem/ icke døllie dem/ men skicke dem faar dine øyen/ paa det/ ieg kand affto dem/ met mine grædende taare/ Oc ieg bekender min offuertredelse faar HERren. Thi mine Synder/ som ieg haffuer begaaet mod dig/ ere stedse faar mig/ Ja imod mig/ Thi ieg 176 haffuer Syndet mod dig/ Ja visselige imod mig/ thi de ere imod min Siel/ Oc klage altid paa mig/ faar dig min Dommere/ oc fordømme mig alle vegne/ Oc de ere saa aldelis imod mig/ at de ere || ocsaa altid faar mig/ oc sette sig imod mig/ at min Bøn kand icke komme til dig/ Oc din barmhiertighed kand icke komme til mig. Der

faar beffuer ieg/ oc sucker/ oc kalder paa din Naade.

Som du nu min Gud haffuer vnt mig at bekende mine misgerninger/ oc at begræde mine Synder/ saa forarbeyde i mig en ret Anger/ oc fuldkom i mig en retskaffen ruelse. Thi alle gode gaffuer oc alle fuldkomne gaffuer/ komme her offuen ned/ fra dig/ du som est Liusens Fader.

Jeg haffuer alene syndet mod dig/ oc giort ilde faar dig. ||

ALT for meget haffuer ieg/ min Gud/ syndet mod dig. Thi du haffuer befalet mig/ at ieg skal elske dig offuer alle ting/ Oc drage Creaturenis elskelighed til dig/ Nu haffuer ieg elsket Creaturene mere end. dig/ huad synd er større/ end at elske Creaturene mere end Gud? Huo det gør/ hand synder mod dig.

Thi sandelige huo der elsker Creaturene offuer dig/ hand gør Creaturene til Gud. Der faar haffuer ieg aleniste syndet mod dig/ fordi at ieg haffuer giort mig Creaturene til Gud. Jeg haffuer disuer forskut dig/ oc giort dig aleniste wret.

Oc det der end verre er/ ieg haffuer ilde giort faar dig/ || ieg haffuer icke skammet mig ved at synde for dig. O min Gud huor mangfoldelige haffuer ieg begaaet det faar dig/ det ieg ingenlunde haffde begaaet faar Mennisken/ oc vilde meget mindre/ at nogen skulde vidde det. Jeg haffuer mere fryctet Mennisken end dig min Gud/ Thi ieg vaar blind/ oc elskte blindhed. Der faare saa ieg icke met øyen/ oc merckte icke met hiertet/ Thi ieg haffde kødelige øyen/ der faare saa ieg icke anderlunde/ Fryctede mig oc icke anderlunde/ end kødelige Menniske. Men du min Gud saaest oc talde alle mine Synder/ 177 Der faar kand ieg icke skiule dem for dig/ eller holde dem lønlige ved || mig. Jeg kand oc icke fly fra dit ansict.

Huort skal ieg gaa hen for din Aand? oc huort skal ieg fly hen for dit ansict? huad skal ieg gøre? huort hen skal ieg vende mig? Huor finder ieg en HErre/ som mig kand beskarme? Huem skal ieg bede? Huem skal ieg formane met grædende taare? Wden dig min Gud/ Huo er saa miskundelig som du? Huo gør saa mange velgerninger som du? huo er saa Barmhiertig som du? Du som longt offuer gaar alle Creatur wdi velgerning oc Barmhiertighed. Dig bør rettelige at forbarme oc spare. Du som obenbarer din Almectighed aldermest i det/ at du offuerseer oc forbarmer || dig. Jeg bekender/ min HErre/ at ieg haffuer aleniste syndet mod dig/ oc ilde giort faar dig/ forbarme dig offuer mig oc lad din almectighed bliffue obenbaret i mig.

Paa det at du skalt beholde Ræt i dine Ord/ oc bliffue ren/ Haar du bliffuer dømt.

Thi du haffuer sagt ved din kære Søn/ Jeg er icke kommen/ at kalde de Retferdige/ men Syndere til anger oc ruelse/ Retferdig gør mig HErre/ i dit Ord/ kalde mig/ tag mig til dig/ vnd mig at ieg kand gøre Poenitentzis rette fruct. Thi der faare er || din kære Søn kaarsfest/ død oc begraffuit/ hand siger oc saa/ Naar ieg bliffuer ophøijet fra Jorden/ da vil ieg drage dem alle til mig/ Der faare retferdig gør mig i dit Ord/ drag mig til dig/ Hand siger oc saa/ Kommer til mig alle i som arbeyde oc ere besuarede/ ieg vil vederquege eder. See ieg kommer til dig besuarit met Synd/ oc dragis der met nat oc dag/ oc hyler for mit hiertis wrolighed/ Vederquege mig Herre/ at du bliffuer retferdig/ oc icke kant straffis/ naar du dømmis. Thi mange sige om min Siel/ hun haffuer ingen hielp hoss Gud/ Gud haffuer forlat hende. O HErre bliff retferdig/ lad dig icke || straffe/ naar du bliffuer dømt aff dem/ 178 forlad mig icke i nogen maade/ Gtff mig Naade oc Salighed/ saa ere de allerede offueruundene.

De tørre sige/ at du skalt icke forbarme dig offuer mig/ men forskiude mtg fra dit Ansict/ ock icke lenger tage mig til Naade/ See/ saa tale Folck om dig/ det er deris mening oc dom. Men du Miskundelige oc Barmhiertige Gud/ ver du mig Naadig/ oc gør deris dom til inted/ beuiss din Barmhiertighed imod mig/ saa skal din Guddommelige Miskundelighed prisis wdi mig/ Gør mig til it aff din Naadis kar/ at dit bliffuer retferdig i || dit Ord/ oc icke kand straffis/ naar du bliffuer dømt/ Thi Menniskene gøre dig til en aluorlig oc

streng Dommere/ der faare offueruind nu deris dom/ ved din Miskundhed oc søde Barmhertighed/ paa det at Menniskan kunde lære aff dit exempel at vere Syndere Naadig/ oc at Syndere kunde oc optendis til ret Penitentze naar de see wdi mig/ din store Naade Miskundelighed/ oc Barmhertighed.

See ieg er fød aff Syndig Sæd/ Oc min Moder haffuer undfanget mig i Synd.

Min Gud/ see icke til min Synds storhed oc mangfoldighed/ || men kiend din Skabning/ Tenck at ieg er Støff oc Aske/ oc alt kød som Gress/ See ieg er afflet aff Syndige Sæd/ oc min Moder haffuer vndfanget mig i Synd/ Min Moder haffuer vndfanget mig i Rødelig lyst/ oc haffuer arffuet den Arffuesynd paa mig/ Huad er Arffuesynden andet/ end at man fattis den første Retferdighed? Saa bliffuer nu Menniskan vndfangen oc fød i Synd/ oc hans gantske leffnit er Syndeligt/ Kødet begerer mod Aanden/ oc Aanden mod kødet/ Fornufften er skrøbelig/ Vilien er siug/ Menniskan suag oc forfengelig/ hans fem sind bedrage hannem/ hans || tancker gøre hannem vild/ Vankundighed fører hannem hen paa vronge veie/ Ja menniskan haffuer wtalige mange forhindrelser/ som drage hannem aff det gode/ oc giffue hannem aarsag til det onde.

Saa er nu Arffsynden en Rod til alle Synder/ en opten delse til alt ont. Oc end dog det er en enig Synd effter natu 179 oc naffnet/ saa er hun dog i sin krafft en Aarsag til alle Synder/ Der faar seer du nu min Gud huad ieg er/ oc hueden ieg kommer/ Jeg er vndfangen oc fød i den oprindelige synd/ Jeg er begreben aldellis oc ganske omkring met Synd/ som met snarer/ Huorlunde skal ieg || vndfly/ Thi det gode som ieg gerne vil/ det gør ieg icke/ men det onde som ieg icke vil/ det gør ieg. Jeg haffuer lyst til Guds Lou effter det induortis Menniske/ men ieg seer en anden Lou i mine limmer/ som strider imod den Lou/ der er i mine Sind/ oc tager mig til fange/ wdi Syndsens Lou som er i mine Limmer.

Der faare min Gud/ lad dine Miskundelighed komme mig til hielp/ effterdi du seer/ at ieg er siug oc nøgen/ oc omslagen met mange farlige snarer/ Huo vilde icke forbarme sig offuer den elendige? Huo vilde icke haffue medlidelse met en siug? Kom du kære Gud/ du søde Samaritan/ || hielp mig arme/ mig som er saar gjort ind til døden/ forbind mig mine saar/ Giff Vin oc Olie der wdi/ løfft mig paa dit Diur/ oe før mig til Herberig/ oc befale Hosbonden mig/ at hand røcter mig/ oc giff hannem tho sølffpendinge oc sig/ der som du legger noget mere vd/ vil ieg betale dig/ naar ieg kommer igen.

Se/ du haffuer lyst til Sandhed/ som ligger i skiul/ du lodst mig forstaa din Visdoms Lønlighed.

Kom du min kære Samaritan/ See du haffuer lyst til Sandhed/ oc til din || sandru foriettelse/ som du haffuer loffuit Menniskens slect. Ja du haffuer icke aleniste loffuit oc tilsagt dem/ men oc saa huldet dem det/ Thi din elskelighed er icke andet end at hielpe oc vel at gøre. Du bliffuer icke omkring skyfft min Gud/ du bliffuer som du est. Du est icke tilsinde som wi/ at du elsker nu oc strax her effter icke elsker/ saa at fierligheds gerning er nu hoss dig/ oc nu fra dig/ Du est en ret Elsker/ ia du est kierlighed selff/ Thi Gud er kierlighed/ oc at vere kierlig der er at gøre vel/ Oc huilken du gør mest vel 180 imod/ den elsker du paa det høyste. Huad er nu at elske sandhed andet/ end at holde Sandhed. ||

Du tilsagde vor Patriarch Abraham/ at du vilde giffue hannem en Søn wdi hans allerdom/ oc du hølt den alderne wfructsommelig Sara din foriettelse/ thi du haffuer lyst til Sandhed.

Du tilsagde Israels Børn it Land/ som skulde flyde met Melck oc Hunig/ du gaffst dem det/ oc holt din foriettelse/ Thi du haffuer lyst til Sandhed.

Du loffuede oc tilsagde Daud/ Jeg vil sette dit Liffs fruct paa din Stoel/ du haffuer holdet hannem samme foriettelse/ Thi du haffuer lyst til Sandhed.

Dine foriettelse ere wtalige/ dem haffuer du alle trolige holdet. Thi du haffuer lyst || til Sandhed/ du

haffuer loffuit oc tilsagt fattige Syndere/ som fly til din Naade oc Barmhertighed/ oc det haffuer icke feilet dem. Thi du haffuer lyst til Sandhed/ Den fortabte Søn/ som drog langt hen i fremmede Land/ oc forkom sit Gods met slemmen oc demmen/ Der hand haffde nu fortæret alt det hand haffde/ gaff hand sig aff sted/ oc kom til dig oc sagde/ Fader/ ieg haffuer syndet wdi Himmelen oc mod dig/ oc er icke nu lengere verd at ieg skal kaldis din Søn/ Gør mig som en/ aff dine daglønere/ Oc der hand vaar end nu langt borte/ saast du til hannem/ met dine Barmhertigheds øyen/ || løbst til/ oc faldst hannem om hans halss/ oc kyste hannem/ Du befalede at mand skulde hente de beste klæder oc gaffst hannem en guldering/ paa hans finger/ oc Sko paa hans fødder/ oc slactet en fed Kalff/ oc gjorde det gantske huss glad/ oc sagde/ Lader oss æde oc vere glade. Thi denne min Søn vaar død/ oc er vorden leffuende igen/ hand vaar borte/ oc er funden igen.

Huor faare haffuer du gjort saadant min Gud? Sandelige der faare/ at du haffuer lyst til Sandhed/ Der faare elsk nu i mig du Barmhertige Fader din Sandhed/ ieg som kommer aff fremmede Land til dig/ || Gack imod mig oc Anamme mig venlige/ Pryde mig met wskyldigheds klædebon/ Leed mig ind i husit/ slacte en fed Kalff/ at alle de som tro paa dig/ kunde 181 glede sig met mig/ oc æde met huer andre/ oc vere glade/ wdi al Aandelig glede/ Huor faare vilde du min Gud forholde din Sandhed for mig allene? Der som du Herre vilt tilregne Synden/ huo kand da bestaa? Men du icke tilregner dine vduolde dem/ Thi du haffuer lyst til Sandhed.

Oc huilken er den Sandhed/ som du haffuer lyst til? Er det icke din elskelig Søn? som siger/ Jeg er Veyen/ Sandhed/ oc Liffuit/ hand er Sandhed/ aff huilken all || Sandhed i Himmelen oc paa Jorden vdflyder oc formeris/ til den Sandhed haffuer du lyst/ den Sandhed vaar dig alleniste behagelig/ thi du fandst hende wden smitte/ oc haffuer giffuit hende i døden for alle Synder/ Der faar holt mig nu denne Sandhed min Gud. Thi see ieg er en stor Syndere/ forlad mig mine Synder/ mig som du haffuer rengiort/ ved din kære Søns blod/ oc igen løst ved hans pine oc død/ Huor faare haffuer du min Gud ladet mig kende din Søn? Huorfaare haffuer du gjort mig delafftig i Troen til Christum? Maa vel ske/ paa det/ at ieg skulde høyelige bedrøffue || mig/ naar ieg saa min igenløselse faar øyen/ oc kunde dog icke naa til den? det vere langt fra/ Men paa det/ at ieg kand vide/ at Naadens dør staar oben faar mig/ oc vere visse paa/ at ieg skal faa Barmhertighed/ ved Jesum Christum/ der faare frij mig nu min HERre/ Thi du lader mig forstaa den lønlig Visdom/ paa det at saadan Guddommelig visheds kendelse kand hielpe mig/ oc lede mig til Salighed. Sandelige Philosophi (det er de verdslige vise)/ kende icke denne Visdom/ den vaar dem aldellis skiult faare/ for din kære Søn bleff fød/ vndertagene dine vduolde/ da viste ingen Menniske aff denne Visdom. ||

De vise wdi denne Verden/ som ellers vaare forsiunlige oc flitige til at randsage alle ting/ løffte vel deris øyen op imod Himmelen/ men de kunde icke finde denne Visdom/ Thi du haffuer skiult saadant for de vise oc forstandige/ oc obenbaret det for de smaa Børn/ oc Wmyndige/ det er/ for arme Syndere/ oc for dine Hellige Propheter/ som haffuer giffuit oss saadant til kende. Der som du haffuer nu obenbaret mig/ den lønlig visdom/ ved den Hellige Scrifft/ huor til er hun mig Nyttig?

182

Huad hielper mig det/ at ieg kender hende? Der som hun icke fører mig til Salighed/ Thi ocsaa Philosophi/ effter at de viste || der vaar en Gud til/ oc dog icke loffuede oc ey heller prisede hannem som en Gud/ men ere bleffne forfengelige i deris sind/ oc deris wforstandige hierte er forblindet/ Oc der de hulde sig for vise/ bleffue de til daarer/ Vilt du nu haffue mig vnder det tal? Det være langt fra/ Thi du est Barmhertighed selff som aldri ophører oc forlader ingen/ Der faar spar kære HERre/ spar din Suend/ oc tag mig i dine wmyndiges tal/ At du oc vilt lade mig vide den lønlige Visdom. Fører mig til Vidsoms kilde/ som er der offuen i Himmelen/ paa det/ at du kand loffuis i din Barmhertigheds gerning/ som du bewiser din Tienere oc || aldri forlader dem som haabe paa dig.

Affløss mig met Isop/ at ieg bliffuer ren/ to mig/ at ieg bliffuer snehuid.

Effterdi du min Gud haffuer lyst til Sandhed/ som er skiult/ oc du lader mig vide din lønlige Visdom/ saa opøser ieg it stort haab/ oc troer at du haffuer icke forskut mig fra dit ansict/ men at du bestencker mig met Isop/ at ieg kand bliffue ren/ Isop er en lau vrt hed oc velluctende/ huad betyder det andet/ end din kære Søn Jesum Christum vor HERre/ som haffuer ydmyget sig selff/ || hen ind til døden/ ja ind til kaarsens død/ hand som haffuer elsket oss/ met en brendende kierlighed/ oc toed oss aff alle vore Synder wdi sit blod/ hand som haffuer opfyldet den gantske verden/ met det gode/ wdi hans Sactmodigheds oc Retferdigheds gode luct/ met den Isop skalt du bestencke mig/ naar du vdøser hans hellige Blod offuer mig/ naar Christum boer i mig ved Troen/ Naar ieg bliffuer indplantet i hannem ved kierlighed/ naar ieg effterfølger hans ydmyghed oc hans pine/ da bliffuer ieg ren aff alle mine Synder. Du skalt tho mig/ met mine gredende taare/ som vdflyde aff

mine øyen/ || vdaff min HERris Christi hiertens elskelighed/ da bliffuer ieg tret aff suck/ oc væter min seng
183 den gantske Nat/ oc gør mine lagne vode met mine gredende taare/ da skalt du to mig/ at ieg vorder
snehuid.

Sne er huid oc kolt/ saa er ieg oc saa i Sandhed/ naar du bestencker mig met Isop/ da bliffuer ieg huid
som Sne/ Thi ieg bliffuer omgiffuen/ met din Guddommelig Liuss/ som offuergaar al legemlig skønhed/ oc ieg
bliffuer optend ved din Naade/ til alle de Himmelske gode ting/ saa at ieg offuergiffuer alle kødelig affect oc
beuegelse/ kold til de Jordiske/ oc hed til de Himmelske ting. ||

Lad mig høre Glæde oc Fryd/ at de ben bliffue Glade/ som du haffuer Syndet slaget.

Da skal ieg bede faar dig min Gud/ oc aarlige om morgen skalt du høre min røst. Oc ieg skal høre/ huad den
HERre Gud taler i mig/ thi hand skal sige sit Folck fred til/ oc besckicke mig oc saa fred/ Ja HERre du skalt
giffue mig fred/ Thi ieg haaber paa dig/ lad mig høre glede oc fryd/ det skeer/ naar ieg faar at høre det/ som
den Synderinde hørde/ om hende siger ieg/ som vætte Christo din kære Søn hans fødder/ met sine gredende
taare/ oc tiurde dem met haar || aff hendis houdit/ Huad fick hun at høre? Quinde din Tro haffuer hulpet dig/
Gack hen met fred/ Jeg skal oc høre det/ som Røffueren paa Kaarsit hørde/ I dag skalt du vere met mig i
Paradiss/ Saa skal ieg nu haffue glede oc fryd/ for ieg faar Syndernis forladelse/ Oc skal fryde mig aff Gudz
foriættelse/ Skulde ieg icke glede mig? Ja skulde ieg icke fryde mig? Effterdi du giffuer mig todubbelt Naade
for alle mine Synder/ da skal ieg først smage huor sød du est min Gud/ oc ieg skal bo i de Himmelske ting/ oc
sige met Propheten/ huor stoer er din Miskunhed/ som du haffuer skiult til dem som dig frycte/ || Da skal ieg
haffue glede oc fryd/ oc mine Ben skulle bliffue glade/ som du haffuer knuset/ huad ere de Ben som bære
Kødet/ andet end Aandens krafft/ som bær vor køds skrøbelighed/ at 184 det falder icke hen i alle honde
skendige Synder/ oc at Menniskan skal icke aldels/ bliffue Kødelig oc aldels forderffuis. Saa ere Benene nu
knusede/ Thi fornufft/ hierte oc vilie ere offuermaade skrøbelige giorde/ oc storlige tilbøvede til det onde/
kødet stride mod Aanden oc sindet mod fornufft/ Jeg formaar icke at sta imod Synden met min krafft/ Thi
mine Ben ere knusede/ oc huor faar ere de || knusede? Ah HERre de haffue forladet dig/ den leffuende kilde
oc haffue giort sig skøne brynde/ de dog ere elendige brynde/ som giffue inted vand. Thi de ere icke opfylte
met din Naade/ foruden huilken ingen kand leffue/ eller noget gaat vdrette. De haffue sæt deris tro paa deris
Sterckhed/ der som dog ingen sterckhed vaar/ Der saare ere de omkomne i deris daarlighed/ Saa lad nu min
Gud din Sterckhed komme/ saa bliffuer benene glade/ som du haffuer knuset/ komme sig HERre din Naade oc
Troen som forarbeider ved kierlighed/ lad komme dine Guddommelige gaffuer/ saa bliffue de knusede bene
glade/ || Min fornufft skal oc glede sig/ min ihukommelse fryde sig/ oc mit hierte oc vilie skal vere glade/ oc
sandelige icke wden Aarsage/ Thi der som de driffuis ved din Aand til gode gerninger/ bliffue de øffuede met
stor styrke i dem/ oc icke ophøre/ men fare fram ved din hielp i det gode lycksalige ind til enden.

Skiul dit Ansict fra mine Synder oc vdslet alle mine Misgerninger

Min Gud huorfaare seer du paa mine Synder? Huor faare regner du myne wdygder? Huor faare merker du
saa flitelige paa myne Misgerninger/ Vedst du icke || at Menniskan er lige som Græss/ oc lige som it visset
Blomster/ Huor faare seer du icke meget mere paa dine Saluedis Ansict? Huor faar gør du dig vred paa mig.
Min Gud/ ieg bekender at ieg haffuer syndet mod dig/ men du Miskundelige Gud forbarme dig offuer mig/
Skiul dit Ansict fra mine Synder/ Dit Ansict er din kendelse/ saa affuend nu din kendelse fra mine Synder/ 185
Jeg taler icke om den kendelse/ som du seer oc kender al ting met/ men om den kendelse/ ved huilcken du
annammer de frommis oc retferdigis gerninger/ oc forskiuder de ondis oc wretferdiges gerninger/ Saa vilt du
icke min Gud saa kende mine Synder/ || at du tilregner mig dem/ men skiul dit Ansict fra mine Synder/ paa
det/ at de kunde affslettis ved din Barmhiertighed. See HERre til din Creatur/ som du haffuer skabt. See til din
Billede/ ieg elendige Menniske haffuer disuer giort dieffuelens Billede aff din Guddommelig Billede. O HERRE
skiul dit Ansict fra dieffuelens Billede/ paa det/ at du skalt icke bliffue vred paa mig/ men see paa dit Billede/

paa det/ at du kant vere mig Naadig.

O du Barmhiertige Gud tenck der paa. Christus din kære Søn/ saa til Zacheum paa det Morbærtræ/ oc gick ind i hans Huss/ huilket hand || haffde visselige icke giort/ der som hand haffde seet til dieffuelsens Billede Paa hannem/ Men effterdi at Christus saa til Gudz Billede paa hannem/ haffde hand medlidelse met hannem/ oc forbarmede sig offuer hannem/ loed hannem Salighed vederfaris. Thi hand sagde/ See HERRE/ halffdelen aff mit gods giffuer ieg fattige/ oc der som ieg haffuer besuegit nogen/ giffuer ieg det fyredubelt igen. Jeg giffuer mig gantskelige oc aldelis dig i vold min Gud/ oc ieg vil inted haffue vndertaget. Jeg loffuer at ieg vil altid tiene dig met it rent hierte/ oc ieg vil betale dig mit løffte/ saa lenge som ieg leffuer/ || Huor faar vilt du dog icke HERre/ oc saa see til dit Billede paa mig? Hui mercker du end nu/ paa mine Misgerninger/ Jeg beder dig/ skiul dit Ansict fra mine Synder/ oc vdslet alle mine Misgerninger/ Vdslet dem alle/ at der bliffuer icke en i mig. Det staar screffuit/ Der som nogen holder den gantske Lou/ oc Synder i it stycke/ hand er skyldig i louen alsammen/ Ja hand er skyldig vnder den euige Ild/ det er den endelig straff til alle Synder/ som er til Døden. Der faar afslet alle mine Misgerninger/ at der icke bliffuer nogen sted nogen/ som kand gøre dig skade oc mig skyldig vnder straffen. ||

186

Gud skabe it rent hierte i mig/ oc giff mig en ny vis Aand.

Ah HERre/ mit Hierte haffuer forlat mig/ det tencker ick mere paa min elendighed/ det haffuer forglemt sin egen Sa lighed/ det gaar vilt/ det er langt hen reyst i fremmede Land/ effterfølger forfengelighed oc falsk lærdom oc haffuer sine øyen hen hoss Verdsens ende/ Jeg haffuer robt effter det/ men det suarede mig icke/ det er langt fra mig/ det er omkommet oc hensoldt i Synden/ der faar min Gud huad skal ieg gøre/ huad skal ieg sige? Min HERRE ieg rober til dig/ Skaffe i mig it rent hierte/ it || ydmygt oc fornedit hierte/ it sactmodeligt oc fredsommeligt hierte/ it gaat oc Gudfryctigt hierte/ it hierte/ som ingen gør skade/ oc ingen betaler ont met ont/ Men offueruinde det ont met gaat. It hierte/ som elsker dig offuer alle ting/ som tencker altid paa dig/ taler altid om dig/ tacker dig alle vegne/ forlyster sig altid i Psalmer/ oc Aandelige Loffsang/ oc haffuer altid sin omgengelse i Himmelen. Skabe saadant it hierte i mig/ skabe det aff intet/ paa det/ at ieg kand faa saadant it hierte ved din Naade/ som ieg kand icke bekomme aff min nature. Thi saadant it hierte kant du aleniste skabe. Ja saadant it || Hierte/ som fører met sig alle dygder/ oc vdriffuer alle laster. Saa skab nu/ min Gud/ saadant it hierte i mig ved din Naade/ oc giff mig en Ny oc visse Aand.

Lad din gode Aand føre mig paa en slet Bane/ oc rense mig aff Jordelige affecter/ oc ophøye mit hierte til de Himmelske ting/ Huad der elsker oc bliffuer elsket/ det er en ting/ Huo der elsker Kødet/ hand bliffuer Kødelig/ Huo der elsker Aanden/ hand bliffuer Aandelig/ Der faar giff du nu mig saadan en Aand/ som dig kand elske/ som dig kant tilbede/ Thi du Gud est en Aand/ Oc de sande tilbedere skulle tilbede dig i Aanden oc i Sandhed. Giff mig en || retsindig Aand/ der icke søger effter sit/ men effter dit. Giff mig en Ny vis Aand: Den som du gaffst mig før/ den haffue mine Synder vndryckt for mig/ Der faar giff mig en Ny Aand/ som kand 187 forny i mig det som er forgammelt oc forderffuit. Min Siel er en Aand/ oc er saa Skabt aff dig/ at hun er retsindig i sig self. Thi aff Naturen elsker hun dig offuer sig/ Oc for din skylt begerer hun alt gaat. Thi den Naturlig Kierlighed/ som kommer fra dig er retsindig/ men hun er forderffuit ved den onde oc forkrenckte vilie/ Der faar giff mig en Ny vis Aand ved din Naade/ paa det/ at mit hierte kand rettelige || vandre i dine Bud. Giff mig saadan en ny viss Aand/ som kand saa rodfestis oc henge ved mit hierte/ at hun kand aldri opryckis/ som kand optende mit hierte wdi Guddommeligt Kierlighed/ som kand giffue mig Aarsage at sucke altid til dig/ at omfaune dig/ oc aldri forlade dig.

Forkast mig icke fra dit Ansict/ oc tag icke din hellig Aand fra mig.

See min Gud/ min HERre/ ieg staar faar dit Ansict/ at ieg kand faa Barmhiertighed/ Jeg staar faar din Miskundelighed/ oc bider effter din Naadelig suar. || Forskyud mig icke fra dit Naadts Ansict. Huo haffuer

nogen tid hafft tilfluct til dig/ oc er bleffuen beskemmet? Huo haffuer nogen tid bancket paa din dør/ oc bedet faar dit Ansict/ oc er icke bleffuen bøn hørt? Sandelige ved din offuerflødige Naade/ offuergaar du alle Menniskis fortieniste oc bøn/ Oc du giffuer mere/ end Mennisken tør bede eller begere. Fra verdsens begyndelse er det icke hørt/ at du haffuer forskut it Menniske fra dit Ansict/ som haffuer bedet dig med aluorlighed/ Skulde ieg nu min Gud vere den første/ som du skulde forskiude fra dit Ansict? Vilt du nu begynde din vrede met mig? || Vilt du aldri spare oc vere Barmhiertig? Det vere langt fra/ Den Hedniske Quinde vaar saare bedrøffuit/ Hun fulde effter din kære Søn Christum oc robte effter hannem oc sagde. O HERre Davids Søn/ forbarme dig offuer mig/ Thi min Daatter plaffuis ilde aff Dieffuelen/ Men hand suarede hende icke it ord/ Hun loed icke aff/ saa at hun ocsaa beuegede hans Discipler til medynck oc de 188 bade for hende oc sagde: HERRE lad hende dog gaa fra dig/ Thi hun rober effter oss/ Huad suarede hand sine Discipler? Jeg er vdsent sagde hand/ aleniste til de fortabte Faar aff Israeis huss/ Huad skulde || den arme Quinde her gøre? Skulde hun falde i Mishaab? Ingelunde/ hun trøstede sig end nu met Guds miskundhed/ kom oc falt ned faar hannem oc sagde/ HERre hielp mig/ hand suarede hende oc sagde/ Det er icke smuckt at mand tager brød fra Børn oc kaster faar Hunde fom hand vilde saa sige/ Vig fra mig Quinde/ I Cananeiske Folck ere Hunde/ wrene Folck/ affgudiske Menntske/ Guds gaffue oc Naade hører icke eder til/ det er icke ret at ieg skal tage dem fra Jøderne som tilbede den sande Gud/ oc giffue dem hundene det ere de affgudiske Hedninge som tilbede dieffuelen. Huad vilt du nu gøre || du arme Quinde/ vilt du afflade? See HERren er vred/ oc haffuer beskemmet dig/ Oc icke alene dig/ men ocsaa alle Hedninge/ Ja HERRE/ Huo kunde bestaa for saadant it suar? Huo vilde icke forferdis? Huo vilde icke dømme dig at vere en Tyran? Alligeuel henger denne Quinde ved/ oc bliffuer varactig wdi hendis bøn/ Falder icke i Mishaab/ Ja hun opøser nu først it Haab/ tager Christi Ord til tacke/ er icke vred/ men ydmyger sig faar HERren oc siger. Ja HERre det er sant men dog æde de smaa hunde de smuler/ som falde aff deris HERRis bord/ som hun vilde saa sige/ Jeg beder icke om brød/ ieg spør icke heller effter || dine Børns gaffue oc Naade. Thi ieg er en hund/ ieg beder icke wden aleniste om smulerne/ som falde aff dine Børns bord. Jeg vnder dem vel aff hiertit/ at de mette sig met dine vnderlige gerninger predicken oc Naade/ min bøn er/ at ieg maatte nyde den aller ringste Naade/ paa det/ at min daatter maatte bliffue befrijd fra dieffuelen. Thi de smaa Hunde æde oc saa aff smulerne/ som falde aff deris HERRis bord. See min Gud huilcken stor Tro/ huilken sterck tillid/ huilken ydmyghed/ som er icke hørt tilforne/ at ocsaa Christus er icke mere vred/ men gleder sig aff hendis Tro/ oc vnderer oc siger. O Quinde || din Tro er stor/ dig ske lige som du vilt/ Oc hendis daatter bleff sund/ i samme stunde. Huor faar ere disse ting screffne 189 min Gud wden aleniste der faar/ at wi skulle lære der aff/ at haabe oc tro paa dig/ oc at wi aluorlige oc met ydmyghed henge ved i vor bøn/ anseendes at du haffuer sagt at du vilt bøn høre oss. Ja Himmerigis rige lider vold/ oc de som gøre vold riffue det til dennem/ Men huad der er screffuit/ det er screffuit oss til lærdom/ at wi kunde haffue haab aff Scrifften ved taalmodighed/ oc trøst.

Der faar forskiud mig nu icke HERre/ fra dit Ansict/ mig som staar dag oc nat faar dit Ansict hyler oc greder || icke at du skalt fri mig fra dieffuelsens legemlige plager/ men at du vilde fri min Siæl/ fra den helffuedis Satans aandelig vold/ Stød mig icke fra dig/ min Gud/ Thi ieg haaber aleniste paa dig/ min hielp er aleniste hoss dig/ De haffue alle giffuit mig offuer/ mine Brødre oc venner haffue forladet mig/ ia mit eget kød er imod mig/ Jeg haffuer ingen hielp/ wden aleniste i dig/ Der faar forskiud mig icke fra dit Ansict/ Oc tag icke den Hellig Aand fra mig/ Ingen kand kalde Jesum en HERRE/ wden ved den Hellig Aand/ Naar ieg paakalder min HERRE Ihesum/ da gør ieg det ved den Hellig Aand/ || naar ieg angrer oc begreder mine fremfarne Synder/ oc beder Naade aff dig min Gud/ da gør ieg oc det formiddelst den hellig Aand/ der faar beder ieg dig min fromme Gud/ tag icke den hellig Aand fra mig/ Men skicke det saa/ at hand er hoss mig/ oc at hand boer hoss mig/ at hand beder oc arbeyder met mig. Thi wi vide icke huad wi skulle bede/ som det sig bør/ Men Aanden beder veldige for oss met wsigelige sucker/ oc tage icke denne din hellig Aand fra mig/ Men beskick det saa/ at hand staar met mig i arbeyde/ at hand lærer mig at bede/ oc henge ved/ i min bøn oc gredende taare/ oc bide der effter/ paa || det at ieg kand endelige finde Naade hoss dig/ oc maatte saa tiene dig alle mine liffsdage.

Trøste mig igen met din hielp/ oc en frimodig Aand opholde mig.

Store ting beder ieg om min HERRE/ Thi du est en stor Konge oc HERRE offuer alle Land/ Oc en mechtig Gud
190

offuer alle Guder/ Huo der beder deg om smaa gaffuer/ hand gør dig wret. Smaa oc foracteltge gaffuer ere de legemlige oc forgenglige ting/ Men store oc kaastelige gaffuer ere alle Aandelige oc legemlige ting. Tag Aanden oc Sielen fra || legemet/ huad bliffuer der da andet igen end støff oc skugge? Huad er der for en skilsmisse imellem kød oc Aand/ andet end imellem legemet oc skuggen/ Der faar huo der beder dig om legemlige gaffuer/ hand beder om smaa oc foractelige ting/ Men huo der beder om aandelige gaffuer/ Hand

beder om store oc kaastelige ting/ Men den beder paa det høyste/ som beder om din trøst oc hielp. Men hu er din hielpis trøst anden end vor salighed Jesus Christus din kære Søn. Hand er sandelige Gud oc Menniske/ Ja verdens hielpere oc det euige lif. Huor faare skulde icke ieg nu bede aff dig/ du Miskundelige Fader/ saadan || en trofast hielpere oc Salighed som du haffuer hen giffuit i kaarsens død for mig/ du haffuer skenckt mig hannem aff Naaden/ Huor faare vilde ieg skamme mig at bede dig om den samme/ det er en stor wsigelige gaffue/ Jeg er den icke verd/ Men dig bør at giffue saadane store oc herlige gaffuer. For saadan Wsigelig Miskundheds oc Barmhiertigheds skyld gaar ieg trøstelige til dig oc siger. Trøste mig igen met din hielp/ oc ophold mig met en frimodig Aand: Huilken Søn beder sin Fader om Brød/ oc hand biuder hannem en Sten der faar? Oc der som hand beder om en Fisk/ Oc hand biuder hannem || en Hugorm for Fisken? Eller den som beder om it æg/ at hand biuder hannem en Scorpion der for? Der som nu Fedrene/ som ere onde oc Syndere/ kunde giffue deris børn gode gaffuer/ huor meget mere skalt du Himmelske Fader/ du som est god aff art/ kunde giffue dem/ den Hellig Aand/ som dig bede. See/ din Søn er kommen igen aff fremmede Land. Hand er iammerfuld oc bedrøffuit/ oc beder aff dig Troens Fisk. Thi lige som Fisken er skiuld i Vandet/ saa er ocsaa Troen om de ting/ mand seer icke faar øyen. Der som din fortabte Søn beder dig nu om en ret Tro/ paa det/ at hand kand glede sig i din Salighed/ || Monne du oc giffue hannem en Hugorm? Monne du oc indgyde i hannem Troens forgifft/ som er kommen aff 191

den gamle helffuedis Hugorm? det vere langt fra. Jeg beder dig min HERRE om Haabens æg/ Thi lige som mand haaber sig/ at faa en kylling aff æget/ saa hielp mig oc saa ved haabet/ til din Saligheds skin/ paa det min Siælkand opholdis i denne iammerdal/ oc maatte altid glede sig i Gud min Salighed. Monne du oc giffue mig Mishaabens Scorpion for Haabens æg? paa det at lige som Scorpion stinger oc indgyder forgyfft/ at ieg ocsaa skulde bliffue stongen oc forgiffuen aff Synd? Det vere || langt fra. Jeg beder dig ocsaa min HERRE/ om din Søns Christi kierligheds Brød/ som hand deler met alle sine vdualde/ paa det at ieg kand altid glede mig i Gud min Salighed/ Monne du ocsaa ville giffue mig en Sten/ det er/ it stienhierte/ for din Guddommelig kierligheds Brød? Det vere langt fra/ Huor faare skulde ieg nu lenger fortøffue at bede store oc herlige gaffuer aff dig? Du est dog den/ som haffuer ved din Søn paamint oc befalet mig at bede/ lede oc bancke/ Huad kand ieg bede/ der kand vere dig kærere/ oc mig Nytteligere/ end at du trøster mig/ met din hielp/ Jeg haffuer smagt || huor sød/ HERren er/ huor læt hans byrde er/ oc huor sagtmodig hans Aag er. Jeg tencker vel der paa huor stor en Fred oc rolige sind ieg haffde/ der ieg Gledde mig i HERren/ oc frydede mig i Gud min Salighed. Det er oc det/ som henger mig saa hart paa/ som bedrøffuer mig saa saare. Thi ieg veed huad ieg haffuer mist/ Jeg bekender nu huor store ting ieg er berøffuit. Der faare rober ieg oc saa met stor Skraal/ Trøste mig igen met din hielp/ giff mig til bage igen/ det som ieg haffuer mist ved mine Synder/ Jeg beder dig min Gud/ giff mig naade/ ved hans fortienste/ som er ved din høyre haand/ oc || beder for oss/ paa det/ ieg kand faa ved hannem ad vide/ om du vilt vere mig naadig/ at ieg kand haffue it vist tegen intryct i mit hierte/ oc kand sige met den fromme Apostel Paulo. Jeg er kaarsfest met Christo/ men ieg leffuer/ dog nu icke ieg/ men Christus leffuer i mig/Effterdi min skrøbelighed er stor/ saa beder ieg at en Frimodig Aand vil opholde mig/ at ieg bliffuer icke fraskild fra Christo/ ved nogen fristelse eller vedermod/ oc ey heller viger fra dig/ ved 192 nogen fristelse/ oc ey heller affalder fra dig ved nogen martyr eller plage. Thi min styrke er meget skrøbelig at ieg skulde stride met den gamle helffuedis Hugorm || oc vinde Seyr. Den hellige Petrus haffuer giffuit mig tilkende/ huor skrøbelig min natur er/ hand saa Christum din Søn/ oc omgick met hannem/ Hand saa hans Herlighed paa det hellige Bierg/ oc smagte hans sødhed/ den tid hand bleff forklaret faar hannem/ oc hørde faderens røst aff Himmelen/ Oc huad skal ieg meget sige/ hand saa met sine øyen/ Christi store vnderlige Gerninger. Ja hand gjorde oc selff ved Christi krafft/ store vnderlige Gerninger. Hand hørde daglige met sine ørn hans søde predicken/ hand gick paa haffuit met sine Fødder/ hand haffde saadan en brendendis Tro/ || Hand berømmede sig at hand vilde gaa i død oc fenxel met Christo/ Oc der hannem bleff til kende giffuit at hand skulde forsuere hannem tre gonge/ vilde hand det icke Tro/ hand trøstede sig/ paa sin styrcke/ oc paa Menniskens krafft mere end paa Guds Ord. Ja der den pige traadde til hannem oc sagde. Du est oc en aff dem/ som vaare met Jesu/ da bleff hand forferdet oc sagde ney. Strax saa en anden pige hannem/ oc sagde/ Sandelige du est en aff dem/ da sagde hand atter Ney.

Den gode Petrus kunde icke bestaa faar de Quindfolck/ huorlunde skulde hand vere bestandig faar Konger || oc faar Tyranner? Ja der hand bleff ydermere adspurd aff dem som stode der hoss/ begynte hand at forbande sig oc suere/ at hand kende icke det Menntske/ huad mene i at hand haffuer sagt? Jeg holder saa faare/ at hand haffuer soreet ved Gud oc Mose Lou/ oc sagt/ Mene i at ieg er den Samaritans oc forførers Discipel/ som haffuer forstyret vor Lou? Jeg er Mosi Discipel/ men denne ved ieg icke/ hueden han er/ Deo Gratias min gode Peder/ haffde de mere spurd dig at/ da haffde du mere forsoret/ Tusinde spørsmals haffde fød aff dem mere end Titsinde forsuerelse/ Men see/ disse Spørsmal || vaare icke wden blot ord/ huad vilde hand haffue giort/ om Jøderne haffde grebet til verie/ hand haffde sandelige fundet paa alle honde/ at hand kunde haffue reddet sig aff deris hender ved forfueren/ 193

ved sueren oc banden/ Men den miskundelig Herre/ ansaa hannem dog met naade/ at hand bekende strax sin synd/ oc dog turde icke gaa frem/ oc obenbarlige bekende CHRistum at vere den leffuende Guds Søn/ Thi hand vaar icke end nu stadfest met Naaden ned aff det høye/ Wden tuil haffde hand ydermere forsoret/ der som hand haffde seet Limerne oc Kaarsit for øyen/ men hand gick vd i rette || tid/ oc græd bitterlige/ offuer det obenbarede Christus sig for hannem effter sin opstandelse/ oc trøstede hannem. Alligeuel laa hand i skiul/ for Jødernis fryct/ Hand saa Christum opfare til Himmelen/ met stor Herlighed/ hand bleff oc saa trøstet aff Engelske siun oc ord/ dog alligeuel turde hand icke trede frem/ Hand lerde aff hans skrøbeligheds forfaring oc haffde fundet hans skrøbelighed met Gerningen/ Der faar bider hand effter din Foriættelse/ om

den Hellig Aand/ hand kom/ oc opfylte hans hierte. Da tradde hand frem/ da begynte hand at tale oc predicke/ da bar hand vidnesbyrd met || stor mact om vor HERres Jesu Opstandelse/ da fryctede hand sig icke mere/ for Presthøffdinge oc for Konger/ men rosende sig i sin sorrig/ oc holt Kaarsit for sin høyeste giøde. Saa besckice nu min Gud/ at din Frimodige Aand kand opholde mig/ paa det/ at ieg kand altid trøste oc giøde mig aff din hielp/ Ellers er det mig icke mueligt/ at ieg kand bestaa for saa mange Fiender oc Fristelser/ Kødets begerer mod Aanden/ oc Aanden imod Kødets/ Dieffuelen soffuer icke/ verden trycker mig/ Giff mig din Aandes krafft/ at Tusinde falde hoss min side/ oc Ti tusinde hoss min høyre side/ at ieg kand vere || en Tro oc bestandig vinde om din Tro. Thi der som den gode Petrus som du haffuer prydet met saa megen Naade oc Gaffue/ saa vnderlige der hen falt/ huad skal ieg forsee mig til/ min HERre/ som icke haffuer seet din Elskelig Søn CHRlstum i sin anammede mandom/ Jeg haffuer icke smagt hans Herlighed paa Bierget/ Jeg haffuer icke beskuet met øyen hans Guddommelige/ vnderlige Gerninger oc jertegen. Jeg haffuer icke hørt met øern hans Salige predicken/ men ieg er en arm Syndere/ fød i Synd/ oc kand disuer/ icke leffue wden Synd. O du 194 Miskundelige Gud/ trøste mig nu der faare/ met dit || hielp/ oc den Frimodig Aand vil opholde mig/ at ieg kand fortøffue trolige i din tieniste/ oc endelige bliffue hoss dig.

Thi ieg vil lære offuertrædere dine Veye/ at Synder fkulle omuende sig til dig.

Min kære Gud regne mig det icke til daarlighed/ oc berømmelse/ at ieg vil lære offuertrædere dine Veye/ effterdi at ieg er selff en offuertrædere/ wrætferdig oc Syndsens fange/ begerer ieg icke saadant at gøre/ Men der som du trøster mig met din hielp/ der som den Frimodige Aand opholder mig/ || der som du gør mig fry fra Synden da vil ieg lære offuertræderne dine Veye. Det er dig icke suart/ ey heller wmuligt/ Du kant opuecke Abraham Børn aff Stene/ Synden kand icke forhindre den Gerning/ Ja dersom Synden er vorden mechtig/ der er Naaden vorden end mectigere. Saulus fnystede met trusel oc mord/ mod HERrens Discipler. Hand gick til Prestehøffdingen/ oc bad hannem om breff til Scholerne/ paa det/ om hand kunde finde nogle/ som effterfulde Christum/ Mend eller Quinder/ hand kunde føre dem bundne til Hierusalem/ hand gick der hen hastig oc grum/ som en glubende || Vlff/ at hand kunde atsprede dine faar/ røffue oc ihielsla dem. Der hand vaar nu paa Veyen oc vilde forfølge dig/ oc sla dine Discipler ihiel/ Hand haffde icke bered sig til nogen Naade/ ey heller bekend sig til nogen Synd/ men hand handlede met all syn krafft mod dig/ bandede oc forbandede dit Hellige naffn/ See da kom din Godheds røst offuer hannem oc sagde/ Saule/ Saule/ hui forfølger du mig? Strax fald hand ned paa Jorden oc sagde/ HERre/ huad vilt du at ieg skal gøre? Da sende du Vlffuen til Faaret/ Saulum til Ananiam/ hand rette sig op/ Effter fødet falt hand til Jorden/ effter || Aanden reyste hand sig op mod Himmilen. Du vecte den soffuende/ du gaffst it Liuss i de slommende øyen/ du lodst hannem see dit Ansict/ oc obnede hans øyen/ hand bleff døbt oc opfyldt met den 195 Hillig Aand/ hand bleff it vdualt redskaff/ at hand skulde bæere CHRlsti naffn faar Hedninger oc Konger oc faar Israels Børn/ Strax gick hand ind i Jøde Scholen/ oc predickede der wforfæret oc vindede at CHRlstus er Guds Søn/ oc bleff io mere oc mere krafftig/ oc offueruan Jøderne i alle steder. See HERre/ huor snart gjorde du en Apostel/ aff en forfølger/ oc saadan en/ der haffuer || mere arbeidet/ end alle andre Aposteler. O Guds vnderlige krafft/ naar du vilt da kant du gøre en retferdig aff en offuertræder/ it Faar aff en Vlff/ en Predickere faar Hedninge/ aff de Christnis forfølger/ Huo kand forbiude dig det? Huo kand staa imod dig? Huo dig vil i sige huor faar gør du det? alt det du vilt/ gør du i Himmelen/ paa Jorden i haffuit oc i alle affgrunde/ Der faar regne mig icke det til daarlighed/ at ieg vil lære offuertræderne dine veye/ Thi ieg acter icke at gøre det aff min/ men aff din krafft/ Jeg veed/ at ieg kand icke gøre dig it behageliger Offer/ ey heller tage mig nytteligere || ting faare/ end at ieg lærer Offuertræderne dine Veye/ Det er det høyste oc behagligste Offer/ Giffuer du nu mig it andet hierte oc gør it andet Menniske aff mig/ saa vil ieg lære Offuertræderne dine Veye. Icke Platonis Veye. Icke Aristotelis Veye. Icke hine skarpsindige Sophisters Veye. Icke hine klaage Philosophers Veye. Icke met veltalende oc forblommede ord. Icke Verdsens handel. Icke forfengelige Veye som føre hen til døden/ oc fordømmelse. Men dine Veye oc dine Bud/ som føre til Liffuit/ Jeg vil icke lære dem en Vey/ men Mange Veye/ Thi dine befalninger ere mange. Dog || gaa de alle sammen til it maal/ Thi alle dine Bud ere besluttede i kierlighed/ Oc kierlighed gør de Troendis hierter endrectige/ saa at de bliffue it hierte/ ia en Aand i Herren/ der faare er de mange Veye icke andet end mangfoldige Maader i Menniskens Leffnit/ paa huilcke Veye huer øffuer sig daglige i sit kald/ at hand kand faa din Naade/ vere sig nit Ouerigheds Stad/ Predicke Embedis Stat/ Ecteskabs Stat/ Jomfrudoms Stat/ Vidues Stat eller ander saadanne/ huer haffuer sit kald/ der som hand det volkommer effter din befaling i Troen/ saa er hand allerede paa dine Veye/ som 196 føre || hannem til Himmelen/ oc til det euige Liff. Der faar vil ieg nu lære Offuertrederne dine Veye/ huer effter sit kald/ leylighed oc forstand/ at Syndere kunde vende sig om til dig. Thi ieg vil icke Predicke dem mig selff/ men den Kaarsfeste Jesum Christum. De skulle icke vende sig om til mig/ de skulle forlade deris vildfarende Veye/ oc lære dine rette Veye/ paa det/ at de kunde vandre paa dem oc endelige komme til dig.

**Gud du som est min Gud oc salighed/
frelss mig fra de blotskyldige/ at
min Tunge kand prise din
Retfeddighed. ||**

Min Gud/ den Blodskyld vil nedsencke mig/ der faar rober ieg til dig HERre/ aff samme Blodskylds dybhed/ HERRE høre min røst. Tøff icke min HERRE/ Thi ieg er paa det neste død i den Blodskyld. Den Blodskyld er mine Synder/ Lige som blodet er kødsens lifff/ saa er oc saa en Synderis lifff i Synden. Vdøss legemens blod met Vaaben/ saa dør Diuret/ Vdøss Synden ved bekendelse/ saa dør Synderen oc bliffuer Retferdig. Nu ligger ieg icke alemste min Gud i Blod/ Men er aldelis nedsiuncken i Blodskyld. Blodskyldens dybhed drager mig ned til helffuede/ Hielp mig HERre/ at ieg bliffuer || icke forderffuit. Fri mig fra Blodskyld/ min Gud/ du som regerer oc oppeholler all ting. Du som kand alene fri mig/ i huess hand/ min Aand oc mit lifff er/ Fri mig fra Blodskyld min Gud/ du som est min Gud oc Salighed/ Gud i huilcken alene min hielp oc trøst er/ Fri mig HERRE/ som du Fride Noe aff Sindfloden/ Fri mig som du fride Loth fra den/ som forderffuede Sodoma/ Israels Børn aff den gloende Oen i Aegypten/ Jonam aff Hualfiskens bug/ De Tre Mend aff den gloende Oen i Babilonia. Fri mig oc saa/ som du Fride Petrum fra Herodis haand/ Paulum aff haffsens Dybhed/ Fri || mig oc saa/ som du haffuer fritt mange Syndere fra døden/ oc 197 Helffuedis Porte/ paa det at min Tunge kand rose din Retferdighed/ som ieg føler/ oc befunder i mig ved din Naade/ Thi din Retferdighed kommer ved Troen til Jesum Christum i alle oc offuer alle/ som Tro paa hannem/ der faar skal min Tunge rose din Retferdighed/ ophøye din Naade oc storgøre din Miskundighed/ Ja ieg vil oc saa bekende mine Synder/ at din Barmhiertighed kand prisis i mig/ at du haffuer Retferdig giort saadan en stor Syndere/ paa det/ at alle Menniske kunde vide/ at du hielper alle dem som haabe oc || tro paa mig/ oc frier dem fra angest oc bedrøffuelse/ min Gud/ min HERRE.

**HERRE oplad mine Læbe/ at min
Mund kand kundgøre din priss.**

Det er en stor Herlig ting/ om din Loff oc Priss/ Saadan Loff flyder aff dine brynde/ huor aff ingen Synder dricker. Thi det Loff som gaar vd aff en Synders mund/ er dig icke tacknemmelig. Der faar fri mig fra Blodskyld/ Gud/ du som est min Gud oc Salighed/ at min Tunge kand loffue din Retferdighed/ da skalt du oplade mine Læber/ at || min mund kand forkynde dit Loff. Du haffuer Davids nøgel/ du/ som tillucker oc ingen oplader/ Du oplader/ oc ingen tillucker/ der faar oplad nu min mund/ som du haffuer opladet vnge Børns oc diende Børns munde/ aff huess mund du HERre haffuer beredt din mact. Det haffuer visselige veret dine Hellige Propheter/ Apostler/ oc andre dine vdualde Børn/ som haffuer loffuit dig/ met enfoldige hierter oc munde. Icke de Verdslige Vise/ Philosophi oc Veltalende/ som sige/ Vor Tunge skal haffue offuerhaand/ Oss bør at tale/ Huo er vor HERre? De haffue opladet deris mund/ Du haffuer icke obnet dem || deris mund. Ja i deris mund haffuer du ingen Loff bered. Dine wmyndige Børn Herre loffue dig/ oc ydmyge sig selffue/ men de verdsens vise loffue sig selffue/ oc holde stort aff sig selffue. Dine Børn oc diende Børn prise din Herlighed som de haffue bekent ned fra Himmelen ved din Naade. De verdslige vise 198 vilde aleniste kende dig/ ved naturlige ting/ men de kunde icke fuldkommelige naa til den Loff oc Priss. HERre Helligen haffue loffuit dig met hierte oc mund/ der til met gode gerninger. De Verdslige vise/ aleniste met forfengelige ord/ Oc opblest Visdom/ Børnene haffue vdbred din Loff/ offuer || gantske Jorderig/ men de Philosophi met faa Disciple. Dine Venner haffue omuend Wtalige mange mennisker fra Synd/ til sand anger oc ruelse. Philosophi de haffue huerken kend anger eller ruelse oc ey salighed/ dine Elskelige haffue forkyndet i alle Steder din wsielige Miskundhed/ som du haffuer beuist Verden i din kære Søn/ Men de verdslige Vise Philosophi haffue ingen aff de ting forstaad/ der faar haffuer du bered Loff aff vnge Børns oc diende Børns munde. Det haffuer altid behaget dig/ at ophøye de fortrycte/ nedertrycke de hoffmodige/ Effterdt du min Gud staar imod den || Hoffmodighed/ saa giff mig sand ydmighed/ paa det/ at du kand berede Loff aff min mund/ Giff mig it Barns hierte. Thi der som ieg icke omuender mig/ oc bliffuer som Børn/ da maa ieg icke komme ind i Guds Rige/ Der faar gør mig nu som til et aff dine Børn/ oc diende Børn/ at ieg kand altid henge ved din Visdoms bryst/ Thi dine Bryst ere sødere end Vin/ oc din Visdom er kaasteligere end Rigdom. Alt det mand kand begere/ er inted at ligne ved hende. Din Visdom er it Edelt Liggendefæ/ Huilke Menniske der haffue brugt hende/ de ere Guds venner. Naar du haffuer nu giort mig til it || diende Barn/ da skalt du berede Loff oc Priss aff min mund.

Thi du haffuer icke lyst til Offer/ Jeg vilde vel ellers giffue dig det/ oc Brendoffer behager dig icke.

O Gud min mund skal forkynde dit Loff/ Thi ieg veed/ at det er dig it behageligt Offer/ effterdi du siger ved Propheten/ huor der gør tackoffer/ hand ptiser mig/ Der faar vil ieg øffre 199 dig Loff oc Tack/ vnge Børns oc diende Børns loff for alle mine Synder/ Oc huor faar Loff oc Tack/ oc icke heller || Brendoffer/ eller ellers nogen anden Offer? Du haffuer icke lyst til Offer/ Du siger selff i Psalmen/ Jeg vil icke tage øxen aff dit Huss/ ey heller Bucke aff din Stold/ Ment du at ieg vil ede Oxekød eller dricke Bucke blod/ der faar ved ieg ocsaa/ at du skøder intet om Guld eller Sølf/ Thi Himmelen oc Jorden hører dig til/ der faar vilt du icke heller/ at ieg skal sla mig selff ihiel. Du vilt icke en Synderis død/ men meget mere at hand omuender sig oc leffuer/ dog vil ieg met skel oc effter leyligheden spege mit fød/ at det kand vere din Naade hørsomt oc lydigt oc tiene dig veluillige/ Thi der som ieg treder offuer maalet/ || da regner du mig det visselige til Synd. Eders Guds tieniste/ siger den hellige Apostel Paulus skal vere fornumstig/ du haffuer oc sagt ved Propheten. Jeg haffuer en velbehagelighed/ til Barmhiertighed/ Oc icke til Offer. Der faar skal min mund forkynde dit Loff. Thi saadan Offer priser dig/ oc giffuer oss Guds salighed til kende. Ja min Gud/ det er mit rette aluere/ ieg vil siunge oc loffue/ Det er min ære/ Alt det ieg veed/ som dig behager vil ieg fuidkomme wdi din Naade. Nu befinder ieg/ at ingen Offer er tacknemmeligere faar dig/ end at loffue prise oc tacke. Der effter vil ieg oc holde mig. Did hen vil ieg sla || mine tancker/ Der om vil ieg tale siunge oc prise/ Thi du haffuer icke lyst til Diurenis Offer/ Jeg vilde ellers vel giffue dig det. Thi mit hierte er bered at fuldkomme din vilie ved din Naade. Men saadan Brendoffer behager dig icke. Du haffuer skabt legemet for Aandens skyld. Der faar behager icke de legemlige Offer dig/ men de Aandelige/ Du siger i Scrifften. Min Søn giff mig dit Hierte/ Det er det Offer/ som dig behager/ som er it angerfult penitentzis hierte/ it hierte som er optend/ met Guddommeligt kierlighed/ som begreder Synden oc beuarer sig framdelis for Synden/ Saadan Brendoffer behager dig min Gud. ||

200

En angerfuld Aand er det Offer som Gud behager/ Gud forsmaar icke it sorgfuld oc angerfuld Hierte.

Sandelige min Gud/ dig behager it angerfult Hierte/ oc en knusit Aand/ oc icke it angerfult oc knusit legeme/ Thi kødet bliffuer der saar aff plaffuit/ at det haffuer icke det som det Begerer eller Føler det/ som sig er imod. Men Aanden plaffuer sig aleniste for syndsens skyld/ at hun haffuer syndet mod dig/ min Gud/ som hende burde/ at frycte oc elske. Det gør hende ont/ at hun haffuer fortørnet dig/ sin Skabere oc || genløserer/ at hun foracter din kære Søns dyre blod/ oc vonærer dig/ miskundelig oc søde Fader. Saadant it plaffuit oc knusit Hierte er it velluctende Offer faar dig som bliffuer giort oc tilred/ vdaff den beske rod/ som er/ aff syndsens anger oc bekendelse. Thi ieg forsamlar mine Synder wdi mit Hiertis mortere oc knuser dem met ruelsis stempel/ oc gør dem til puluer oc væder dem met anger oc ruelsis graad/ saa bliffuer der en god salue/ Ja it behagelig Offer vdaff/ som du HErre icke foracter. Thi du min Gud foracter icke it angerfult oc knusit Hierte/ Huilket Menniske der synderknuser nu sit haarde sten || hierte/ saa at hand gør en Salue der aff/ ved anger oc ruelsens graad/ oc falder icke i Mishaab/ for Syndsens mangfoldighed oc storhed/ men giffuer sig hen vnder dig ydmygelige til it leffuendis Offer/ den forskiuder du ingenlunde. Thi at it angerfult oc knusit hierte foracter du icke min Gud. Der vaar en Quinde en Synderinde i Staden/ Hun beredde saadan en Salue i hendis Hierte/ Hun gick ind i den Phariseers huss/ oc traadde bag til din kære Søns fødder/ Hun skammede sig icke ved/ at græde for Gesterne/ Hun kunde icke tale for angst/ men hun vdøste sit Hierte met gredende taare/ oc vætte hannem hans || fødder/ oc tiurde dem met Haar aff hendis hoffuit/ Oc kyste dem oc saluede dem met Salue. Huo haffuer saadant mere hørt/ Huo haffuer seet saadant? Der faar behagede dig 201 oc saadant Offer. Ja det vaar dig saa behageligt/ at du ocsaa meget mere actede denne Quinde/ end de Phariseer/ som lode sig tycke at vere saa fromme oc retferdige/ oc du gaffst til kende met dine Ord/ huor vijt de vaar fra huer andre/ denne Quinbis oc den Phariseers retferdighed/ som er saa vijt/ som imellem/ at to fødder met Vand/ oc to dem met gredende taare/ som at kysse Ansictet en gong/ oc icke lade aff at kysse fødderne/ som || at salue hoffuedet/ oc at salue fødderne. Ja denne Quinde gick longt offuer den Phariseer. Thi hand gaff din kære Søn/ huerken Vand eller kyss/ huerken Olie eller Salue. Ø Gud stor er din Miskundelighed/ stor er din Mact/ som du gør obenbarlige paa det høyste/ i det/ at du offuerbær oc

forbarmer dig offuer Mennisen. Huor aff ieg lærer/ at du foracter icke it angerfult oc knusit Hierte. Der faar vil ieg oc saa legge al min vind paa/ at ieg kand offre dig saadant it Hierte/ icke aleniste met Ord/ men oc saa mit Gerninger. Thi du est aleniste den/ som præffuer Hierter oc Nyrene/ Der faar tag nu/ min Gud/ || dette mit Offer til dig/ oc alligeuel at det er Wfuldkommeligt/ da kant du gøre det fuidkommeligt oc gaat/ at det bliffuer it behageligt Brendoffer/ optend ved din Guddommelig kierlighed/ at det kand behage dig/ eller oc at du det icke foracter/ Ja der som du aleniste vilde det icke foracte/ saa veed ieg at ieg finder Naade hoss dig/ oc at ingen aff dine Helligen/ vere sig i Himmelen/ eller paa Jorden kunde siden foracte mig.

Gør vel mod Zion/ effter din Naade/ Byg Murene i Jerusalem.

Der staar screffuit/ Hoss den hellige est du Hellig/ hoss || den Fromme est du From oc hoss den rene est dit ren/ Oc hoss den foruende/ est du foruend. Nu ynsker ieg aff Hiertet/ at alle Menniske mue Nyde det gaat at/ oc komme til Sandheds bekendelse/ Det vaar dem behoff oc mig nytteligt/ Thi ieg bliffuer paamindet ved deris Bøn oc Exempel/ oc dalige 202
beueget til det gode. Der faar beder ieg dig/ Min HERRE/ alligeuel at ieg er en arm syndere/ Gør vel mod Zion effter din Naade/ Byg de Mure i Jerusalem. Zion er din Christendom/ Huad kaldis Zion andet end en beskuelse? Thi saa langt som Gud giffuer Naade/ beskuer Christendommen Guds herlighed i || dette Liff/ Der faar siger den hellig Apostel Paulus. Guds klarhed spegler sig i oss alle met optecte Ansict/ Oc wi bliffue forklarede i det samme Billede/ Fra en klarhed til en anden/ som aff HERREns Aand. Min Gud/ min HERRE/ Huor ringe er din Christendom paa denne dag? Den gantske Verden falder aff/ Thi der er mange flere vantro Mennisker end Christne: Ja huo er iblant disse Christne/ som forlade disse Jordelige ting/ oc beskuer Guds herlighed/ Sandelige du skalt finde faa mod dem som henge ved disse Jordelige ting/ huilkis Bug er deris Gud/ oc deris ære bliffuer til skamme. HERre gør vel mod || Zion/ effter din Naade/ at din Christenhed kand bliffue formeret. See ned fra Himmelen/ oc gør vel effter din Guddommelige Natur/ Sende din Kierligheds ild fra Himmelen/ ned offuer oss/ at den kand optende oss i Naaden/ oc fortære alle vore Synder. Gør vel mod oss HERre/ handle icke met oss effter vore Synder/ oc betale oss icke effter vore misgerninger. Men handle met oss effter din store Barmhiertighed/ du est vor Fader/ vor genløser/ vor Fred oc glæde/ haab oc euige Liff/ alle tage vaare paa dig/ at du giffuer dem deris spise til sin tid. Naar du giffuer dem/ da samle de/ Naar du lader din || haand op/ saa bliffue de mette/ aff det gode/ Skiuler du dit Ansict/ saa forferdes de. Du tager deris Aande bort/ saa forgaa de oc bliffue til stoff igen. Du vdgiffuer aff din Aande/ saa bliffue de skabte/ oc du fornyer Jordsens skickelse. Min kære Gud/ huad hielper det dig/ at du forderffuer saa mange tusinde Menniske? Helffuede bliffuer fuld/ Christendommen formindskis. HERRE Veck dig op/ huor faar soffuer du/ Vaag op/ oc forskiud oss icke saa aldelis/ Gør vel imod Zion effter din Naade/ Byg de Mure i Jerusalem: Huad er Jerusalem andet end Fredsens beskuelse. Guds hellige Stad som er || allis vor Moder? Denne Stads murer ere 203 nedfaldne/ Der Satan fald ned aff Himmelen met sine Engle/ oc ere wdi deris Sted Anammede idel retferdige Mennisker/ Der faar gør nu vel HERRE mod Zion/ paa det/ at det tal/ paa Guds vduolde/ maatte snart bliffue opfyldt/ Oc Jerusalems Mure maatte byggis op aff Ny met vdgraffne poleert Stene/ som bliffue til euig tid/ oc loffue dig aff Hiertit.

Da skulle Retferdighedens Offer behage dig/ Brendoffer oc hele Offet/ Da skal mand || offer øxen paa dit Altere.

Naar du gør vel imod Zion/ effter din Naade/ saa bliffuer Retferdigheds Offer dig behagelig/ Saa bliffue de dig behagelige/ siger ieg/ som Abels/ Mose/ oc Elie Offer vaare dig behagelige/ i det du fortærede dem/ met din Guddommelig Kierligheds Ild/ Da behager dig Retferdigheds Offer/ Naar du haffuer opfyldt de Retferdigis Hierter met din Naade. Huad er det Nytteligt min HERRE/ at Mand gør dig megit Offer/ Naar det icke behager dig? Huor mange Offer skeer der paa || denne dag/ som icke behage dig/ Min Gud/ Men ere dig en Vederstyggelighed/ Thi de ere icke Retferdigheds Offer/ men Offer aff vore egne optenckte gerninger oc Ceremonier. Der faar behage de dig tcke/ Huor er nu Apostlernis herlighed? Huor er de hellige Martyrers sterckhed? Huor er predickernis Nytte oc Lycke? Huor er de Aandeligis enfoldighed? Huor er den første

Christen Tro/ dygdelig Leffnet oc Gerninger? Deris Offer behager dig. Naar du pryder dem met dine Naader oc gaffuer/ Ja Naar du gør vel imod Zion effter din Naade/ saa behager dig/ de Retferdigis Offer. || Thi Menniskene begynde da en Penitentzis leffnit/ oc holde dine Bud/ oc øffue dem wdi det/ som gaat oc retferdigt er/ oc din Benedidelse kommer offuer dem/ da skulle Presterms oc Leuiternis offer behage dig/ Naar de forlade disse Jordelige ting oc vende dem til it fuidkommeligt Christeligt Leffnit. Da kommer din Benedidelsis salue offuer deris hoffuet/ da skal ocsaa det 204 Offer vel behage dig/ som det Aandelige Ordens Folck skal gøre/ Naar de effter deris lange ledighed/ oc den hellige Scriffis forglemmelse bliffue optende met Guds kierlighed/ oc bliffue siden varactige oc sted wdi Guds || tieniste/ Da skulle Biscoper oc Predickere legge øxen paa dit Altere/ Naar de bliffue stadfeste i Troen/ oc opfylte met den hellig Aand/ da bliffue de villige oc redebogne til at sette deris Liff for deris Faar. Huad er dit Altere O min Miskundelige Gud/ andet end din Kære Søns kaarss/ som hand bleff offrit oc død paa? Huad ere de øxen andet end vore Legemer? Da skulle de Offre øxen paa dit Altere/ Naar de giffue deris Legemer hen i døden/ for dit Naffn skyld/ da skal Christendommen grønts/ voxer oc formeris/ Da skal den hellige Kircke vdbrede hendis Landemercke/ Da skal mand || loffue Gud til Verdens ende/ Da skal mand glæde sig oc fryde sig paa den ganske Jorderig/ Da skulle dine Helligen vere glade/ oc prise oc loffue dig i deris Bolige/ oc bide effter oss i de leffuendis Land. Der faar beder ieg dig nu/ min Gud/ min HERre/ Ver mig nadig effter din Miskundhed oc som it Brendoffre/ oc it helligt Aandeligt Leffnis ganske Offer/ Ja som en Oxe aff dit kaarss oc død/ ved huilken ieg kand gaa vdaff denne Jammerdal til den herlighed/ som du haffuer bered til alle dem som haffue dig kær aff Hiertet/ AMEN ||

Nu Følger samme LI. Psalm i sig selff.

GVD ver mig naadig/ effter din Miskundhed/ Affslet mine Synder effter din store Barmhiertighed. To mig vel aff mine Misgerninger/ Oc gør mig ren aff mine Synder.

Thi ieg bekender mine Misgerninger/ Oc mine Synder er altid faar mig. ||

Jeg haffuer alene Syndet mod dig/ oc giort ilde faar dig.

205

Paa det at du skalt beholde Ræt i dine Ord/ Oc bliffuer ren Naar du bliffuer dømt.

See ieg er født aff Syndig Sæd/ Oc min Moder haffuer vnd fanget mig i Synd.

See du haffuer lyst til Sandhed som ligger i skiul/ Du lodst mig forsta din Visdoms lønlighed. ||

Bestenck mig met Isop at ieg bliffuer ren/ To mig at ieg bliff uer sne huid.

Lad mig høre glæde oc fryd/ at de ben bliffue glade/ som du haffuer Sønner slaget.

Skiul dit Ansict/ fraa mine Synder/ oc vdflet alle mine Mis gerninger.

Gud skab it rent Hierte i mig/ Oc giff mig en ny viss Aand.

Forkast mig icke fra dit Ansict/ Oc tag icke || din hellige Aand fra mig.

Trøst mig igen met din Hielp/ Oc en Frimodig Aand opholde mig.

Thi ieg vil lære Offuertredere dine Veie/ At Syndere skulle omuende sig til dig.

Gud/ du som est min Gud oc Salighed/ Frelss mig fra de Blodskyldige/ At min Tunge kand prise din Retferdighed.

HERRE oplad mine || Læbe/ at min Mund kand kundgøre din Prijss.

Thi du haffuer icke lyst til Offer/ Jeg vilde vel eller giffue dig det/ oc Brendoffer behager dig icke.

En angerfuld Aand er det Offer som Gud behager/ Gud for smaar icke it sorgfult oc angerfult hierte.

Gør vel mod Zion effter din Naade/ Byg murene i Jeru salem. ||

Da skulle Retferdighedens Offer behage dig/ Brendoffer oc hele Offer/ Da skal mand offre øxen paa dit Altere.

206

Manasse Juda Kongis Bøn/ der hand vaar fangen i Babilon.

HERRE/ vore Fedris/ Abrahams/ Isaacs oc Jacobs/ oc deris Retferdige Sædz/ Almectigste Gud/ du som haffuer giord/ Himmel oc Jord/ oc alt det som der er wdi. Oc du beseglede haffuit met dit Bud/ oc du tillucte oc beseglede Dybene/ dit forferdelige oc Herlige naffn til ere. At huer mand skal forferdis for dig/ oc frycte sig for din store Mact. Thi der kand ingen bære din vrede/ som du truer Syndere met/ Men din Barmhertighed || som du tilsiger/ er wbegribelig oc wrandsagelig/ Thi du est den Allerhøyste HERRE offuer det gantske Jorderige/ som haffuer stor taalmodighed/ oc est meget Naadig/ oc straffer Folck icke gerne/ Oc du haffuer tilsagt effter din Godhed/ Penitentze til Syndernis forladelse.

Men effterdi at du est de Retferdigis Gud/ da sette du icke de Retferdige/ Abraham/ Isaac/ oc Jacob penitentze faare/ huilke der icke Syndede mod dig/ Men ieg haffuer Syndet oc mine Synder ere flere end Sand i Haffuit/ oc ieg er bøyt kroget wdi suare Jernbaand/ oc haffuer || ingen rolighed/ Fordi/ at ieg opuacte din vrede/ oc gjorde meget ont faar dig/ der met/ at ieg kom saadan Verstiggelse oc megen forargelse aff sted.

Der faare bøyer ieg nu mit Hiertens knæ/ oc beder dig HERRE om Naade. Ah HERRE/ ieg haffuer Syndet/ Ja ieg haffuer Syndet/ oc bekender mine Misgerninger/ ieg beder oc formaner/ forlad mig/ O HERRE forlad mig det/ Lad mig icke forderffuis i mine Synder/ oc lad straffen icke bliffue Euindelige paa mig. Men hielp mig wuerdige/ effter din store Barmhertighed/ Saa vil ieg || loffue dig al min Liffs tid. Thi al Himmelens Heer loffue dig/ oc dig skal mand prise al tid oc euindelige/ AMEN.

207

Kong Salomonis Bøn om timelig liffs nøtorfft oc næring. Prouer. xxx.

TVende haande beder ieg aff dig O HERRE/ dem veyre mig icke før ieg dør/ Lad forfengelihed oc løgn vere langt fra mig/ Fattigdom oc Rigdom giff mig icke/ Men giff mig min nødtørfftelige føde/ Jeg maatte ellers naar ieg vaare mette forsage dig oc sige/ Huo er HERREN/ eller naar ieg vaare forarmed/ maatte ieg stiaele oc forsuerie HERREns naffn.

Johan

208

Orig. = Udg. 1558. 1562 = Udg. 1562; se Indl. S. 157 flg.

S. 167, L. 23.	<i>oc</i> (= 1562)	Orig. <i>od</i>
S. 174, L. 26.	<i>Misgerninger</i> (= 1562)	- <i>Misgerninger</i>
S. 174, L. 30.	<i>Bortdriff</i>	- (= 1562) <i>Bort driff</i>
S. 177, L. 23.	<i>begraffuit</i> (= 1562)	- <i>gegraffuit</i>
S. 178, L. 27.	<i>oc Aanden</i> (= 1562)	- <i>oc Aaden</i>
S. 178, L. 29.	<i>hannem/</i> (=1562)	- <i>hennem/</i>
S. 179, L. 15.	<i>Samaritan</i> (= 1562)	- <i>Samiritan</i>
S. 180, L. 11.	<i>foriettelse</i> (= 1562)	- <i>fortiertelse</i>
S. 180, L. 17.	<i>fremmede</i> (= 1562)	- <i>frommede</i>
S. 181, L. 14.	<i>rengiort</i>	- (=1562) <i>ren giort</i>
S. 181, L. 25.	<i>(det er de verdslige vise)</i>	- (= 1562) <i>(det er) de verdslige vise</i>
S. 182, L. 7.	<i>det være</i>	- (= 1562) <i>det vare, næppe</i> Præt. Konj.
S. 182, L. 29-30.	<i>effterfølger</i> (= 1562)	- <i>effterfølger</i>
S. 183, L. 2.	<i>snehuid</i>	- (= 1562) <i>sne huid</i>
S. 185, L. 10.	<i>Ansict</i> (= 1562)	- <i>Ausict</i>
S. 185, L. 27.	<i>Misgerninger</i> (= 1562)	- <i>Misgerniuger</i>
S. 186, L. 14.	<i>hierte</i> (= 1562)	- <i>hierre</i>
S. 186, L. 34.	<i>Der faar</i> (= 1562)	- <i>Der/ faar</i>
S. 187, L. 28.	<i>Barmhiertig</i> (= 1562)	- <i>Bermhiertig</i>
S. 187, L. 28.	<i>Quinde</i> (= 1562)	- <i>Quinge</i>
S. 191, L. 7.	<i>indgyder</i> (= 1562)	- <i>ind gyder</i>
S. 191, L. 8.	<i>forgiffuen</i> (= 1562)	- <i>for giffuen</i>
S. 192, L. 18.	<i>dem</i>	- (= 1562) <i>den</i>
S. 192, L. 36.	<i>forsueren</i> (= 1562)	- <i>fosrueren</i>
S. 195, L. 10.	<i>Hedninge</i> (= 1562)	- <i>Hedninge</i>
S. 195, L. 11-12.	<i>Huo dig vil</i>	- <i>Huor dig vil</i> (1562 <i>Huo vil dig</i>)
S. 196, L. 13.	<i>HERRE</i> (= 1562)	- <i>HRRE</i>
S. 197, L. 20.	<i>igen oplader</i>	- (= 1562) <i>igen oplader</i>
S. 198, L. 1.	<i>naturlige</i> (= 1562)	- <i>natutlige</i>
S. 200, L. 3.	<i>angerfuld</i> (= 1562)	- <i>anger fuld</i>
S. 200, L. 7.	<i>Begerer</i> (= ty. <i>beget</i>)	- (= 1562) <i>Regerer</i>
S. 200, L. 14.	<i>beske, ty. bitter</i>	- (= 1562) <i>beste</i>
S. 201, L. 19.	<i>Wfuldkommeligt</i> (=1562)	- <i>Ufuldkommeligt</i>
S. 204, L. 2.	<i>hellige Scriffis</i> (= 1562)	Orig. <i>hellige i Scriffis</i>
S. 205, L. 11.	<i>vdslæt</i> (= 1562)	- <i>vd slæt</i>
S. 205, L. 16.	<i>Trøst</i>	- (= 1562) <i>Trost</i>
S. 206, L. 9.	<i>bære</i> (= Biblen 1550)	- (= 1562) <i>lære</i>

VARIANTER OG NOTER.

S. 165, L. 7. *Christne*, den tabte Orig. Udg. *Christne/ som danske maal forstaa*, se Indl. S. 157.

S. 166, L. 1. *Joh. 3.16* = Teksten i Biblen 1550. I Udg. 1562 findes her to Skriftsteder: *Joh. 3.16* og *Ps. 34.2-4* (*Jeg vil loffue HERren altid* etc.). Disse har muligvis staaet sidst i nærv. Udg. se Noter til S. 207.11.

S. 167, L. 1. *Borchart von Boynelberg* (Borkard vom Bommelberg) var Lensmand paa Solte fra 1539 til sin

Død 1. Nov. 1551. Da Palladius' Fortale er underskrevet 29. Sept. 1551, maa han altsaa have faaet Bogen i Hænde kort før sin Død. Se iøvvr. Erslev, Len og Lensmænd S. 90 og Danmarks Adels Aarsbog V, 102.

S. 167, L. 10. *vdtaalcke it tungemaal* etc. 1. Kor. 12.10.

S. 167, L. 23. *Her Seuren Persen* (Søren Pedersen) blev Provst i Næstved 1540, d. 1575. (Wibergs Præstehist. I, 435).

S. 167, L. 30. *Fru Anne Globs* g. m. Melchior Glob til Vellumgaard (2. Gang med Gregers Holgersen Ulfstand), d. 1559. Se Danm. Adels Aarb. XVIII, 251.

S. 168, L. 6. *dem/ som haffde de smaa viielser oc den lille plet i hoffuedet*; dette er de Kirketjenere, som har de aller laveste og ikke egentlig gejstlige Grader - Ordines minores -, idet Tonsurens Størrelse i den senere Middelalder retter sig efter Klerke-Graden.

S. 169, L. 7 flg. Luc. 13.1-5. Teksten ikke overensstemmende med den danske Bibels.

S. 169, L. 23. *Fru Margarete* d. e. Margrete Brahe til Krogholm (Danm. Adels Aarb. V, 102).

S. 169, L. 25. *Sancti Michaelisdag*, d. 29. Sept.

S. 170, L. 3. *Bersabee*; denne Form for Batseba stemmer med Biblens 1550, efter hvilken selve Salmetexten som nævnt er afskrevet; se Indl. S. 157.

210

S. 170, L. 20. *aluorlig* for "bange"; se Indl. S. 50-51.

S. 170, L. 23. *Affslet - Barmhiertighed* er ved Skødesløshed tilføjet. Det findes hverken i den tyske Oversætt. eller i Orig.; den efterfølgende Udlægning er da ogsaa kun knyttet til første Del af Verset, mens Betragtningerne over *Affslet - Barmhiertighed* staar i den følgende Bøn S. 172.

S. 170, L. 30. *Thi ieg veed i Sandhed* etc., forvansket, se Indl. S. 140-41.

S. 171, L. 3-4. *den euige Visdom/ Den euige Barmhiertighed/ Den euige Mact oc Salighed* = Spangenberg: *die ewige weisheit/ die ewige gütigkeit/ die ewige Gewalt vnd seligkeit*, men Orig. *sapientia tua, bonitas tua, potentia tua et summa felicitas tua*. De ældre tyske Oversættelser følger her som ellers Orig., har altsaa *dein*, ikke *die*.

S. 171, L. 6-11. Palladius' Gengivelse forvansker Spangenberg's, se Indl. S. 151-52.

S. 171, L. 9. *Sandelige du maat icke forkomme din egen Gerning dvs.* Du maa gøre (fuldkomme) din Gerning = Spangenberg: *Warlich dein eigen werck mustu verbringen* (= Orig. *certe opus tuum scil. facies*). Jfr. Kalkar I, 648. Se iøvrigt Indledningen foran S. 151-52.

S. 171, L. 27. *huor met du haffuer giort saa merckelige vel/ oc elsket verden*, Spangenberg: *mit welcher du die welt also vberschüttet vnd geliebet hast*.

S. 171, L. 31. *Huo vilde icke ver trøstig*; Jydskhed, se Indl. S. 154 Fodn. 2.

S. 172, L. 9. *at du vender dig til mig*, i Stedet for... *mig til dig*. Jfr. Indl. foran S. 152.

S. 172, L. 14-17. *Min Gud-din Barmhiertighed* = Spangenberg: *Mein Got/ mein Herr/ dein barmhertzigkeit/ deine gütigkeit ist vnaussprechlich / Du erbarmest dich aller deiner wercke/ vnd deiner barmhertzigkeit ist kein zal/ kein mass / kein end*. Men Orig.-teksten lyder: *Misericordia tua domine est abundantia pietatis tuæ, qua miseros pie respicis. Miserationes autem tuæ sunt opera et processus misericordiæ tuæ*.

S. 173, L. 2 flg. *Thi de indtoge icke deris Fedris Land / ved deris Suerd/* etc. Ps. 44.4.

S. 173, L. 8. *hand haffuer beuarit mig/* etc. Ps. 18.20.

S. 173, L. 10-11. *omkringskifftelighed* = Spangenberg *verenderung*; *omskifftelighed* = Spangenberg *wechsel*. Biblen 1550: Jac. I.17 *ingen omskiffelse eller foruendelse met Liuss oc Mørck*.

211

S. 173, L. 13. *der er eckon en Middeler* etc. 1. Tim. 2.5. Biblen 1550; *en Meglere*.

S. 173, L. 25. *en slet oc vel rensede taffle*, Spangenberg: *ein wol gepolirte tafel*, Orig. *tabula munda*.

S. 173, L. 30-31. *en gong oc anden gong*, Spangenberg: *ein mal vnd abermal*.

S. 174, L. 2. *ydermere "atter"*, Spangenberg: *wider*.

S. 174, L. 4. *Petrus spurde din kære Søn* etc. Math, 18.21-22.

S. 174, L. 12, *Du Gud est allene Gud*, Spangenberg: *Du Gott bist allein gut*. Jfr. Indl. foran S. 151.

S. 174, L. 12, *alle Menniske ere Løgnere*. Ps. 116.11.

S. 174, L. 16-17, *mine Saar styncke oc rynde* etc. Ps. 38.6.

S. 174, L. 31. *Frycte for Fryct*. Jydskhed, se Indl. S. 154 Fodn. 2.

S. 174, L. 31. *Frycte er icke i kierlighed* = Spangenberg: *Furcht ist nicht in der Liebe*. Sætningen mgl. i Orig.

S. 175, L. 1. *men ocsaa Pinen*, Orig. "Brøden", se Indl. S. 143 flg.

S. 175, L. 8. *I ere nu rene* etc. Joh. 15.3.

S. 175, L. 15. *Tølner*, sml. S. 175 L. 18 *Tølneren*; Omlyden vel overført fra ty. *Zölner*. I Kaikars Ordb. findes kun den uomlydte Form (IV, 417a).

S. 175, L. 18. *men ieg siger met Tølneren* etc. Luc. 18.13.

S. 175, L. 24-25. *du haffuer icke lyst til en Synders død*, sml. Ez. 33.11.

S. 176, L. 11. *alle gode gaffuer* etc. Jac. 1.17.

S. 176, L. 16 flg. *Thi du haffuer befalet mig* etc. = Spangenberg: *Denn du hast mir geboten/ ich sol dich vber alle ding lieben/ vnd die liebe der creaturen auff dich tragen. Nu hab ich die creaturn mehr geliebet den dich. Was ist sündigen/ denn die creaturn mehr lieben denn Gott, men Orig.: quia mihi præcepisti, vt diligerem te propter te, et creaturarum amorem ad te referrem; ego autem dilexi creaturam magis quam te, diligens eam propter se. Quid est autem peccare nisi amori inhærere creaturæ propter se?*

S. 176, L. 25. *faar dig d. e. "for dit Aasyn"*, saaledes oftere.

S. 176, L. 32-33. *anderlunde*, Spangenberg: *anders "andet"*.

S. 177, L. 5. *beskarme*, saaledes ogsaa i Udg. 1562. Formen findes ikke i Kaikars Ordbog (I, 172a). Muligvis Trykfejl.

S. 177, L. 19. *Jeg er icke kommen* etc. Math. 9.13.

S. 177, L. 22. *vnd mig at ieg kand gøre Poenitentzis rette fruct* = Spangenberg: *verleihe mir das ich rechtschaffene fruchte der busse thu*, men Orig.: *da mihi agere fructum dignum pænitentiaë*.

S. 177, L. 24. *Naar ieg bliffuer ophøijet fra Jorden* etc. Joh. 12.32.

212

S. 177, L. 26. *Kommer til mig* etc. Math. 11.28.

S. 177, L. 29. *Vederquege mig Herre* etc. Spangenberg: *erquicke mich Herr/ auff das du recht bleibesf / vnd nicht mögest gestrafft werden/ wenn du gericht wirst*. Orig.: *Refice me domme, vt iustificeris in sermonibus tuis et vincas cum iudicaris*.

S. 178, L. 26. *Kødet begerer mod Aanden/ oc Aanden mod Kødet*, Spangenberg: *das fleisch gelüstet wider den geist/ vnd den geist wider das fleisch* (= Luther-Biblen Gal. 5.17). Orig.: *caro concupiscit aduersus spiritum*; jfr. Indl. S. 144.

S. 179, L. 5-10. *Thi det gode som ieg gerne vil* etc. Rom. 7.19

og 7.22-23.

S. 179, L. 9. *i mine Sind, in meinem gemüte*, Biblen 1550: *i mit Sind*, jfr. Indl. S. 154.

S. 179, L. 11. *dine Miskundelighed for din Miskundelighed*, Jydskhed, se Indl. S. 154 Fodn.2.

S. 179, L. 12. *siug oc nøgen*, Spangenberg: *schwach vnd blöde*, Orig.: *me fragiliorem*.

S. 179, L. 27. *Thi din elskelighed er icke andet end at hielpe oc vel at gøre* = Spangenberg: *Denn dein*

lieben ist nicht anders/ denn helffen vnd wolthun. Orig.: nam tuum diligere ipsum est benefacere.

S. 179, L. 32. *Gud er kierlighed. 1. Joh. 4.8.*

S. 180, L. 10. *Jeg vil sette dit Liffs fruct paa din Stoel. Ps. 132.11.*

S. 180, L. 16. *oc det haffuer icke feilet dem, Spangenberg: vnd hast jnen nie gefeilt = Orig.: et neminem vnquam fraudasti.*

S. 180, L. 20. *Fader/ ieg haffuer syndet wdi Himmelen oc mod dig, Spangenberg: in den himel, Orig.: in cælum et coram te. Luk. 15.24. Jfr. Indl. S. 155.*

S. 181, L. 9. *vdflyder oc formeris, se Indl. S. 151.*

S. 181, L. 11. *wden smitte, Spangenberg: on makei. Smitte - "Plet", "Lyde" alm. (Kalkar IV, 6b).*

S. 181, L. 21. *vere visse paa; visse for viss, Jydskhed, se Indl. S. 154 Fodn. 2.*

S. 181, L. 27. *for d. e. "før". Ret alm. Form hos Pall.*

S. 181, L. 33. *arme Syndere i Stedet for arme fiskere, se Indl. S. 141 flg.*

S. 182, L. 24-26. *hand som haffuer opfyldet den gantske verden - gode luct = Spangenberg: der im süssen geruch seiner sanfftmüt vnd gerechtigkeit die gantze welt mit güte erfüllet hat. Orig.: Qui odore suauitatis et mansuetudinis suæ atque iustitiæ totum mundum suauitate repleuit.*

213

S. 182, L. 33. *væter "væder". Skrivemaaden paafaldende. Sml. væder S. 200, L. 17. - Præt. vætte S. 183, L. 19, S. 200, L. 30.*

S. 183, L. 21. *Quinde din Tro etc. Luc. 7.50.*

S. 183, L. 23. *Idag skalt du vere met mig etc. Luc. 23.43.*

S. 183, L. 29. *huor stoer er din Miskunhed etc. Ps. 31.20.*

S. 184, L. 5. *kødet stride [!] mod Aanden oc sindet mod fornufft, Spangenberg: Das fleisch ficht wider den geist/ die Sinligkeit wider die vernunfft. Se Indl. S. 154.*

S. 184, L. 8. *oc haffue giort sig skøne brynde/ de dog ere elendige brunde = Spangenberg: vnd in schöne brunnen gemacht/ die doch elende brunnen sind; men Orig.: et foderunt sibi cisternas dissipatas.*

S. 184, L. 28. *it visset Blomster, se Indl. S. 151.*

S. 184, L. 29. *dine Saluedis Ansict for din Saluedis (d. v. s. Kristi) Ansict, se Indl. S. 154 Fodn. 2.*

S. 184, L. 33. *kendelse, Spangenberg: erkentnis, Orig.: cognitio.*

S. 185, L. 8. *din Billede, men L. 11 dit Billede. Denne Vaklen skyldes Palladius' jyske Mundart. Jfr. mine Sind for mit Sind S. 179, L 9 og din og dit Kød, Note til S. 79 L. 21 foran S. 82.*

S. 185, L. 19-20. *See Herre etc. Luc. 19.8.*

S. 185, L. 29. *Der som nogen holder den gantske Lou etc. Jac. 2.10.*

S. 186, L. 23. *giff mig en Ny oc visse Aand, Spangenberg: Gib mir einen neuen gewissen geist, Orig: innoua spiritum rectum in visceribus meis. Om visse = viss se Indl. S. 154 Fodn. 2.*

S. 186, L. 30. *du Gud est en Aand etc. Joh. 4.24.*

S. 187, L. 27. *aldri, Spangenberg: nimmer d. e. nie mehr = Orig. numquam amplius.*

S. 187, L. 30-S. 188, L. 36. *O Herre Davids Søn etc. Sml. Math. 15.22-28.*

S. 189, L. 4. *Ja Himmerigis rige lider vold etc. Math. 11.12.*

S. 189, L. 5. *Men huad der er screffuit etc. Rom. 15.4.*

S. 189, L. 14. *mine Brødre oc venner, Spangenberg: meine bruder vnd freunde; men Orig.: fratres et filii.*

S. 189, L. 17. *Ingen kand kalde Jesum en Herre etc. I. Kor. 12.3.*

S. 189, L. 24. *Thi wi vide icke huad wi skulle bede* etc. Rom. 8.26.

S. 189, L. 34. *en mechtig Gud offuer alle Guder*; denne ukristelige Sentens stemmer saavel med Spangenberg's Oversættelse (*ein mechtiger Gott vber alle götter*) som med Orig. (*rex magnus super omnes deos*).

S. 190, L. 4. *legemlige for ewige*, se Indl. S. 152.

214

S. 190, L. 10-11. *din trøst oc hielp* = Spangenberg: *trost vnd hülfffe*; Orig.: *salutaris tui læticiam*; saaledes oftere.

S. 190, L. 12. *Hand er sandelige Gud* etc., se Indl. S. 141.

S. 190, L. 22. *Huilken Søn beder sin Fader om Brød* etc., tilføjet af Spangenberg efter Luc. 11.11.

S. 190, L. 24. Lignelsen om Fisken og Hugormen etc. i Luk.

11.12 flg.

S. 191, L. 3. *kylling* = Spangenberg: *hünlin*, Orig.: *pullus* "Unge", jfr. Indl. S. 145 flg.

S. 191, L. 4. *til din Saligheds skin*, Spangenberg: *zum anblick deines Heiland - ad visionem salutaris tui*.

S. 191, L. 9. *Jeg beder dig ocsaa min Herre/ om din Søns Christi kierligheds Brød* etc., se Indl. S. 145.

S. 191, L. 13. *it stienhierte*, Jydskhed.

S. 191, L. 16. *at bede/ lede oc bancke*, se Indl. S. 145.

S. 191, L. 32. *Jeg er kaarsfest met Christo* etc. Gal. 2.20.

S. 192, L. 1. *martyr "Pine"*, ty. *marter*, jfr. Kalkars Ordb. III, 46a.

S. 192, L. 2. *meget.. at*, Spangenberg: *viel zu*.

S. 192, L. 5. *omgick met hannem*, Spangenberg: *ist mit jm vmbgangen* (Orig.: *tecum familiaris*).

S. 192, L. 12. *hand haffde saadan en brendendis Tro*; Spangenberg: *Er hett einen solchen hitzigen glauben*, Orig.: *feruentissime fidei videbatur*.

S. 192, L. 30-31. *min gode Peder*, Spangenberg: *lieber Petre*; mgl. i Orig.

S. 192, L. 36 flg. *ved forsueren/ ved sueren oc banden*, Spangenberg: *verleugnen/ schweren vnd verfluchen*.

S. 193, L. 12-13, *Hand lerde aff hans skrøbeligheds forfaring* etc., se Indl. S. 153.

S. 193, L. 24. *Kødet begerer mod Aanden/ oc Aanden mod Kødet*. Se Indl. S. 144, sml. Noten til S. 178, L. 26.

S. 193, L. 26. *Tusinde falde hoss min side* etc. Ps. 91.7.

S. 193, L. 29. *vnderlige for ynkelige*, se Indl. S. 143.

S. 194, L. 5. *Synder for Syndere*, Jydskhed, se Indl. S. 154 Fodn.2.

S. 194, L. 6. *til daarlighed/ oc berømmelse*, Spangenberg: *thorheit vnd vermessenheit*, Orig.: *temeritati* "Formastelighed". Jfr. Indl. S. 153-54.

S. 194, L. 14. *dersom Synden er vorden mechtig* etc. Rom. 5.20.

S. 195, L. 11-12. *Huo dig vil i sige huor faar gør du det*, Spangenberg: *Wer wil sagen/ Warumb thustu das; isige* "modsig", Kalkar III, 718b (kun Exempler fra Palladius).

215

S. 195, L. 21. *skarpsindige*, Spangenberg: *spitzigen*.

S. 195, L. 32-33. *vere sig nu Overigheds Stad* etc. Se Indl. S. 146-47.

S. 196, L. 9 flg. *blotskyldige, Blodskyld*, se Indl. S. 147.

S. 197, L. 2-3. *din Retferdighed kommer ved Troen* etc. Rom. 3.22.

S. 197, L. 9. *tro paa mig Fejl for tro paa dig* (Spangenberg: *die in dich hoffen vnd vertrawen*). Jfr. Indl. S. 152.

S. 197, L. 19. *Du haffuer Davids nøgel* etc. Joh. Aab. 3.7.

S. 197, L. 21. *du oplader vnge Børns oc diende Børns munde* etc. Math.21.16.

S. 197, L. 26. *Vor Tunge skal haffue offuerhaand* etc. Ps. 12.5.

S. 197, L. 31. *oc holde stort aff sig selffe dvs. "holde sig selv for noget stort"*, Spangenberg: *vnd halten gros von jn selbs* (Orig.: *se ipsos magnificare volebant*). Sml. "holde af" Kaikar II, 260a.

S. 198, L. 32, *huo der gør tackoffer* etc. Ps. 50.23. I Orig. er hele Verset citeret.

S. 199, L. 13-14. *Eders Guds tieniste.. skal vere fornumstig*. Sml. Rom. 12.1.

S. 199, L. 15. *Jeg haffuer velbehagelighed til Barmhertighed* etc. Hos. 6.6.

S. 199, L. 17-25. *Thi saadan Offer - giffue dig det = Spangenberg: Denn solch opffer preiset dich/ vnd zeiget vns das heil Gottes. Ja / mein Gott/ es ist mein rechter ernst/ Ich wil singen vnd rhümen / mein ehre auch. Alles was ich weis/ das dir gefellet/ wil ich in deinen gnaden verbringen. Nu befinde ich/ das dir kein opffer angenemer ist/ denn loben/ rhümen vnd dancken/ Des wil ich mich auch halten/ Darauff sollen meine gedancken gericht sein/ Dauon wil ich reden/ singen vnd rhümen/ Denn du hast nicht lust zum opffer der thiere/ Ich wolt dirs sonst wol geben, men Orig.: quia hæc oblatio honorificat te, et pandit nobis iter ad salutare tuum, paratum cor meum deus, paratum cor meum paratum per gratiam tuam, ad omnia quæ tibi grata sunt facienda, hoc vnum inueni tibi acceptissimum, hoc offeram tibi, hoc semper erit in corde meo, hoc personabunt labia mea, quoniam si voluisses sacrificium corporale, vtique dedissem.*

S. 199, L. 29. *Min Søn giff mig dit Hierte*, Ordspr. 23.26.

S. 200, L. 9. *som hende burde/ at frycte oc elske*, se Indl. S. 143.

S. 200, L. 15. *Thi jeg forsamler mine Synder* etc., jfr. Indl. S. 146 Fodn. 1.

216

S. 200, L. 25-26. *Der vaar en Quinde en Synderinde i Staden* etc. Luc. 7.37.

S. 201, L. 17. *du est alenisfe den* etc. Jer. 11.20.

S. 201, L. 28. *Hoss den hellige est du Hellig* etc. Ps. 18.26-28.

S. 202, L. 3-6. *Zion er din Christendom/ Huad kaldis Zion andet end en beskuelse? Thi saa langt som Gud giffuer Naade/ beskuer Christendommen Guds herlighed i dette Liff = Spangenberg: Zion ist die Christenheit Was heist Zion anders/ denn ein warte? Denn so viel Gott gnad verleihet/ schawet die Christenheit in diesem leben die herligkeit Gottes, men Orig.: Sion est Ecclesia tua. Nam Sion interpretatur specula, quia Ecclesia tua per gratiam spiritus sancti, gloriam dei pro captu huius vitæ speculatur.*

S. 202, L. 7. *Guds klarhed spegler sig i oss alle* etc. 2. Kor. 3.18.

S. 202, L. 14. *dem som henge ved disse Jordelige Ting* etc. Fil. 3.19.

S. 202, L. 24. *alle tage vaare paa dig* etc. Ps. 104.27-30.

S. 202, L. 28. *stoff "Støv" alm. v. S. a. støff*, Kalkar IV, 152a.

S. 203, L. 4. *Oc Jerusalems Mure maatte byggis op aff Ny met vdgraffne poleert Stene*, Spangenberg:..... *aus neuen wol-*

gepolirten steinen, Orig.: *ex lapidibus nouis*.

S. 203, L. 21-S. 204, L. 24. Se Indl. S. 147-50.

S. 204, L. 5. *Naar de bliffue stadfeste i Troen = Spangenberg: wenn sie im glauben bekreffiget*, men Orig.: *quia in omni virtute consumati*. Sml. S. 203, L. 24, Indl. S. 147 flg.

S. 205, L. 1. *bliffuer*, sml. S. 177, L. 17 *bliffue = Biblen 1550*.

S. 205, L. 7. *Bestenck*, sml. S. 182, L. 14 *Affløss = Biblen 1550*.

S. 205, L. 13. *skab*, sml. *skabe* S. 186, L. 1.

S. 205, L. 16. *Trøst*, sml. *Trøste* S. 189, L. 31.

S. 205, L. 24. *eller*, sml. *ellers* S. 198, L. 28 = Biblen 1550.

S. 205, L. 31. *offre*, sml. *offer* S. 203, L. 9.

S. 206, L. 1. Manasses Bøn, ordret Afskrift efter Biblen 1550, kun S. 206, L. 9 *Thi*, Biblen Oc, S. 206, L. 10 *din*, Biblen *den*.

S. 207, L. 1. Ordspr. 30.7-9. Oversættelse efter Vulgata.

S. 207, L. 11. *Johan*, i Kustoden; Bl. M 3 tabt, men Kustoden viser, at der efter "Kong Salomons Bøn" er fulgt et Skriftsted fra Joh. Evang. Jfr. Noten til S. 166, L. I samt Ind. S. 161.

217

Fra 1593 findes en dansk Oversættelse ved *Jacob Madsen Kjøbenhavn* af en Miserere-Udlæggelse. Dens Titel er:

Den Ll. Pen- | itentz Psalme/ vdlagt | oc beskreffuen vdi Bøns | vijs/ Aff en merckelig Per- | son vdi hans kaarss | oc bedrøffuelse. | Oc nu vdset paa Danske/ Alle | bange oc bedrøffuede ret troen|de Hierter oc Samuittig- | heder til trøst. | Aff | Jacob Mattssøn Kiøbenhaffn. | Prentet i Kjøbenhaffn/ Aff| Hans Stockelman. | 1593.

Originalen til denne Oversættelse er det ikke lykkedes mig at finde. Muligvis er den en forkortet Bearbejdelse af Savonarola-Udlæggelsen. Oversættelsen er optrykt uændret 1638 af *Tyge Nielszen*, men med Udeladelse af Jacob Madsens Navn og med Tilføjelse af en Fortale. I denne hedder det: "Den gamle *Hieronymus Savonarola* haffuer en merckelig oc nyttig betenckende/ vdi huilcken hand lige som paa en Taffle stiller it Menniske for øyen it wgudeligt oc wbodferdigt Menniskes tilstand efter Døden/ da det er alt for silde at giøre Poenitentz oc omvende sig/ naar Naadens tid er vdløben" etc. Exemplar af begge Udgaver findes det ggl. Bibliothek i København.

218

219

OVERSÆTTELSE AF
JUSTUS MENIUS OM EXORCISMO
1551

220

221

INDLEDNING.

I.

I den Daabsritus, der blev stadfæstet i Luthers Taufbüchlein 1524, og som danner Grundlaget for det danske Ritual i den autoriserede Haandbog 1538, foretager Præsten Djævlueddrivelsen ved to forskellige Formularer. Den første, hvormed Daabshandlingen indledes, lyder: "*Far herud du urene Aand, og giv den Helligaand Rum*", den anden, med hvilken Præsten - efterat Korsbetegnelsen er foretaget og to Bønner bedte - formeligt besværges Djævelen, i den treenige Guds Navn, at forlade Barnet, lyder: "*Jeg besværges dig du urene Aand i Navn Faders, og Søns, og Helligaands, at du udfarer og viger fra denne Jesu Christi Tjenere N. Amen*" (se Bind I, S. 103-4).

Disse Formularer, der er en Arv fra den katolske Ritus, men ingen Hjemmel har i Biblen, havde de Reformerte som bekendt opgivet, mens Luther holdt dem i Hævd. Ikke saaledes, at han - som ældre og yngre lutheranske Theologer (se f. Ex. Engelstoft, Liturgiens Hist. S. 194) - kun betragter Exorcismen som en symbolsk Hentydning til Arvesynden, men saaledes, at han opfatter den i egentlig Forstand som en

Djævluddrivelse, der forudsætter en Djævlbesættelse: "Ethvert Barn, der kommer til Verden, er født i Djævlens Rige", hedder det i en af hans Prædikener, først ved Daaben "maa Djævlen vige og fare ud" (Erlangen-Udg. 2, 151). Og Haandbogens Ord lader - heller ikke i den danske Gengivelse - Tvivl tilbage. Her staar (se nærv. 222 Udg. Bind I, S. 101 L. 28 f.): Kirken bekender "med bestandige og utvivlagtige Ord for Gud, at *Barnet er med Djævlen besat*".

Denne Opfattelse af Daaben bidrog imidlertid ikke blot til at uddybe Kløften mellem Lutheranere og Reformerte, men fremkaldte ogsaa *indenfor* de lutherske Kirkesamfund bitre Stridigheder, idet der ikke var faa, som - med de Reformerte - i Djævlbesværgelsen saa "ret papistisk Surdeig". En saadan Strid havde i mange Aar hersket imellem den strengt ortodoxe Lutheraner *Justus Menius*, der 1529 var blevet Superintendent og Præst i Eisenach (senere tillige i Gotha), og hans Diakon *Georg Merula*. Denne havde omkr. 1530 hævdet, at Børnene ikke "var fangne i Djævlens Vold" ved Fødselen, og at man derfor ikke skulde udføre nogen Djævluddrivelse, men dette kætterske Standpunkt havde han senere maattet opgive (se *Justus Menius' Skrift* ndf. S. 244). I det Angreb, Merula en Sned Aar efter retter mod Exorcismen, har han efter *Justus Menius' Udsagn* ganske glemt dette gamle Kætteri (*Schwermerey*), idet han holder sig til den egentlige Besværgelsesformular, som han paastaar ikke blot mangler Hjemmel i Skriften, men er direkte stridende mod denne; Ordet "jeg besværger" kan nemlig efter hans Mening kun betyde "jeg tager Dig i Ed", men Djævlen, som efter Kristi eget Udsagn er en Løgner, kan man ikke tage i Ed; den der "maner Djævlen paa Ed", handler derfor mod Guds Ord. *Justus Menius* havde nu det vanskelige Hverv at vise Angrebets Uholdbarhed. Dette gør han, idet han til Exorcismens Forsvar hævder den noget tvivlsomme Grundsætning, at hvad der ikke er forbudt, er tilladt. Han skriver: "Det kan nok være, at Skriften intetsteds siger, at Profeterne, den Herre Kristus og Apostlene har brugt eller befalet at bruge Ordet *besværge* ved Djævluddrivelse, men paa den anden Side kan man dog heller ikke nægte, at Skriften ingensinde og intetsteds antyder, at Profeterne, den Herre Kristus og Apostlene aldrig eller aldeles ikke har brugt dette Ord 223 eller har forbudt Brugen deraf" (jfr. ndf. S. 254 L. 9 f., den tyske Orig. Bl. D3r). Altsaa - fortsætter han - maa Kirken have Frihed til at bruge det, og den, der berøver Kirken denne Frihed, gør sig formasteligt til dens Herre, medens han i Ydmyghed burde være dens Tjener (jfr. ndf. S. 259 L. 33 f.); han slutter (jfr. Udg. ndf. S. 266 L. 12 f.): Derfor er de, der saaledes angriber Kirkens hævdundne Skikke og volder Splid i Menigheden, nogle grove ulærde Kompaner, der kun dadler andres Gerninger for at skaffe sig selv Navn og Anseelse, men saadanne grove Fyre hører ikke hjemme i Gude-Hal, men i Stude-Stald.

Det er da med ublide Ord *Justus Menius* - som adskillige andre Reformatorer - prædiker "Fredens og Enighedens" Evangelium.

II.

Justus Menius' Skrift udkom 1551 i Wittenberg¹ og er vistnok samme Aar blevet oversat paa Dansk af *Palladius*. At der var Grund til ogsaa i Danmark at offentliggøre en saadan Apologi for Djævluddrivelsen, er utvivlsomt: Synoden i Antvorskov 1546 maatte indskærpe Brugen af den lutherske Besværgelsesformular (*Pontoppidans Annaler* III, 293), og paa Bispemødet 1555 paalægges det Præsterne ikke at udelade denne (Kirkehist. Saml. 5. R. I, 652). Aarhundredet igennem maa Højkirken kæmpe mod lutherske Rebeller, der volder Tvivl og Forargelse indenfor Menighederne ved ikke at ville underkaste sig det autoriserede Daabsritual: 1567 dømmes Præsten i Stege, Mester *Iver Bertelsen*, til at have sit Embede forbrudt, fordi han ikke havde fundet det ret at foretage Exorcismen, da han var "blevet adspurgt af frugtsommelige Kvinder, om det skulde troes, at Børnene før Daaben ere besatte" (Kirkehist. Saml. * 224 V, 540 flg.).¹ 1588 forbydes det *Jon Venus*, der dengang var Sognepræst i København, fremtidig at bestige Prædikestolen, fordi han havde udført Daabsritualet med Udeladelse af Exorcismen². Og 1597 blev Hr. *Jens Jensen*, Præst paa Hveen, afsat, fordi han efter Tyge Brahes Ønske havde undladt at bruge Besværgelsesformularen (Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 338 flg.). Det lykkedes dog ikke de Ortodoxe endeligt at fastslaa det lutherske Rituel. Tvertimod blev de hemmelige og aabenbare Modstandere af Exorcismen talrigere i Aartiernes Løb; og efter megen Vaklen og mange Stridigheder i de følgende Aarhundreder maatte Kampen opgives: 1783 vedtoges en Ændring af Daabsritualet, ved hvilken Exorcismen afskaffedes (Liturgiens Hist. S. 200 flg.).³

III.

Palladius' Oversættelse følger Justus Menius' Original ordret. Kun paa et enkelt Punkt findes en Tilføjelse i Palladius' Text: Hvor der i Orig. staar, at det udøbte Barn er "i Djævlens Vold", tilføjer Palladius: "effter sin Natur at regne" (se ndf. S. 238 L. 1, L. 25, S. 241 L. 25), hvormed han utvivlsomt vil have Djævlens Magt over Barnet indskrænket til Arvesynden - ganske imod Justus Menius' Opfattelse (se ndf. S. 244). I øvrigt indeholder Oversættelsen ingen bevidste Ændringer af Orig., selv de i andre af Palladius' Oversættelser saa almindelige tautologiske

Omskrivninger er yderst sjældne (f. Ex. S. 237 L. 14 uden ^{* **} 225 *nød och rang*, Orig. *on not*, men omvendt S. 240 L. 2 *stadfestis*, Orig. *confirmiret vnd bestetiget wird*). Originalens Ordvalg følges slavisk: Orig. *straffen* (dvs. *dadle*) *oder verwerffen*, Pall. *straffe eller forkaste*, ndf. S. 242 L. 34 og 35; Orig. *purgierte vnd reinigete*, Pall. *schulde purgere och rensse sig*, ndf. S. 249 L. 14 osv.1. Mærkeligt er det, at der er saa mange af Orig.'s rimede Tautologier, det ikke er lykkedes Palladius at gengive paa Dansk, f. Ex. *rege vnd bewege*, Pall. *teer och øffuer sig* (S. 244 L. 19), *klüglet vnd grübiet*, Pall. *er klaag och leder* (S. 244 L. 34); *leuget vnd treuget*, Pall. *liuffuer och skuffer* (S. 251 L. 34); *nicht Kirchen- sondern Pfirchendiener*, Pall. *icke Kircke Tienere/ Men Suinetienere* (S. 266 L. 17) o. fl. Adskillige Steder vil som almindeligt i hin Tids danske Oversættelser være vanskeligt forstaaelige, hvis man ikke lægger Orig. ved Siden af; men i det hele er Justus Menius' Skrift - i Modsætning til de foran udgivne Skrifter af Ochino og Savonarola - saa nær beslægtet i Indhold og Form med samtidige danske Stridsskrifter, at Overførelsen til Dansk ikke har fremkaldt særlige Forvanskninger. Som Exempel paa Forholdet mellem Original og Oversættelse hidsættes Begyndelsen og Slutningen af begge:

Orig. Wittenb. 1551 Bl. A2r-2v

Wirdige/ wolgelarte/ lieben Herren vnd Brüder in Christo/ Diweil dieser zeit die Actio/ so wir bey der heiligen Tauffe/ in vnsern Kirchen/ gewönlich zu halten pflegen/ angefochten wird/ vnd sonderlich der Exorcismus/ da wir denn keines weges vmbgehen können/ allerley gros vnd schwere Ergernis zuuerhüten/ wir müssen vnser Kirchen Christliche gewönliche gebreuche verteidigen. Damit nu jederman verstchen vnd erkennen müge/ das in der gantzen Action nichts vngebürlichs von vns gehandelt werde/ vnd das die jenigen seer vbel vnd vnrecht thun/ die sich von vns/ vnd dem gemeinen ministerio/ on not/ absondern/ ergerliche zerrüttung machen/ vnd vnter dem gemeinen Volck grosse schwere ergernis anrichten/ Zu dem auch/ vns vnd vnser Kirchen/ darinnen wir dienen/ bey den Widersachern/ in viel wege/ zum hochsten beschweren/ Wil ich dauon in vnser aller Namen/ vnd von vnser aller Kirchen wegen/ darinnen wir dienen/ kurtzen/ klaren vnd vnterschiedlichen Bericht thun/ damit gleichwol menniglich sehen vnd erkennen müge/ das solches on vnser schuld geschehe/ vnd wir an solcher zerrüttung kein gefallen haben.

Oversætt. Kall 301, 4o Bl. A2r-2 v

Verdige/ vellærde kierre Herrer och Brødre i Christo/ Effterdi dend handell som vi pleie sedvanlige at holde hoss dend hellige daab i vore Kircker/ Bliffuer udi thenne thiidl imodstridt/ Och synderlig den Exorcismus; dett vi for ingen deell kunde gaa for offuer (att vockte Oss for alle honde store och suare forargelsser) vi mue forsuare vore Kirckers Christelige sedvanlige Brug/ Och paa dett huer Mand kand forstaa och kiende/ at udi dend gansche handell bliffuer aff Oss intitt utilbørlig giortt/ Och att de gjøre saare ilde och vrætt som uden nød och trang schiller sig fra Oss/ och dend almindelige Tieneste/ gjøre schendelige Tuedract/ och kommer stor suar forargelsse affsted eblant dett menige folck/ derthill ochsaa erre de Oss i det høyeste thill Besuerring/ och vore Kircker der vi tiene udi/ hooss vore modstandere i mange maade: Vill Jeg derom paa allis vore Vegne/ och paa alles vore Kirckers Vegne/ udi huilcke vi tiene/ gjøre en kortt/ klar och beskedelig undervisning/ paa dett att huer kandl see och forstaa at saadantt scheer vden vor skýlldl/ Och vi haffue ingen Behagelighedl thill saadan tuedract. ^{* *} 226

Bl. F5v-6v

Wider die aber habe ich dieses geschrieben/ welche allhie in vnsern Kirchen/ vnser Christliche gebreuche vnd ordenung/ leichtfertig vnd vermessenlich zu endern/ sie zu lestern vnd zuuerdamen/ vnter den dienern der Kirchen spaltung/ vnd im gemeinen volck gros ergernis anzurichten sich vnterstanden haben/ Welches jn keiner Kirchen gar mit nichten zu gedulden ist/ sie habe gebreuche vnd ordenung/ welcherley sie wölle/ Allein/ das sie dem Gottlichem wort vnd einsatzung des Herrn Christi/ nicht entgegen seyen.

Gott der Vater vnserlied en Herrn vnd Heylands Jhesu Christi/ der ein Gott des friedes vnd einigkeit ist/ wölle durch seinen heiligen Geist/ vnser vnd aller seiner Kirchen dienern hertzen regieren vnd fliren/ dass wir vnser ampt vnd dienst/ nach seinem befehl vnd willen/ zu seines heiligen Namens ehr/ vnd der Kirchen seligkeit/ getrewlich vnd fruchtbarlich/ jn friede vnd einigkeit/ ausrichten vnd volnbringen mogen/ Amen.

Bl. D5r-5v

Men imod dennom haffuer Jeg skreffuitt dette/ som her udi vore Kircker udaff Iøse Sind och fordristelsse/ haffue begynt att spotte och fordømme vor Christelig Brug och Skick/ till att opvecke Spliid iblant Kirckens Tienere/ Och stoor forargelsse iblant dett Menige folck: huilckett ingelunde bør att lidis udi nogen Kircke/ i

huad som helst for Brug och Skick de end haffue/ alleniste att de io icke ere imod Gudtz Ord Och dend Herris Christi indskickelse.

Gudl vor kierre Herris Och Frelsseris Jesu Christi Fader/ som er all fredtz och Enighedtz Gudl/ regiere och leede vore och alle sine Kircke Tieneris hierter formedelst sinn Hellig Aand/ Att vi kunde udrette Och fyllistgørre vortt Embede Och Tieniste Trolige Och thill Gaffns udi fred och Enighedl/ effter hans Befalning och Villie/ thill sitt hellige Naffns ære och Kirckens Salighedl/ Amen.

227

Af Justus Menius' Skrift udkom som nævnt Første-Trykket i Wittenberg 1551. Et Exemplar af dette Tryk findes paa d. kgl. Bibl. i Berlin, der velvilligst har stillet mig det til Disposition paa d. kgl. Bibl. i Kbh. Fra 1551 findes desduen et Eftertryk fra Erfurt (Exemplar i British Musæum). Flere Tryk kendes ikke fra Palladius' Levetid. Da Eftertrykket ikke har været mig i Hænde, tør jeg ikke sige, om Palladius har benyttet dette eller Originaltrykket, hvad der jo imidlertid ikke til Bedømmelse af Oversættelsens Forhold til Originalen spiller nogen Rolle.

IV.

Palladius' Oversættelse er kun bevaret i en meget fejlfuld Afskrift fra c. 1600 og et Optryk af denne fra 1751. Det tør anses for sikkert, at Oversættelsen aldrig har været trykt. For det første indeholder Afskriften kun selve Justus Menius' Skrift, mens saa godt som alle Palladius' trykte Arbejder - Oversættelser saavel som Originaler - er forsynet med Fortale, Tilegnelse eller Efterskrift; og at Afskriveren skulde have *udeladt* Forord eller Efterskrift, er der ingen som helst Grund til at antage. For det andet omtales ikke - saa vidt jeg har kunnet efterspore - noget Tryk af Palladius' Oversættelse, ældre end Optrykket 1751, i noget Auctionskatalog, nogen Bogsamlingsfortegnelse eller noget Litteraturlexikon, og det vilde være næsten umuligt, om et Tryk skulde være saa spørløst forsvundet, at det ikke havde været i nogen af det 17. og 18. Aarh.'s Bogsamlinger og ikke havde været kendt af nogen af hin Tids Litteraturhistorikere eller Bibliografer.

228

Derimod har naturligvis flere end den eneste nu kendte Afskrift existeret, og det er sandsynligt, at en fuldstændig Katalogisering af de nordiske Bibliothekers Haandskriftsamlinger vilde skaffe nogle af disse Afskrifter for Dagen, hvorved rimeligvis Lakunerne i den eksisterende Afskrift kunde udfyldes. Afskriveren har nemlig adskillige Steder oversprunget Sætningsbrudstykker, idet han har begaaet den almindelige Afskriverfejl at springe fra ét Ord til et ligelydende. At Overspringelsen skyldes, at *Afskriveren* har læst Palladius' Oversættelse skødesløst, ikke at *Palladius* har læst den tyske Orig. flygtigt, kan man, takket Forskellen i den tyske og danske Sætningskonstruktion, med Sikkerhed slutte. Nogle Exempler skal anføres. Justus Menius skriver, hvorledes Jesus og Apostlene ikke har brugt nogen bestemt Formel for Djævueldrivelse og heller ikke har paalagt Kirkens Tjenere nogen saadan: *Sondern hat jnen solches/ wie er selbst gehalten/ ganz frey gelassen/ das sie den Teuffel in seinem Namen austreiben solten/ vnd mochten/ es geschehe gleich mit Sagen/ Gebieten oder Beschwerden/ allein/ das es in seinem Namen/ aus seinem Befhel/ vnd aus seiner Macht geschehe*. Dette lyder i den danske Gengivelse (ndf. S. 257 L. 23-26): *Men haffuer ladet dennom det aldelis friitt/ som hand haffuer selff hullditt dett: at de skulle och maa udriffue dieffuelskab udi hans Naffn och hans Befalning/ och aff hans mact*. Det oversprungne, som har staaet efter "Navn", maa omtrent have lydt: "det ske nu med Fremsigen, Byden eller Besværgelse, alene at det sker *udi hans Navn*". Afskriveren har altsaa sprunget fra det første *udi hans Navn* til det andet. Havde det derimod været Palladius, hvis Øje var gledet fra det første *in seinem Namen* til det andet ligelydende Udtryk, vil det ses, at Oversættelsen maatte have lydt ganske anderledes, idet Verberne i Tysk følger efter "Navn", saa Verbet *austreiben solten/ vnd mochten* var blevet oversprunget, mens det sidste Verbum *geschehe* var kommet med. Heller ikke kan Udeladelsen - som ved Miserere-Oversættelsen 229 (se foran S. 151 f.) skyldes, at Pall. har oversat efter en defekt Afskrift af den tyske Original: til Grund for den danske Oversættelse maa ligge en fuldstændig Text, det kan kun være ved Afskrift af Oversættelsen, at Fejlen er sket Nogle Steder *kunde dog* Udeladelsen skyldes Palladius, f. Ex. S. 244 L. 8-12. Originaltexten har her: *Darumb solt man die wort/ Fare aus du vnreiner Geist etc. Sampt dem nachfolgenden Exorcismo/ Ich beschwere dich du vnreiner Geist etc. aus dem Action gantzlich wegwerffen/ vnd aussen lassen*. Oversættelsen har: *derfor skulle Mand aldelis bortkaste och vdlycke fra denne handell disse Ord: Far ud du wrene Aand etc.*, som man ser, en Sætning, der vilde fremkomme, hvis Palladius havde sprunget fra det første "du vnreiner Geist etc." til det andet; men Skylden kan ogsaa være Afskriverens, idet den udeladte Sætning maa have lydt omtrent saaledes "samt den efterfølgende Exorcismum Jeg besværges dig *du urene Aand etc.*", altsaa vilde Resultatet blive det samme, om han havde sprunget fra det første "du urene Aand etc." til det andet. Da nu

Afskriften i det hele er skødesløs - andre Overspringninger findes S. 239 L. 12, S. 248 L. 6, S. 249 L. 35, S. 251 L. 28 o. fl., og meningsløs Læsning af Enkeltord findes S. 242 L. 26, S. 244 L. 19, S. 245 L. 34, S. 246 L. 27, S. 247 L. 21, S. 252 L. 21-22, S. 261 L. 2 o. fl. - er det rimeligst at tillægge Afskriveren alle Udeladelsessynder, hvorfor jeg overalt, hvor Sætningsdele er udeladt, har indsat et [...] til Betegnelse af, at her i Palladius' egenhændige Oversættelse maa have staaet nogle til den tyske Original svarende Ord.

Afskriften, der udgør et selvstændigt Haandskrift i kvartlignende Oktav, hæftet i et nyere Papbind, bestaar af 4 Læg, betegnet A-D; Læg A-C har hvert 8 Blade, Læg D har 6 Blade. Hdskr. findes paa d. kgl. Bibl. i Kbh. i den Kall'ske Samling (mærket Kall 301, 4°). Det er skrevet med en smuk og meget tydelig Haand fra Slutningen af 230 16. eller Beg. af 17. Aarh.1. Paa Titelbladet er med samme Haand tilføjet under Titlen: *Scriptit etiam Epistolam Doctor Tilemannus Heshusius de Exorcismo in actione Baptismi/ ad adfinem suum Doct. Vuernherum à Bert Vuesaliensem. Magdeburgi 4 Maji/ Anno 1562 2*, en Tilføjelse, der dog ikke hjælper til en nærmere Tidfæstelse af Haandskriftet. Som Prøve paa dettes helt igennem ensartede Haand meddeles en Facsimile-Gengivelse af Bl. A2r.

Titlen paa Optrykket 1751 lyder:

Om | *Exorcismo*, | *At den ike bør at fordømes som | en Troldoms Vederstygelighed, men maa holdes med GUD og god Samvitig-* | *hed i den sætvanlig Handel hos Daaben. Justus Menius | 1551. | Fordansket | af | Petro Palladio D: |*
* *
-- 231

232

S: S: | (Vignet) *Tronhiem, Trykt hos Jens Christensen Winding. | 1751.*

Trykket er en ordret Gengivelse af den bevarede Afskrift - eller rettere af en med denne overensstemmende - og har derfor saa godt som ingen Text-Værdi. Som Exempler paa fælles Fejl kan nævnes:

Hdskr. (Udg. S. 239 L. 12, Textrett.): *aldelis enn viss Tro = 1751, S. 4 aldeeles en vis Tro, for aldelis i enn viss Tro = Orig. in ganz gewissem Glauben.*

Hdskr. (Udg. S. 246 L. 27, Textrett.): *slog nogle/ Men och = 1751, S. 12 slog nogle, men og, for slog nogle Mend/ och = Orig. schlug etliche Menner/ vnd!!*

Hdskr. (S. 248 L. 14, Textrett.) *Mordindne = 1751, S. 14 Mordinde, for Morderindne = Orig. morderin!*

Hdskr. (Udg. S. 261 L. 1-2, Textrett.) *maade och form udi och = 1751, S. 27 Maade og Form i og, for maade och form udi ord = Orig. weise vnd form der wort!!*

Da Trykket paa den anden Side intet indeholder, som ikke kan have sin Forudsætning i det bevarede Haandskrift, er der ingen Grund til en nærmere Beskrivelse, saa meget mindre som Ændringerne næsten udelukkende er af ren ortografisk Art.1

V.

Tilbage staaer det at bestemme, naar Palladius har foretaget Oversættelsen. Dette kan desværre ikke afgøres med nogen Sikkerhed. Paa det bevarede Haandskrift staaer der vel: "*1551. Fordanskitt aff Petro Palladio*", * 233 men Aarstallet kan ligesaa godt henføres til det ovenstaaende Navn *Justus Menius*; idet det til Grund for Palladius' Oversættelse liggende Tryk jo netop kom 1551. Man maa vist derfor, indtil muligvis nye Oplysninger gennem Breve, andre Skrifter el. lign. fremkommer, lade Tidfæstelsen henstaa. Naar Oversættelsen i nærværende Udgave er anbragt blandt Skrifter fra 1551, er det, fordi der er en vis indre Sandsynlighed for, at Palladius har oversat *Justus Menius'* Apologi kort efter dennes Fremkomst, og intet, der taler imod denne Formodning, saa det syntes mig mere passende at sætte Skriftet i den kronologiske Følge end udenfor denne - under "uvist Aar".

234

235

Om Exorcismo/

At dend icke bør att forbømmis som en Troid-
doms Veberstyggelitgheds/ Men maa holdis meds
Guds och good Samvittigheds udi dend
sedvanlig handell hoss Daaben/
Justus Menius.
1551.
Fordanskitt aff Petro Palladio D.
S. S.

236
237

Alle Sogneprester och Jesu Christi Kirckis Tienere udi Gothe och Eisenachs super- attententia ønsker Justus Menius Gudtz Naade Och Fred i Christo.

Verdige/ vellærde kierre Herrer och Brødre i Christo/ Effterdi dend handell som vi pleie sedvanlige at holde hoss dend hellige daab i vore Kircker/ Bliffuer udi thenne thiidl imodstridt/ Och synderlig den Exorcismus; dett vi for ingen deell kunde gaa for offuer (att vockte Oss for alle honde store och suare forargelsser) vi mue forsuare vore Kirckers Christelige sedvanlige Brug/ Och paa dett huer Mand Kand forstaa och kiende/ at udi dend gansche handell bliffuer aff Oss intitt utilbørlig giortt/ Och att de gjøre saare ilde och vrætt som uden nød och trang schiller sig fra Oss/ och dend almindelige Tieniste/ gjøre schendelige Tuedract/ och kommer stor suar forargelse affsted eblant dett || menige folck/ derthill ochsaa erre de Oss i det høyeste thill Besuerring/ och vore Kircker der vi tiene udi/ hooss vore modstandere i mange maade: Vill Jeg derom paa allis vore Vegne/ och paa alles vore Kirckers Vegne/ udi huilcke vi tiene/ gjøre en kortt/ klar och beskedelig undervisning/ paa dett att huer kandl see och forstaa at saadantt scheer uden vor Schyldl/ Och vi haffue ingen Behagelighedl thill saadan tuedract.

Men paa dett att mand kand vide huad Jeg meen med dend handell/ Och huad mand dermed schall forstaa/ saa meen Jeg der med slett intid andett/ end Rett lige den Viis och maade/ som vi udi vore Kircker hooss Daaben sedvanlig pleye att holde/ som dendl staar beskreffuen udi dend bekÿnte agenda.

Och paa dett att huer kand dend samme diss bedre forstaa/ da schall mand viide/ att udi saadane handell hoss Daaben ere fire Slags personer nerverrendis thillstede.

238

Dend første Persone er dend som skall døbis, som er || (effter sin Natur att regne) uden for dend Herris Christi Rige/ fangen udi Dieffuelens Rige och Vold/ for hues Schyldl att hand motte deraff befries Och forløssis/ Bliffuer denne Handell foretagen och giortt.

Siden er der som dend anden Person/ Dend Hellige Kircke/ formedeist nogle aff hendis troendis Lemmer/ som tager sig dett arme fangne Menniskes nød/ som døbis schall/ thill hiertte/ Och tenche att forløsse hannom aff sitt fengssell.

Thendl Tredie Persone er Fienden/ dett er/ dendl onde Aand/ der haffuer dett Menniske som døbis schall (effter dend forkrenckede Naturens maade) fangen under sinn Vold/ mood huilckenn och dend gandske handell beskickts och fulddriffuis.

Thend fierde Persone er Døberen/ udi dend Guddommelig Maiestetis sted/ formedelst huilcken denndl arme fange skall bliffue forløst/ Och anammis (aff Menighedenn) ved Daabenn thill Christi Naadis salige Rige.
||

Formedelst disse benefnde Personer bliffuer denndl handell udi Daaben udrettitt medl denne

effterføllgende Skick.

Først naar Kirckenn formedelst sine Lemmer/ fører dett arme Mennische som døbis schall thill Daabenn/ da bliffuer der medl tu Ord korteligen thillkiende giffuitt/ huad der schall skee/ Och huad der bliffuer udrettitt/ som er/ att dendl som døbis schall/ bliffuer (aff Naadenn) befriett aff dieffuelenns Vold/ der hand er fangenn och bunden udi (aff Naturenn) och schall anammes i dend Herris Christi Rige och beskermellsse.

Thett første skeer medl de ord som sigts thill dend onde Aand: Far ud du urene Aandl.

Thett andett medl de Ord som sigts thill dend der døbis schall; N. Anamme dett hellige Kaarssis tegen baade paa ditt anlede och paa ditt Bryst: saa att disse ord/ ere lige som en præ- || dickenn och Kundgiørellsse om Gudtz Dom som der holdis emod dend onde Aand/ och dend arme fange der schall forløssis aff hans Snare/ och bliffue anammett thill Gudtz Søns/ Jesu Christi Guddommelige beskøttning Och Beskermellsse. Dernest beder Kircken for dend som døbis schall/ Att Gudl 239 villde lade hannom faa sin Naade och Velsignellsse/ som Gudl och haffuer befallt att bede/ och thillsagt Bønhørellsse.

Och effterdi Mand kandl icke udi andenn Maade undfange Gudtz Naade/ End ved Troen: Derfor beder Kirckenn frembdelis/ att Gudl vilde opliusse dend som schall døbis/ med Troen/ formedelst sinn hellig Aand/ och forløsse hannom aff mørckhedtzenns och Vantroens Rige/ paa dett att Daabenn kunde bliffue Prafftig ved hannom/ och forarbeide dett/ thill Ijmilckett hand er indsett och || forskickett aff Gudl at anamme.

Och naar da dend hellige Kircke gjør alt dett for dett arme Mennische som døbis skall/ icke aff nogenn wuisse Vane/ Menn aldels i enn viss Tro/ paa Gudtz Befalning och foriettelsse/ saa er dett och aldels vist och intett thuill paa/ at allt dett de bede och gjøre for dett arme Menniske/ er Jo alltsammenn Behageligt/ Bønhørtt och krafftigt hoss Gudl/ dett er; Effterdi Kirckenn er viiss paa/ och ved dett y Sandhedl / att dett er dendl Allmecktige/ Guddommelige Maiestatis allvorlige Villie och mening att dett arme Menniske skall forløssis fra dieffuelens Vold/ och bliffue anammett ind y Christi Naadis Rige thill enn evig Salighedl: huilckett dog dend onde Aandl icke gerne thilsteder/ och lader icke saadant udrettis ved nogenn enten Engelse eller Menniskelige Creaturis formue / for dend Skyld truer || Kirckenn hannom under dendl strengiste Doms Straff/ att hand skall lade dett arme Menniske ledigt och fritt udaff sin Vold/ och viige fra hannom/ som och denne Exorcismus eller Besuerelssis Ord liuder; Jeg Besuer dig du wrene Aand y Naffn Faders och Søns och Helligaandt/ att du udfarer och viger fra thenne Jesu Christi tienere N.

Thenne aluorlige Befalning och trusell som skeer aff Gudtz befaling i hans Naffn/ Och paa hans foriettelsse / Kandl dog dend onde Aandl icke foracte/ Menn maa fryckte sig der for/ forskreckis och vige/ som icke alene dett hellige Euangelii historier/ Menn ochsaa dend daglig forfaring udi dend hellige Kircke beviser.

Der effter lesis dett hellige Euangelium S. Marci/ om dem som baare de smaa Børnn thill dend Herre Christum: udi 240 huilckett Euangelio dend gandske handell som vi sedvanlige holde hoss Børnedaabenn kraffte- || ligenn och stadfestis.

Først i dett att vor Herre Christus alvorlig straffer dem/ som effter Menniskelige fornufft icke acktede wforstandige diendis Børnn att høre thill Himmerigis Rige/ for dieris Naturis Schrøbeltgheds Schyldl/ och derfor vilde driffue dennom fra Hannom.

For dett Andett/ att hand befaler mand schall lade dennom komme wforhindrede thill Hannom/ Och icke formeene dennom dett.

For dett Tredie/ Att hand thilsiger dennom; Himmerige skall høre dennom thill.

For dett Fierde/ Att hand saa Naadelige och venlig anammer dennom/ faffner dennom/ legger hender paa dennom och velsigner dennom/ vden thuill att hand vilde dermed visselige giffue thennom thillkiende/ och gjøre dennom trygge paa/ att hand vill anamme dennom udi sinn Naadis Saligheds Rige/ Naadelig Beskerme dem formedelst sinn Almecktige Gud || dommelige haand emod all Wtücke/ Sünd/ død/ dieffuell och Helvede/ Och velsigne dem med sinn Hellig Aand medl evig Naade/ och medl evig Retferdighedl/ Liiff och Salighedl.

Derthill medl giffues der och en Almindelig Lerdømme och underviissning for alle dem/ som formedelst dend hellige Daab/ ville komme thill dend Herris Christi Naadis Rige/ huorledis de skulle haffue och skicke sig der thill/ som er/ att de skulle lade sig hielpe derthill aff Kirckenn formedelst Guds Ord och Sacramente/ Effterdi de ere intet mindre fangne udi Dieffuelens Rige (i huor gamle/ vise och lerede de kunde verre) end de smaa diendis Børn/ Ja/ saa megitt mere som de formaa for Verden aff Naturlig Krafft/ end de smaa Børn/ saa meget diss veldeligere och sterckere raader och Regierer Satans Rige formedelst Sünden i dennom och offuer dennom. For dend Skyld er dett dennom y alle maade wmuelligt || att komme thill Naadenns Rige/ udenn saa er at de omvende sig och lade Gudl dend Helligaandl arbeide och handle i dennom formedelst Ord och sacramente ligerviiss som udi de smaa Børnn/ som 241 dend Herre Christus siger: Huo som icke anammer Gudtz Rige/ som it lidet Barn/ hand skall icke komme derind.

Naar Kirckenn Bliffuer saa megit vnderviist/ Att hunn veed der kand ingenn komme thill Salighedtzens Rige formedelst sin egen Krafft/ forstand/ Viisdom/ fortieniste och Verdighed/ Menn at alle de som ville der thill komme/ de skulle føris der thill y alle maade/ ligesom de vforstandige diendis Børn udi Kircken/ aff Gudl dend Helligaand/ formedelst Gudtz Ord och Sacramente/ och sønderlig formedelst dett Vandbad udi ordett/ dett er/ formedelst dend hellige Daab/ och fødiz paa Nÿ.

Dernest kalder Kirckenn paa Gudl medl dendl Bønn/ som hunn haffuer lertt aff Christo sellff/ och | beder att hand vilde formeere sit Rige/ och sinn Villie udi denne som skall døbis forskaffe thill sit naffns ære och Helliggiørelse/ paa det hand kunde bliffue hans rette sande Barn/ som kunde bede och haabis aff hannom alene altid udi en rett tro/ allehaande gott/ timelig och evig/ och forløssning aff allt Onntt.

Och dette alltsammen som her thill er opregnett/ gjør dend hellige Kircke for hannom som schall døbis/ paa det hand skall bliffue hiulpen fra dieffuelens Vold thill dend Herris Christi Naadis Rige formedelst Daaben.

Naar Kirckenn saa haffuer giortt och fuldkommet sit udi dendhandell hoss Daaben paa Gudtz befalning och foriettelssse/ saa gjør och da dend som døbis/ sitt der till/ som er/ At hand forsager dieffuelen/ vnder huis Vold hand haffuer herthill (aff Naturen) verrit fangen/ och bliffuer Nu frii/ Och der effter bekiender hand Aabenbarlig sin Tro paa Gud Fader/ och Søn och Hellig Aand/ formedelst Fadderne/ Och da till en Bekiendelsse och sand tegen der paa/ att hand er aff dend allmechtige Guddommelige Maiestett sandelig forløst aff dieffue- || lens fordømmelige Rige/ och anammett thill Naadens och Salighedens Rige/ begierer dend hellige Daabis sacramento.

Da bliffuer paa det sidste Daaben giffuen hannom/ som hand haffuer ombedet aff dend forskickede Tienere udi Gud Faders och Søns och Helligaandtz Naffn och befalning/ effter 242 dend Guddommelig Indsettelse och Skick/ och dermed bliffuer saa dend gandske handell endelige fuldkommen och besluttett.

Thi allt dett som dend hellige Kircke paa dett arme Menniskes Vegne / disligiste end ochsaa hand sellff som døbis / haffuer beditt/ som er att Gud villde forløsse hannom aff dieffuelens Rige/ forlade hannom alle sine Syster/ hielpe hannom aff Vantroens Mørck thill det sande Troens och Bekiendelsens Liwss/ giffue Hannom Retferdighedl/ evig Liiff och Salighedl etc: Saadant alltsamen (siger Jeg) lader Gud thilsige dett Menhiske som døbis/ udi sitt Naffn/ formedelst Daaben/ Ja/ icke alene thilsige/ men och sandelige giffue och skencke.

Thi at Døberen siger thill dett arme Menniske; Jeg døber Dig i naffn Faders och Søns och Helligaandtz/ dett || haffuer ingen Anden mening/ end denne: Jeg beviser Dig med denne Daab udaff dend almechtige och Evige Guddommelige Maiestetz Gudl Faders och Søns och Helligaandtz befalning/ udi hans Stedl/ och paa hans Vegne/ Att du est Nu forløst fra all Sÿnsens/ dødens och dieffuelens Vold thill Evig tud/ och anammett udi Naadens och Salighedtzens Rige/ och skall verre en Rett sand Arvinge derthill.

Och aff allt dette er dett aabenbare nock/ at dend gandske handell ud igiennem rimer sig aldels y alle Stÿcke med Daabsens sacramentis Indsettelsse/ Krafft/ tidrettelsse eller rette Brug. Thi Kirckenn beder Jo eller gjør for det arme Menniske och imod dieffuelen intid andett/ end lige det samme/ for hues Gud haffuer Indsatt Daaben/ och dett som hand haffuer loffuett att giffue formedeist daaben/ huilcket och Kircken sellff haffuer thiliforne undfangit formedelst Daabenn.

In summa/ denne handell ligner sig med Daaben y alle maade/ saa at dend handell intet andet beder eller søger end dette samme/ Som Daaben giffuer eller udretter/ ligesom och tuertt om igien; Daaben intet andet giffuer || och udretter/ end dett som udi dend handell bedis och søgis/ saa at huilcken som vill straffe eller forkaste noget aff denne handell/ dend samme maa och tillige straffe och forkaste Daaben/ Effterdi denne handell er intet andett/ end dend rette form och Maade 243 effter huilcken mand kand nyde och bruge Daabenn thill Salighedl.

Deraff kand nu huer forstandig Christen forstaa och dømme/ huad det er for Aander/ som stride imod denne handell/ at det er lige dend aand (och ingen andenn) som strider imod Daaben i sig sellff. Thi effterdi denne handell anseer intet andett/ och haffuer intet att omgaais eller skaffe medl andett/ end allene med dett for hues Daaben er indsett aff Gudl/ och som udi Kircken giffuis och brugis/ saa kand det aldrig feile/ dett maa verre ickon en Aand/ som imodstrider och bespotter baade/ Daabenn och denne handell.

Men om dett haffde sig saa/ att denne handell icke vare lige medl Daabenn/ Men at daaben vanbrugedis der mett imod dend Herris Christi Indskickelsse och befalning/ da straffedis bett thilbørlig/ och der torde || eller kunde ingen sige/ huo som straffede saadan Vanbrug/ at hand thillige dermedl haffde straffitt och bespaattid dend hellige Daab: Ligesom ingen kand i Sandhedl sige/ att vi laste dend Hellige Nadueris sacramento/ naar vi med Gudtz ord straffe och fordømme dend gruelige Vanbrug som Papister der medl bedriffuer i mange maade/ effterdi saadan Vanbrug er ret tuert imod dend Herris Christt indskickelsse/ och dend endelige nytte och brug/ for hues sacramentet er indset aff dend Herre Christo. Men effterdi der giøris vdi vor sedvanlige handell ved Daaben slet inted som er dend Herris Christi Befalning och Indskickelsse emod/ men det som er i alle Stÿcke lige dermed/ saa er det och icke mueligt at det kand verre en god reen

Aand der straffer och laster saadan handell.

I Sandhed effterad Jeg Nu udi trøy och tive Aar haffuer megit hafft at feckte med hannom/ da haffuer Jeg lært nogit at Biende hannom/ Och er nu det dend anden gong/ der hand haffuer begynt at giøre Mig møie udi mit befaledede Sognepræstis Embede/ Och at komme Spliid aff stedl iblant mine kierre Brødre och medtienere/ Tuedract udi vor Kircke skick/ och stor skadelig forargelsse eblant dett || menige enfoldige folck/ endog hand begynte det første gong megit groffuere/ end hand gjør Nu.

244

Thi dend første gong greb hand ickon fat paa disse tu Støcke/ først/ at hand gaff fore: Endog de vnge Børn vel førde med sig udi dend naturlige legomlige fødtzell thill dette Liiff/ dend oprindelige Sünd/ dog alligevell haffde de ingen Giernings Sünd sellffuer/ effterdi de for dieris Naturlige Affmecktighedtz Skýlld kunde huercken giøre ont eller gott.

Dernest vilde hand icke at de unge Børn schulde sigts fangne under dieffuelens Vold: derfor skulle Mand aldellis bortkaste och udlycke fra denne handell disse Ord: Far ud du ærene Aand etc. [...] Desligiste skulle Mand och icke heller bede for de unge Børn dieris Sünders forladeisse huilcke de sellff haffde giortt etc.

Men effterdi adt Munden bleff dend thid thilstoppett paa dend onde Aand medl Gudtz ord/ och hand bleff der udi offuervunden/ Først/ at alle de som ere uden for dend Herris Christi Rige/ de ere visselige fangne vnder dieffuelenns Vold Och macktt. Dernest/ at dend oprindelige Sünd udi Naturen er icke saadan en ting som ligger ickon stille och || huiler/ Men megit mere at hun stedtze teer och øffuer sig udi och med Naturen/ effterdi det er icke aleniste en fremmit tilregnet Schýlld/ Men och saadan en forgifft der haffuer indtaget och igiennem gaait Naturen/ med alle sine Kraffter der daglig opvoxer och forøges udi och med Naturen/ theer sig der udi/ ligger och huiler aldrig stille/ Men driffuer Naturen stedtze emod Gudl thill det onde/ saa/ at lige som ingen giernings Sündl kand verre eller skee uden hun kommer aff dend oprindelige Sündl: Saa er och dend oprindelige Sündl udi intit leffuende Menniskis Nature/ at hun eÿ derudi er Aarsage thill Giernings Synd/ som S. Augustinus kraffteligen och vell haffuer skreffuett/ och anden stedtz end ochsaa aff vore er nock Vndervisning giffuen der om.

Saa lader nu dend fule Aand dette aitsamen paa denne tiid staa/ och lader som hand haffde slett glemt dett/ eller icke haffde verret der hoss/ der saadan Suermeri er bleffuen frembsett: Begynder Nu och er klaag och leder i sin Grammatica/ kiffuer och tretter offuer det Ord Exorcismus/ och giffuer for/ at dette ord Besuere/ er saadant itt ordl/ huilket mand udi 245 dend handell hoss Daaben kand inge- || lunde bruge uden Sünd och med en god Samvittighedl. Desligifte er det eÿ heller rett/ Men er en hÿckleri och itt Stÿcke aff dend Phariseische Surdeÿ/ at Mand bruger Korsens tegen der hoss.

Och dend lede slemme Aand udretter alligevell saa megit der medl/ at hand opvecker en farlig tuedract udi Kirckens thieniste/ Spliid och Wenighedl iblant Tienerne/ och stoor suar forargelsse blant det menige folck/ nar dend ene udlucker slet och aldellis denne Besuerelsse udi denne handell/ dend anden forvender ordene derudi effter sit gode tÿcke/ Dend tredie raaber obenbarlige der imod aff Prædicke stolen/ lafter och spotter dett/ huilket to icke bør att lidis/ eÿ heller att thilstedis dend onde Aand/ Men fast heller at affverries.

Skulde der icke allene udi dend Besuerrelse/ Men ochsaa udi dend gandsche handell verre megit uret och straffeligt/ da skall det enten verre straffeligt udi gierningen/ eller udi ordene. Men nu er der intit aff dem: Thi ligesom der er tntit udi dend gandske handels gierning som er imod eller ulige med Daabens rette Brug/ saa finder Mand och visselige icke it Ord der udi/ som er ulige eller imod denne handels gierning/ Men ligesom denne handell er i det allerbeste || allevegne lige med Daaben: saa lignes och alle Ord med denne handell/ och de gierninger som mand haffuer med att fare udi denne handell/ som thilforne udi almindelighed om denne handell er thilkiendegiffuett/ Och hereffter med Gudtz hielp ydermere schall med gode faste Vidnisbyrd Bevises om denne Besuærelse/ paa huilcken denne wrene Aand vilde gierne huesse sitt neb.

Der forvendis aff dennom som strider mod denne besuerrelse paa Ordenis Vegne/ mange/ Men iblant alle ickon to Aarsager/ huilcke (som dennom tyckis) haffue it føÿe Schin och anseelsse.

Dend ene er denne/ at de sige/ det ord Besuere/ heder och er saa megit/ som Ereffue en Ed aff en anden/ thage en Eed/ eller mane En paa en Eed; der aff argumentere de saa:

Huo som besuer dieffuelen/ hand kreffuer och tager en Eed aff hannom/ eller maner hannom paa Eed/ ligesom hand vaar 246 from/ at hand skulde holde dend Eed: der dendl Herre Christus dog kalder ham en Løgnere/ Johan. 8. Men effterdi mand schall icke ackte dieffuelen saa from/ at hand skøtter om nogen Eed/ eller holder hinde: derfor schall mand icke befuerre hannom. ||

Dend anden Aarsage er denne/ at de sige: Mand finder ingenftedtz ÿ Sfrifften at Propheterne/ dend Herre Christus eller Apostlerne haffuer Nogen tiid brugit dette Ord/ Besuere/ naar de haffue uddreffuitt dieffuelskab/ eller befalet at bruge det samme. Derfor ville eller kunde de icke bruge det udi dend handel hoss Daaben.

Saa langt som dette ord/ Besuerelsse med sin Betydelse er anrørende/ at Mand dog alligevell skall see/ at det findis dog undertiden y Skriffen/ som de mener at det heder saa megit/ som at tage en Eed aff en anden/ da føre de nogle ordsprog aff Skriffen/ medl huilcke de bevisse saadant/ som er

Først aff det 2. Reg. 11. der som saa staar: I dette 7. aar sende Joiada hen/ och tog de øffuerste offuer hundrede med høffuidtzmend och drabantere/ och lod dem komme thill sig y Herrens huuss/ och gjorde it forbond med dennom/ och thog en Eed aff dem y Herrens huuss/ och viisde dennom Kongens Sønn etc.

For det anditt/ staar Nehem. 13. Jeg saa och samme thiid att Jøderne toge Hustruer aff Ammon/ Asdod och Moab/ och dieris Børn talede halffdelen Asdodiske/ och kunde icke tale || Jødiske/ Men effter huert folckis tale/ och Jeg straffede och bandede dem och slog nogle Mend/ och røffuet dem och tog en Eed aff dennom etc.

Derthill ville vi nu suare och sige saa: Det er sant/ der findis udi dend Hellige Skriff/ och snyderlig udi det Ebreiske Sprog/ it ord Hisbia/ huilcket haffuer sammestedl dend merckelsse och forstand/ at det heder saa megit som at tage en Eed aff en anden/ som det sýnis udi de to forskreffne Steder 2. Reg. 11. och Nehem. 13.

Men de samme som stride mod denne Besuerelsse/ och ville hielpe sig med denne udtýdelse/ maa dog tuert imod 247 dette bekiende/ at dette samme Ord/ som 2. Reg. 11. och Nehem. 13. saa megit heder/ som tage en Eed aff en anden/ eller lade en anden suerre sig/ findis ochsaa andenstedtz y Skriffen/ huor det icke mercker at tage en Eed aff en anden/ eller lade en anden suerre sig/ Men at befale en nogit under Gudtz dom eller straffis itndsigelsse/ eller at forfærde nogen med dend Guddommelige Maiestetz dom och straff/ som/

Først i det 1. Sam. 14/ huor saa staar: Och der Israels Mend vaare trette samme dag/ da besuor Saul folckitt och sagde: Forbandit verre huer Mand som eder nogit inden || afften/ at Jeg kand heffne Mig paa mine fiender etc. & pavllo post: Och der folckit kom hen imod Skouffuen/ see da flød hinniget/ Men ingen Mand baar det samme med haanden thill sin Mund/ thi folckit frýctede for dend Eed.

For det andit staar der Num. 5. saaledis: Och Præsten skal haffue beeskt forbandit Vand i sin haand/ och besuere Quinden och sige thill hinde/ Haffuer ingen Mand liggitt hoss Dig? Da skall det beske forbandede Vand intid skade Dig/ Men om du est løben fra din mand/ da skall Præsten besuere Quinden med saadan en bande/ och sige thill hende: Herren sette dig thill en bande och en Eed iblant dit folck/ att Herren lader dine Lender forsuindis bortt/ och din Bug opheffuis [...] och dit Liff forsuindis.

Merck her udaff to Ting/ først att det ord som heder paa Ebreisk Hisbia/ haffuer tuende merfelsser: Først heder dett at tage en Eed/ som thilforne er beviist af 2. Reg. 11 och Nehem. 13. cap. For dett anditt/ heder det och att besuere/ som dett och findis to gonge Numer. 5. med dend samme forstand och merckelsse.

For dett anditt schall du och dette mercke/ att Besuere/ || er langt en anden ting/ end at tage en Eed aff en Andenn. Thi huo som gjør eller suer en Anden en Eed/ hand forplickter sig dermed/ att hand vill visselig/ trolig/ Erlig och stadelig holde dett samme som hand thilsiger och bevilger. Men huo som besuere en anden/ hand legger hannom nogit paa/ biuder hannom/ kreffuer aff hannom att hand schall gjøre nogitt/ 248 eller hand schall vare sig for en stor Straff derfor. Och for dend Sags Schýlld haffuer och denne æreverdige och høýlerbe Mand D. Martinus Luther med salig ihukommelsse/ icke allestedtz lige Eens udlagt dette Ord Hisbia/ udi de forskreffne steder/ Men haffuer hulditt forskiell med sin udleggelsse/ En Stedl haffuer hand udlagt dett/ att tage en Eed/ Och en anden Stedl att Besuere/ [...] der dend hellige Skriff i huer Stedl omtaler. Thi der Præsten Joiada vilde aabenbare och frembsette dend kongelige arffuing Joas for de øffuerste vdi Landitt/ (huilcken hans Daatter haffde hemmelig skiulltt och opføsl/ dend thid Athalia omkom ellers all kongelige Sæd/ och udslette i grund dend gandske Salomons Sleckt) vaar dett fornøden/ paa dett att dette || kongelige unge blod/ icke skulde ochsaa hereffter antwordis dend grumme børns Morderindne Athalia udi hender och bliffue offrit paa Slacktebenck mett/ att hand saadant thilforne forvarede och tryg gjorde/ I saa maade att hand gjorde itt forbund med de veldige/ och dend ýpperste Statt udi Kongerigit/ och loed suere hannom/ att de vilde Anamme och bekiende dend unge Konning for dieris Herre/ huilckenn hand skulde skicke for dem.

Ligesom och Nehem. 13. dend thiid der bleff befalett Jøderne att de schulde ingen hednisk udlendige Mandl giffue dieris døttre/ och att de schulde sellff ingen udlendiske hedenske Quinder rage/ lod hand dem och suerre sig/ och tog een Eed aff dennom at de vilde saadant trolige gjøre och holde.

Her seer och forstaar huermand at Sagens Leilighedl och Skickelsse udi begge historier kand intit anditt lide/ endl att dette ord Hisbia skall saa forstaats och udleggis/ att dett heder och er saa megitt/ som at tage en Eed/ eller at lade Sagenn stadfeste med en Eed.

Menn Numer. 5. er dett alk en anden handell/ dett haffuer och en anden mening/ thi der forplickter ingen per- || soon sig med dend anden/ huad de skulde gjøre eller holde/ Men dett bliffuer alene forsagt dend quinde/ som er bleffuen mistenckt for sin eckte Mandl om lønligt hoor aff Gudtz befalning/ huoriedis dend Herre Gud vilde lade giffue thilkiende for all 249 Verden/ Och straffe hendis Sýnd (om hun vaar schýlldig)

formedelst sin vnderlige och forfærdelige dom/ mett det forbandede Beske Vand: Och tuert om igien (om hun vaar wschÿldig) huorledts hand vilde och Aabenbare hendis uskyldighed/ och føre hende aff dend wtilbørlige Mistancke/ icke alene hoss hendis Eckte Mand/ Men ochsaa hos all Verden.

Der seer och forstaar huer Mand ochsaa/ at dett er umueligt at mand vdi denne Stedl/ som det ord Besuere staar/ schall kunde lide dend forstand eller Mening/ at dett schulde werre saa megitt som att tage en Eed/ effterdi Skriffthen sellff vdi dendl Stedl setter och forskriffuer klarlige dend Besluerelssis form och maade/ huorledis Præsten skulde besuerre Quinden/ icke saa at handl schulde legge hende en Eed paa/ med huilcken hun schulde purgere och rensse sig aff thendle Mistancke/ Men att || hand skulde holde hinde dend forbandelsse och Gudtz doms Straff fore/ true hende dermed/ forfærde hende/ och sige: Herren sette dig thill en bande och Eed iblant dit folck/ Att Herren lader dine Lender forsuindis och din bug ophæffuis c. Disse Ord ere en form och maade/ med huilcke Præsten schulde besuære dend mistenckte Quinde/ och huer mand kand lettelige forstaa/ at saadant er to ingen form eller maade thill nogen Eed.

Ligesaa haffuer och Saul besuorit folckitt/ icke att hand haffuer tagitt nogenn Eed aff dennom/ och haffuer ladett dennom suerre sig/ att ingen aff dennom skulde æde nogitt dend bag: Men saa haffuer hand besuorett dennom/ Att hand haffuer allvorlig befalitt dennom och truet dennom/ att ingen aff bennom schulde æde nogitt/ saa frembt som de vilde vndfly dend forfærdelige bande/ med huilcken hand forbandede dennom: Och Skriffthen setter ochsaa udi denne samme Sted udtrøct och klarligen/ med huilcke Ord och udi hues maade hand haffuer besuoret folckett/ som er med disse ord: Forbandet verre huer || Mand som æder nogit indthill afften: huilcke Ord ere visselige ochsaa ingen form eller maade thill nogen Eed/ som folcket haffuer suorett/ men [...] om dend Eed der Konning Saul haffuer suoritt/ som er/ att hand vilde straffe alle dennom 250 paa Liffvett/ som icke hulde hans Befalning: som dett skeer och y denne dag/ naar store veldige Herrer befale och skicke nogett alvorligt/ att de suere der thill mett/ ved dieris førstelige ære eller Verdighed/ ved dieris kongelige eller kieyserlige Krone/ att de ville holde hartt ved saadan dieris Befalning/ och lade ingen verre ustraffett/ som der imod brÿde.

Thette bliffuer och meer Aabenbare der aff, att Saul vilde sla sin Søn Jonathan ihiehl for saadan Eeds Schÿld/ huilcken icke folcket/ men Konning Saul sellff haffde suoritt: Thi Jonathan haffde io for sin persoon ingen Eed suorett/ med huilckenn band kunde forkaste och foruircke sitt Liiff: Icke kunde heller folckens Eed/ om dett end haffde giort nogen/ huilket dog icke skede/ binde eller schÿldiggjøre hannom. Men dend Eed/ for hues Schÿld Saul vilde sla Jonathan ihiehl/ vaar denne/ der Saul sellff haffde suorett. Derfor er dett o- || benbare noch aff thenne ene Historie/ huad forskiell der er imellom at tage en Eed/ och att Besuere.

Nicolaus Lÿra beviser och/ att Besuere er en anden Ting/ end at tage en Eed aff en anden: Thi hand siger att de Hebreer haffue hafft saadan en Seed/ at besuere hin anden/ som dend Præst Eli besuor dend unge dreng Samuel/ att hand schulde giffue hannom thill kende/ huad Gud haffde obenbaritt hannom/ der hand sagde: Gud gjøre dig det och dett etc. I. Samuel. 3. Saa haffuer och S. Poffuell brugett dett ord Besuere I. Thess. ult. der hand saa skriffuer: Jeg besuer Eder ved Herren/ att I lade alle Brøderne læse denne Epistell. Huilcket kand io icke forstaa/ att hand kreffuer en Eed aff dennom/ eller maner dennom paa en Eed/ Men att hand haffuer alvorlig befalitt dennom/ saa framt som Herrens naade vaar dennom kier/ at de schulde lade lese hans Epistel for alle Brøderne/ som ochsaa alle omstaaende Vilckor och Leÿlighedl udi denne tale udviser/ och Ordene kunde ey heller lide nogen anden forstandl.

Effter att vi haffue nu nock forklaritt och beviist/ først || att det Ord/ der sommesteds i dend Hellige Skriffth heder att tage en Eed/ det heder en anden Stedl att Besuere. For det 251 andett/ att det er en anden Ting att tage en Eed aff nogen/ end att Besuere.

Saa sige vi nu frembdelis/ som och thilforne er omtalit/ der vi kortelige forklarede dend handell hoss Daaben/ att Kircken udi dend Exorcismo hoss Daaben/ kreffuer ingen Eed aff dieffuelen/ ey heller maner Hannom paa nogen Eed; ligesom dend der vell kiender hannom/ och haffuer vell lærtt aff sin Herre Jesu Christo/ Ja haffuer och sellff i mange maade forfaritt at dieffuelen er en Løgnere/ der ackter ingen Eed.

Huad gjør hun da? Och huad meen hun/ naar hun siger thill dieffuelen/ Jeg besuer dig? Suar: Hun biuder dend wrene Aand med dend Guddommelige Maiestetis doms och Krafftis alvorlige och forfærdelige trusell/ at hand schall viige fra det arme Menniske som døbis/ och at hand schall icke forhindre dend Helligaandtzi gierning/ som der udi Daaben schall udrettis udi dend som skall døbis. Dette alene/ och slet intit andet vill och meen dend Hellige Kircke/ naar hun siger/ Jeg Besuer dig du wrene Aand i || naffn Faders och Søns och Hellig Aandtzi at du udfar och viger fra denne Jesu Christi Tienere N.

Och att dette saa er sant/ att Kircken med de Exorcismi ord kreffwer ingen Eed aff dieffuelen/ men biuder hannom ickon med Gudtz doms trusell/ at hand schall vige aff det Menniske/ och giffue dend Hellig Aand Rom/ saadant bevise alle Kirckens Lærefædre gamle och nÿ/ meere end udi disse tretten hundritt Aar.

Thi saa siger Cÿprianus (som leffuede efther dend Herris Christi fødzei 250 Aar) och/ at denne Exorcismus hoss Daaben hafde alligevell icke nÿlige begÿnt udi hans tid/ men haffde verritt thilfor udi øffuelsse och brug for hannom: Satan blef pint formedelst dend Mennischelige Røst eller Besuereelssis ord/

udaff Guddommeligh Krafft/ och om hand vell ellers thilsiger/ at hand vill viige fra Gudfrÿcktige Menniske/ och hand dette alligevell icke gjør/ Men liuffuer och skuffer/ lige som Pharao/ dog skulde vi dett viide och stadelige tro/ naar det kommer thill det salige Daabssens Vand/ at dieffuelen da sandelige 252 senckis och druckner/ och dett Gudtz Menniske bliffuer sandelige forløst fra hannom formedelst Gudtz Naade. ||

Dette er io itt klartt obenbare Vidnisbyrd/ at det haffuer udi lang thiid verret sedvanligt udi Kircken att Besuere dieffuelen/ Och att dend besuerrelsse hoss Daaben haffuer veritt dend allervisseste och krafftigste.

Saa siger och S. Avgustinus in lib. de sÿmolo: dieffuelens Vold bliffuer formedelst dend besuerrelsse hoss Daaben bortdreffuen fra de vnge Børn/ huilcket Vidnisbyrd Petrus Lombardus ochsaa frembfører.

Item C. D. lib. 10. cap. 22. de ret gudelige Gudtz menniske udriffue dend onde Aandtz mackt (som er en fiende med Gudelighed) formedelst besuerelsse. Saa siger ochsaa Rabanus de institut Clericor: lib. I c. 27. Dieffuelen bliffuer hooss Daaben besuoren/ paa dett/ hand skall bekiende sin ondskab/ forskreckis for dend retferdige och strenge Gudtz dom/ fröcte sig och vige.

Vdi denne meening haffuer och Petrus Lombardus veritt/ som mand maa see tidi hans sententiis lib. 4. distinct. 6. Och hooss alle dennom som der offuer haffuer skreffuitt. Thi endog de offuer denne Exorcismo disputere och spørge om mange honde och underlige ting/ som er/ om de Besuerelssis ord erre saa stercke och mechtige aff dieris egen Natur och Kraft/ att || dieffuelen maa viige for dennom? Eller om hand alene udriffuis formedelst Guddommelige Krafft; med hues flere slige Spørsmall der ere: Saa ere de dog alle sammen der udi eens/ at dend Besuerrelsse er thilskickett/ och schall derfaare holdis hoss Daaben/ att Dieffuelen schall der vid udriffuis udi dend Guddommelige Maiestetis Naffn/ Och der ere visselige ingen aff dennom alle/ der haffuer nogen tiid i saa maade forstait eller anseet denne Besuerrelsse/ at mand der med schulde kreffue en Eed aff dieffuelen/ eller mane hannom paa nogen Eed.

Och hermed er trolige nock beviist/ at Kircken haffuer brugit dette ord (Besuere) imod dieffuelen udi dend handell hoss Daaben i disse tretten hundrit Aar/ och uden tuill langt thilforne med dend meening och i dend forstand/ at det heder 253 och er saa megit som/ alvorligen och med en forfærdelige trusell biude och befale/ som och dend Hellig Aand sellff bruger dett i lige saadan forstand och udtÿdelsse/ udi dend Hellige Skriff/ som thilforne noch er beviist.

Och dend Cavillatio gjør her slett intet/ der nogen vill sige/ naar Scholastici tale om Exorcismo/ da meene de icke de ord/ Jeg besuer dig etc: Men de ord som thilforne och strax i begÿndelssen aff dend handell bliffue sagde: Far || ud du wreene Aand etc: Thi de samme ord heder och ere icke Exorcismus eller Besuerrelsse/ effterdi udi dennom tenckis icke paa nogen besuerrelsse. Men de ord heder och ere Exorcismus/ der siger: Jeg besuer dig du wreene Aand etc. Och derfor hede de Exorcismus/ at det ord Besuere neffnis och brugis der udi/ och er det første ord/ der Exorcismus begÿndis medl.

Ligesom mand ellers pleÿer att neffne mange hellige Psalmer/ Skriff och Bønner/ aff det første Ord/ der de begÿndis mett/ som mand kalder Jomfru Mariæ loffsang: Magnificat Simeonis loffsang; Nunc dimittis. och Zachariæ loffsang/ Benedictus/ aleniste for dend Schÿld/ at huer aff dem begÿndis medl det samme Ord.

Och hermett haabis Jeg/ at der skall noch verre suaritt thill det første Argumente/ som kand findis om det Ordtz Besuerrelssis/ udtÿdelsse/ och saa megit Beviist/ at huer som forstand haffuer/ maa forstaa och bekiende:

Først at de gjøre Kircken stor Vold och Wret/ som giffue hinde Schÿld/ och legger hinde det thill/ ligesom hun udi Exorcismo skulde kreffue en Eed aff dieffuelen/ och skulde dermed legge hannom det thill/ ligesom hand vaare saa from/ att hand skulde holde dend Eed/ der dog dend Herre Christus kalder hannom en Løgnere. ||

For det andit at de ochsaa gjøre Wrett/ och sÿnde suarlige/ som for saadanne opdickte och falske orsager Skÿld forkaste Exorcismum/ och udlucke hinde udi dieris Kircker hooss Daaben/ der som hun sedvanlig aff gammell thiid Christelig holdenn er/ udaff dieris egen fordristelsse: Mett huilcket de opvecke Splid iblant Kircke Tienere/ skadelig Wenighed udi de 254 sedvanltge Kircke skick/ och udi dend gandske Kircke/ iblant dett Enfoldige folck stor suar forargelsse/ Vee dennom! Fremdelis ville vi och suare thill det andit argumente udi huilcket de giffue fore/ at der haffue huercken Propheterne/ eÿ heller dend Herre Christus eller Apostlerne brugit dette ord Besuerre/ naar de haffue uddreffuit dieffuelskab/ eÿ heller nogen stedtz befalet/ at mand skulde bruge saadant it ord; derfor kunde de icke/ eller ville/ Bruge dett.

Her thill suarer Jeg nu saa/ det kand vell skeep/ at Skriffen ingen sted giffuer thilkiende at Propheterne/ dend Herre Christus och Apostlerne haffue brugit dette ord Besuerre/ thill at udriffue dieffuelskab/ eller haffue befalet at bruge dett. Men der imod maa mand ochsaa lade det vere sant/ at Skriften och ingenstedtz giffuer thilkiende at Propheterne/ dend Herre Christus och Apostlerne haffue slet intid nogen Tiid brugit saadant it Ord/ eller haffue forbødit at bruge det samme: || Dette siger Jeg/ er io ochsaa vist/ och ingen kand sige der imod. Thi effterdi Skriffen vidner/ at dend Herre Christus/ naar hand uddreff dieffuelskab (at Jeg intit skal tale om Propheterne och Apostlerne) haffuer icke allevegne Eens maade och form/ baade mett ord och

facter/ Men haffuer talit stundom disse/ stundom andre Ord mod dieffuelen: undertiden ochsaa slett intid/ der Skrifften kand omtale/ huo vill da eller kand beviisse/ at hand schulde aldrig nogen tiid haffue brugit dette ord Besuerre udi dieffuelens uddriffuelsse/ men skjøedt dett samme allevegne.

Der staa skreffuitt Matth. 12. Marc. 3. och Luc. 11. att handl haffuer uddreffuitt dieffuelskab/ Men der talis intid om/ med huad ord det er skeedt. Naar dend ene vilde nu haardelige stride och sige/ at dend Herre Christus haffuer brugit det ord Besuerre der thill/ Men en anden vilde necte dett och sige der imod/ huorledis skulde de baade staa thill att adskillie? Dend Herre Christus siger thill Phariseerne: Om Jeg uddriffuer dieffuelskab ved Beelzebul/ ved huem uddriffue Eders børn dem? Huilcke Ord almjndelige udleggis och forstaas aff alle Lærefædre/ end ochsaa aff D. Mart: Luthero sellff/ med salig 255 ihukommelsse/ om de Besuerere/ der mand haffuer kaldet Exorcister. Och effterdi dend Herre Christus ligner de Exorcisters uddriffuelsse med sin Egenn/ saa at hand siger: de || samme Exorcister skulle bliffue de bespotteris dommere/ det er/ de skulle fordømme de bespottere/ idet de skulle vidne imod dem/ at de haffue uddreffuit dieffuelskab lige med dend Krafft och ingen anden/ end dend vor Herre Christus haffuer uddreffuitt medl.

Huo som nu her vill verre kiffactig och megit stride/ at de besuerere haffde dieris naffn der aff/ at de plejede att uddriffue dieffuelskab met besuerelsse/ da effterdi dendl Herre Christus skiuder sig thill dieris Exempell/ lader det sig alligevell saa ansee/ som hand haffde brugit dend samme maade thill at uddriffue dieffuelskab/ som er/ med Besuerelsse/ der Exorcister hoss Jøderne pleie at bruge. Huad vilde vell de Cateorcister der imod sige? haffde dieris mening saa megit Skin/ Gud hielp vell/ huor schulde de sprage och braske/ at ingen skulle kunde høre for dennom/ Och ingen skulde komme thill Ordzt/ eller høre nogidt for dieris store Skrig/ der de ellers maa medl skame slett verre dumme.

Men her offuer maa kiffue/ huo som kiffactig er/ och som haffuer Løst thill at kiffue och trette mett unyttige Quinde klammer/ Jeg haffuer der slett ingen Lyst thill. Derfaare siger Jeg saa der till/ Effterdi dend Herre Christus haffuer ingen sønderlig/ stadig/ viss form och maade hafft/ || huercken i ord eller facter/ naar hand uddreff dieffuelskab/ dissligiste ochsaa ingen eyelig/ viss och synderlig maade befalt at holde/ men haffuer brugit stundom disse/ stundom andre ord/ som mand maa see udi de Hellige Euangelisters Skrifft/ saa kand mand deraff nock forstaa/ att der ligger icke stoor mackt paa nogen synderlig form och Maade mett.

Huorjaa ligger der da mact? Suar. Der paa ligger dett altsamen/ at dett skeer ickon udi hans Naffn/ och aff hans Guddommelige Krafft och Macht. Thi saa vidner hand om sig sellff/ at hand uddriffuer dieffuelen ved Gudtz finger/ det er/ ved dend Hellig Aandt Guddommelige Krafft/ Saa thilsiger 256 hand och sine Discipler och alle som tro Marc.16. att de schulle uddriffue dieffuelskab/ icke udi nogitt synderligt Ordzt Krafft/ huad heller det heder Besuerre/ biude/ thilsige/ eller huorledis dett kand hede/ eÿ heller aff nogen Tegens eller Characteris Krafft. Men huor ved da? Aleene i hans Naffn: Thi saa liuder io foriettelssens Ord: I mitt naffn schulde de uddriffue dieffuelskab.

Effterdi da dend Herre Chriftus fører ingen eyelig och synderlige viss maade naar hand uddriffuer dieffuelskab/ huercken med Ord eller facter/ Eÿ heller haffuer hand befaltt Apostlerne och Kircken nogit synderligt at føre/ megit mindre || haffuer hand bunditt sin Mact/ der hand haffuer giffuet Kircken offuer dieffuelen thill nogit synderligt Ord/ huad heller dett heder biude eller Besuere: Men thillagt hende alene gandske sit Naffn/ Och haffuer befalet Kircken saadan sinn Mact udi sitt Naffn at bruge imod dieffuelen/ med disse visse foriettelsser/ att saadan hans Mact skall altid arbeide och vere krafftig udi Kirckenn. Saa er det io en offuermaade stor fordristelsse/ at mand gjør en streng Regell udaff itt Exempell och frihedtz gierning/ och forskriffuer andre dend/ udi huilckett dog dend Herre Christus sellff/ med Apostlerne haffue ingen Regell eller maade hulditt/ Men megit mindre haffuer hand giffuett Kirckenn nogen streng Regell och biuditt eller befaltt nogen tiid dend samme att føllge.

Men dett er mere thill besuering/ forargeligere och wldeligere/ om Mand besuarer och tager Samvittigheden thill fange dermet; Om mand kommer der med Spliid affsted iblant Tienerne udi Kircken/ Wenighed udi Embeditt och Skick/ och wñødde forargelsser aff Selffs villie/ iblant dett Menige Enfoldige folk: Och naar mand alligevell bliffuer offuervunden/ och saadan daarlighed och Vildfareisse offuerbeviist aff Gudtz ord/ att mand der offuer mett all Scham maa bliffue stum och tige/ att Mand dog icke vill vige/ || men bliffue varacktig mesl ondt forsætt och Traatz udi dend bekiente Vildfarelsse. Væ dennom/ ved huilcke saadan Forargelse kommer.

257

Men dette er io dend rette Sandhed/ som alle Christelige Och Gudfrÿcktige Samvittigheder kunde bekiende och vidne.

Først at dend Herre Chriftus haffuer ingen synderlig/ viss och stadig maade førtt eller hulditt/ huercken udi ord eller facter/ naar hand uddreff dieffuelskab.

For dett Anditt/ at hand haffuer eÿ heller forskreffuitt/ giffuett eller befaltt sine Apostler och Kircken nogen synderlig form eller Ord der de skulde bruge/ naar de uddreffue dieffuelenn.

For det Tredie/ at mand och ingen stedtz finder udi dend Hellige Skriff/ att hand haffuer snyderlig skÿett dette ord Besuere/ Naar hand uddreff dieffuelen/ eller forbødditt Apostlerne och Kircken att bruge dett samme Ord naar de udriffue dieffuelenn.

For det fierde/ ligesom dend Herre Christus sellff haffuer ingen eÿelig/ snyderlig stadig maade och form brugitt udi ord eller facter/ naar hand uddreff dieffuelenn/ haffuer intitt hulditt udi Synderlighed/ eÿ heller nogitt skÿett/ Men haffuer hulditt dett dermett aldels friitt. Saa haffuer hand eÿ heller forskreffuitt eller giffuett sine Apostler och Kircken (huilcken hand haffuer giffuett mact och befalling at udriff- || ue dieffuelskab udi hans Naffn) nogen snyderlig Maade och form/ med huilcke ord de skulde giøre dett/ huilcke ord de skulde bruge/ eller huilcke de skuide skÿ/ Men haffuer ladet dennom det aldels friitt/ som hand haffuer selff hulditt dett: at de skulle och maa udriffue dieffuelskab udi hans Naffn [...] och hans Befalling/ och aff hans mact.

In summa dend Herre Christus haffuer udi denne Sag ingen Eÿelig/ viss och snyderlig stadig Maade och form hulditt/ eÿ heller befalitt att holde nogen/ men brugit dett for sig sellff aldels friit/ och ladet lige saadan frihed ochsaa udi Kircken/ derhooss skall det och tilbørlig bliffue.

Men her begÿnde nu dett rette Morderaab/ der de raabe och skrige som saa høÿtt forsuerre att holde denne Exorcismum.

Først effterdi Exorcismus er udi sig sellff/ saadan en Ting/ der icke fornøden hører thill Daaben: hun giffuer hannom intitt om Mand holder hende/ hun tager hannotn och intitt fra/ 258 om Mand end icke holder hende/ men lader vere bortte. For dett Andett/ Effterdi der findis och ingenstedtz udi Evangelio/ att dend Herre Christus haffuer nogen tiid brugitt dett ord/ Besuere/ naar hand uddreff dieffuelskaff/ Men att hand strax sagde: Jeg biuder dig eller Jeg siger dig att du vdfarer etc: Huorfor vill Mand da ochsaa || icke lade Mig (siger denne skønne Aand) brtige saadan frihedl/ att Jeg enten maa udelucke dend Exorcismum/ som dend ting der icke er fornøden udi dend handell hooss Daaben; eller bruge de Ord ochsaa som dend Herre Christus haffuer brugitt? Huorfor forbiuder mand Mig de Ord/ der Christus haffuer brugitt/ och vill tujnge mig/ att Jeg schall bruge de Ord/ der dog Skriffthen ingenstedtz omtaler att Christus eller Apostlerne haffue nogen tiid brugitt? Huorfor tager Mand mig min Christelige Frihedl fra/ och forbiuder Mig Gudtz ord/ och thuinger mig thill Menniskens Ord? Mett hues fleer Jodutt Skrig/ denne Aand ellers meere giør/ thill at holde Mundene obne paa Folck mett/ och derimod tilstoppe øerne och hierterne.

Der thill suarer Jeg kaartelig och Enfoldelig saa: Kierre Broder/ Naar du bekommer dend Gaffue att udriffue dieffuelskaff/ for din Persone for dig sellff/ att du kand foruden dett almindelige Embede och Tieniste ÿ Kircken udriffue dieffuelskaff: saa haffuer du och da dend frihedl/ och dett forbiudis dig icke udaff all Verden/ at du bruger der thill huad ord du vilt eller dig behager. Thi giffuer Gud dig gaffuen att udriffue dieffuelskaff/ saa giffuer hand dig och dend frihedl der till/ der du maatt bruge dig/ der in- || titt Menniske kand haffue Mact att forneckte dig/ eller att sette dig nogitt faare udi.

Men effterdi du icke haffuer eller bruger denne gaffue sellff for din Persone/ Men Kircken haffuer och bruger hende/ och du est dissemellom Kirckens Tienere/ huilcken hun haffuer befalett saadant Embede och gierning/ att du skall udrette saadant paa hendis Vegne/ Och uden Kirckens befalling och dett Embede der du haffuer aff Kircken/ maatte vell holde dig der fra/ och verre dett wbevarett/ ligesom ellers alle Andre privat Personer ochsaa giøre.

259

Derfor effterdi du est udi denne Sag icke din Egen Mand sellff/ och frii; Men en Andens/ det er/ Kirckens Suend och Tienere/ icke er heller gaffuen och friheden din Persone giffuen aff Gudl/ men Kircken/ derfor staa icke diin frihedl hooss dig/ som er Suenden och Tierenen/ att du vilde giøre nogitt herudi effter ditt egitt tÿcke; Men Kircken haffuer saadan en Rett och frihedl for sig/ att hun herudi maa sette Ord och maade/ der hun bruger thill saadan gierning; Men dog bør/ at du som hendis Suend och Tienere/ holder dig lÿdacktig i Kirckens Tieniste effter hendis Viiss och Skick. ||

Giør du nu dette/ da giør du som en Tro och lÿdig Tienere bør/ Men giør du dett icke och forackter/ forkaster/ fordømmer och bespotter Kirckens Viiss och Skick/ giør dig en Skick for dig sellff: saa handler du icke alene som en wlydig Tienere/ imod Kirckens befalling och Schick/ der du schall tiene; Men du ackter och paa att verre Herre offuer Kirckenn/ thill att tage hinde staaltelig sinn frihed fra/ der hun haffuer aff Gudl/ och kaste hinde under dinn Villie/ att du schallt verre hendis Herre/ och hun schall verre dig underdanig/ I dett du villt icke giøre eller holde Dig underdanig effter dett som hun skicker aff Guddommelige Mactt och frihedl/ och haffuer befalett dig att holde/ Men hun skall lade dig skaffe med hendis Embeder och Gaffuer/ effter dinn Villie och behagelighedl/ der du dog haffuer huercken Embede eller gaffue aff dig sellff/ end och icke heller aff Gudl anderledis/ End formedeist Kirckens befalling och Kaldl.

Dett hører io Kircken thill baade Embede och gaffue thill att udriffue dieffuelskab/ ligesom dett Embede att døbe/ och att prædicke/ er hendis/ mett huess befalling/ maade och frihedl Gud haffuer giffuett Kircken huertt aff dem/ saa befa || ler hun det och sin Tienere: Och som hun befaler sine Tienere dett/ saa er de och

schyldige at udrette dett.

Effterdi nu/ Kircken aff dend frihedl som hun haffuer aff Gudl/ forskicker att holde denne Exorcismi maade och form/ haffuer saa lang tud brugit dend Och haffuer kalditt och anammitt Dig icke thill en Herre/ at du schallt tage hende sin frihed 260 fra/ kaste hende under dig sellff i Tienstactighed/ synderriffue hendes gode Skickelsser aff ditt stolte Sind/ fordømme och bespote dem/ komme Spliid iblant de Andre hendis Tienere/ och igiennem dend gandske Menighed stoor suar forargelsse aff stedl: Men fast heller der till/ att du schalt vere hendis Ven och Tienere/ holde dig tro och lydacktig i din Tieniste effter dend maade och Skick som hun haffuer och holder. Kierre huo est du da/ att du vilt legge dig dend høyhed till/ der icke er din/ men en Andens/ och som vilt gjøre dig thill en Herre offuer dend/ hues Suendl och Tienere du skulde vere? Hui opvecker du Wenighed i Kirckens Skickelsser/ Spliid iblant hendis Tienere och saa stoor forargelsse hooss huer Mandl? Dett kand her slett intett hielpe dig/ att du saa lenge och megitt villt raabe derom och Hage/ att Mand vill nøde och thuinge dig || till att du skalt imod din Samvittighedl forlade dett ord Biude/ huilcket Christus och hans Apostler haffue brugitt/ Och der imod/ bruge dett ord Besuerre/ dett de icke haffue brugitt.

Thi først/ saa megit som begge de Ord/ Biude och Besuerre er anrørende/ ligesom ingen kand neckte och imodsige/ at dend Herre Christus mett Apostlerne haffue brugitt dett ord/ naar de uddreffue dieffuellskaft/ Jeg biuder Dig/ Jeg siger dig det rett: Saa kand och ingen modsige eller neckte/ att Gud dend hellig Aand haffuer brugitt dett ord Besuere i dend hellige Skriffth/ lige i dend forstand och mening/ som dett bruges aff Kircken udi Exorcismo!

Derfor kierre Broder gjør du ickon Kircken stoor Vold och Wrett/ att du giffuer hende Skyld for/ att hun vill forbiude Dig Guds ord/ och trenge dig thill Menniskens ord/ Thi dett er io noch beviist.

Først att dett ord/ Besuere/ er io saa vell Guds ord/ som det ord/ Biude: wden saa vaare/ att Gud dend Hellig Aand haffde icke talitt ved Mosen och Propheterne/ Och dett som Moses og Propheterne haffue skreffuitt/ schulde icke sandelig verre Guds ord.

For dett andett/ saa er dett io och beviist/ att Kircken er 261 icke || bunden thill noge Eeylig/ viss och synderlig maade och form udi ord naar hun uddriffuer dieffuelenn/ Men att hun haffuer good frihed och mackt thill att bruge de ord/ som ellers brugis i Skriffthen/ som hende behage.

For dett tredie er beviist/ at ingen Kirckens Tienere haffuer frihedl och Mact udi sitt befalitt Embede/ att raade Efftersom hannom behager; Men er schyldig och plictig at tienne Kircken som sin frue/ effter dend Viiss och Skick/ som hun bruger och øffuer. Thi Gud haffuer kast Tienerne udi dieris Tieniste under Kircken/ och vill slett intett/ att de skulde sette sig op mod hende/ Och siden smøcke och skiule dieris gienstridige Eegensindighedl mett hans Ord. Thi om hand vilde her udi haffue hulditt en synderlig maade och form/ da haffde hand och sellff huldjtt saadan form/ och befalt Kircken att holde dend udi ligesaadan Skick. Men effterdi hand haffuer intet saadant giortt/ men ladet Kircken dett aldelis friitt/ Och sellff hulditt dett friitt/ saa vill hand och att Kircken schall verre i denne Sag fri/ Och Tienerne schulle verre hende underdanige och lydige.

Derfor er dett ickon slett intett/ i huad der opdicktis och vendis fore/ om Samvittighedtz besuaring/ thi hand skalt rette sin Samvittighed aleniste oc allevegne effter Gudtz ord/ och ingelunde eff- || ter sin egen Villie/ gode tücke och daarlige hoffuitt; Thi der kand ingen Samvittighed bliffue besuaritt der udi/ naar hun icke bliffuer tuingt thill att handle Aabenbarlig imod Gudtz ord/ imod Troen/ eller imod Kierlighedl.

Vdaff disse ting skeer her slett intett/ naar Mand udi Exorcismo bruger det ord/ Besuere/ (och icke det ord/ Biude) effter Gud haffuer icke befalt dette/ och icke forbødit det anditt/ men ladit dem baade frii/ dersor kand det och icke verre imod Troen/ at mand bruger huilcket mand vill/ effterdi de ere begge frii. Men naar mand vill holde det ene/ ligesom fornøden/ och ingelunde holde dett anditt/ ligesom Synd och urætt/ Item/ naar mand aff Egensindighedl forkaster/ fordømmer och bespottes det Kircken aff frihedl haffuer skickett och holder/ saa at Mand der offuer kommer wenighedl och 262 Spliid aff sted i dend almindelige Embedis Skick/ iblant Tienerne/ och forargelsse iblant enfoldige Leeg folck/ dett er imod Gudtz ord/ imod Troen/ imod dend hellige frihed/ imob Kierlighed/ och omsier Samvittigheden i dett allerhøieste thill Besuaring.

Huo som nu saadant gjør/ Och icke aleniste gjør sig ingen Samvittighed der offuer/ Men vill endochsaa undskyldde och forsuare en saadan mangfoldig och stoor och suar Synd/ meb sin optenckte Sam- || vittighedtz Skiull/ dend samme kand neppelig haffue en bedre Samvittighedl end Herodes haffde/ der tenckte sig at haffue en storre Besuaring der offuer/ om hand icke skulde holde dend hoore/ dend syndelig soorne Eed/ end at hand lod ihiesla dend hellige uskyldige Mand Johannem Baptistam.

Och her mett vill Jeg nu och haffue suaritt thill det anditt argumente/ Och haabe att alle forstandige Christne/ bliffue saa langt tindervisde/ at de skulle vell forstaa/ Effterdi dend Herre Christus haffuer ingen Eeygelig/ viss och synderlig maade hulditt i ord och gierninger/ naar hand uddreff dieffuelskab/ ey heller befalt Kircken at holde: Men ladit Kircken saadant haffue friit/ som hand och sellff haffuer brugitt det friitt: Att

Kircken thilstædis/ och tilbørlig/ saadan sin frihed/ Och bliffuer udaff enhuer/ synderlig aff hendis Egne Tienere uplockitt och wbespottitt.

Endelige skulle Jeg vell ochsaa suare thill det som nogle och vende for udi denne Sag/ som er: At besuere dieffuelen item/ at gjøre Kaarssens Tegen eller Character/ det skulde vere en Troldom och høckleri. Endog det er icke vært/ att Mand skalt suare der thill/ dog vilde Jeg kaartelige der thill saasige:

Først/ saa langt som Besuereissenn er anrørende/ er der thill || nock tilforne aff Gudtz Ord beviist/ at Kircken gjør saadant icke anderledis/ end aff Guddommelige befaling och Mact/ som hun och aff lige dend samme Befaling och Mact/ prædicker/ døber/ beder/ och anditt mere gjør.

Nu/ ligesom dieffuelen der och vill vere en Gud/ och haffue 263 och regiere sin Kircke: opvecker udi dend samme sin Kircke falsk Lærdom/ falske optenckte sacramenter/ och de rette sande sacramenters forderffuelige Vanbrug/ falsk Affgudiske Gudtz thieniste/ saa gjør hand och øffuer ochsaa der udi falske opdickte Tegen och Wnder/ baade ved Besuerelsser och andre Maader/ Och endog at saadant er idel falsk fordømmelige dieffuels gierninger/ Saa smøcker hand dem dog med Gudtz hellige naffn/ och vill att mand schall holde och ære dem for idell hellig Guddommelig Sandhed/ Och for rett skaffne Gudtz tienister/ Vnder och gierninger.

Nu/ ligesom udi dend Herris Christi Kircke/ det rette prædicke Embede/ de rette och sande Sacramenters rette Brug/ och dend rette sande Bønn/ mett alle andre retskaffne och sande Gudtz thienister och Skick/ bør icke fordi att forkastis eller fordømmis/ att dieffuelenn udi sin falske fordømde Kircke fører ligesaadane Embeder och gierninger/ Och prýder dem falskelig med Gudtz naffn/ saa schall och dend rette dieffuelens || Besuerrelsse/ der dend rette sande Gudtz Kircke bruger aff Gudtz befaling i Gudtz naffn och aff Guddommelige mact (som thilforne beviist er) icke heller fordømmis eller bespottis.

Mand veed to vell huad forskell der er imellom Troldfolckis dieffuels gierninger/ Och imellom de sande gierninger och Kraffter der Gud bedriffuer och øffuer i sin Kircke/ ved sitt egitt ord/ Aand och Naffn/ med huilcke dend Guddommelige Sandhed/ bevisis/ Och Troen stadfestis i de udvaldis hierter/ Och imellom de krafftige Vildfarelsser och falske tegen/ med huilcke dieffuelen frister och forsøger de udvalde/ och tuert imod forfører och forhærder de Wgudelige io lenger och meere udi større och dýbere Vantroens Mørck och Blindhed/.

Dieffuelens Troldoms gierning/ eller Troldfolckis dieffuels gierning/ haffue ingen Gudtz befaling eller foriættelsses/ de skee ey heller slett och rett i Gudtz naffn och formedelst hans Ord och hans Krafft/ men haffue mange andre fortuilede thillsett: Och endog Gudtz Naffn/ och nogle hellige Ord aff Sfrifften bliffue derhooss indførde med/ saa skeer dog saadant 264 icke udi rett Gudelig brug/ icke vor Herre || Gud thill ære/ men ickon thill Spott och forsmædelsses/ icke skeer det heller nogit Menmske thill gaffn/ trøst och Salighed/ Men ickon alle Mennsker thill forblindelsses och forførelsses i Evige fordømmelsses och forderffuelsses:

Men huad Rircken gjør/ det gjør hun aff Gudtz befaling/ udi hans hellige Ord/ Naffns och Aandtz Krafft/ Gud offuer allt thill ære/ och alle Mennische thill nytte/ trøst/ hielp och Salighed/ som och Exorcismus udi dend handell hooss Daaben skeer for intet andit/ end det/ for hues dend hellige daab er indsett aff dend Herre Christo sellff/ och bliffuer giffuen: Som thilforne udi dend handels forklaring er nock thilkiendegiffuet.

Derfor er dett ickon idell gruelige och bespottelige Ord/ icke alene imod Exorcismi eller Besuerelssens guddommelige gierning i sig sellff/ Men ochsaa imod dend hellige Daab/ imod Kircken/ imod hendis Embede/ imod Gud och dend Herre Christo sellff/ at mand schender och spotter dend Exorcismus hooss daaben/ som en Troldom/ eller ligner hende ved nogen Troldom. Huad det nu er for en Aand det gjør/ lader Jeg huer Christen skelle och dømme.

Menn att dette endnu ydermere spottis/ at mand udi dend || handell hooss Daaben ochsaa gjør dett hellige Kaarssis Tegen offuer dend som schall døbis/ er och lige itt Støcke aff dend samme Aandtz Hellighed/.

Dend fromme Aand veed det alt saare vell/ at Kircken bruger ingelunde saadant Kaarssens tegen i saadan maade/ som Troldfolck pleier at bruge dieris fortuilede Character och Tegenn.

Kircken haffuer udi alle handeler/ icke alene i Ord/ Men ochsaa i facter sine sønderlige Maader och forme/ som/ att falde paa knæ udi Bønen/ opløffter Henderne/ legge dem sammen/ slar sig for Brøstitt/ Tager aff hoffuedit/ att giffue der med ydmÿghed/ brendende begiering/ oc Andre hiertens affecter thilkiende. Saa haffuer hun och udi andre handeler/ andre facter/ som udi Absolutione/ Coafirmatione och 265 ordinatione/ at legge hender paa en Anden/ thill it tegen och Vidnisbyrd/ Att det som loffuis och thilsigis hannom ved Gudtz Ord/ skall sandelige vederfarts/ och giffuis hannom synderlig.

Vdi saadan maade brugis och det Kaarssens Tegen udi dend handel hooss Daaben/ icke som en Character/ der haffuer sin synderlige Krafft och udretteisse aff sig sellff/ megit mindre der || giffuer Daabssens Sacramente/ eller och hannom som skall døbis/ nogen Krafft/ Men aleniste till at giffue thilkiende och paaminde om Troen/ att dend eniste sande Gudtz bekiendelsses/ som er Gud vor kierre Herris och kierre

Freisseris Jesu Christi Fader; hutlcken Jesus Christus som er kaarsfest for Oss/ udi hues Naffn och Befalning alt det anditt skeer/ som ellers bliffuer talit och giortt udi den action och Sacramentis handell.

Saa bruge ochsaa dette Kaarssenns Tegen de som Tro/ udi alle andre gierninger och Sager der de omgaas med/ huad heller det er at æde/ dricke/ legge sig at soffue/ staa op igienn/ Och huad de ellers begynder/ At de gjøre Kaarssens Tegen for sig/ icke for dend Schyld/ at saadanne Tegen udi sig sellff enten skall verre en Gudtz Tieniste/ Eller haffue eller giffue nogen Krafft udi sig sellff: Men alene for en ihukommelsse och Betenckelsse om vor Herre och Frelssere Jesti Christo/ ved huess død/ som hand leed for Oss paa itt Kaarss/ all dend Ting der vi omgaas med legomlig och Aandelig er giortt Oss saligt och velsignet: thill huess idelig ihukommelsse och betenckelsse S. Pavlus formaner alle Christne Coloss. 3. Altt dett I gjørre Enten med Ord eller gierninger/ det gjører i dend Her- || ris Christi Naffn/ och tacker Gud formedelst hannom.

Kortelige/ der meenis oc giffuis thilkiende med Kaarssens Tegen udi dend handell/ intit andit end det samme/ som ellers dend gandske handell mett Daaben endelige paaacter och handler. Men der ere alle Ord och gierninger baade udi dend handell/ och i Sacramentit/ der till meent och acktede/ Att det arme Menniske som schall døbis kunde faa Sündernis forladelsse och det Evige Liiff/ formedelst dend kaarsfeste Gudtz 266 Sønn Vor Herre Jesum Christum: thil huilcken kaarsfeste Gudtz Sønn Mand viser ochsaa med dette Kaarssens Tegen. Derfor kand saadanne facter udi dend handell icke bespottis aff nogen/ uden aff dem/ som ere Gudtz Søns fiender.

Och her med vill Jeg haffue suaritt de groffue wforstandige och Rasende Raabere/ som spotte vore Kircker och dieris Christelige Brug och Ceremonier/ Och sige at vi haffue ingen rette Kircker/ ey heller rene Skickelsser der udi/ Men vi driffue allehonde høckleri der udi/ Och lide megen Phariseiske Surdey/ Effterdi vi holde endnu Exorcismum hooss Daaben/ och gjøre Kaarssens Tegen offuer dend som døbis etc.

Vden tuill oprøris de der till aff ingen anden Aarsage/ end || effterdi de derforuden ere udi sig sellff groffue wlærde Companer/ at de ville der med gjøre sig itt Naffn och Anseelsse/ om de sortale och laste andre dieris Gierninger/ der de dog intitt forstaa. Men saadane groffue Companer skullde icke verre Kircke Tienere/ Men Suinetienere.

Endelig skall och huer vide/ att Jeg vill saa haffue vore Christelige Kirckers Brug och Skick/ som vi dennom sedvanlige pleye att holde/ fordagtingett och forsuarett: Att Jeg dog alligevell icke fordømmer eller forkaster andre Christelige Kirckers sedvanlige Brug och Skick/ ligesom de der skulle vere wrette/ Och icke burde att holdis/ fordi de icke i alle maade/ effter udvorttis maade och form ere lige med vore. Som der er och icke tuill paa/ att saadane Christelige Kircker icke heller fordømme och forkaste vore Brug och Skick som vrang och wrette for saadan Wlighditz Skýlld.

Men imod dennom haffuer Jeg skreffuitt dette/ som her udi vore Kircker udaff løse Sind och fordristelsse/ haffue begynt att spotte och fordømme vor Christelig Brug och Skick/ till att opvecke Spliid iblant Kirckens Tienere/ Och stoor forargelsse iblant dett Menige folck: huilckett ingelunde bør att lidis udi nogen Kircke/ i huad som helst for Brug och Skick || de end haffue/ alleniste att de io icke ere imod Gudtz Ord Och dend Herris Christi indskickelsse.

Gudl vor kierre Herris Och Frelsseris Jesu Christi Fader/ 267 som er all fredtz och Enighditz Gudl / regierre och leede vore och alle sine Kircke Tieners hierter formedelst sinn Hellig Aand/ Att vi kunde udrette Och fyllistgjørre vortt Embede Och Tieniste Trolige Och thill Gaffns udi fred och Enigheds/ effter hans Befalning och Villie/ thill sitt hellige Naffns ære och Kirckens Saligheds/ Amen.

268

TEXTRETTELSER.

S. 238, L. 29. som *sigis* = som *sigis* L. 27 = ty.1 da.. *gesaget wird*| 17511, S. 4: som *siges*. Orig. *sigis*.

S. 239, L. 12. *aldelis i enn viss Tro* = ty. in *gantz gewissen Glauben*. Orig. *aldelis enn viss Tro* = 1751, S.

S. 242, L. 4. *døbis/*, Orig. *døbis*.

S. 242, L. 26. *och dett som hand haffuer loffuett att giffue = ty. vnd das er... zu geben verheissen = 1751, S. 8 og det, som Han haver lovet at give. Orig. och dend som hand haffuer loffet att giffue.*

S. 242, L. 32. *tuertt herefter i Orig. et overstreget imod.*

S. 243, L. 10-11. *som imodstrider och bespotter baade/ Daabenn och denne handell = ty. der beide/ Tauffe vnd Action/ widerfichtet vnd lestert Orig. som imodstrider och bespotter baade Daaben och denne handell = 1751, S. 8.*

S. 244, L. 10. *etc. [...] Desligiste*, se Noten hertil ndf. S. 272, Orig. *etc. Desligiste = 1751, S. 10.*

S. 244, L. 19. *med Naturen = ty. mit der Natur og 1751, S. 10 med Naturen. Orig. mod Naturen.*

S. 244, L. 25. *som ingen giernings Sündl = ty. gleich wie kein thetliche oder wirthliche sünde; men 1751-Udg. har efter "Synd" Tilføjelsen (i os); og det er sandsynligt, at denne Tilføjelse gaar tilbage til Palladius' Orig.*

S. 245, L. 34. *mane En paa en Eed = ty. einen auff den eid manen. Orig. mane En paa en tiid; men under "tiid" er med en yngre Haand skrevet Eed, og denne Læsemaade har ogsaa 1751-Udg. S. 11.*

S. 246, L. 17. *dette 7. aar*, Orig. *dette 7 aar.*

S. 246, L. 27. *slog nogle Mend/ och = ty. schlug etliche Menner/ vnd. Orig. slog nogle/ Men och = 1751, S. 12 slog nogle, men og.*

S. 246, L. 27. *røffuet dem; foran dem staar i Orig. et overstreget det.*

S. 246, L. 33. *udi de to forskreffne Steder = ty. wie in den zweien oben angezeigeteten orten og 1751, S. 12 i de to foreskrevne Stæder. Orig. udi. to forskreffne Steder.*
* 269

S. 246, L. 34. 2. Reg. 11. *och Nehem. 13. = ty. ij. Reg. xj. Vnd Nehem. xij. Orig. 2. Reg. 11. Nehem. 13. = 1751, S. 12.*

S. 247, L. 21. *iblant dit folck = ty. vnter deinem volck og 1751, S. 13 iblant dit Folk. Orig. iblant det folck.*

S. 247, L. 22. *opheffuis [...] och*, Orig. *opheffuis och = 1751, S. 13. Se Noten ndf. S. 273.*

S. 247, L. 23. *dit Liff forsuindis = L. 22 dine Lender forsuindis og = 1751, S. 13 dit Liv forsvindes. Orig. dit Liff forsuinder; ty. begge Steder: deine hüffte schwinden.*

S. 248, L. 7. *Besuere/ [...] der*, Orig. *Besuere/ der = 1751, S. 14. Se Noten ndf. S. 273.*

S. 248, L. 14. *Morderindne - ty. mörderin. Orig. Mordindne = 1751, S. 14 Mordinde.*

S. 248, L. 31. *Numer. 5. = ty. Texten: im vierden buch Mosi, Randnote: Nume. 5. Ved Sammenblanding har Orig. faaet Numer. 4. Over Linjen er tilskrevet 5. [Stedet er Numer. 5.18-22]. 1751, S. 14: 4. Mos. 5.*

S. 249, L. 35. *men [...] om*, Orig. *men om = 1751, S. 16. Se Noten ndf. S. 273.*

S. 250, L. 35. *sommestedtz = an etlichen örten og 1751, S. 17 somesteds. Orig. sammestedtz.*

S. 250, L. 36. *Stedl*, Orig. *Sted, rettet til Stedl(?)*.

S. 251, L. 12. *Randnote; Responsum. I Orig. staar der i Texten: Responsum. Suar. 1751 kun Svar.*

S. 251, L. 27-28. *efther dend Herris Christi fødzel = ty. nacft der geburt des Herrn Christi. Orig. efther dend Herris Christi = 1751, S. 17.*

S. 252, L. 21-22. *mange honde = ty. mancherley. Orig. mange hende, 1751, S. 18 haarde.*

S. 253, L. 17. *Magnificat* tilskrevet over Linjen med yngre Haand.

S. 254, L. 27. *Marc. 3; ty. Marci ij (for Marc iij eller Morci iij). Orig. Marc. 2 = 1751, S. 21.*

S. 257, L. 3 og 6. *Først og For. Orig. har her Ophold inde i Linjen, men ikke nyt Afsnit.*

S. 257, L. 25. *Naffn [...] och*; Orig. *Naffn och* = 1751, S. 24. Se Noter ndf. S. 275.

S. 259, L. 6. *effter ditt egitt tjycke, ty. deines eigenes gefallens*; 1751, S. 25 *effter dit eget Hoved*.

S. 259, L. 33-34. *Kircken/ aff.... Gudl/*, Orig. *Kircken aff.... Gudl*. De to Kommaer, der svarer til Tegnsætningen i den tyske Orig., er indsat for at lette Forstaaelsen.

270

S. 261, L. 1-2. *maade och form udi ord* = ty. *weise vnd form der wort*. Orig. *maade och form udi och* = 1751, S. 27 *Maade og Form i og*.

S. 261, L. 11. *gjenstridige rettet fra gjenstridighed*.

S. 261, L. 29, Orig. har muligvis haft *effterdi* = 1751, S. 28: *effterdi*. Hdskr. har Linjeudgang efter *effter*.

S. 262, L. 13. *lod ihielsla* = ty. *tödten liesse* og 1751, S. 28 *lod ihjelslaa*. Orig. *loffuede ihielsla*.

S. 263, L. 17-18. *dend rette dieffuelens Besuerrelsse* = ty. *das recht Beschweren des Teuffels*. I Orig. er *dieffuelens* kraftigt overstreget, og i 1751-Udg. er Ordet helt udeladt (*den rete Besværelse*, S. 30). Dette kunde tyde paa, at 1751-Udg. har det Kall'ske Hdskr. som direkte Grundlag, hvad dog de mange Smaa-Afvigelser og Textrettelser (S. 238 L. 29, S. 242 L. 26, S. 244 L. 19 og 25, S. 246 L. 33, S. 247 L. 21 og 23, S. 250 L. 35, S. 259 L. 6, S. 261 L. 29, S. 262, L. 13, S. 264 L. 2) synes at modbevise, saa meget mere som Overførelsen af meningsløse Fejl (se Textrettelser til S. 239 L. 12, S. 246 L. 27, S. 248 L. 14, S. 251 L. 27-28, S. 252 L. 21 -22, S. 261 L. 1-2, S. 265 L. 30) vidner om, at Udgiveren har gengivet sit Grundlag ganske ukritisk. Jeg ser derfor ingen anden Forklaring end, at *dieffuelens* i den Afskrift, der ligger til Grund saavel for det Kall'ske Hdskr. som for 1751-Udg., har været let overstreget, og at dette ikke strax er blevet iagttaget af Afskriveren af Kall's Hdskr.

S. 264, L. 2, *ickon thill Spott* = ty. *nur zum spot* og 1751, S. 30 *ikun til Spot*. Orig. *ickon Spott*.

S. 264, L. 34. oc skrevet over Linjen; i Linjen et overstreget *och* (?)

S. 265, L. 30. *der meenis oc giffuis thilkiende* = ty. *Es wird... gemeinet vnd angezeiget*, Orig. *der meenis at giffuis thilkiende* = 1751, S. 31.

S. 266, L. 4. *dem*, i Orig. er først skrevet *dend* [d. e. Georg Merula].

271

NOTER.

S. 237, L. 2. *Gothe och Eisenachs superattendentia*; Justus Menius (1499-1558) var Superattendent og Præst i Eisenach fra 1529, og fra 1546 tillige i Gotha (Realencyklopädie XII, 578-79).

S. 237, L. 9. *dett vi for ingen deell kunde gaa for offuer*, Orig. *wir denn keines weges vmbgehen können*; gaa for offucr= "forbigaa", jfr. Kaikar I. 680b.

S. 237, L. 16-18. *derthill ochsaa erre de Oss i det høyeste thill Besuerring... hooss vore modstandere* dvs. dertil besvære de, neml. Rebellerne indenfor den lutherske Kirke, os i høj Grad hos vore Modstandere, nemlig hos de Reformerte. Det er de Ortodoxes stadige Klage, at de mere frisindede Lutheranere ved at fordømme Exorcismen giver de Reformerte Vaaben i Hænde mod den Lutherske Kirke.

S. 237, L. 28. *udi dend bekÿnte agenda* d. e. Luthers Manual. Ganske samme Haandbog brugtes jo i Danmark i Palladii Oversættelse, se Bind I, S. 101 flg.; jfr. saaledes nærv. Bind II, S. 238 L. 30 med Bind I, S. 103 L. 25; II, S. 239 L. 26 med I, S. 104 L. 28; II, S. 239 L. 35 med I, S. 104 L. 33; II, S. 241 L. 11 med I, S. 105 L. 5.

S. 239, L. 11. *aff nogenn wuisse Vane*, Orig. *auff keinen vngewissen wahn*, ogsaa i 16. Aarh. betød *vane* "Sædvane", og *wahn* betød "usikker Formodning"!

S. 240, L. 29-30. *Ja/ saa megitt mere som de formaa for Verden aff Naturlig Krafft/ end de smaa Børn*, Orig. *Ja/ so viel sie für der welt/ vnd aus naturlichen krefften/ vermöglicher sind / als die jungen Kindlin*.

S. 243, L. 4-5. *som stride imod denne handell, Orig. so die Action anfechten; - som strider imod Daaben i sig selff, Orig. der die Tauffe an jr selbst auch anfichtet.*

S. 243, L. 14-17. *da straffedis dett thilbørlig - dend hellige Daab dvs. da var der Grund til at forkaste denne Handling (Exorcismen), og da kunde ingen med Rette sige, at den som angreb et saadant Misbrug, derved samtidig angreb Daaben (Orig.: so würde sie billich gestraffet/ vnd dürffte noch köndte niemand sagen/ wer solchen missbrauch straffete/ das der selb die heilige Tauffe damit zu gleich gestraffet vnd gelestert hette.*

S. 243, L. 30. *hannom d. e. Menius' Diakon Georg Merula, se Realencyclopadie V. 579.42; S. 244, L. 14 kalder Menius ham 272 dend onde Aand (dem vnsaubern Geist), S. 244, L. 31 dend fule Aand (der vnsauber Geist), S. 245, L. 5 dend lede slemme Aand (der leidige vnpletige Geist), S. 245, L. 27 denne wrene Aand (der vnpletige Geist) og S. 258, L. 6-7 ironisk: denne skønne Aand (dieser zarte Geist).*

S. 244, L. 3. *udi dend naturlige legomlige fødtzell, Orig. von der natürlichen leiblichen geburt her.*

S. 244, L. 9-10. Efter *du wrene Aand etc.* er i Afskriften oversprunget en Sætning, der omtrent maa have lydt: "Samt den efterfølgende Exorcismum/ Jeg besværges dig *du urene Aand etc.*", svarende til Orig. *Sampt dem nachfolgenden Exorcismo/ Ich beschwere dich du vnreiner Geist etc.* Jfr. Indl. S. 229.

S. 244, L. 19. *teer och øffuer sig udi och med Naturen, Orig. jn vnd mit der Natur/ jmerdar rege vnd bewege.*

S. 245, L. 30. (*som dennom tyckis*), Orig. (*jres bedünckens*); Udtrykket maa forstaas som en Reservation fra Justus Menius' Side: Iblandt alle deres Anklager er der kun to, der har Spor af Berettigelse (ein wenig scheins vnd ansehens) - vel at mærke efter deres Opfattelse, thi efter min er ogsaa disse ganske uholdbare.

S. 246, L. 2. Joh. Ev. 8.44.

S. 246, L. 12-16. *Saa langt som dette ord - de bevise saadant, Orig. So viel nu die bedeutung des worts Beschwerden belanget/ damit man dennoch gleichwol sehen sol/ das es nach jrer meinung etwa in der Schrift gefunden werde/ da es so viel heisse/ als einen Eyd von einem andern nemen/ so füren sie aus der Schrift etliche Sprüche/ damit sie solches beweisen/*

S. 246, L. 17-22. 2. Reg. 11.4. Bibelcitatet her stemmer - ligesom enkelte andre Bibelcitatere - ordret med Texten i Biblen 1550, mens adskillige Citater er ganske forskellige fra den autoriserede Bibeltexts. Til Sammenligning kan f. Ex. anføres 2. Kg. 11.4 og Koloss. 3.17:

Pall. S. 246, L. 17-22 =

I dette 7. aar sende Joiada hen/ och tog de øffuerste offuer hundrede med høffuidtmend och drabantere/ och lod dem komme thill sig y Herrens huuss/ oc gjorde it forbond med dennom/ och thog en Eed aff dem y Herrens huuss/ och viisde dennom Kongens Sønn

Biblen 1550 2. Kg. 11.4

I det siuende aar sende Joiada hen/ oc tog de øffuerste offuer hundrede met Høffuitzmend oc Drauantere/ oc loed dem komme til sig i Herrens Huss/ oc gjorde it Forbund met dem/ oc tog en Eed aff dem i Herrens Huss/ oc visde dem Kongens Søn 273

Pall. S. 265, L. 27-29 forskellig fra Biblen 1550 Koloss. 3.17

Altt dett I gjørre Enten med Ord eller gierninger/ det gjørre i dend Herris Christi Naffn/ och tacker Gud formedelst hannom.

Oc alt det som i gøre/ met ord eller met gerninger/ Det gører alt sammen i vor Herris Jhesu Naffn/ Oc tacker Gud oc Faderen formedelst hannem.

S. 246, L. 23. Neh. 13.23-25.

S. 246, L. 33. *synis d. e. "ses", ty. zu sehen.*

S. 246, L. 36. *udtýdeisse, Orig. deuteley "Fortolken".*

S. 247, L. 3. *lade en anden suerre sig = einen andern jm schweren lassen.*

S. 247, L. 5-7. *Men at befale - dom och straff, Orig. sondern einem mit bedrawung göttliches Gerichts oder straffe/ etwas gebieten/ oder einen mit der göttlichen Maiestet gericht vnd straffe/ schrecken/*

S. 247, L. 8. 1. Sam. 14.24 og 26.

S. 247, L. 15-23. 4. Mos. 5.18-22. Efter *din Bug opheffuis* (L. 22) har Afskr. oversprunget en Sætning, der maa have lydt: "Saa gaa nu det forbandede Vand i dit Liv/ at *din Bug ophæves*", svarende til Orig. *So gehe nu das verfluchte wasser in deinen leib/ das dein bauch schwette*.

S. 247, L. 23. *dit Liff* = Biblen 1550; Luther og Just. Menius det ensbetydende *deine hüffte*.

S. 248, L. 7. Effter *att Besuere* har Afskr. overspr. en Passus af omtr. følgende Indhold "efter de Tings og Handlingers Beskaffenhed", svarende til Orig. *nach gelegenheit deren sachen vnd hendel*.

S. 248, L. 8-20. Jfr. 2. Kg. 11.1-16.

S. 248, L. 14. *dend grumme børns Morderindne*, Orig. *der grawsamen Kindermorderin*.

S. 248, L. 21. Neh. 13. 25.

S. 248, L. 27. *lide*, her ligesom S. 249 L. 9, S. 250 L. 33 o. fl. brugt i Betydning "tillade" (Orig. *leiden*); jfr. Kaikar II. 786.

S. 248, L. 35. *for sin eckte Mandl* = Orig. *gegen dem Ehemanne*.

S.249, L. 23 f. 1. Sam. 14.24 f.

S. 249, L. 35. Efter *men* har Afskr. oversprunget et stort Stykke af følgende Indhold: "ere kun et truende Bud, som enhver, der betragter dem ret, maa erkende. Thi hvad der følger herefter: at man har frygtet for Eden, at ingen har taget Honning i sin Mund, dette maa ikke forstaas om den Ed Folket har svoret, *men*", Orig. (*sondern*) *nur ein bedrawliches Gebot sind / wie ein jeder/ der sie recht ansihet/ bekennen mus. Denn das hernach volget/ Das Volck habe sich für dem Eyde gefürchtet/ das niemand vom honig etwas in seinem mund genomen habe/ 274 Dieses ist nicht von einem Eyde zuverstehen/ welchen das Volck geschworen habe/ Sondern...*

S. 250, L. 10-11. *med huilckenn hand kunde forkaste och foruircke sitt Liiff*, Orig. *dawider er hette handeln/ vnd den tod verwircken können*; mens man paa Tysk lige saa vel - og i samme Betydning - kan bruge Udtrykket *den tod verwircken* som *das leben verwircken*, er det fra Orig. afvigende Ordvalg i den danske Text Vidnesbyrd om, at man i Dansk kun havde Udtrykket "forvirke sit Liv" (ligeledes "forvirke sin Hals", Poul Eliesens Da. Skr. 285 L.6 f. n.).

S. 250, L. 18. *Nicolaus Lyra* (c. 1270-1340), en i Reformationstiden meget benyttet Bibelfortolker, se Realencyklopädie XII, 28 f. Det er om ham disse Linier er lavet; Si Lyra non lirasset, Lutherus non saltasset (jfr. C. J. Brandt, Christiern Pedersen, 1882, S. 64).

S. 250, L. 24. 1. Sam. 3. 17.

S. 250, L. 25. 1. Thess, 5.27.

S. 250, L. 31-32. *omsfaaende Vilckor och Leylighedl udi denne tale*, Orig. *vmbstende vnd eygentschafft der reden*.

S. 251, L. 6-7. *ligesom dend*, Orig. *als die* (nemlig Kirken).

S. 251, L. 25-26. *meere end udi disse tretten hundritt Aar*, Orig. *lenger denn vor dreyzehen hundert jaren bis daher*.

S. 251, L. 27. *Cyprianus*. Jfr. *Cypriani Opera omnia*, Wien, 1868, I. p. 436, 448, 450.

S. 252, L. 7. 5. *Avgustinus in lib. de symbolo*; Citatet kan paa Grund af Angivelsens Ufuldstændighed ikke stedfæstes.

S. 252, L. 11. *De Civitate Dei, lib. 10, cap. 22* (Begyndelse): *Vera pietate homines Dei aeriam potestam inimicam contrariamque pietati exorcizando eiciunt*. Den tyske Orig. viser, at Menius ikke (og derfor heller ikke Pall.) har faaet *aeriam* gengivet.

S. 252, L. 13. *Rabanus, De institutione Clericorum, lib. 1, cap. 27: De hine iterum exorcisatur diabolus, ut suam requiciam agnoscens et iustum super se iudicium dei timens recedat ab homine*.

S. 252, L. 18. *Lombardus, Sententiarum lib. 4, distinct. 6*. Stykket *De catechismo et exorcismo*.

S. 253, L. 5. *dend Cavillatio*, Orig. *das Cauilliren*; Udg. 1751: *den (Cavillatio) Spotten*.

S. 254, L. 27. Math. 12.24-28, Marc. 3.22-30, Luc. 11.14-20.

S. 254, L. 36 f. Jfr. Luthers Werke, 2, 161-63 (Erlangen, 1826).

S. 255, L. 17. *sprage och braske*, Orig. *zuzerren vnd zusperrren*.

S. 256, L. 1. Marc. 16. 17.

275

S. 256, L. 27-30. *Om mand - Enfoldige folck*, Orig. *so man in den Kirchen/ vnter den dienern/ spaltung / in emptern vnd ordnungen/ zerrüttung/ vnd vnter dem gemeinen einfeltigen Volck vnnotige/ mutwillige ergernis damit anrichtet*.

S. 257, L. 25. Efter *udi hans Naffn* har Afskr. oversprunget en omtrent saalydende Passus: "det ske nu med Fremsigen, Byden eller Besværgelse, blot at det sker *udi hans Navn*", svarende til Orig. *es geschehe gleich mit Sagen/ Gebieten oder Beschwerden/ allein/ das es in seinem Namen/ aus seinem Befhel vnd aus seiner Macht geschehe*. Jfr. Indledn. foran S. 228.

S. 258, L. 6-7. *denne skønne Aand*, Orig. *dieser zarte Geist*.

S. 258, L. 16. *Mett hues fleer Jodutt Skrig*, Orig. *Vnd was sonst... grewlichs zetergeschreyes*.

S. 258, L. 27-28. *der du maatt bruge dig/ der intitt Menniske kand haffue Mact att forneckte dig*, Orig. *der du dich gebrauchen magst/ darinnen dir kein Mensch einzureden/ oder einhalt zu thun macht hat*.

S. 259, L. 17. *staaltelig "formastelig"*, Orig. *freuelich*.

S. 261, L. 20. *Derfor er dett ickon slett intett*, Orig. *Darumb ist es mir ein guter Nichts*.

S. 261, L. 21. *thi hand skall*, Orig. *Denn es sol ein jeder*.

S. 261, L. 32-34. *Men naar mand - urætt*, Orig. *Wenn man aber der eins/ als nötig/ halten/ vnd das ander/ als sünde vnd vnrecht/ gar nicht halten wil*.

S. 262, L. 4. *omsier*, Orig. *demnach auch*.

S. 262, L. 24. *uplockitt*, Orig. *vnzerruttet*; jfr. Kaikar IV. 683a og Vilh. Andersen, Dansk Litteratur, 1912, S. 27.

S. 263, L. 34 f. *fortuilede thillsett*, Orig. *abergleubische zusetze*; jfr. *fortuilede Character* S. 264, L. 29 = *abergleubischen Character*.

S. 264, L. 33. *Tager aff hoffuedit*, Orig. *das heubt entblösset*.

S. 265, L. 9-13. *Men aleniste - alt det anditt skeer*, Orig. *Sondern allein zur anzeigung vnd erinnerung des glaubens/ vnd der Bekentnis/ des einigen warhafftigen Gottes/ welcher ist/ Gott der Vater vnsers lieben Herrn vnd Heilands Jhesu Christi/ der für vns gecreutziget ist/ in des Namen vnd Befehl/ alles ander geschicht/*

S. 265, L. 27. Koloss. 3. 17.

S. 266, L. 15. *fortale "dadle"*, Orig. *tadeln*; Verbet *dadle* findes endnu ikke i Reformationstiden.

S. 266, L. 17. *Suinetienere*, Orig. *pfirchendiener*, d. e. Kvæghyrder (Grimm: *Pferch* 3).

S. 266, L. 29. *udaff løse Sind och fordristelsse*, Orig. *leichfertig vnd vermessenlich*.

EN UNDERVISNING
KORTELIGE AT BEDE
UDI HUSHOLDING
c. 1551.

278

279

INDLEDNING.

I.

DEN her udgivne "Undervisning i at bede" er tilegnet Palladius Svoger, Niels Pedersen.1 "Kære Svoger", siger Pall. i Forordet, "skrev jeg eder denne Maade.. at bede med og tage Svar igen for et Exempel og Eftersyn, som I kunde siden efterfølge udi alle de andre Bønner"; og han slutter i Efterskriften: "Kære Svoger, dette maa være nok paa denne Tid til et Exempel at bede saa inden Døren om det, som kommer en *Person* og hans *Embede* og *Husfolk* til. Formærker jeg, at det er eder behageligt, da vil jeg med Guds Naades Hjælp *fare længere frem til de Bønner om Religionen og Landets Regimente*," Det lille Skrift er da tænkt som en Begyndelse til en mere omfattende Bønnebog, men en saadan fik Palladius vistnok aldrig skrevet. Muligvis har hans "store Uledighed" hindret ham deri, muligvis har han ment sin Plan overflødiggjort af et Skrift, der maa være udkommet omtrent samtidig med hans "Undervisning", og som strax vandt megen Yndest og Udbredelse: Frants Vormordsens Bønnebog.

Mens denne meddeler en rig Fylde af Lejlighedsbønner: Syndsforladelsesbønner, Bønner i Nød og Fare, Bønner mod Djævlens Anslag, mod Uvenner og Fjender, mod Pest og mod Tyrken, Rejsebønner og Taksigelsesbønner, Daabsog Nadverbønner o. m. a., indeholder Palladius' Skrift kun otte korte Bønner: (1) om at Gud vil forlade den bedende * 280 hans Synd, (2) styrke ham i hans Tro, (3) staa ham bi i hans Gerning, (4) give ham Føde og Klæder, (5) trøste ham i Angst, (6) bortlede ham fra de onde Veje, (7) beskytte ham mod hans Fjender og - (8) skaffe ham gode Tyende.

Disse Bønner er vistnok sammenskrevne af Palladius uden direkte fremmed Forbillede, men noget Særpræg eller nogen personlig Farve har ingen af dem. Sprogbillederne kan efter Tidens Skik være ret kraftige: den onde Samvittighed kaldes "*et Bæst, der river og slider et Menneske fra Troen*" (ndf. S. 299 L. 27), og, ligesom det i "En daglig Bekendelse" hed om Hjertet, at det lod sig forlede af Sanserne til Synd "som et Nød til Slagterboden" (foran S. 77 L. 13), saaledes siges det her, at den onde Sædvane drager Mennesket stadig længere ind i Synden "*som et Nød til Slagterbænken*" (ndf. S. 299 L. 34). - Mens den Bedende i stærke Ord bekender sin Synd overfor Gud, føler han sig tryk i sin Skyldfrihed overfor sine Medmennesker, som f. Ex. i denne Bøn (ndf. S. 300 L 30 ff.): "Almægtigste, vældige og stærke Gud, som adspredde de Folk [dvs. bryder deres Rækker], som vil yppe Kiv og Trætte.. og sønderbryder deres Bue og Pil, og lader dem ligge under i Strid og ikke oven paa.., i det at Du est en fredsommelig Gud og ikke maa lide uretfærdigt Overfald.. Jeg beder dig, se til mine Fjenders.. Anløb og Overvold og fri mig for dem,.. at de ikke skal kunne mætte eller fuldkomme deres onde Vilje mod mig og ej heller overvinde mig, efterdi *at min Sag er ret og deres er uret!*" Heller ikke i Forholdet mellem Herskab og Tyende er der Dialektik: Palladius lader Husherren klage til Gud over, at skønt Tjenerens Øje skal være paa hans Herres Hænder og Tjenestepigens paa hendes Husmoders, saa fornemmer man alligevel, at Tjenestefolkene mange Steder i Stedet for at være gudfrygtige og tugtige "opføres til Kælenskab, Ladhed, Balstyrighed og Genstridighed imod dem som de skal tjene". Derfor skal man bede Gud om at skaffe sig gudfrygtige og tro 281 Tyende "paa det at naar hver tager Vare paa det, som ham er befalet, udi al Troskab og Lydighed, da kan Husholdningen desydermere fremholdes til Guds Ære, ved.. Jesum Christum, som gjorde sig til en Tjener for vor Skyld" (ndf. S. 301-302).

Til hver af de otte Bønner er der knyttet en Række Bibelsprog, som "Svar fra Gud". Disse Sprog er, skønt Skriftet sikkert er yngre end Christiern den Tredjes Bibel, forskellige fra de tilsvarende Steder i denne. Man undres vel ikke meget herover, naar Palladius i selve Biblens Fortale gengiver Skriftstederne efter en Vulgataversion (se foran S. 50); alligevel kunde man have ventet, at Palladius her, hvor Bibelsprogene udgør en væsentlig Del af Skriftet, havde udskrevet dem af den autoriserede danske Bibel. Det er, som de følgende Exempler vil vise, lige saa lidt Tilfældet her som i Biblens Fortale.

Palladius, ndf. S. 294 L. 30-32

Jeg er din Salighed/

Jeg er den/ jeg er selff den/ som affsletter din ondskab for min skyld/

Biblen 1550, Ps. 35.3 og Es. 43.25

Jeg er din Hielp/

Jeg/ Jeg affsletter dine synder for Min skyld/

Grundlaget er utvivlsomt:

Salus tua ego sum, Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me,

(Vulgata)

Ich bin deine Hülffe/ Ich/ Ich tilge deine vbertrettung vmb Meinen willen/

(Luther)

Eller følgende Sprog:

Palladius, ndf. S. 296 L. 4-6

Du est min Tienere/ ieg *haffuer vdualt* dig oc icke *forskudet* dig/ frøcte dig icke/ Thi ieg er *hoss* dig/ vig icke *fra mig*/ thi ieg er din Gud/

Vulgata

Servus meus es tu, *elegi te*, et non *abjecite*. Ne timeas, quia ego tecum sum: ne declines, quia ego Deus tuus,

Biblen 1550, Es. 41.9-10

Du *skalt vere* min Tienere/ Thi ieg *vduller* dig/ oc *forskyder* dig icke. Frycte dig icke/ Jeg er met dig/ Vige icke/ thi ieg er dinGud/

Luther

Du solt mein Knecht *sein*/ Denn ich *erwele* dich/ vnd *verwerffe* dich nicht Fürchte dich nicht/ Ich bin mit dir/ Weiche nicht/ Denn ich bin dein Gott/

282

Fra det ny Testamente kan anføres:

Palladius, ndf. S. 295 L. 7

See Gudz Lam/ som bær Verdens Synder.

S. 302 L. 13-14

I *Suenne lyder* eders legemlig Herrer/ met fryct oc *beuelse/ wdi* eders Hiertis enfoldighed/ ligesom Christo/

Vulgata

Ecce, Agnus Dei, Ecce, qui tollit peccatum mundi.

Servi, *obedite* dominis carnalibus cum timore et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo;

Biblen 1550, Joh. 1.29

See/ Det er Gudz Lam/ som bær Verdens Synder.

Eph. 6.5

I *Tienere/ verer* eders legemlige Herrer *lydige/* met fryct oc *redzel/* i eders hiertis enfoldighed/ ligesom Christo/

Luther

Sihe/ Das ist Gottes Lamb/ welchs der Welt sünde tregt.

Ir Knechte/ *seid gehorsam* ewren leiblichen Herrn/ mit furchte vnd zittern/ in einfeltigkeit ewers hertzen/ als Christo/

At Palladius' Oversættelse er ganske uafhængig af Biblen er indlysende; og at dette ikke blot skyldes, at *Gengivelsen* af samme Ord i Grundlaget er forskellig (*Suenne - Tienere; fryct oc beuelse - fryct oc redzel*), men ogsaa at selve *Grundlaget* har været forskelligt, derom kan der ikke være Tvivl: Palladius' Grundlag er her ligesom i Biblens Fortale *Vulgata*, Biblens derimod Luthers tyske Oversættelse. Paa ny spørger man da, hvorledes gaar det til, at den Lutherske Kirkes Øverste søger Tilflugt til den forkætrede *Vulgata*-Text? Hvor Talen var om Forordet til Biblen, kunde man formode, at intet Exemplar af Korrekturarkene til den endnu ufærdige Danske Bibel var i hans Eje, da han skrev Forordet, og at Luthers tyske Bibel beroede hos et andet af Bibelkommissionens Medlemmer (se foran S. 51); sligt er jo udelukket her. Og, hvor enkelte Skriftsteder anførtes, kunde det formodes, at Palladius citerede efter Hukommelsen, og at han fra sine første Studieaar var mest fortrolig med den latinske Bibel. Men denne Forklaring er mere end usandsynlig, hvor Skriftet som

det nærværende indeholder ligefremme Samlinger af Bibelsprog. Imidlertid tror jeg, at have fundet Løsningen 283 paa Spørgsmaalet - en Løsning, der baade forklarer Citeringen i Bibelfortalen og i de yngre Smaaskrifter.

Fra Laurens Benedicts Presse udgik der i 1552 en lille Bog med Titel "*Nogle mercketige Bøner/ kortelig at Bede: Desligeste nogle deylige Spraack aff den hellige Scrifft Til it Gensuar aff Gud*". Hvem der har forfattet Bønnerne eller samlet Bibelsprogene siges ikke, men ved Slutningen af disse staar Bogstaverne *L: B:*, hvad der vistnok betyder, at Laurens Benedict selv har besørget Udvalget (jfr. Noten nedenfor). Bønnerne er, som en Sammenligning med Vormordsens Bønebog viser, taget fra denne, og Bibelsprogene er sikkert taget fra en eller anden datidig Samling, ikke fra selve Biblen. Var de i Begyndelsen af Halvtredserne udskreuet af en Bibel, vilde de jo have været overensstemmende med Texten i den danske Bibel; de er imidlertid ganske forskellige herfra, ikke blot i Ordvalg - men ogsaa i Grundlag: Bibelsprogene i "*Mærkelige Bønner*" er nemlig oversat efter en Vulgataversion. Det er nu saa heldigt, at en stor Del af disse Bibelsprog ogsaa findes i Palladius' Undervisning; at de skulde være taget herfra - eller at Palladius skulde have taget sine Bibelciterter fra "*Mærkelige Bønner*" - er udelukket, da de to Samlinger er ganske forskelligartede: der findes i Palladius' Skrift mange Sprog, der ikke findes i "*Mærkelige Bønner*", og omvendt; men de Bibelsprog, der er fælles for de to Skrifter stemmer ordret overens, som følgende Exempler kan vise:

Palladius, ndf. S. 301 L. 19 f.

Jeg er met dig/ at ieg kand frelse dig/ oc fri dig vd/ siger HERREN/ Jeg vil fri dig aff de ondis hender/ oc vdløse dig aff de sterckis hender.

Mærkelige Bønner, Bl. C3r

Jeg er met dig at ieg kand Frelse dig och fri dig vd/ (siger HERREN) Jeg vil fri dig aff de ondis hender/ oc vdløse dig aff de sterckis hender/

Biblen 1550, Jer. 15.20-21

ieg er hoss dig/ at ieg vil hielpe oc frelse dig/ siger HERREN. Jeg vil oc redde dig aff de Ondis haand/ oc frelse dig aff de Tyranners haand.

Vulgata har:

ego tecum sum/ ut salvem te, et eruam te, dicit Dominus. Et liberafo te de manu pessimorum, et redimam te de manu fortium. 284

Luther har:

Ich bin bey dir/ das ich dir helffe vnd dich errette/ spricht der HERR. Vnd wil dich auch erretten aus der hand der Bösen/ vnd erlösen aus der hand der Tyrannen.

Som det ses, følger Palladius og "*Mærkelige Bønner*" *Vulgata*, den danske Bibel *Luther*; den fuldkomne Overensstemmelse i Ordvalg (*salvem*, *eruam*, *liberato* - gengivet ved *frelse*, *fri*, *fri*, ikke *redde* f. Ex.) og i SmaaAfvigelser fra Grundlaget (*manu* gengivet ved *hender*, ikke ved *haand*) viser, at Oversættelserne ikke kan være uafhængige af hinanden, men maa have samme danske Kilde. Endnu et Par Exempler skal nævnes:

*Palladius,
S. 296 L. 2*

Jeg ieg er din HERRE oc Gud/ oc der er ingen frelsere eller Saliggørere/ vden ieg.

*Mærkelige Bønner,
Bl. C2v*

Jeg/ Jeg/ er din HERre oc Gud/ och der er ingen Frelserer eller saliggørere/ vden Jeg/

*Biblen 1550,
Es. 43. 11*

Jeg/ Jeg er HERREN/ oc der er ingen Frelserer vden ieg

Vulgata:

Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator.

Luther:

Ich/ Ich bin *der HERR*/ vnd ist ausser mir kein *Heiland*.

Palladius,
S. 299 L.12

Jeg er din *beskermer* oc din *megen* store Løn.

Mærkelige Bønner,
Bl. C3r

Jeg er din *beskermere*/ och din *megen* store løn.

Biblen 1550,
1. Mos. 15.1

Jeg er din *skiold*/ oc din *meget* store løn.

Vulgata :

ego *protector* tuus sum, et merces tua magna nimis.

Luther:

Ich bin dein *Sehilt*/ vnd dein seer grosser Lohn.

Det ses, at i Es. 43. 11, hvor *Vulgata* og *Luther* stemmer overens, findes hos *Palladius* og i *Mærkelige Bønner* samme tautologiske Gengivelse, og i Gen. 15.1, hvor Ordvalget hos *Luther (Schilt)*, ikke ganske dækker *Vulgata (protedor)*, følger *Pall.* og *M. B. Vulgata*, men *Biblen* naturligvis *Luther*.

285

Fra det ny Testamente:

Palladius,
S. 296 L. 10

Jeg er *Veyen*/ *Sandhed* oc *Liffuet*.

Mærkelige Bønner,
Bl. D1r

Jeg er *Veyen*/ *Sandhed* oc *Liffuit*.

Biblen 1550,
Joh. 14.6

Jeg er *veyen*/ oc *Sandhed*/ oc *Liffuit*.

Vulgata:

Ego sum via, et veritas, et vita = *Luther: Ich bin der Weg/ vnd die Warheit/ vnd das Leben.*

Palladius,
S. 297 L. 11

Jeg vil giffue dig *Mund* oc *Visdom*/ som alle *dine wuenner* icke skulle kunde staa *imod*.

Mærkelige Bønner,
Bl. C3v

Jeg vil giffue *dig* *Mund* oc *Visdom*/ som alle *dine wuenner* icke skulle kunde staa *imod*/

Biblen 1550,
Luc. 21.15

ieg vil giffue *eder* *Mund* oc *Visdom*/ *huilcken alle eders Modstandere* icke skulle kunde *imod sige* oc *ey imod staa*.

Vulgata:

Ego enim dabo *vobis* os et sapientiam, cui non poterunt *resistere*, et *contradicere* omnes adversarii vestri =

Luiher: Denn ich will euch Mund und Weisheit geben/ welcher nicht sollen widersprechen mügen noch widerstehen/ alle ewre Widerwertigen.

Alene det at baade Palladius og Mærkelige Bønner i Joh. 146, mangler Konjunktionen "og" i 2. Led, og i Luc. 21.5, har "dig" for "Eder" og "modstaa" for "modstaa og modsige", skønt dette hverken begrundes af Texten i Luthers Bibel eller Vulgata, viser, at Grundlaget for de to Skriftsprogsamlinger maa være samme danske Oversættelse, og da denne Oversættelse er forskellig fra de kendte Bibeludgavers (Chr. Pedersens Testamente, Christiern III's Bibel), og da det er umuligt, at en fuldstændig Bibeloversættelse skulde have existeret foruden de nu kendte, maa *Grundlaget have været en dansk Samling af Bibelsprog*¹. At det er denne Samling, Palladius har benyttet ogsaa til Forordet til Chr. III's Bibel, turde være utvivlsomt. Man * 286 sammenligne Gengivelsen af Ps. 119.73 i Forordet *Giff mig forstand* (foran S. 60 L. 17) med Gengivelsen af Ps. 32.8 i Palladius' "Undervisning" og i Mærkelige Bønner: *Jeg vil giffue dig forstand* (ndf. S. 297 L. 9 og M. B. Bl. C3v), der begge som Grundlag har Vulgata: *da mihi intellectum; Intellectum tibi dabo*, mens Texten i Biblen 1550 lyder: *Vndemiss mig* (Ps. 119), *Jeg vil vnderuise dig* (Ps. 32), overensstemmende med Luther *Vnterweise mich; Ich wil dich vnterweisen*. At Palladius, naar han har haft staaende en dansk Bibelsprog-Samling, har benyttet denne ved Udarbejdelsen af sine Skrifter uden at bekymre sig om dens Grundlag, er naturligt, mens det var lidet forklarligt, at han, hvis han selv havde opsøgt Skriftstederne i Biblen, da havde benyttet en Vulgata og ikke en Luther-Bibel eller den danske Bibel; - at han ikke bagefter konfererede Citaterne med Bibeltextens, men gengav dem som de fandtes i hans Kompendium, skyldtes ikke Ligegyldighed overfor Skriftens Ordlyd, men den sædvanemæssige Benyttelse af Kilden uden Anvendelse af komparativ Kritik: det var endnu ikke gaaet selv den mest luthersksindede Gejstlige i Blodet, at Luthers Bibeloversættelse - eller Chr. III's danske Bibel - var den eneste rette.

II.

Palladius "Undervisning i at bede" er bevaret i to Udgaver, af hvilke den ældste findes i en Bønnebog fra 1553, den yngre i en Bønnebog fra 1562.

1. Bønnebogen fra 1553 er, som efterstaaende Facsimile-Gengivelse af Titelbladet viser, i ganske lille Oktav. Den bestaar af 18 otte-sidede Ark signeret A-Av, B-Bv osv. Bogen indeholder: 1. en Bearbejdelse af Vormordsens Bønnebog, Bl. A2r-O3r, 2. En Undervisning kortelig at bede, Bl. O3r-R2r, og 3. En daglig og personlig Bekendelse Bl. R2r-S4r (udgivet foran S. 69 ff. efter Originaludgaven); til sidst findes en Indholdsfortegnelse "En 287 Tavle over alle Bogens Bønner", Bl. S5r-S7v, hvis Slutning mangler, idet Bogens sidste Blad(e) i det eneste bevarede Exemplar er udrevet.

Paa dette (disse) har formodentlig ogsaa Trykkested og Bogtrykker været angivet; vi kan nu ikke afgøre, hvor og af hvem Bønnebogen er trykt, da den typografiske Udstyrelse ikke giver et tilstrækkelig sikkert Holdepunkt.

2. Bønnebogen 1562 er trykt hos Ambrosius Kirchner i Magdeburg; den er i lille Oktav - se efterstaaende Gengivelse af Titelbladet S. 288 - og bestaar af 5 Læg; første Læg har fire Blade, sign. Aij, Aijj, de øvrige Læg har sex Blade, sign. B-Bv osv. Indhold: 1. Jacob Henriksens "Fader vor", med Forord (dateret Nytaarsdag 1560), 2. Palladius' "Nogle Bønner" (uden Forord og Efterskrift), Bl. B6v-E3r, 3. "En Taksigelse" (indsat af Bogens anonyme Udgiver) Bl. E3r-E5v. Paa sidste Blad Angivelse af Bogtrykker og Trykaar.

Originaludgaven er tabt, men det er sandsynligvis denne Udgave der beskrives af Biskop Harboe i hans Palladius-Samling (Ny kgl. Saml. 2710, III, 4°, S. 266); dens Titel lyder her:

En Vnderuissning kortelige ath bede vdi Husholding, oc at annamme Suar igen aff Gud. Peder Palladius. Prentet i Kiøbenhaffn aff Lauritz Benedict. Vdi det Nye Klosterstræde [med Tilføjelse Jn 12.].1

* 288

Titlen i 1553-Bønnebogen stemmer altsaa med denne oprindelige Titel, mens 1562-Bønnebogen har forandret Udtrykket *En Vnderuissning* til *Nogle Bøner* og udeladt Adv. *kortelige*; desuden véd vi fra Harboe (anf. St.), at den selvstændige Udgave indledes med et Forord til Palladius' Svoger; dette mangler, ligesom Efterskriften, i Bønnebogen 1562, mens begge Dele findes i Bønnebogen 1553; man tør heraf slutte, at denne gengiver Originalen mere troværdigt end den yngre Bønnebog. Dette bekræftes ved en nærmere Sammenligning. Foruden adskillige Smaa-Afvigelser mellem de to 289 bevarede Udgaver findes den gennemførte Forskel, at 1553-Bønnebogen kun anfører første Linje af de Salmer, der henvises til, mens 1562-Bønnebogen anfører de første Vers:

1553-Udgaven Bl. P5r, ndf. S. 297 L. 18:

Salig er den Mand/ som frøcter HERren/ etc. den Psalme til ende. Psal. 128.

1562-Udgaven Bl. C5v:

Salige er den Mand som frycter HERren/ oc gaar paa hans Veye. Du skalt nære dig aff dine henders arbeide/ salig est du/ det gar dig vel/ Psal. Cxxvij.

Bl. Q2r, ndf. S. 299 L. 19:

Naar ieg kalder paa dig/ da hører du mig/ etc. den 4. Psalm til enden.

Bl. D3r-D3v:

Naar ieg kalder paa dig/ da hører du mig/ Gud min retferdighed/ Du som trøster mig i angst/ Ver mig naadig/ oc hør min bøn. Kiere Herrer/ huor lenge skal min ære beskemmis/ Hui elske i saa forfengelighed oc løgn saa gerne? Sela. Vider dog at Herren fører sine Helgene vnderlige/ Herren hører naar ieg rober til hannem/ Psalm. iij.

Om det er 1553-Udgaven, der har forkortet Orig., eller 1562-Udgaven, der har forøget den, lader sig jo ikke paa Forhaand sige. Men sammenligner man Citaterne med de tilsvarende Skriftsteder i Biblen 1550, bliver der ingen Tvivl tilbage. Det viser sig nemlig, at Citaterne i 1553-Udgaven er forskellig fra Texten i Biblen 1550 (men overensstemmende med Vulgata), mens Tilføjelserne i 1562-Udgaven ordret stemmer med Texten i den danske Bibel. Naturligvis har Palladius ikke skrevet første Linje af efter sin Skriftsprog-Samling og det øvrige efter Biblen; hvorimod det er let forklarligt, at Udgiveren af 1562-Bønnebogen har suppleret Citaterne i den Bønnebog, han afskrev, efter den danske Bibel. Nærværende Udgave følger derfor helt igennem Texten i Bønnebogen 1553, mens alle Afvigelser herfra i Bønnebogen 1562 meddeles som Varianter (ndf. S. 304).

Ligesom Bønnebogen 1553 gengav Palladius' Skrift "En daglig og personlig Bekendelse" ordret og i det væsentlige bogstavret (se foran S. 73), saaledes tør vi altsaa ogsaa antage, at Gengivelsen af "En Undervisning kortelig at 290 bede" Ord for Ord svarer til den nu tabte Original. Naar, hvor, og af hvem denne er trykt, faar vi imidlertid ingen Oplysning om i Bønnebogen; og mens vi af Harboe's Afskrift faar at vide, at Originalen - eller i hvert Fald Skriftet i dets selvstændige Form - er trykt i det ny Klosterstræde hos Laurens Benedict, meddeler Afskriften intet om *Trykaaret*. Heller ikke *Affattelsestiden* kan man slutte noget om ad direkte Vej, da Forordet ikke er dateret. Tidfæstelsen maa derfor blive meget omtrentlig. Da Skriftet er optaget i en Bønnebog 1553, maa det være ældre end dette Aar, dette er sikkert nok; og hvis Laurens Benedict, hvad der er sandsynligst, har trykt Orig., maa denne være yngre end 1550, da han først begyndte sin Bogtrykkervirksomhed efter dette Aar. Som ovf. nævnt, synes det rimeligt, at det er Fremkomsten af Vormordsens Bønnebog, der har været Skyld i, at Palladius ikke fortsatte sin "Undervisning i at bede"; er denne Formodning rigtig, følger deraf, at Tilegnelsen til Pall.'s Svoger er skrevet, inden Vormordsens Bønnebog udkom, d. v. s. senest i Begyndelsen af 1551. (Forordet til Vormordsens Bønnebog er dateret Nytaarsdag 1551, og Bogen er rimeligvis udkommet kort derefter. Den ældste bevarede Udgave er først fra 1552). Det syntes mig derfor rigtigst, at sætte Palladius' Skrift til Tiden omkr. 1551 og i den kronologiske Række anbringe det *efter* de Skrifter, der med Sikkerhed kunde tidfæstes til dette Aar, og før Skrifterne fra de følgende Aar.¹

*

291

En Vnderuisning kortelige at Bede wdi Husholding/ oc at anamme Suar igen aff Gud.

Peder Palladius.
[Prentet i Kiøbenhaffn aff Lauritz Benedict.
Vdi det Nye Klosterstræde.]

**Peder Palladius ynsker Erlig oc fornumstig Suend Niels Persen/
sin kære Svoger/
Naade oc fred aff Gud Fader ved
IHESum Christum.**

Kære Niels gode Suoger oc Broder/ effterdi at en Christen Bøn bescriffuis at vere den rette Nøgel til Himmerigis dør/ huor fra wi skulle hente oc faa alt gaat til Liff oc Siel/ bør oss euige oc || altid at bruge samme Nøgel/ oc idelige bede Morgen oc Aften/ om alt det wi haffue behoff/ saa fremt som wi det ville offuerkomme/ Kalde paa mig siger Gud om huad dig fattis/ Jeg vil høre dig/ oc dit skalt tacke mig. Vil hand høre oss/ da vil hand oc suare oss/ vil hand suare oss/ da faa wi gode Suar/ Thi hand er saa god en Gud/ oc haffuer sit naffn der aff/ at hand kaldis Gud aff ret godhed || oc Fader aff ret kierlighed. Der faare ville wi ocsaa/ wdi alt det wi bede hannem om/ tage Suar igen aff den hellige øcrifft/ Da er det allige megit som Gud suarede oss mundelige ned fra Himmelen. Thi den hellige Scrifft er Guds hierte oc vilie/ ned kommen fra Himmelen/ oc oss obenbaret/ at wi der paa maa fri stole met en ret tro/ oc taare aldri tuile at det ey saa skeer oss/ som Gud vor Fader || der wdi/ oss loffuer oc tilsiger saa sand som wi sticke samme nøgel til/ oc vride om/ oc lade Himmerigs dør op wdi vor Herris Ihesu Christi naffn/ i en ret Anger oc ruelse for alt det wi haffue fortørnet Gud oc vor Neste met/ Huem skal ieg see til/ siger Gud/ wden til den som angrer oc ruer sine Synder? Kære Suoger/ screff ieg eder denne maade/ som her effter følger/ at Bede met/ oc tage suar || igen/ faar it exempel oc efftersyn/ som i kunde siden effterfølge/ wdi alle de andre 294 eders Bøner/ at i kunde faa den rette fruct/ trøst oc husualelse aff eders Bøn som i kunde vere behulpen met til Liff oc Siel/ den vnde oc giffue oss alle sammen Gud vor Himmelske Fader ved sin kære Søn IHESum Christum vor HERRE aff den Hellig Aands Naade/ AMEN. ||

**En Bøn om Syndernis forladelse.
I.**

OMilde Gud oc barmhiertige Fader/ effterdi at ieg haffuer euige oc altid gruelige/ met Hierte/ Munb oc Gerninger fortørnet dig oc min Neste/ wdi mange Tusinde stycker aff Dieffuelens/ Verdens/ oc mit egit kødz tileggelse/ oc effterdi Dieffuelen klager paa mig der faare/ Lowen || formaledider mig/ min Samuittighed nagger mig/ mit hierte vinder mig offuer/ at ieg haffuer fortørnet dig/ en wendelig Gud/ huorfaare min Pine oc straff burde at vere wendelig/ der som Retten skulde haffue sin gong/ Disligest effterdi at al min krafft oc mact/ oc alt det gode som ieg haffuer giort/ met alt det onde som ieg haffuer lidt fra min Barndom/ icke kand fordagtinge eller fri mig || fra din Retferdige vrede oc Dom/ for den minste synd ieg haffuer giort/ Da indflyer ieg til din store blote oc bare Naade oc Miskundhed oc beder om Synds forladelse ved den igenløselse/ som er wdi vor Herre Ihesu Christo/ formiddelst hans Blod/ Pine oc Død/ som ieg setter tro til/ oc forlader mig paa/ oc er vis paa it gaat Suar ved samme din kære Søn Ihesum Christum vor Herre/ Amen. ||

Der Suarer Gud saa til igen.

Jeg er din Salighed/ Psalm. 35. Jeg er den/ ieg er selff den/ som affsletter din ondskab for min skyld/ oc vil

icke komme din synd ihu/ Esa. 43.

295

Jeg affsletter din ondskab som en sky/ oc dine synder/ som it Taag/ Esa. 44.

Saa sandelige som ieg leffuer/ siger Herren/ vil ieg icke en Synderis død/ || men at hand skal omuende sig/ oc bliffue vedliffuet/ Ezechiel 18.

Aff det Ny Testamente.

See Gudz Lam/ som bær Verdens Synder/ Joan. j.

Ihesus Christus kom til Verden at gøre Syndere salige. j. Timoth. j.

Kommer til mig alle i som arbeyde oc ere besuarede/ ieg vil vederquege eder. Math. II.

Wdi Christo Ihesu || haffue wi syndernis forladelse/ effter hans naadis Rigdom. Ephe. j.

Børnlille/ der som nogen synder/ da haffue wi en Talsmand/ hoss Faderen/ som er Ihesus Christus vor Retferdighed. j. Joan. 2.

Christus elskte oss oc tode oss aff vore synder met sin Blod. Apocal. j.

En Bøn om Troens formerelse oc bestyrckelse. || 2.

Kære Gud oc Herre/ effterdi at Troen til dig er saa dyr at vinde oc offuerkomme ved din kære Søns røde/ rosens Blod/ oc saa snart til at bliffue vdaff met igen/ disligest effterdi du kand inted heller lide end Troen/ oc inted verre lide end vantro/ oc at det er wmueligt at nogen kand vere dig behagelig/ wden ved Troen/ Ja at huad der skeer icke aff Troen det er Synd/ || da beder ieg dig/ at du vilt formere oc bestyrcke min Tro/ oc giffue mig din naade der til/ at ieg kand bliffue varafftig i Troen ind til enden/ at hun skal icke ophøre/ men vare vd met mig fast oc sterck/ ar ieg kand oc maa leffue i Troen/ oc Dø i Troen til dig ved din kære Søn vor Herre Ihesum Christum/ AMEN.

296

Der Suarer Gud saa til igen.

Jeg ieg er din HERRE || oc Gud oc der er ingen frelsere eller Saliggørere/ wden ieg. Esaiaë 43.

Du est min Tienere/ ieg haffuer vduait dig oc icke forskuder dig/ frøcte dig icke/ Thi ieg er hoss dig/ vig icke fra mig/ thi ieg er din Gud/ Esaiaë. 41.

Saa haffuer Gud ælskt Verden/ At hand gaff der hen sin enborne Søn/ at huo som tror paa hannem/ skal icke forfaris/ men haffue det euige lifff/ Joan. 3.

Jeg er Veyen/ Sandhed || oc Liffuet. Joan. 14.

Jeg er Liffsens Brød/ Huo der kommer til mig/ hand skal icke hungre/ oc huo der Tror paa mig/ hand skal icke tørste nogen tid. Joan. 6.

Huo der tror paa mig/ hand haffuer det euige Liff. Joan. 6.

Sandelige/ Sandelige siger ieg eder/ Huad i bede min Fader i mit naffn/ det skulle i faa. Joan. 16.

Alle ting ere den muelige som Tror. Marci. 9. ||

Der faare ver icke wtroendis/ men fast troendis. Joan. 20.

En Bøn at mand kand vare paa sit Embede. 3.

OAlmectigste Gud som haffuer kaldet mig til dette Embede fra min Moders liff/ til at ære dig oc tiene min Neste der met effterdi ieg kand inted giøre/ beskaffe eller vdrette til gaffns/ || wden din hielp oc bistannd men bliffuer ful oc lad/ til det/ som mig bør at gøre paa mit Embedis vegne/ wden du driffuer mig til Gerning/ oc holder mig aaruaagen oc vacker til det/ som ieg skal tage mig faar hender/ beder ieg dig ydmygelige/ at du vilt lade den rette driffuere/ din Hellig Aand vere omkring mig/ oc holde mig til Gerning fra Morgen oc til Afften/ at al min dags Gerning kand ske || dig/ din Søn Ihesu Christo oc den Hellig Aand til loff priss oc ære/ Oc alle dem/ som ieg skal tiene oc arbeyde 297 faare til gode oc gaffn/ vndertusning oc lærdom/ trøst oc husualelse/ oc mig selff til ingen spaat/ spe skam/ skade/ forfølgelse/ fortryckelse/ Herrers wgunst eller huad det kand vere/ Dig ske Loff oc ære til euig tid/ Amen.

Der Suarer Gud saa til igen. ||

Jeg er HERREN din Gud/ som vil lære dig de ting som nøttelige ere/ Oc Styre oc Regere dig paa den Vey du vandrer paa. Esaie 48.

Jeg vil giffue dig forstand/ oc lære dig paa den Vey/ som du vandrer oc ieg vil feste øyen paa dig. Psalm. 32.

Jeg vil giffue dig Mund oc Visdom/ som alle dine wuenner icke skulle kunde staa imod. Luce 21. ||

Jeg vil vere i dit Hierte/ oc i din Mund/ Jeg vil sette mine ord i din mund/ oc vnder mine Henders skugge beskerme dig. Esaie 51.

Wden HERren bygger Husit/ etc. den Psalme til ende. Psalm 127.

Salig er den Mand/ som frøcter HERren/ etc. den Psalme til ende. Psal. 128.

En Bøn at Bede for vor daglige føde. || 4.

Kære Himmelske Fader/ som haffuer ved din kære Søn IHESUM Christum/ Lerd oss/ saa sigendis/ Adspører først Guds Rige oc hans Retferdighed/ saa skulle alle ting falde eder til/ Huor ved du haffuer loffuit oc tilsagt

oss/ vor Klæde oc Føde/ Naar wi høre dit Ord/ oc kalde paa dig/ wi høre ocsaa at HERrens velsignelse gøre folck Rige/ Oc lige som wi || haffue icke skabt eller giort oss selffue/ Oc ey heller kunde gøre oss en alen lengre/ end wi ere/ saa kunde wi oc ey heller Klæde oc Føde oss selffue/ met mindre end wi daglige bede dig der om/ Saa beder ieg dig som it armt/ hungrit/ tørstig oc nøget Barn sine kære foreldre/ At du vilt dele din velsignelse met mig/ oc strecke din milde 298 haand vd til mig/ oc oplade den/ oc mætte mig/ met din velsignelse/ || effterdi at alle øyen vocte paa dig HERRE/ oc du giffuer dem deris spising til rette tid/ Giff mig oc min klæde oc føde hylde oc fylde/ vort daglige brød/ met alt andet som oss er behoff til dette vort liffuis oc legemis ophold/ wi ville icke stiele eller met aager oc andre syndelige handeler adspørre vor føde/ Men wdi vort ansictis sued/ oc drage armene fra liffuit/ oc arbejde der faare/ effter din aluorlige || befalning/ oc nære oss met Gud oc met ære/ Giff du din benedidelse der hoss/ ved din kære Søn Ihesum Christum vor Herre/ Amen.

Der Suarer Gud saa til igen.

Kast din tancke paa Herren/ oc hand skal føde dig/ Psalm. 55.

Kast al din omhyggelighed paa hannem/ som haffuer omhu for dig. I. Petri 5. ||

Aldri saa ieg en Retferdig Mand forluden/ eller hans affkom gaa om Brød/ Psalmo 37.

Kand oc en Quinde forglemme sit Barn/ at hun ey skal miskunde sig offuer den Søn/ som hun haffuer født aff sit liff? Der som hun end forglemmer den/ da vil Jeg dog icke forglemme dig/ Esa. 49.

HERREN er min Hyrde/ etc. Den Psalme vd til enden. Psalm. 23. ||

Du loffuis O Gud aff Zion/ etc. den hele Psalm. Psal. 65.

Gud ver oss miskundelig/ etc. Den Psalme til ende. Psalm 67.

En Bøn at bede om trøst oc husualelse emod rædsel oc forskreckelse. 5.

Efterdi O HERRE Himmelske Fader/ wi haffue inted aff oss selffue/ wden forskreckelse || oc forferdelse aff Synden som er oss met født/ saa at wi røste/ skelffue oc beffue ved den minste/ onde tiende wi høre/ oc bliffue vndertiden saa rædde/ lige som Himmelen skulde strax falde ned 299 offuer oss. Thi huad er Mennisken? hand er som inted/ oc besynderlige en Christen er som den foriagede Raa der talis om wdi Titilen offuer den 22. Psalme/ Der faare beder ieg dig/ O Fader/ om trøst oc husualelse/ || Nu i denne min forskreckelse oc rædsel/ at ieg icke aldels skal giffue mig offuer oc forsagis eller fortuingis/ Men at ieg kand komme aff denne banghed/ oc til en frimodighed i Troen til dig/ vid din Søn Ihesum Christum vor HERRE AMEN.

Der Suarer Gud saa til igen.

Kalde paa mig/ den dag dig gaar noget imod oc ieg vil høre || i dig/ saa at du skalt tacke mig. Psalm. 50.

jeg er din beskermer oc din megen store Løn. Genesis 15.

Jeg er met dig indtil Verdsens ende. Matt. 28.

Frøcte inted/ fordi at ieg haffuer igenløst dig/ oc kaldet dig ved dit Naffn/ Du est min. Naar du gaar igennem Vandet da er ieg hoss dig. Esai. 43.

Salig er den Mand/ som srøcter HERren/ etc. den Psalme tilenden. Psalm 112. ||

Naar ieg kalder paa dig/ da hører du mig/ etc. den 4. Psalm til enden.

En Bøn imod en ond Samuittighed. 6.

Kære HERRE oc Fader/ effterdi at en ond Samuittighed/ som it Menniske leffuer wdi/ Naar hand fører it Syndigt væsen/ lønlige eller obenbare/ imod dine hellige Bud Ord/ oc bliffuer der framturendis wdi || findis at vere saadant it Bæst/ der riffuer oc slider it Menniske fra Troen/ Forhindrer hans Bøn/ oc alt det gode hand skulde haffue af dig. Thi hans onde Samuittighed om en viderlig synd/ som hand leffuer wdi/ oc vil icke offuergiffue den/ hun drager hannem hen wdi Mishaab/ oc kommer hannem til at tencke/ at det er inted vert enten at Tro eller Bede/ Saa at hand da lader sig lede hen || aff Dieffuelen i samme Synd io lenger oc mere ved en ond seduan/ som it Nød til slacter bencken 300 saa lenge/ at hand falder i mishaab/ oc bliffuer aldellis borte fra Guds naade/ fra Troen/ fra det euige Liff oc Salighed. Der faare Beder ieg dig kære Fader/ At du vilt regere mit Hierte oc mine hiertens tancker oc Sind ved en daglige Poenitens oc syndzens affsigelse/ at ieg kunde altid leffue wdi || den Stat/ wdi huilcken ieg maatte tryggelige dø. Randsage der faare mit Hierte/ effterdi du kender alle mine tancker/ Huad heller ieg sider eller staar/ Du vedst alle mine Veye huad heller ieg ligger eller ieg gaar. Kære Fader led mig fra den onde Vey oc led mig hen paa Veyen til det euig Liff/ ved din kære Søn Ihesum Christum vor HERre/ Amen.

Der Suarer Gud saa til igen. ||

Min aller kærste/ følge icke effter det som ont er/ men effter det som gaat er/ den som gør vel/ hand er aff Gud/ men den som gør ont/ hand saa icke Gud/ Joan. j. Epist. 3. Cap.

Der som dit Hierte straffer dig/ da er Gud større end dit Hierte/ oc veed alle ting. Der som dit hierte icke straffer dig/ (ved nogen ond Samuittighed/ i nogen viderlig Synd) da haffuer du en || trøstighed til Gud/ At huad du beder hannem om/ da skalt du faa det/ fordi du vandrer wdi hans Bud Ord oc gør det/ som hannem er behageligt. j. Johannis 3.

HERRE du ransager mig/ etc. den gantske Psalme til ende. Psal. 139.

Jeg opløffter mine øyen til Bjergene/ etc. den hele Psalme. Psal. 120.

Der faare anger oc rwe din synd oc betenck || at Himmerigs Rige er faar Dørren nær hoss. Matth. 3.

En Bøn imod sine Fiender oc wuenner. 7.

ALmectigste/ veldige oc stercke Gud/ som adsprer de folck/ som ville yppe Kiff oc Trætte til Strid oc blodstyrtning oc sønder bryder deris Bue oc Pil/ oc lader dem ligge vnder i Strid/ oc icke offuen paa/ eller oc 301 lader || dem fly bort aff sin Veye igen/ i det at du est en fredsommelig Gud/ oc icke maa lide wretferdige

offuerfald trwen/ huen eller vndsigelse/ etc. Jeg beder dig/ see til mine Fienders oc wuenners trusel oc vndsigelse/ velde oc mact/ anløb oc offueruold/ oc fri mig for dem/ hen vnder din beskermelse/ at de icke skulle kunde mætte eller fuldkomme deris onde vilie mod mig oc ey heller offueruinde mig/ || effterdi at min sag er ret/ oc deris er wret. Gack imellem dem oc mig oc verge mit hoffuit oc mit liff for din kære Søns Ihesu Christi skyld/ Amen.

Der Suarer Gud saa til igen.

Alle dine Hoffuede haar er talde/ oc icke it skal bliffue borte aff dem wden Faderens vilie. Matthæi 10.

Huo dig tager fat paa/ Hand tager fat paa || min øyesten. Zacha. 2.

Jeg/ Jeg selff vil trøste dig/ Huo est du/ at du vilt frøcte dig for it dødeligt Menniske? Esai. 51.

See/ ieg vil dømme paa din Sag/ oc heffne din harm. Jeremiæ. 51.

Jeg er met dig/ at ieg kand frelse dig/ oc fri dig vd/ siger HERREN/ Jeg vil fri dig aff de ondis hender/ oc vdløse dig aff de sterckis hender. Jeremiæ 15.

Huo der Boer vnder || den høyestis beskermelse/ etc. den gantske Psalme til enden. Psalm. 91.

En Bøn om gode oc lydige Tiunde at offwerkomme. 8.

Kære HERRE Gud oc Fader som est den rette husholder/ oc giffuer til kende wdi den 123. Psalme/ at en Tieneris øye skal vare paa hans HERris hender/ Oc en Tienste Pige paa sin Husmoders || hender/ oc mand fornemmer alligeuel/ at vngdommen wdi dette klare 302 Euangelij liuss bliffuer/ disuerre/ mange steder/ saa wskødsommelige optuctet/ oc icke holdis til nogen Guds frøet/ ære eller Tuet/ Men mere opfødis til Kellenskab/ Ladhed/ balstyrighed/ oc Genstridighed/ imod dem som de skulle tiene/ Bedet ieg dig/ O Kære Fader/ om gode Gudfryctige Tro Tiund at faa oc beholde/ || Paa det at naar huer tager vare/ paa det som hannem er befalet wdi al Troskaff oc lydighed/ Da kand Husholdingen disydermere framholdis til din ære/ Ved din kære Søn Ihesum Christum/ som gjorde sig til en tiener for vor skyld/ Amen.

Der Suarer Gud saa til igen.

Hvorlunde kand det ske/ At it vngt Menniske kand vandre wstraffelige? || I det/ At hand beuarer mine ord. Psalm. 119.

I Suenne lyder eders legemlig Herrer/ met fryct oc beuelse/ wdi eders Hiertis enfoldighed/ ligesom Christo/ icke aleniste wdi deris øyen/ lyge som i vilde teckis Mennisken/ Men som Chrtsti tienere i deris frauerelse. Ephe. 6.

I Suenne huad i skulle gøre/ Da gører det veluillige/ som faar HERren oc icke faar Mennisken/ || oc vider at i skulle faa eders arffløn aff Herren. Coloss. 3.

Jeg vil siunge miskundelighed oc dom faar dig HERRE/ etc. Den Psalme til enden/ Psalm. 101.

Wden HERren bygger Husit op/ den hele Psalme. Psalm. 127.

303

Kære Suoger dette maa vere nock paa denne tid/ til it Exempel at bede saa met/ inden dørrer/ Om det som kommer || en persone oc hans Embede oc Husfolck til/ Formercker ieg/ at det er eder behageligt/ Da vil ieg met Guds naades hielp fare lengere fram til de Bønner om Religionen oc Landens Regemente/ Oc skal det Suar som Gud giffuer til huer Bøn/ vel offuerueyes oc met en sterck Tro begribis/ effterdi at hand er sandru i sine løffte/ Oc det er det rette Amen/ som wi henge bag op til alle Bøner || effter som CHristus selff siger/ Huad i Bede/ oc i Tro eder at faa det/ Det skal ske eder aff min Himmelske Fader/ Matth. 21. Ca.

304

VARIANTER.1

S. 291 L. 1. *En Vnderuisning korfelige at Bede*, 1562: *Nogle Bøner/ at bede*

S. 291 L. 7. *Prentet - Klosterstræde* findes hverken i Udg. 1553 eller 1562, men er anført efter Harboes Afskrift. Jfr. Indledning foran S. 287.

S. 293 L. I-S. 294 L. 7 mangler i Udg. 1562.

S. 294 L. 9, S. 295 L. 21, S. 296 L. 21, S. 297 L. 21, S. 298 L. 28, S. 299 L. 22, S. 300 L. 29, S. 301 L. 26. Talbetegnelserne under Overskrifterne mangler i Udg. 1562.

S. 294 L. 17. *huorfaare min*, 1562: *Huorfaare ocsaa min*

S. 294 L. 19. *oc alt*, 1562: *ia oc alt*

S. 294 L. 31. *den/ som*, 1562: *den der*

S. 295 L. 12. *Wdi Christo Jhesu*, 1562: *Wdi Jesu Christo*

S. 295 L. 22. *Kære Gud oc Herre/*, 1562: *Kjere Fader/ Gud oc Herre/*

S. 295 L. 27. *Ja at huad der skeer icke aff Troen*, 1562: *Ja alt huad der skeer wden Tro*

S. 296 L. 7 f. Som Overskrift til de følgende Skriftsprog staar i 1562: *Aff det ny Testamente.*

S. 296 L. 7. *gaff der hen*, 1562: *gaff*

S. 296 L. 23. *at ære dig oc tiene*, 1562: *at ære dig/ oc at tiene*

S. 296 L. 24. *der met*, 1562: *her met*

S. 296 L. 29. *beder ieg dig*, 1562: *Jeg beder dig*

S. 297 L. 11 f. Dette Skriftsprog fra Luc. Ev. staar i Udg. 1562 til sidst (efter Skriftstederne fra det gamle Test.) med Overskrift: *Aff det ny Testamente.* Ogsaa denne Bringen i Orden er et Vidnesbyrd om, at Udg. 1562 er mere ændret end Udg. 1553.

S. 297 L. 16. *Wden HERren - til ende*, 1562-Udg. har Ps. 127 V. I-2 fuldstændigt, i Overensstemmelse med Texten i Biblen 1550, jfr. Indledn. foran S. 288 f.

S. 297 L. 18-19. *Salig -ende*, 1562-Udg. anfører de to første Vers af Salmen fuldstændigt - ordret overensstemmende med Texten i Biblen 1550, undtagen første Linje *Salige er den Mand som frycter Herren*, der svarer til Udg. 1553, = Vulgata *Beatus vir* etc., mens Biblen 1550 har: *Salig er den/ som frycter HERREN* = Luther: *Wol dem/ der den HERRN fürchtet*; jfr. Indledningen foran S. 289.

* 305

S. 298 L. 3. *mig oc min* "mig og mine"; ligesaa Udg. 1562.

S. 298 L. 22-23. *HERREN - enden. Psalm. 23.*, 1562-Udg. anfører fuldstændigt V. 1-2 og slutter derefter: *etc./ den hele Psalm/ Psalm xxij.*

S. 298 L. 24. *Du - Zion*, 1562-Udg. anfører V. 2, 3 og 5 fuldstændigt, efter Biblen 1550. Kun lyder L. I "*Du loffuis o Gud aff Zion*" ligesom 1553-Bønnebogen, mens Biblen 1550 har: *GVd mand loffuer dig i det stille vdi Zion.*

S. 298 L. 25. *Gud - miskundelig - Psalm 67*, 1562-Udg. anfører V. 1-2 fuldstændigt, derefter sluttes: *etc. den hele Psalm/ Psalm. Ixvij.*

S. 298 L. 29. *HERRE*, 1562: *Herre Gud*

S. 299 L. 14. *Frøcte inted/*, 1562: *Frøcte dig intet/*

S. 299 L. 17 i *Salig - til enden*, 1562-Udg. anfører Salmens tre første Vers fuldstændigt, efter Biblen 1550. Første Linje *Salig er den Mand* svarer dog ordret til Texten i Udg. 1553 (=Vulgata *Beatus vir*), mens Biblen har *Salig er den* (= Luther *Wol dem*); jfr. Varianten til S. 297 L. 18.

S. 299 L. 19-20. *Naar ieg - til enden*; 1562-Udg. har fuldstændigt V. 2, 3, 4 efter Biblen 1550; kun første Linje som i 1553-Udg.: *Naar ieg kalder paa dig/ da hører du mig* (efter Vulgata *Cum invocarem, exaudivit me*), mens Biblen har *BØnhør mig/ naar ieg rober* = Luther: *Erhöre mich/ wenn ich ruffe*. Jfr. Indledningen foran S. 289.

S. 300 L. 1. *i mishaab*, 1562: *wdi mishaab*.

S. 300 L.22f. *HERRE - til ende*; 1562-Udg. anfører V. 1-4 fuldstændigt.

S. 300 L. 24. *Jeg opløffter - Psalme*; 1562-Udg. anfører V. 1-4 fuldstændigt.

S. 301 L. 1. *aff sin Veye* [Jydskhed]; 1562-Udg. *at siu Veyen* [!].

S. 301 L. 7. *oc ey heller offueruinde mig* mangler i 1562-Udg.

S. 301 L. 22-23. *Huo der Boer - til enden*; 1562-Udg. har V. 1-4 fuldstændigt, efter Biblen 1550, derefter: *etc. den hele Psalm*. Første Linje svarer som i de øvrige Salmecitater til Texten i Bønnebogen 1553: *Huo der boer vnder den Høystis beskermelse* (= Vulgata: *Qui habitat in adjutorio Altissimi*); Biblen 1550: *DEn som sider etc.* (= Luther: *Wer vnter den Schirm des Hohesten sitzt*).

S. 302 L. 20-21. *Jeg vil siunge - til enden*; 1562-Udg. har V. 1-4 fuldstændigt, efter Biblen 1550; ogsaa første Linje, der vanskeligt kunde skilles fra det følgende, er her bragt i 306 Overcnstømmelse med Bibeltexten: *Jeg vil siunge om naade oc om Ret / oc sige dig loff Herre* = *Von Gnade vnd Recht wil ich singen/ Vnd dir HERR lobsagen*; mens 1553-Udg.s *Jeg vil siunge miskundelighed oc dom faar dig HERRE* gengiver Vulgata's Text: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine*.

S. 302 L. 22. *Wden HERren - Psalme*. som S. 297 L. 16 anføres i 1562-Udg. Salmens to første Vers fuldstændigt.

S. 303 L. 1-13 mangler i 1562-Udgaven. Her følger derimod, som omtalt i Indledningen foran S. 287, efter 8. Bøn en Taksigelse, Bl. E8r-E5v, hvormed Skriftet slutter. Da den udgør en Del af Palladius' Skrift i 1562-Udg., skal den anføres fuldstændigt:

En Taksigelse til Gud/ for alle hans gode gaffuer oc pelgierninger. ||

OAlmectige euige Gud kiere Himmelske Fader/ du som met din kiere Søn vor HERre JESu Christo oc den Hellig Aand/ est en sand Gud/ Du som est Denlig oc din godhed varer euindelige/ Du begerer io intet andet aff oss/ end at wi skulle vere dig Tacknemelige/ for alle dine velgierninger/ baade Legemlige oc Aandelige/ Oc der imod hader/ Foracter oc straffer du intet hardere end den skendelige Wtacknemelighed. Wi tacke dig der faare/ O kiere Fader aff alt vort Hierte/ at du haffuer oss aff blote Haade oc Miskundhed/ (foruthan al vor fortienste oc Gierninger) saa mildelige beaffuit/ met din Hellige || velsignelfe/ baabe til Liff oc Sied/ Oc at du

end nu saa veldelige beuarer oss for den lede Dieffuels oc Verdens list/ anslag oc Tiranni. Wi bede dig/ formedelst JEsuM CHristum vor HERre/ at du vilt giffue oss din Hellig Aand/ at hand met sin Hellige naade oc gaffuer stedse maa vere hoss oss/ paa det wi kunde i en sand Tro/ Kierlighed/ Bøn/ Tacksigelse oc andre Christelige gerninger oc bygder bestandige bliffue ind til vor siste endelygt. Wi bede dig ocsaa O kiere Himmelske Fader/ at du vilt affuere/ styre oc fontecte den onde Aand Dieffuelen/ Verden oc vort egit Kiød/ at wi icke formedelst dem bliffue || forførde i vantro/ wtacknemelighed oc andre wdygder oc laster. Men at wi I oc igennem den Hellig Aand mue gjøre dig loff oc tacksigelsis Offer i alle vøre dager/ formedelst JesuM Christum din kiere Søn/ som met dig i den hellig Aands enighed leffuer oc regnerer/ en sand Gud fra euighed til euighed/ Amen.

Der suarer Gud saa til igen.

Jeg er eders Trøftere/ Huo est du da at du frycter for mennisken/ som dog døer/ oc for Menniskens Børn/ som forteris lige som Ho/ Estaie Ij. [12.]

Frøcte intet/ Thi de ere flere som ere hoss oss/ end de som ere hoss dem/ Kongernis || anden Bog/ vj. Capitel. [16.]

307

Du seer io/ Thi du skuer den elendighed oc iammer/ Det staar i dine hender/ De fattige befale dig det/ Du est de Faderløsis Hielpere. Psalm. x. [14.]

Sandelige/ sandelige/ Jeg siger eder/ Der som i bede Faderen om noget i mit Naffn/ da skal hand giffue eder det/ Johan. xvj. [23.]

Lige som nu focdømelse er kommen offuer alle Menniske/ formedelst it Menniskis synd/ Saa er oc Liffsens retferdighed kommen offuer alle Menniske/ for den enis Retferdighed/ Roma. v. [18.]

Der til er Guds Søn obenbaret/ at hand skulde forstyre Dieffuelens gierninger/ j. Johannis iij. [8.] ||

Gud skal frelse min Sjel aff Heluedis vold/ Thi hand haffuer anammet mig/ Psal. xlix: [16.]

Frycte dig icke/ Thi ieg frelste dig/ Jeg kallede dig ved dit Naffn/ Du est min/ Thi naar du gaar igennem Vandet/ da vil ieg vere hoss dig/ at Strømene skulle icke druckne dig/ Oc om du gaar i Ilden/ da skalt du icke brende dig/ oc Luen skal icke optende dig. Thi ieg er HERREN din Gud/ den Hellige i Israel/ din Frelsere/ Esaie xliij. [1.-3.] Gud vere Loff.

At Forfatteren ikke er Palladius, kan man for det første slutte af, at Taksigelsen ikke findes i 1553-Bønnebogen, men desuden af, at *alle* Skriftstederne i Taksigelsen er afskrevet efter Biblen 1550 ligesom Salmever *tilføjelserne* i 1562-Bønnebogen - i Modsætning til de oprindelige Citater. Slutningen maa derfor skyldes den anonyme Udgiver. Han synes at være skaansk at dømme efter Former som *foruthan*, Plur. *dager*, til hvilke ingen Parallel findes i den fra Palladius stammende Text.

TEXTRETTELSER.

S. 293	L. 11.	<i>siger</i>	Orig. <i>figer</i>
S. 294	L. 14.	<i>der faare/ -</i>	<i>der faare.</i>
S. 297	L. 12.	21	- 16 [xvj læst for xxj]
S. 298	L. 21.	49	- 47
	L.		

S. 299 27. *saadant* - *sadant*
S. 300 L. 2. *naade/* - *naade*
S. 301 ^{L.}_{19.} *met dig* - mit dig

308

BIBELCITATERNE.

De med Kursiv betegnede Skriftsteder findes ogsaa og i samme Form i "Mærkelige Bønner" 1552.

S. 294 L. 30: *Ps. 35.3*, L. 31: *Es. 43.25*.

S. 295 L. 1: *Es. 44.22*, L.3: *Ezech. 33. 111*, L.7: *Joh. 1.29*, L.8: *1. Tim. 1. 15*, L. 10: *Math. 11. 28*, L. 12; *Eph. 1.7*, L. 14: *1. Joh. 2. 1*, L. 17: *Aab.1.5*.

S. 296 L. 2: *Es. 43. 11*, L. 4: *Es. 41.9-10*, L. 7: *Joh. 3.16*, L. 10: *Joh. 14.6*, L. 11: *Joh. 6.35*, L. 14: *Joh. 6.47*, L. 15: *Joh. 16.23*, L. 17: *Marc. 9.23*, L. 18: *Joh. 20.27*.

S. 297 L. 6: *Es.48.17*, L. 9: *Ps.32.8*, L. 11: *Luc.21.15*, L. 13: *Es. 51. 16*, L. 16: *Ps. 127. 1*, L. 18: *Ps.128.1*.

S. 298 L. 12: *Ps. 55.23*, L. 14: *1. Pet. 5.7*, L. 16: *Ps. 37.25*, L. 18: *Es. 49.15*, L. 22: *Ps.23.1*, L. 24: *Ps.65.2*, L. 25: *Ps. 67.2*.

S. 299 L. 10: *Ps. 50. 15*, L. 12: *1. Mos. 15. 1*, L. 13: *Math. 28.20*, L. 14: *Es. 43.2*, L. 17: *Ps. 112. 1*, L. 19: *Ps. 4.2*.

S. 300 L. 13: *1. Joh. 3.6*, L. 16: *1. Joh. 3.20-22*, L. 22: *Ps. 139. 1*, L.24: *Ps. 121. 12*, L.26: *Math.3.2*.

S. 301 L. 11: *Math. 10.30*, L. 13: *Sach. 2.12*, L. 15: *Es. 51.12*, L. 17: *Jer. 51. 36*, L. 19: *Jer. 15. 20-21*, L. 22: *Ps. 91. 1*.

S. 302 L. 12: *Ps. 119.9*, L. 14: *Eph. 6. 5*, L. 17: *Kolos. 3. 23*, L. 20: *Ps. 101. 1*, L. 22: *Ps. 127.1*.

S. 303 L. 10: *Math. 21.22*.

* *

309

EN TRAKTAT

UDDRAG AF VISITATSBOGEN

1553.

310

311

INDLEDNING.

DENNE lille "Traktat", som Palladius sendte Provsterne paa Landemødet i Roskilde 1553, er et ganske kort Uddrag af de Stykker i Visitatsbogen, som Pall. ansaa det for særlig vigtigt, at Provsterne paa deres aarlige Visitatsrejser indprentede Almuen. Uddraget skulde dog kun være af foreløbig Art, give den nødvendigste Hjælp, indtil Palladius - naar han havde overvundet sin Skrøbelighed og Sygdom - kunde faa gennemarbejdet og udsendt sin Visitatsbog. Dette skete som bekendt aldrig. Palladius naaede ikke at faa Bogen endeligt afsluttet, i hvert Fald fik han den ikke besørget i Trykken. Den bevarede, noget yngre Afskrift, vil derfor først blive udgivet efter Palladius' trykte Skrifter; og da det vil være rimeligst at omtale Visitatsbogen og Uddraget

af den under ét, vil man først i Indledningen til denne finde en nærmere Skildring af det følgende lille Skriffs Forudsætninger, dets Sprogejendommeligheder og dets Forhold til Visitatsbogen.

Originaludgaven til En Traktat bestaar af to 4-bladede Læg i meget lille Kvart (se Facsimile-Gengivelse af Titelbladet, S. 313), kun to Blade (B, Bij) er signerede. Bogen er, som det angives paa sidste Blad, trykt i København i 312 Foraaret 1553. Bogtrykkerens Navn meddeles ikke.¹ Et fuldstændigt Exemplar af denne Udgave findes paa det kgl. Bibl. i Kbh. og i Univ.-Bibl. sst.; et defekt, men ubeskaaret Exemplar i Hjelmstjernes Samling. Senere Udgaver kendes ikke.²

* *

313

314

Til Prosterne in Synodo Roschildensi.

EFterdi kære fratres/ at det er nu/ ti aar siden/ ieg paa mit embidtz vegne/ visiterede alle sogne Kircker/ her vdi Sielandtz sticth/ oc haffuer icke siden verit mig mueligt/ at fare saa igennem Sieland/ Sogen fra sogen/ som ieg gjorde den tid/ mere aff Guds blote oc bare naade oc miskund/ vdi trehundrede oc halffemtesinds tiffue sogne Kircker/ end effter min styrcke oc krafft/ Oc effterdi at det hør eders embede til/ effter Ordinantzen/ at visitere hvert aar/ en gang i det minste/ alle sogne Kircker/ som ere vnder eders Prousti/ Sender ieg eder paa denne tid/ denne Tractat/ om de smaa stycker/ som eder icke || bør at forglemme vdi eders visitatz/ oc det paa Danske/ at sette saa enfoldige fram faar en Christen almu/ til Guds ords forfremmelse/ ind til ieg kand met Guds hielp offueruinde denne min skrøbelighed oc siugdom/ at ieg kand offuersee min visitatz bog igen/ oc saa forskicke den til eder/ forhobendis til gaffns oc til Guds ære/ Beder ieg der for oc formaner eder/ at komme eders prouste naffn ihu/ oc grandgiffuelige vare paa eders embede oc beffalning/ som mact ligger paa/ besynderlige met den aarlige visitatz.

Pet: Pall:

315

En Tractat/ om de stycker/ huor met

Gudz ord kand forfremmis oc ved mact holdis.

Om Kircken.

Kircken som er Gudz huss skal vere met hele Vinduer/ oc vnder tør tag/ vel bygt/ prydet oc feyt/ oc end om Sommercn mayet/ at Folck kunde met lyst der inde høre Guds salige Ord.

Om Predicke stolen.

Predicke stolen skal vere høyt opbygd ved den Syndre side offuer Almuen/ at Gudz ord kand klarlige Predickis faar alle/ oc lydelige høris aff alle.

Om Alterid. ||

Alterid som er Gudz bord/ skal vere mit paa gulffuid heller i den østre ende/ een for alle/ vel prydet met malning/ Kleder/ oc met thu Liuss/ naar der berettis nogen/ oc icke ellers.

Om Funten

Fvnten skal vere vdi den vestre ende/ altid taam oc ren/ indtil nogen skal døbis/ at Degnen da ber tho spander rent Vand der vdi/ oc end noget varmt om Vinteren.

Om Stole

Stolene skulle vel byggis oc pyntis paa begge sider/ Mendene paa den Syndre/ oc Quinderne paa den nørre side/ oc om Sommeren skulle de mays oc strøs met Vrter oc gress ||

Om Kieregaarden

Kieregaarden skal slaas om Sommeren oc holdis ren for Fæ/ øg/ Suin/ etc. Besynderlige hoss Kirckeladen/ For Kieregaarden er de Christnis søffnehuss til domme dag/

316

Om Wryd

Al wryd skal bort tagis aff Kircken oc Kieregaarden/ huad der haffuer hørd til den wgudelige Paffue messe oc løgenactige Skiersilds pine.

Om Sogne Presten

Sogne Presten skal leffue vdi ecteskab/ heller ellers renliffuit/ foruden berøctet Tiønd/ god oc dydelig til omgengelse/ flittig vdi sit embede/ || vden straff/ andre til it gaat exempel oc efftersiun.

Om Prestegaarden

Prestegaarden skal ved heffd oc mact holdis aff Sognepresten paa Landsbyen met prestegaards Aul oc aff Kirckeuerier vdi Kiøbstederne vnder en tilbørlig straff/ oc det for deris effter kommere.

Om Tienden

Tienden skal ydes retferdelige/ aff Korn oc Quig/ til gode rede/ vnder Guds oc Kongens straff/ vdaff Slotzherrer/ Kiøbstedmend/ Bønder/ Dreng/ etc.

Om Offer. ||

Tre høytiders offer/ oc der foruden heders offer/ som naar Børn døbis/ Brude vies/ oc Quinder gaa i Kircke/ dog vden Liuss oc vidvand/ Thi hun hør Gud til met sin Liffsens fruct/ oc icke Dieffuelen/ om hun er ellers en Christen Quinde/

Om Sogne Degnen/

Sognedegnen/ vere sig enten Pebling omkring Kiøbstederne/ som skal tilskickis aff Scholemesteren heller oc ellers en Degen langt fra Kiøbstederne/ skal lære vngdomen deris børne lerdom/ Item ringe/ siunge etc. Oc de skulle samtyckis aff Sognepresten oc sognemendene oc offuerhøris aff prousten/

317

Om Degne Bolig

Degne Bolig skal vere hoss Kircken || at Degnen kunde nyde Kirckeiorde for redelig vdgifft/ met al seduanlige redsel/ Korn oc andet etc.

Om Helliæ daæ

Alle Søndage oc Christi høytidelige dage effter Ordinantzens lydelse oc effter vor Credo/ skal mand holde hellige icke aleniste/ vnder try marcks brøde/ huer aff sit Herskab/ men vnder Guds store heffn oc straff/ effter det tredie Budord etc.

Om Bede dagen.

Den bør to at være enten om onsdagen eller om fredagen i huer vge/ oc det i Købstederne/ Oc vndertiden i Lands Kirckerne om Søndagene effter predicken eller Messen/ oc en tid om Aarit met fattige Folckis almisse i steden for den wgudelige forsbørd. som pleyer at ske gerne i den vge effter diuitis et Lazari. ||

Om Taffler.

De skulle vere tho i det mindste/ den ene Kirckens den anden fattige Folckis/ huer Søndag oc huer hellig dag/ at ombæris aff Kirckeuerier oc Diaconer/ besynderlige i Købstederne/ oc i store Sogner paa lands Byerne/ Kircken oc de fattige til gode oc til hielp oc trøst.

Om Blaacke

De skulle ocsaa vere tho/ i huer Kircke/ den ene Kirckens/ op ved alterid/ den anden fattige folckis/ ved Kircke dørrer/ huer met tho Laase/ faar sig/ til Kirckens oc fattige Folckis pendinge.

Om Husarme.

De skulle hielpis i huer By aff dem som ere effnende met Mad/ || dricke/ Klæder oc anden hielp/ oc at de gerne stede 318 dem til at bo vdi deris Gadehuss/ paa det at de skulle tage dem ind igen i de euige Boliger/ naar deris gode gerninger beuise deris Tro til Jesum Christum.

Om Testamente.

Hver/ som Gud haffuer vnt och giffuit noget om henderne/ bør vdi sin siste tid om hand vil ellers tencke sig ret om/ at giffue noget vdi sit Testamente til Kircken/ Sogne presten Degnen oc fattige folck i sognen/ som

aff Arelds tid haffuer været skicket til en bekendelse oc tacksigelse/ for dette framdragit leffnit her i Verden.

Om Børne Lerdøm.

Gode Christne skulle lade deris Børn drenge oc piger flittelige lære || deris Børne Lerdøm/ met det allerførste som de kunde noget tale/ ath de kunde vennis til Gudfryctighed/ strax fra deris Barndøm/ oc icke til skalched oc wdygd/ det skal tilige Krøge. etc.

Om Scholer.

Skulle de oc saa lade deris drenge Børn/ met det første komme vd til neste Købsted til Schole en tid lang/ at forfare om de ere der til kaldede aff Gud.

Om Bøger.

Kirckeuerier skulle købe de Bøger til Kirckens behoff/ som Ordinantzen indholder/ oc lade saa Kircke tienerne bruge dem vdi deris tid.

Om Band.

Sogne Presten skal tho gonger om Aarit/ forkynde alle wlydige i bande/ det er vnder Dieffuelsens || vold til deris Legoms forderffuelse/ oc siden saa tit som behoff gøris/ oc afløse dem i Kircken/ som sig ville rette oc bedre.

319

Om Ecteskabs Sager.

De skulle dømmis vdi Roschyld/ nogle visse bestemte tider om Aarit/ som Sogne Presten kand giffue tilkiende aff Predicke stolen/ imod huer tid/ oc siden for alle dem/ som hans gode raad haffue behoff vdi Ecteskabs sager.

Om Hore Sager.

Ingen skulle lides vdi nogen By eller Sogen som føre it skendeligt leffnit met Horeri/ skørleffnit eller Boleri/ men de skulle straffis oc fordriffuis/ fra en sted oc til en anden/ ind til saa lenge/ at de skamme sig/ Item rette oc bedre sig.

Om Samkom.

Udi al Samkom oc glædsckab/ skal mand vocte oc vare sig for Suæren/ Banden oc bagtalen/ for offuerflødige dryck/ wsamdirectighed/ hug oc slag/ vndsigelse oc skendts ord/ Thi dette altsammen hør Dieffuelsens Børn til/ oc icke Guds børn. ||

Om Sogne steffne.

Sogne steffne/ skal ofte besøges/ som it Raadhus eller Capittelshuss/ saa vel som Gade steffne/ at alle ting fkunde der settis til rette/ som behoff gøris.

Om Brøllupe.

Her skal mand ramme maade met/ at det bliffuer icke for megit eller formange dage ey helder met stor Offuerflødighed/ effterdi at den hugge Tønde er afflagd/ oc Brøllups Folckit maa icke helder æde och dricke i Kirccken eller gøre it Danssehuss aff Kircken Thi det hør oc Dieffuelsens børn til oc skeer til Guds store bespaattelse.

320

Om Brød oc Vin.

Brød oc Vin skulle altid holdis til rede/ oc at Vinen er icke sur/ paa det at Almuen skal icke faa vederstyggelighed til det Høyuerdige Sacrament.

Om Calente.

Sogne Prester oc sogne Degne skulle || komme tilsammen/ tho gonge om Aarit/ i det mindste oc handle met huer andre om Lærdomen/ Leffnit/ Ceremonier oc om alle andre ting/ som religionen er anrørendis.

Om Prousten.

Prousten som er Superintendentens methielpere/ skal een tid om aarit i det mindste besøge alle Kircker i sit Prousti/ effter Ordinansens lydelse oc rette sig effter Ordinansen oc Prouste Bogen/ som hannem metgiffuit er.

Om Superintendenten/

Svperintendens/ skal sielff saa offte som mueligt er/ ocsaa visiterere oc besøge alle Kircker oc kirckens Personer/ at forfare/ om alle disse smaa stycker/ oc siden om de store met/ ved mact holdis/ Gud giffue til gaffns oc til Guds ære/ Ved vor Herre Jesum Christum Amen. ||

321

Hæc fratres sunt parua sine quibus magna constare non possunt in religione/ Igitur tametsi oportet potissimum ac precipue illa magna facere et curare/ tamen interim hæc parua non sunt omittenda/ hoc est doctrinam vitam/ mores et conuersionem singulorum ante omnia perquirere/ examinare et corrigere oportet/ Deinde etiam has ceremonias non negligere. etc. Sunt enim tanquam vasa et Corbes seu cophini in quibus religio per Dei gratiam conseruatur. Vos omnes et singuli in Christo Jesu foeliciter valetate et hæc boni consulite.

Prented i Kiøbenhaffn Torsdagen
i Pintz Vge Guds Aar M. D.). Liii.

322

TEXTRETTELSE.

S. 315 L. 26. *søffnehuss* Orig. *søynehuss*

I Originalen findes Initaler ved Begyndelsen af hvert Stykke, altsaa i Ordene *Kircken*, *Predicke*, *Alterid* osv. (foran S. 315 L. 4, 8, 12 osv.). Her har Udgaven af typografiske Grunde anvendt almindelig Korpus-Skrift.

EN PRÆSERVATIV MOD PESTILENS
1553.

324

325

INDLEDNING.

DET Opbyggelsesskrift om Pestilens, som Peder Palladius udsendte i Høsten 1553, da Pesten havde raset et Fjerdingaar i Hovedstaden, former sig som en Ramme om Dr. *Petri Capitani* Lægeraad. Rammen er imidlertid - ikke blot for Eftertiden men ogsaa for Samtiden - af større Værdi end det, den omfattede. Der fandtes nemlig i 1553 to andre og meget fyldigere danske Pestbøger, hvori den læsende Almenhed kunde finde "Lægedom" for Pesten; *Henrik Smith's* Bog om Pestilens fra 15361 og *Christiern Morsing's* Bog fra 1546 (og 1552)2. Derimod maa *Palladius* Opbyggelsesskrift have udfyldt et Savn, thi af "aandelige" Forskrifter mod Pesten havde man kun nogle faa spredte Betragtninger i de nævnte Bøger og et Par korte Bønner3.

* * *

326

I.

Den hollandske Læge *Peter Capeteyn* var 1546, 35 Aar gammel, blevet kaldt til Københavns Universitet og var Aaret efter blevet udnævnt til Livlæge hos Prins Frederik (II).1 Da Pesten udbrød i Sommeren 1553, søgte Dr. Peter, som det var Skik hos Datidens Læger2, bort fra den pestbefængte By. Paa Halsnæs i Nordsjælland skrev han sin "Præservativ og Forvaring mod Pestilens", "thi", som han siger, "hvor med og i hvad Maade jeg kan tjene Københavns Raad og Almue.. da skulle de finde mig altid villig og redebon". Skriftet var affattet paa Latin, da den fremmede Læge naturligvis ikke mestrede det danske Sprog, men for at det skulde komme den menige Mand til gode, bad han dem, der "have Sjælesorg i København" om at oversætte det paa Dansk "og nu paa Søndag næst kommendes i alle Kirker lade det aabenbarlige til kende gives af Prædikestolen" (se ndf. S. 352 L. 20 ff.).

Det skete. Vi erfarer det af *Palladius' Forord*, der ogsaa giver anden Oplysning om *Capitanus' Skrift*. *Pall.* meddeler, at "Doctor Peiter Capiten.. har skrevet en stor og mærkelig Bog om Pestilens, og fordi at den kan ikke saa snart udkomme paa Prenten.. har [han] udtaget en Kerne og Blomme af samme hans [sin] store Bog.. og den forsendt til Prædikanterne her i Byen, og er [den] forkyndt paa alle disse Prædikestole" (ndf. S. 339 L. 26 ff.). Den store Bog, her omtales, er iøvrigt aldeles ukendt; rimeligvis er den aldrig udkommet. Det mindre Uddrag, som vi nu kun kender fra *Palladius' danske Gengivelse*, er overhovedet det eneste bevarede Skrift af *Capitanus*.3 Vi faar gennem det ikke Indtryk af nogen meget *-* 327 selvstændig Forfatter: alle de Raad, han giver om Aareladning og Purgats, om Indtagning af Pulver og Piller og Lægedrik, om almindelig Renlighed o. s. v., adskiller sig kun ved den mindre Udførlighed fra de ældre danske Pestbøger.1 Naar *Palladius* vælger at udgive *Capitanus' Skrift* og ikke *Morsing's*, som han henviser til i Forordet, var det sikkert, fordi hint var det nyeste og gennem Oplæsningen fra Prædikestolen havde vundet særlig Udbredelse; *Palladius* frygtede da, at Folk kun skulde lægge Vægt paa denne Verdens Lægemedler; derfor - skriver han - "paa det at ingen skal forglemme den aandelige Lægedom udi Pestilens Tid og bruge den legemlige Lægedom aleneste som Kong Assa gjorde udi Podal [Podagra] og blev død derover, vil jeg optegne nogle Steder, Historier og Salmer, som hver for sig kan lade udskrive af den Danske Bibel og læse besynderlige om Morgenen, al den Stund som Pestilens regerer" (ndf. S. 340 L. 29 ff.).

II.

Palladius' "aandelige Recept" bestaar, som han selv siger, væsentlig af Bibelsteder. Skriftets første Del "Indgangen" meddeler Steder og Kapitler fra det gamle Testament (til og med Salmerne). *Palladius* refererer og fortolker her, citerer sjældent. Denne Del er ikke uden sproglig Interesse, i det han søger at indprente Biblens Moral gennem danske Ordsprog. F. Ex. skriver han om Beretningen i 4. Mos. 11 - om Guds Straf for Umaadehold -: "Den sidste Sted i dette Kapitel [V. 30-35] viser klarlige ud, at de som ikke kunde lide dem kløer, de skulde lide dem svi'er, og at liden Lyst gør langfør Skade" (ndf. * 328 S. 342 L. 23 f.) om Davids Synd, der straffes paa Folket (2. Sam. 24. 10-25), siger han, at "dette er det aller ypperste Kapitel at læse daglige udi Pestilens Tid... og en Vidskab derhos, at *Grisene skulde tit undgelde det, som gamle Svin bryde*" (S. 343 L. 31 f.); og af Beretningen om Frelsen fra Hungeren i Samaria (2. Kg. 6.24-7. 20) udleder han den Trøst, "at naar Buen er spændt paa det strængeste, da brister hun snarere... Efter mange mørke Dage kommer han [Gud] uforseendes med en klar Dag og et varmt Solskin" (ndf. S. 344 L. 17 ff.).

Hvor Bibelstederne citeres, er Ordlyden altid overensstemmende med den danske Bibels. Der er derfor ingen Tvivl om, at Palladius her - hvor det, ligesom i det ndf. udgivne Skrift om Aager, var mere praktisk at bruge en Konkordans end en Skriftsprog-Samling (se ndf. S. 391 f. og jfr. foran S. 283) - har afskrevet Skriftsteder og Førstelinjer af Salmer efter Chr. III's Bibel.¹

Anden Del af Palladius' Skrift "Beslutningen", der følger efter Capitanius' Lægeraad, giver et troværdigt Indblik i den Københavnske Almues Følelser overfor Pesten. Hvad der kendetegner disse er ikke Frygt, men Letsind: "Lader os æde og drikke, thi udi Morgen ere vi døde", det er dette den Vantros Motto man har gjort sig til Leveregel. Pall. nævner Exempler paa "saadanne løse og forfængelige Ord", der høres Mand og Mand imellem: "det er ikkun Glæde med Børn, at de dø hen, de fare vel, her fødes flere til igen", "Der skal jo nogle dø, Verden er fuld med Folk" o. s. fr. (ndf. S. 353). Han fortæller, at man tager sig saa lidt i Agt for Pesten, at "naar Liget [af en pestbefængt] er lagt ned, da staar der fuldt med Folk og kigger ned paa Liget. Ja de lede og bære deres Børn ind til ^{*} 329 dem, som ere befængte, paa det at de kunde ogsaa faa deres Del"; og han spørger: "Hvi er ikke de forfængelige Folk ogsaa glade udi Fæ-Død og Faare-Død, som de er udi Børnedød? Er de ogsaa glade.. af det Spektakkel de saa' igaar: fire paa én Ligbaare og sejsten i den ny Kirkegaard foruden de andre, som bleve begravne i Byen igaar?.. De skal end alligevel selv begynde at blegne om Kinderne og fornemme, at det er Guds Vredes Tegn".. (ndf. S. 354 -355). Det at indprente den af Pesten hjemsøgte By, at Soten ikke kom som en "Slumpelykke", men som "Guds Ris og Straf", synes at have været det væsentlige Formaal for Palladius. Det er dette, Skriftstederne skal bevise: Af Adams og Evas Fald skal man lære "at Synden er en Aarsage til alt det onde, som vi lide" (S. 341 L. 16 f.), Fortællingen om Syndfloden, om Sodoma og Gomorra, om Ægyptens Plager osv. alt "giver til kende, at Pestilens er.. en stor Guds Straf, og at Guds Straf voxer, eftersom Synden og Ulydeisen voxer hos de forhærdede. Thi Straffen hænger ved Synden som en Lænke hænger om Halsen paa en Hund" (S. 342 L. 17 f.). Derfor er Anger og Ruelse den bedste Lægedom mod dem, der er "forspændte i Pestilens", "derfor give sig enhver inderlige ind til Ham, som et Barn løber ind i sin Faders Skød, naar han har Riset i Haanden" (S. 347 L. 23 f.). Og til dem, der trøster sig med at "Pestilens er ikkun en Børnedød", siger Palladius: "Disse Pestilensforagtere de vide ikke, at Satan, som visiterer Guds Børn, faar først Tilladelse af Gud at slaa Fæ og Faar ihjel og at slaa Børn ihjel, førend han faar Lov at tage fat paa de gamle.. Gud bruger den samme Kunst med sine, som hine Løvetæmmere bruge med Løverne: de hudstryge en liden Hund eller Hvalp for Løvens Øjne; deraf bliver hun saa forfærdet og ræd, at hun staar og bæver og skælver og frygter, at hun skal faa med. Saa slaar Gud vore Børn for vore Øjne, at vi gamle Løver og Brydebasser, Hyklere, Trolfolk, Aagerfolk, Kornpugere, Voldsmænd, Horfolk, gerrige og hovmodige Stympere, Guds Ords Forfølgere og 330 Foragtere.. skulle forskrækkes deraf og rette os, at Bærmen af Pestilens, Sværdet, Hunger og Dyrtid skal ikke øses paa os, naar vore uskyldige Børn er taget af Dage for vor Skyld" (ndf. S. 356 L. 19 ff.).

Til Slut findes nogle faa Skriftsteder om Opstandelsen og det evige Liv til Trøst for dem, "som have Troen til Jesum Christum"; men disse Steder fra Evangelierne og Apostelbrevene er kun afskrevne efter Biblen, ikke fortolkede. Palladius lover imidlertid, at han "med det første" vil lade dem "udgaa paa Prenten med deres Udtydelse til ydermere Trøst for de syge" (ndf. S. 358 L. 32 f.), men han har vistnok aldrig naaet dette; i hvert Fald kendes intet til et saadant Trøsteskrift.¹

*

331

III.

Følgende Udgaver kendes af En Præservativ mod Pestilens:

1. *Originaludgaven*, der bestaar af 3 otte-bladede Læg, signeret A-Av, B-Bv, C-Cv. Det normale Linjetal paa Siden er 22, men Slutningen af Capitanius' Skrift og af Palladius "Beslut" er sat med mindre Type, saa Linjeantallet her - henholdsvis paa Bl.Clr og C8r- er 26 og 25. Der er anvendt et enkelt Vaabeninitial og et Par gotiske Initialer (se hosst. Facsimilegengivelser, sml. Magdeborgtrykket, Bind I, 254). Typen er den samme der er brugt i "En Traktat" (se foran S. 312 Fodn. 1), og ligesom her staar paa sidste Blad "*Prentet i Københaffn*", men ingen Angivelse af Bogtrykkeren. Man tør derfor næppe med Sikkerhed - som det er almindeligt - fastslaa, at denne er Hans Vingaard (sml. foran anf. St.). To fuldstændige Exemplarer findes paa d. kgl. Bibl. i Kbh.

2. En Udgave af Palladius' "Indgang" (ndf. S. 341 L. 14 -347 L. 34) trykt sammen med Mester Engelbret Jørgensøns Oversættelse af Jesper Brockmands Manus Domini. Trykket, der er i lille Oktav, bestaar af: I. Titelblad og Engelbret Jørgensøns Forord (12 unummererede Sider), 2. Oversættelsen af Brockmands Skrift

om Pest, S. I-144, 3. Palladius' Aandelige Recept, S. 145-168, og 4. et Optryk af et i 1619 af det medicinske Fakultet udgivet Pest-Skrift, S. 169-220. Derefter (S. 221): *Prentet i Kiøbenhafn/ Aff Henrick Kruse. Anno M. DC. XXX*. Trykket slutter med 332 to blanke Blade. Paa Foden af Hovedtitlen ("*Herrens Haand.. Aff Casp. Brockmand.. fordanskit i Bergen / Aff M. Engelbret Jørgenssøn*") staar der: "*Findis her hoss Doct. Palladij Aandelig Præservatiff imod Pest: Saa oc Facutiatis Medicæ vnderviszning / om Raad oc Medicin at bruge imod Pest*"; begge disse Skrifter har selvstændigt Titelblad. Paa Titlen til Palladius' Skrift (se efterstaaende Gengivelse S. 333) er Affattelsesaaret fejlagtigt opgivet til 1551. Udgaven er iøvrigt et uforfalsket Sætter-Optryk af Originalen - med sporadisk Ændring af Ortografien (*bekende > bekiende* S. 146 o. l.) og Bevaring af alle Trykfejl (*om Halsen paa end Hund* S. 149, *at begræde/ vor snarlige mand hoffmoder sig* S. 157 osv.). Citat-Tallene fra Biblen (*Genes. 3, Genes. 6* osv.) er anbragt som Marginalnoter.

3. En Oversættelse til Latin af Capitanius' Skrift (ndf. S. 349-52) i Thomas Bartholins *Cista medica*, 1662, S. 12-18. Overskriften lyder: *Prophylacticum Consilium Antipestilentiale ad cives Hafnienses scriptum a D. Petro Capitaneo Medico Regio & Profess. Publ. Anno Christi M. D. LIII*. At Bartholin kun har kendt den danske Oversættelse, og at det altsaa er denne, der er Grundlag for hans latinske Text, ikke Capitanius' latinske Original, er sikkert. Bartholin skriver nemlig, at Capitanius Lægeraad er affattet "paa Folkemaalet".¹

4. Det maa endnu omtales, at Mansa i sin Bog om "Danmarks Folkesygdomme, 1873, meddeler (S. 275), at det i Fortalen til det medicinske Fakultets Skrift om Pesten 1619 (se foran S. 331) "siges, at heri findes.. » det [som] aff Peter Capitano.. bleff angiffuet til Kiøbenhaffns Indvaanere med D. P. Palladii gode Fortale«". Heraf maa man nødvendigvis slutte, at Palladius' Præservativ mod Pestilens var optrykt i Fakultetets Skrift 1619, at der altsaa findes endnu en Udgave foruden de foran nævnte. Men dette skyldes en Misforstaaelse fra Mansas Side af den citerede ³³³ Fortale. Denne, der iøvrigt ikke staar i Fakultets-Skriftet, men i et andet samtidigt Tryk - et Optryk af Chr. Terckelsen

Morsings Pestbog (Titlen er: "*En liden Bog Om Pestilentzis Aarsage / Forvaring oc Lægedom der imod/ etc. Ved D. Christiern Torckelsen / Morsing. Prentet i Kiøbenhaffn / Først 1546. Atter 1552. 1 Oc nu igien met ny Fortale / 1619. Hoss Salomonem Sartorium/ B.*") - er forfattet af ³³⁴ Resen. Han omtaler Pestens to Aarsager: *aandelig* Forkrænkelse til Modvillighed mod Gud - og *legemlig* Forgift; og han oplyser Læseren om, at der til at raade Bod paa Synden og Sygdommen findes "smaa Bøger/ som ere prentede baade om det Aandelige oc om det legemlige". Først anbefales - til aandelig Lægedom - Opbyggelsesskrifter af *Luther* og af *Johan Arndt*¹. Dernæst hedder det: "Men paa det at andre Lægedom skulle icke heller gaais forbj aff jdel Skødeløszhed eller Vanart/... da er her ocsaa forhaanden der om icke alleniste det som i en liden Bog tilforn for 18 Aar siden aff *D. P. S.* etc. bleff forordnet/ men end ocsaa huad *D. Christen Morsing* etc. forud screff for 73 Aar/ oc er atter tryckt for 67 Aar siden/ saa korteligen oc eenfoldeligen/ som oc det aff *D. Pet. Capitaneo* næste Aar der effter bleff angiffuet til Kiøbinghaffns Indvonere/ met hin gode *D. P. Palladij* velmeente Fortale oc Efftertale til Borgemestere oc Raad etc./ at de skulde dog i saadan Pestelente tage sig vare....." Som det vil ses, siger Resen blot, at disse Bøger "er her forhaanden" d. v. s., at de findes her i København, ikke "her i Bogen". At Resen anbefaler Palladius' Forord og Efftertale, kan ikke undre, da Palladius' Betragtninger falder saa nøje sammen med Resens. Et enkelt Stykke skal anføres til Vidnesbyrd herom. Resen skriver (Bl. A3r-A4r):

Den største Part [af Københavns Indbyggere] er forud befængd met saadan Sickerhed/ at den passer huercken paa Gud eller mennisken/ ligesom folck haffde giort et forbund met Døden/ oc.. en pact met Helffuede/ saa at straffens Flod oc rijsz skulde icke komme til/ eller offuer dem... Det seer mand paa hine offuergiffne Mennsker/ som endnu giøre sig saa got som et Spectackel oc Latter deraff/ at saa ³³⁵ mange bæres oc føres vd dagligen/.. som oc paa hine Skylhalse/ huilcke findis vndertiden/ icke alleeniste i Kieldere oc Kipper saa snart for som effter middag met Spil oc andre onde Noder/.. men end ocsaa i de befængde Huusz/ oc det til met imod Christelige Øffrigheds strenge Forbud/ Dag oc Nat at Dricke oc demme/ lige som det vaar i et Slar-Offenland met suermen oc rhuten/ oc icke i nogen sørgelig Pestilentzis tid...."

Der synes paa Resens Tid som paa Palladius' at have været megen Letsindighed i den af Pest hjemstøgte By; og Byens Biskop mente aabenbart i 17. som i 16. Aarh., at det var mere Behov at revse de letsindige end trøste de sørgende. Og dog har disse jo nok været de fleste; som Palladius skriver (ndf. S. 356 L. 6): af dem, der græde, er der fuldt i Dag inden Københavns Porte.

336
337

338
339

Palladius Naade oc Fred aff Gud Fader/ ved Jesum Christum.

Kære Venner Mand pleyer at sige/ Gaat er icke for

meget/ oc disalmindeligere det bliffuer/ disbedre det er/ Alligeuel der ere andre smaa Bøger vdprentede til foruaring emod pestelentze/ den meninge mand til gode/ saa er dog her ocsaa en liden bog/ der emod screffuit til vaare Prædicanter her inden Portene for Københaffns indbyggere/ och kand vel tiene ocsaa andersteds huor det er behoff/ der faar lod ieg hinde gerne vdgaa i prenten besønderlige der faare/ at den Ild oc pestelentze/ som er optend nu her i Københaffn i dette hele fierding Aar/ saa hart/ || at her er alle rede hen døde/ vdi saa kort en tid/ flere end sexhundrede Menniske vden de som bleffue Begraffuede aff deris Forældere/ som de mene/ skulle vel være fire hundrede/ at der skal vel vere it Tusinde døde til denne dag/ Samme Ild siger ieg begynder nu at vdsprede sig alle vegne omkring her i Landet i Skaane oc andersteds/ at det er til fare/ at det vil icke slyckis her inden Portene/ alligeuel at wi Hulde tre bede dage/ at affbede Guds vrede oc Riiss/ end ocsaa andre til ith gaat exempel oc efftersiun/ at de skulde gøre lige saa/ naar de haffue det behoff/ Det hielper io noget/ oc Gud vil Bønhøre oss oc giffue oss ænten det wi bede om eller oc det som bedre er.

* Høylerd Mand Docter Peiter Capiten/ Kongelig Maiestats Docter i Læge Kunst oc Professor her i Vniuersitetet/ haffuer screffuit en stor oc merckelig Bog/ om Pestelentze/ oc fordi at den kand icke saa snart komme paa Prenten/ vilde han beuise || sin tieniste den Meninge Mand til gode her i Riget/ som hand selff i denne lille Bog til kende giffuer/ oc haffuer der faare/ vddraget en Kerne och Blomme/ aff samme 340 hans store Bog/ som hand haffuer forhende/ oc den forsent/ til Predicanterne Her i Byen/ Oc er forkyndet paa alle disse Prædikestole/ saa at de som icke foracte Guds vrede och Riiss/ holde sig der effter/ oc mange der aff vndgaa oc bliffue Reddede/ Thi som mand siger/ der hører Hielp til Guds Hielp. Dette ordspraack om det vendis hen til dem/ som de Kaldede vdi Papisteri/ de femten Nødhielper/ oc til andre deris lige/ Da er det it vrangt/ falskt oc fordømmeligt Ordspraack men forstaas det om den middel oc Hielp/ som Christne Menniske beuise huer andre vdi nød oc trang/ da er det it ret gaat Ordspraack effter Guds vilie oc bud/ som Jesus Syrach scriffuer i sit xxxviii. Mit Barn/ Prøffue huad dit Liff er sunt/ oc see/ huad som dig er wsunt. Item Herren lader Lægedom || voxer aff Jorden/ oc en fornemstig foracter hannem icke etc. Oc i det xxxiii Capitel/ Det gode er skicket mod det onde/ oc Liffuit mod Døden/ oc den Gudfryctige mod den wgudelige/ See til alle den Høystis gerninger/ saa ere der stedse tho mod tho/ oc it mod det andet/ Her høre wi at mand skal bruge gode middel/ til oc hoss Guds hielp/ huad heller det er vdi Lægekaansten/ eller vdi andre Guds Gaffuer/ som icke staa til at foractis vden Mand vil foracte Gud selff.

* Mand taar icke der faar sette den loffue oc lid til samme middeler/ som Gud aleniste tilhør som Kong Assa iiiii. Reg: xvi søgte icke Herren i sin siugdum/ men Læger. Hannem haffde burt baade Dele at gøre/ først haffde hannem burt at søge effter Aandelig oc siden effter legemlig Lægedom/ Thi saa siger Christus selff Matt: vi: Atspører først Guds Rige och hans Retferdighed saa skal alt saadant tilfalde eder. ||

* Men paa det at ingen skal forglemme den Aandelige Lægedom vdi Pestelensis tid/ oc bruge den legemlige Lægedom aleniste som Kong Assa gjorde vdi Podal oc bleff Død der offuer/ vil ieg optegne nogle steder Historier oc Psalmer/ som Huer for sig kand lade vdscriffue aff den Danske Bibel/ och læse besynderlige om morgenen al den stund som Pestelens regerer/ oc alligeuel der hoss bruge gode Christelige middeler/ som findis i denne lille Bog/ disligeste i en liden bog 341 som høylerd mand Docter Christiern Morsing ocsaa professor i læge kaanst her i vniuersitetet/ lod vdgaa oc i andre saadanne/ til en foruaring der imod/ da skal icke den som frycter Herren/ bliffue forskrekit/ eller forraskit naar der kommer nogen almindelig plaffue iblant Folck/ Psal: cxii: Thi hans hierte trøster sig da trolige paa Herren. Kære Borgemestere Pouild Hanssen/ Oloff Ipsen/ Mattis Clausen/ Peder Jensen/ oc i Dannemend i Raadet effterdi ath Doctor Capitanius || screff eder oc den Christen Almue til gode/ det hand screff/ vil ieg ocsaa skencke eder dette mit Føye Arbeyde forhaabendis at i det tcke forsmaa. Her met eder Gud Almectigste befalendis/ Screffuit i Københaffn den Tisdag nest faare S: Michels dag/ Gudz Aar M. D. Liii.

En Aandelig Praeseruatiue oc foruaring mod Pestelentze

* Gene. iii. Gud sagde til Quinden/ Jeg vil skicke dig meget kummer til etc. Her skal mand mercke vdaff/ ath Synden er en Aarsage til alt det onde/ som wi lide/ oc at wi arme Adæ/ oc Euæ Børn ere vnder giffne Straff oc Kaarss for vore Synders skyld. Her tencke huer til ath bekende/ angre oc fortryde sine Synder/ saa bliffuer straffen borte/ eller i det minste/ formildet och forminsket || aff Gud/ naar Troen følger der effter til vor Herre Ihesum Christum.

* Gene: vi. Det gantske Capitel om Syndfloden giffuer den samme aarsage til kende/ at Menniskens ondskab vaar stor paa Jorden/ Och for mand vilde icke lade sig staffe aff Gud/ det er/ mand vilde icke rette oc bedre sig/ naar Gud begynte at straffe lod hand dem forderffuis oc ødeleggis ved Syndfloden/ oss til ith exempel.

* Gene: xviii. Denne Historie om Sodoma oc Gomorra/ giffuer til kende ath der hielper ingen fremmet bøn mod Guds 342 straff/ vden de som syndet haffue/ rette och bedre sig/ Less det samme hoss Ezechiel i det xiiii. Capittel. om de fire plager/ Dyr tid/ Diur/ Suerd oc Pestelentze/ Item om Noe Daniel/ oc Job/ it Merckeligt Capitel etc. Der faar er det to allermest behoff/ at huer retter sit Leffnit/ om hand vil vndgaa Guds straff. ||

* Exo: ix. Effterdi at Pestelentze er den femte Plage iblant de thi Egyptiske plager høre de Capiteler oc saa hid oc ere verde at offuertentke/ oc see sig i spegel vdi/ Naar Gud straffer met Pestelentze.

* Exo: xvii. Den Histori vdi dette Capitel om Mose hender/ at de bleffue suare oc Aaron oc Hur ophulde dem/ Paaminder oss ath wi lige saa vdi Pestelentze skulle Hielpe oc Holde huer andre til en idelig och waffladelig Bøn/ effter en Ret Pænitentz/ saa bliffuer det alt gaat/ Thi en Suar Pestelentz fordriffuis met en sand Pænitentz oc met en Christen Bøn.

* Leui: xxvi. Dette er it Merckeligt Capitel/ oc giffuer til kende/ at Pestelentze er icke en ringe/ men en stor Guds straff/ oc at Gudz straff voxer effter som Synden oc wlydelsen voxe hoss de forherdede. Thi straffen henger ved Synden/ som en lencke henger || om halsen paa en hund/ Der faare huo der gør sig aff met Synden/ hand bliffuer oc saa straffen quit.

* Nu: xi. Den siste sted i dette Capitel viser klarlige vd/ at de som icke kunde lide dem klør/ de skulle lide dem suier oc at liden lyst gør longfør skade/ Thi det løstne Folck fick der Vacteler nock at æde oc døde hen oc bleff iordet aff en gandske stor Plage/ der hoss de Løstegraffuer/ Der faare er det icke tid/ at lade sig tøste oc tage formiget til sig aff Guds gaffuer/ men dele somt met sin fattige neste.

* Nu: xxi. Denne Histori om de Ormesting hører oc hid/ effterdi at de bleffue døde der aff/ saa mange som icke saae til den Kaaber Orm. Saa lader oss see til Jesum Christum vdi denne Pestelentze at den tager icke Død paa oss alle sammen/ ellers vil mange hus staa øde. ||

* Deut: xxviii/ Her staar Pestelentze/ iblant de rette forbandelser/ som Gud lader gaa offuer Mennisken for Synden.

343

Frøcte sig der faar Gud/ huo som icke vil være forbandet met Pestelentze/ eller anden Guds straff.

* Deut: xxxii. Denne Mose Loffsang maa icke forglemmis/ Men idelige læsis oc offuertentkis met stor paaactelse/ det vil visselige gøre gaat at etc.

* i. Samuelis v. et vii. Denne Histori om Herrens arck/ som bleff vndryct/ oc forført/ oc den straff der gick effter/ paaminder alle dem/ som haffue vndryct oc forført/ til fremmede brug/ det som er giffuit oc skicket til Guds ords oc Guds rigis tieniste oc ophold/ at de mue visselige vente sig Pestelentze oc anden straff oc wlycke/ ieg vil inted tale om den euige straff/ om de icke lade vor Herre Christo beholde sit.

Derfaar er det tid paa/ at huer legger || fra sig igen/ oc saa det som hand i den maade haffuer faat met wret.

i. Samuelis xv. Her see sig øffuerigheden i spegel/ Om de lade noget bliffue igen oc tilbage/ som forhindrer Guds salige Ords framgong/ oc holder folcket tilbage/ fra Troen til Jesum Christum/ Thi det vil icke bliffue wstraffet.

* ii. Samuelis xxi Effterdi at Dyr tid er Pestelentzis staaldbroder/ oc en aff de fire Guds besynderlige straff/ Ezechielis xiiii. da bør denne histori/ om den Dyretid som vaar i Kong Daidz tid i try samfelde Aar/ vel at offuerueyes/ Thi her paamindis alle de/ som anten met blodstyrning eller anden wret haffue offuerfaldet andre/ At de finde raad til retning oc bedring/ Paa det at alt Landet icke skal straffis met Dyrtid/ Pestelentze och anden Plage for deris skyld. ||

* ii Samuelis xxiiii. Dette er det aller ypperste Capitel/ at læse daglige vdi Pestilentzis tid/ Om Kong Daidz synd/ oc om den Suare tredagis Pestilentze offuer Folcket for samme Synd/ en merckelige paamindelse/ til anger oc ruelse/ oc en vidskab der hoss/ at grisene skulle tit vndgelde det/ som gamle Suin

bryde/ Der faar følge sig Daud effter/ huer som ved sig skyldig oc rette och bedre sig/ paa det ath hand icke skal findis at vere en Aarsage der til/ at det vnge Folck och de wskyldige Børn skulle saa hen ryckis af Pestelentze

* i Reg: viii. Denne Kong Salomons Bøn hører 344 allermest hid at læse flitelig oc giffue grangiffuelige act paa/ vdi Pestelentzis tid/ oc i andre saadanne tider/ at mand kommer til Kircken predicker/ siunger Letanier oc aff beder Guds vrede/ Riiss oc straff.

* i Reg: xvii. Denne Histori om Eliæ beuarelse i den dyre tid vnder Kong || Achab/ giffuer til kende at it ret Gudfryctigt Menniske bliffuer foruaret oc besørget aff Gud i Pestelentze/ Hunger/ dyrtid eller huad wlycke der kand tilskickis Menniken aff Gud saa at om der end storte tusinde paa huer side vid hannem/ da bliffuer hand dog reddet oc foruaret. Psal xci. Der faar/ huo der er Viiss vere sig Gudfryctig da bliffuer hand fri/ naar Gud vil straffe sit Folck.

* i Regum xviii. Eliæ Bøn i dette Capitel/ som S. Jacob: scriffuer om/ i sit v Cap: trøster alle Gudfryctige/ vdi nød oc fare/ at der som de bede flitelige/ da bliffue de bønørde/ oc andre nyde dem gaat at.

* ii Regum vi. Denne Histori om dyrtid i Samaria vdi Elisei tid/ haffuer denne trøst met sig/ at naar Buen er spent paa det strengiste/ da brøster hun snariste/ Det er/ naar Guds straff oc riiss er aller strengist til at forderffue/ da vil hand/ før end mand seer sig om/ holde op oc afflade at straffue. || besynderlige/ naar hand bliffuer bedet derom aff de Gudfryctige/ Effter mange mørcke dage kommer hand wforseendis met en klar dag oc it varmt Solskin/ saa kand det bliffue gaat igen.

* ii. Re: xx. Kong Ezechia Siugdom der hand laa dødsuig/ Oc Esaias lagde en Klase Figen paa Bulden/ lærer ath bede oc græde faar Herren vdi døds nød/ oc at huert Menniske er skicket sin døds tid faare/ Huilcken hand kand vel komme til forne/ oc forfaste sit liff før tiden kommer/ men ingen kand den gaa foroffuer/ vden Guds besynderlig iertegen/ som her met disse femten aar/ oc met Achas seyer werck/ Ellers faar huer at følge/ naar hans tid er kommen/ Thi da faar mand denne røst at høre/ som her staar/ Beskicke dit huss/ thi du skalt dø oc icke leffue/ da vil Gud sige/ som der staar i Psalmebogen. Kommer igen i Menniskens Børn Psal. xc. End er her hossat begræde huor snarlige mand 345 hoffmoder sig oc falder || i Synd igen/ naar Gud tager straffen bort/ at huer vilde sig betencke her vdi. etc.

* ii. Re. xxi. Kong Manasse synd oc ondskab/ ii. Par: xxxiii. Oc der hoss hans omuendelse igen/ skal vere ith exempel oc spegel bog faar alle wgudelige/ oc besynderlige faar hine blodhunde/ blodgirige oc heffngirige dieffls trelle/ som forfølge Guds ord/ oc alle dem det predicke oc tro der paa/ ath de skulle rette oc bedre sig/ paa det ath Byer/ Steder/ Land oc Rige skulle icke straffis met Pestelentz/ Suerd/ Hunger oc dyrtid/ faar dens skyld.

* Nehemie v. Dette er it saare hart Capitel/ oc paaminder alle Aager Karle oc Aager Quinder/ alle Kornpuger/ at de skulle giffue til bage igen det som de saa wrettelige oc wrelige ere atkomne. Item her paamindis alle onde Fogeder och Voidzmend/ som fare Tyranniske aff sted/ met Folck/ som de faa mact offuer/ at de skulle || sacte sig vdi deres Fogedi/ oc handle effter Low oc ret/ oc icke effter deris Heffngerige oc Tyrannske Hierte. Huer tencke til at vende sig om oc bliffue en from Nehemias/ ellers maa Landet vngelde deris wgudelig plaggen oc skatten met Pestelentz/ hunger oc dyrtid etc.

* Nehemia ix. Bekende dine Synder i dette offuer maade merckelige Capitel/ Oc bekende der hoss Guds retferdighed/ at hand gør ret/ naar hand fører sin straff offuer oss/ oc at wi haffue det vel fortient. Giff ocsaa act paa i dette Capitel/ Huor storlige Pænitentzis predicken/ Letani Bøn oc inderlig begering til Gud bør at gaa for sig vdi huad somhelst nød oc straff der er paa ferde.

* Den gantske S. Jobs bog er verd at løbe tit igennem/ vdi saadan farlig tid/ Thi hand bleff slagen met Bulder oc soer paa hans gantske Legeme indtil Døden/ || før end det vende til bage igen/ Huorfaar her findis ocsaa i denne Bog en merckelig amindelse/ om Menniskens leffnits elendighed oc forthed/ och om de dage/ som Jacob Patriarck omtaler/ Gene xlvii. Der som hand saa siger til Kong Pharao/ Min elendigheds tid er Hundrede oc tredieue Aar/ Ringe oc ond er min liffs tid.

346

* Vdi Davids Psalme Bog/ findis disse Psalmer/ som her effter ere optegnede/ de merckeligste/ ath læse och betencke vdi Pestelentzis tid til gaffns och til Guds ære.

* Den vi Psalme/ Ah Herre straffe mig icke i din vrede etc.

* En mechtig Psalme/ Imod forferdelse oc befengelse vdi Pestelentzis tid.

* Den xiii Psalme/ Herre Huor lenge vilt du saa aldelis forglemme mig etc. ||

* Den xxii. Psalme/ Her kand mand see oc betencke huab kaarss oc straff Gud Fader lagde paa vor Herre Christo selff for vore Synders skyld/ oc det kand giffue en god taalmodighed i Kaarssit. Denne Psalme

begyndis saa/ Eli Eli/ Det er/ min Gud min Gud etc.

* Den xxx Psalme/ Herre Jeg priser dig etc. En tacke Psalme/ effter at it Menniske er kommen offuer met Pestelentze/ oc faar bedre igen. Gud vil at wi skulle bede oc tacke hannem.

* Den xxxi Psalme/ Herre Jeg Tror paa dig etc.

* Den xxxii. Psalme/ Salig er den som offuertredelser ere forladne etc.

* Den xxxviii. Psalme/ Herre straff mig icke i din vrede etc.

* Den xlii. Psalme/ Lige som Hiorten skriger effter ferskt Vand etc.

* Den xlvi. Gud er vor tillid oc || Styrcke/ en Hielp i stor nød/ som haffuer rammet paa oss etc.

* Den lxii Psalme/ Min Siæl er stille til Gud/ som mig hielper etc.

* Den lxxvii Psalme/ Jeg rober til Gud met min røst etc. Den lxxxviii Psalme/ Herre Gud min Salighed/ ieg rober dag oc nat faar dig etc.

* Den xc Psalme/ Herre Gud/ du est vor tilfluct/ Stedze oc altid etc. En ret Psalme til Pestelentzis tid/ om Synden/ om Guds vrede/ om døden/ oc om Menniskens leffnits wselhed oc korthed her paa Jorden.

* Den xci/ Den som sider vnder den Høystis beskermelse etc. Denne er den rette Hoffuit Psalme/ at bede morgen oc afften mod Pestelentze/ oc befale sig Gud/ oc henge ved hans 347 ord/ skyt och beskermelse/ met en sterck Tro/ mit iblant nogle tusinde/ som falde oc Dø der hen faar hans øyen trint omkring hannem/ da veed Gud raad || til/ at befri hannem/ at hand bliffuer ved liffuit etc. Det er den Aandelige Lægedom her talis om/ den er først faar alting behoff/ Oc saa den legemlige lægedom der nest.

* Den Cii psalme/ Herre hør min Bøn/ oc lad mit rob komme til dig etc.

* Den Cvii Psalme/ Tacker Herren/ thi hand er god etc. En merckelig Psalme/ Om de fem almindelige Plager/ som ere vdlendighed/ Fengsel/ Siugdum/ Haffsnød/ Fattigdom oc Offueruold/ oc huorlunde mand skal affbede dem.

* Den Cxii Psalme/ Salig er den som frycter Herren etc.

* Den Cxvi Psalme/ Det er mig kært at Herren hører min røst/ oc min formanelse etc.

* Den Cxviii Psalme/ Loffuer Herren/ thi hand er venlig etc. Den skøne Confitemini kaldis denne Psalme af den Guds Mand Lutheroc/ met salig ihukommelse. ||

* Den Cxxi Psalme/ Jeg opløffter mine øyen til Biergene.

* Den Cxxxix Psalme/ Herre du randsager mig oc kender mig etc. En offuermaade trøstelig Psalme/ At forlade sig aldellis til Gud met/ Oc at mand kand ingenfted henfly faar hannem/ Der faare giffue sig huer inderlige ind til hannem/ som it Barn løber ind i sin Faders skød naar hand haffuer Riiset i haanden etc.

* Den Cxlii Psalme/ Jeg rober til Herren met min røst etc.

* Den Cxliii Psalme/ Herre hør min Bøn etc.

* Alle disse optegnede Psalmer ere io euige oc altid behoff at oplessis faar Herren/ Dog bequemme de sig aller mest i Pestelentzis tid/ Oc ere den rette aandelige Præseruatiue oc foruaring der imod.

Det maa bliffue her hoss paa denne tid/ Thi det vil ellers bliffue forlangt/ huer kand fremdelis i Biblen for sig opsøge det som tiener her til den aandelige Lægedom for Pestelentze. ||

348

Nu følger her effter den legemlig lægedom/ at huer kand lære och bruge den oc saa ret/ paa det ingen skal frimodelige friste Gud/ oc sla sig selff ihiel/ mod det femte Bud/ met sin forsømmelse/ oc wskødsomhed/ Ja met sin hoffmod/ fortred oc haardnackethed mod Gud/ som hine onde Børn/ biude deris Forældre tradz/ eller hine onde Quinder deris Mend/ och bede dem ekon sla io mere oc mere i den oc den mands naffn/ ind til de ere knugslagne/ dem skeer io ret etc.

349

En Præseruatiue och foruaring mod Pestelentze. screffuit aff Doctore Petro Capitanio til Københaffns Borgere/ Anno M. D. Liii.

Først for dem som icke ere befengde met Pestelentz.

DEr er inted nytteligere nu i denne høst for vnge Menniske som voxe til vdi deris alder/ der som de haffue store Aarer oc megit blod/ end ath de lade deris Aare sla paa den høyre Arm/ enten Median/ eller den Aare som de kalde Hepaticam.

* Fem dage eller sex effter at Aaren er laden kunde de lade deris Mad være borte/ om afftenen/ oc bruge til Purgatz femten Pestelentz piller/ aff det store slag/ som ieg || haffuer ladit berede dem i Apotecken/ och ere til købs for ii danske skellinge (Thi ieg lod ordinere oc berede i Apotecken Pestelents Piller store oc smaa) och skal hand sencke dem ned met Vin eller øl/ och hand skal icke giffue sig vdi veyret om anden dagen. Men de som icke kunde bruge Aareladende/ vere sig for de haffue icke megit Blod/ eller for at de frycte sig/ eller och ere gamle/ de kunde bruge tho gange forscreffne Piller/ saa at der gaar fire dage emellem.

* Naar de haffue tagit purgattzen/ skal der tagis vel vare paa/ for alle ting/ oc aff alle/ oc huer serlestis/ ath der icke findis skarn oc stanck paa Gaderne eller i Huset. Stuer eller Kammer som ere Skorstene vdi/ skulle altid holdts rene met en skorstens Ild oc ath lucten kand Purgeris met Røg aff Enebær/ eller Enebærtræ/ eller vdaff Puluer/ som ieg haffuer ladet berede i Apotecken/ eller aff suorte Liuss/ som de kalde i Apotecken || Ozoleta.

* Til deris Mad oc føde skulle de vare dem for alt det som icke vel lucter/ och for Fruct/ Men affhold oc edruskab/ det 350 er/ ath holde sig sparsommelige i Mad och dricke/ er den bæste Lægedom.

* De som ere formuendis/ oc kunde købe/ de kunde tage til dem huer anden dag Saa megit Feneyske Triagels/ som en Haselnød er stoer/ eller den Præseruatiue som ieg haffuer ladit berede i Apotecken/ och det annamme met tho skeder fulde Vinædicke Om anden dagen kand hand tage it stycke Angelica Roed oc nogit Smør oc brød om Morgenen fastende/ eller oc de kunde alle tage til sig denne effterfølgendis Lægedom oc præseruatiue/ som er vel bruget/ oc forsøgt/ oc findis at være den allernytteligste oc beste/ De kunde tage fastende til dem/ thu Figen tho Valnødkierner och tilte Blad aff almindelige Ruder met saare lidet || Salt/ disse ting skulle sammen mengis och stodis/ oc fastende annammes oc nedsiunckis huer anden dag. Neppelige finder mand en bedre lægdom end denne er. Oc kunde de annamme tre eller fire gange om vgen/ naar de gaa til seng om afftenen/ en halffue drachmam (det er en halffue quintin) aff de smaa Pestelents piller/ icke til purgas/ Men til en præseruatiue oc foruaring mod pestelents.

* Eller oc de kunde tage Sedefer och Angelica/ en halffue quintin aff huert/ och otte Rudeblader met Smør oc brød/ at bruge før end de gaa nogen sted vd.

* Oc naar de nødis til at gaa vd/ effter at de haffue tagit til sig nogen Præseruatiue oc foruaring/ Da kunde de beholde it stycke Angelica eller Sedefer i munden/ oc de kunde haffue enten it stycke Suamp eller en Rudequost dyppet oc vædit i Vinædicke. De som formuendis ere/ kunde bruge det Eble som kaldis Ambre som ieg haffuer || ladet berede i Apotecken.

En Legedom til dem som ere befengde met pestelens.

DEn som er befengd (vden det er it Barn/ eller en siuglig quinde/ eller en gammel vdleffuit person) Da skal

hand strax om hand er ingensted hoffuen/ lade sla Aaren hoss Anckelen paa den høyre foed/ eller nogen 351 are paa foden/ som er nær ved den der er hoss anckelen/ oc vnd skal lade blodet vel løbe/ oc det met det allerførste som vnd fornemmer sig at være befengd.

* Men der som hand bliffuer hoffuen met det første/ oc amme hæffuelse giffuer sig tilkende hoss ørne/ eller i halsen/ ller vnder Armhulen/ da skal hand lade sla paa Armen sin Median eller hoffuit aaren/ thi det er best. Men der som heffuelsen giffuer || sig tilkende vdi Røren eller nogensted der hoss/ da skal hand lade sla Aaren paa sin Foed/ eller hoss Anckelen/ Men her skal mand giffue vel act paa/ at der som heffuelsen staar i den høyre side/ da skal Aaren slaes paa den høyre Arm eller Foed. Men der som heffuelsen staar i den venstre side/ da skal Aaren ladis paa den venstre Arm eller foed/ Men er Heffuelsen paa bode sider da skal Aaren slaes paa baade sider/ dog saa at mand lader blodet maedelige løbe/ Thi altid skal mand ladis paa den samme side som heffuelsen staar/ oc icke offuer paa den anden side.

* Strax effter at Aaren er slagen/ kand den siuge bruge en drick/ aff den lægedrick/ som ieg haffuer ladet berede i Apotecken oc staar en føye ting. Oc skal samme drick saa beredis/ som her effterfølger. Tag it quintin Fenediske Triagels/ en en halff quintin Boli Armeni/ en quintin puluer aff Pestelentz Piller/ Meng den til sammen met || thu lod aquæ Scabiosæ eller Endiuia/ Met ith lod Vinædicke/ saa at der bliffuer en luncket drick vdaff/ der som mand kand den beholde otte eller thi timer hoss sig/ at hand icke giffuer den op igen/ da kommer hand vel til sig igen met Gudz naades hielp. Men det er bedre at samme drick beredis i Apoteken.

* Den som er saa befengd/ oc haffuer tagit samme drick til sig/ hand kand tage vnder tiden tolf Pestelentz piller aff de smaa oc sencke dem met aqua Scabiosa/ eller met Vin. Vnder tiden kand hand tage it stycke Angelica Roed eller Scabiosæ/ oc det kand icke skade/ om hand andendagen igen tager end en tid samme lægedrick til sig/ Thi det kand ingen skade gøre hannem/ icke fanger hand heller ont der aff.

Paa den Pestelentz Byld eller heffuelse/ kand hand met det 352 første legge dette plaster paa/ som saa skal tilgøris. Mand skal tage lilie røder/ fede Figener/ Huideløg/ thu lod aff huert oc it lod Hørfrø/ Dette skal || saare vel stødis tilsammel i en Mortere/ oc mengis tilhobe met halffandet lod gammel Surdey/ som er bitter/ oc giff saa megit Olie aff Lilier der til met/ som nock kand være til at menge det tilsammel met/ saa ath det bliffuer tyct oc fit nock/ at det kand henge vel tilsammel/ oc leggis siden paa heffuelsen indtil saa lenge Bulden mones och bryster vd/ siden kand mand læge den som andre bulder oc heffuelse.

* Kand ocsaa dette forscreffne plaster leggis vdi Røren eller huor som vercken staar/ och mand venter at der skal komme nogen Heffuelse/ paa det at Materien kand dragts fra Hiertet.

* Jeg haffuer ocsaa screffuit her foruden nogen anden lægedom til Apoteken/ oc huorlunde mand skal bruge det ret/ Det kand mand ocsaa købe der/ for en ringe pendinge. Thi alle mand haffuer icke den Matert/ icke vide de heller ath gøre den til. Dette scriffuer ieg gierne her hoss/ paa det ingen || skal tencke/ ath ieg gør dette mere der faar at ieg vil gøre Apoteckeren rig end at hielpe den fattige sorgfuld Menighed der met/ som plagis met pestelentz. Thi huor met/ oc i huad maade ieg kand tiene Københaffns Raad oc Almue/ ia ocsaa dette hele Rige/ da skulle de finde mig altid villig oc redebon.

Dette beder ieg eder om/ som haffue Selsorig i Københaffn/ at i vdsette det paa danske/ oc nu paa Søndag nest komendis i alle Kircker lade det obenbarlige tilkende giffuis aff Predickestolen/ oc raader dem som ere befengde met Pestelentz/ at de gøre sig stercke oc æde vel/ Oc icke holde dem vdaff Mad/ Thi som Galenus scriffuer/ Da vndkomme de snariste/ som formaste sig selffue oc nøde sig til at faa Mad. Her met eder Gud almectigste befalendis/ vdi vor Herre Jesu Christo/ som for sin store miskunhed vilde naadelige affuende sin vrede/ som er optend mod oss oc vel forskyld aff oss/ al miskundelighedsens Fader høre naadelige vor bøn for den samme sin søns Jesu Christi skyld. Amen Amen/ Screffuit paa Halsniss Onsdagen effter Samaritanum Aar etc. M. D. Liii.

Petrus Capitanus. ||

353

DEr bør nu huer From Christen at staappe onde munde til paa løest och wfornumstigt Folck/ oc hielpe til at afflegge onde Seder/ som mand maa høre disuerre/ naar Gud straffer sit Folckis Synder met Pestelentze/ huor aff Gud fortørnis end ydermere/ oc legger riiset dis tettere til/ oc lader icke saa snart vdaff at straffe/ som hand end ellers gjorde/ der som Folck hulpe icke selff til met/ Sanct: Pouel taler i Cor: xv. Om saadanne oc siger deris ord Lader oss æde oc dricke thi vdi morgen ere wi døde/ Lader eder icke forføre/ siger hand Ond snack forderffuer gode seder/ Vaager rettelige op/ oc synder icke/ Thi nogle vide inted aff Gud/ Dette siger ieg eder til skendzel/ siger S: Pouil/ saa faa wi lige saa ath lade den løse Hob faa deris onde snack ath høre/ oc beuse der met at de vide icke megit aff Gud. ||

* For det første/ findis der mange som ringe acte Pestelentze/ vdi deris herter/ alligeuel ath det er en stor och grum Guds straff oc vrede de haffue saadanne løse och forfengelige ord der om som her effterfølger.

* Pestelentze er ekon en børnedød/ Jeg dør icke i børne død.

* Det er ekon glæde met børn/ at de dø hen/ de fare vel/ her fødis flere til igen/ Her Christnis oc Døbis saa mange huer Søndag i alle Sognekircker.

Der skulle io nogle dø/ Verden er fuld met folck.

Lad gaa/ dø i aar/ saa dø ieg icke at aare/ Der døer ingen vden de ere feye.

* At Gud tager børn oc Fattigfolck aff Verden/ der gør hand vel vdi/ Der er alt formange til aff dem.

* Item Det vaar en almisse død naar mand hør en fattig vere død.

Item lad dø/ saa faa wi god tid her ere for mange folck til. ||

Item/ Naar som it Barn døer/ sige de/ ieg vil giffue ith andet for siælen.

Ja/ somme tøre bande deris børn met Helsoet oc Pestelentze/ i halss oc lifff etc.

354

* Item/ Saa dristige ere mange at der grafuis aldrig en graff/ at de gaa ey til oc koge ned i huer Graff/ oc staa oc henge offuer dem/ som graffue.

* Disligest naar mand haffuer lagt Liget ned/ da staa det alt fult met Folck oc koger ned paa Liget.

* Ja de lede oc bære deris børn ind til dem som ere befengde/ paa det/ at de kunde ocsaa faa deris deel.

* De findis end ocsaa/ som bande alle dem/ som vnddrage sig fra Pestelentze/ Oc rose der aff/ at de taare bliffue til stede/ oc mene at de ville der faare dø som Christne mend/ oc fordømme der offuer alle dem som icke ere til stede/ i Pestelentzis tid/ ath følge effter huert lig etc.

* Mange andre løse noder oc facter i || ord oc gerning/ som er dog alt sammen sagt oc giort/ vnder det tække/ som Dieffuelen holder for deris øyen/ at de skulle icke kunde see/ huad Pestelentze er for en ting/ at de skulle icke komme til en ret altiorlig Penitentz etc. At det skulde vere it riiss oc straff aff Gud offuer oss/ for vore Synder/ det kunde de icke tencke/ ellers vaare de icke saadanne huercken i ord eller Gerning/ som de ere.

* Det vaare vel behoff at suare serdelis til huer deris ord/ spaat oc vidunder/ som de gøre aff Pestelentze/ Ja aff Gud selff/ men for det vil bliffue forlangt/ vil ieg kortelige/ staappe Munden til paa dem med visse och klare naffnkundige steder aff den hellige Scrifft/ at huer aff dem maatte skamme sig oc faa sig andre tancker om Pestelentze/ end de giffue til kende met deris forfengelig mundhoff etc.

* Exo. v. Lad oss vandre tre dagis reyse hen i ørcken/ oc gøre Herren vor Gud || offer/ at der skal icke komme Pestelentze eller Suerd offuer oss/ Merck ath de ville Offre oc bede mod Pestelentze/ som vore forfengelige ere glade ved.

* exo: ix. Lad mit Folck fare/ oc tiene mig/ men necter du det/ oc lader dem icke fare/ See da skal Herrens haand komme offuer dit fæ paa Marcken/ offuer Heste/ offuer Asne/ offuer Kamel/ offuer øxen/ offuer Faar met en gantske suar Pestelentze/ Hør her at Pestelentz er Herrens haand aff vrede 355 for Synden/ oc at det er den femte ægyptiske plage offuer Folck oc fæ etc. Hui ere icke de forfengelige folck ocsaa glade vdi Fæ død oc faare død/ som de ere vdi Børnedød. Ere de ocsaa glade/ at den Fromme Raadmand Her i Københaffn Frantz Ibsen/ och hans kære hustru Anne Ambrosius salige met Gud/ døde i disse dage/ De ere velfarne/ men wi side effter i Sorrigen naar wi miste saadanne det kende Gud. Ere de glade aff det spectacel/ de saae i gaar/ fire paa en Ligbar/ Oc sexten i den ny Kæregaard foruden de andre som || bleffue begraffne i Byen i gaar/ ved tredue personer oc flere som vaar den Mondag nest faar S: Mickels dag etc. De skulle end alligeuel selffue begynde/ at blegne om kindene/ oc fornemme at det er Gudz vredis tegen oc tilladene/ at Dieffuelen saa regerer oc slar folck ihiel Vilde de icke frycte for Gud da maatte de to vere redde faar Dieffuelen/ det er hand der gør Gerningen/ Thi hand er Guds bødél til at vdrette saadant etc.

Leui: xxvi. Der som i end forsammele eder i eders Stæder/ da vil ieg alligeuel sende pestelentz iblant eder. etc. See her/ om det Barneleg/ met Pestelentze/ effterdi at den staa iblant de rette Guds vredis besøgelse/ och hand truer sit Folck der met. Huad gøre vore Gudz vredis foractere andet ath de tradze Gud vnder øyen och tencke och sige/ Lad ekon Pestelentze komme/ wi ville tage mod hende/ wi ville da see løst paa vore Børn/ wi ville staa och henge offuer alle Graffue/ ere wi feye/ saa dø wi met/ || ere wi icke/ saa kand Pestelentze inted gøre oss/ Den frimodighed pleger mand aff gammel tid/ at spaatte met dette Ordspraack/ Leb ich saa pip ich/ leb ich nicht/ saa pip ich nicht/ Det er icke rettelige at foracte døden som gode Christne vide at foracte den/ naar det skal gielde for aluore.

* Nume: xiiii. Huor lenge skal dette Folck forhaane mig? Jeg vil sla dem met Pestelentze oc legge dem øde etc. Hør her/ At sla met Pestelentze/ det er at legge folck øde/ Som oc mange huss bliffue øde i

Pestelentz plaffue/ Glæder eder nu der ved/ som hine skalcke der gledis icke tidere end de see huss brende/ oc Børn falde i Ilden.

356

* Deut: xxviii. Herren skal lade Pestelentze komme paa dig/ ind til at hand ødelegger dig etc. Her høre i det samme/ oc at Pestelentze er iblant de rette forbandelser for Synden/ Huo der er glad ved Guds forbandelse/ bliffue sig vnder Guds forbandelse/ eller vende sig om och sørrige met dem || som sørrige oc græde met dem som græde Rom: xii. / de ere fult i dag inden Københaffns porte. Staap ocsaa mundene til paa de Ordgydere/ met det fiortende Capitel det xxi / det xxix. och xxxviii. vdi Jeremix bog/ Disligeste Det vi. vii. xiiii. xxviii xxxviii. Capitele vdi Ezechielis bog/ Saa kand det vere nock/ om de Ville rette sig der effter i ord oc Gerning/ ville de icke/ saa hielper der icke mange steder til at opregne faar dem/ aff den Hellige scrifft. De bliffue alligeuel de samme som de ere/ som du maat see/ paa Sisse Monsis/ paa hendis soster Karene Rasmusis/ oc paa andre deris anhengere/ som inted skøde effter Gudz ord/ oc er ynckeligt at høre om dem/ Gud omuende dem/ at de io høre Hans Ord/ oc icke saa foracte det. Amen.

* Disse andre Pestelentzes foractere de vide icke ath Satan som visiterer Gudz børn/ faar først tilladelse aff Gud/ at sla Fæ oc Faar ihiel/ oc at sla Børn ihiel || før end hand faar loff ath tage fat paa de gamle/ som det gick met S: Job/ Oc ath Gud bruger den samme kaanst met sine/ som hine løue Temmere bruge met Leuernerne de hustruge en liden Hund eller hualp/ faar Løuens øyen/ der aff bliffuer hun saa forferdet oc redt/ at hun staar oc beffuer oc skeluer/ oc frycter at hun skal faa met/ Saa slar Gud vore Børn faar vaare øyen/ ath wi gamle Leuer oc bryde basser/ hyglere/ Troldfolck/ Aagerfolck/ Kornpuger/ Voldzmdend/ Horfolck/ Gerige oc Hoffmodige stympere Gudz ords forfølgere oc foractere eller huad wgudelighed wi haffue faar hender/ skulle forskreckis der aff och rette oss/ ath Bermen aff Pestelentze/ Suerdet/ Hunger och Dyrtid skal icke øses paa oss/ naar vaare wskyldige Børn ere tagne aff dage faar vor skyld. Seer mand icke at Scholerne leggis øde/ i de Stæder som || Pestelentze regerer/ Seer mand icke at Planterne opryckis met Roden/ Huor skal mand 357 faa dem som vdi Framtiden skulle hielpe till ath lære vdi Religion/ Ath regere vdi Landz regementit/ och Affle Børn vdi Husholdinger/ Ville de haffue Børn strax Døde igen/ som de ere fødde/ Huor til føddis de da til denne Verden etc. Hui dø de icke da i Moderens Liff etc. Och Moderen met dem/ at de Stympere kunde ocsaa der ath lee oc glæde dem/ Skamme skamme/ Huer rette sig/ oc kende Gudz vrede och bekende/ Det duer inted ath de ville sige/ ath de bruge saadanne ord ath trøste dem met/ som ere forspente i Pestelentze/ lige som det skulde eckon vere en slumpelycke/ Ney/ Min Ven/ Der maa anden trøst till/ End saadanne forfengelige || oc løgnactige ord/ Oc end maa der ocsaa it andet Regemente til i de Steder som Pestelentze regerer/ at Folck icke saa skal raade sig selff/ som de see oc forfare andersteds/ som vancke vide om i Verden etc.

* Her maatte du sige/ huad trøst skal der da til dem/ som ere befengde och deris Hælsspetter er vdslagne/ naar Legemlig lægedom icke kand hielpe dem lenger etc. Der suarer ieg saa til/ Lær gode Steder aff den Hellige scrifft/ om vor Opstandelse/ oc at døden er en søffn/ oc en gang til det euige lifff Oc holt dem det faare/ Der kant du rettelige trøste dem met/ som haffue Troen til Jesum Christum.

* Jeg vil sette her en sted eller tho/ søg selff flere saadanne op/ at du kant faa it rigt liggendefæ der aff/ at spise vd/ til dem/ som det vil to vere met/ oc som Gud vil to haffue bortkaldede til det euige lifff.

* Joan. xi. Jeg er Opstandelsen/ siger Christus/ oc Liffuit/ Huo der tror paa || Mig/ Hand skal leffue/ alligeuel ath hand døer/ oc huo som leffuer oc tror paa Mig/ hand skal aldri dø.

* Joan: viii. Sandelige Sandelige siger ieg eder/ der som nogen holder mit ord hand skal icke see døden euindelige:

* Joan: v Sandelige sandelige siger ieg eder/ Huo som hører mit Ord/ oc tror Den/ som mig vdsende/ hand haffuer det euige lifff oc kommer icke til Dommen/ men hand er trengd igennem fra Døden oc til Liffuit.

358

* Matth: x. Røber mand icke tho Spurrer for en Pending/ Alligeuel falder der ingen aff dem/ paa Jorden/ vden eders Fader/ Nu ere oc alle eders Hoffuet haar talde/ Frøcter eder der faar icke/ I ere bedre end mange Spurrer.

* Psal cxxxix. Huort skal ieg gaa hen for din Aand? Oc huort skal ieg fly bort for dit Ansict? Far ieg til Himmelen/ da est du der/ Gør ieg min Seng i Helffuede/ See/ da est du der/ Tager ieg || Morgenstiernens vinge/ oc bliffuer hoss det yderste Haff. Saa skulde dog din haand føre mig der/ oc din Høyre Haand holde mig/ Siger ieg/ Mørcket maa skiule mig/ Saa skal oc Natten vere Liuss omkring mig etc.

Rom: viii. Huo vil skilte oss fra Guds Færlighed? Drøffuelse eller angst/ eller forfølgelse/ eller Hunger/ eller nøgenbed/ eller farlighed/ eller Suerd? Lige som screffuit staar/ For din skyld dræbes wi den gantske dag/ wi ere regnede som slacte Faar/ men i alt dette vinde wi langt offuer for hans skyld/ som osselskte. Thi ieg er viss paa/ at huercken død eller lifff/ Huercken Engel eller Førstedøme/ icke heller Mact/ Huercken det neruerendis eller tilkommendis/ Huercken Høyt eller dybt oc ey noget andet Creature kand skilie oss fra

Gudz kierlighed/ som er i Christo Jesu vor Herre.

Esa lvi. Men den retuise omkommer/ och der er ingen/ som legger det paa hierte/ oc Hellige || Folck bliffue bort tagne/ oc ingen giffuer act der paa/ thi de retuise bliffue bort tagne/ fra den wlycke/ oc de som haffue vandret rettelige for sig/ komme til Fred/ oc huilis i deris Herbere.

i Cor: x. Men Gud er trofast/ som lader icke friste eder/ offuer eders formue/ men hand gør saadan ende paa fristelsen/ at i det kunde taale.

Joan: xiiii. Jeg vil icke forlade eder Faderløfe/ ieg kommer til eder.

Met disse oc andre Steder som ieg vil met det første lade vdga paa prenten met deris vdydelse til ydermere trøst for de siuge/ kand mand holde dem faare/ naar alle ting glippe/ at de gribe fat paa Troen och paa disse trøstelige ord ved Troen/ saa fare de der hen i fred/ til det euige Liff/ Gud 359 giffue oss alle sammen en salig ende/ och en gladelig opstandelse Amen.

Saa haffuer mand her Aandelig oc Legemlig Præsueruatiue/ oc lægedom baade for dem/ som ere oc som icke ere befengde met Pestelentze/ Gud giffue huert Menniske vilie oc forstand til at bruge dem ret til gaffns oc til Guds ære Amen.

Prentet i Københaffn.

360

TEXTRETTELSER.

S. 340 L. 24.	<i>xvi</i>	Orig. <i>xvii</i>
S. 342 L. 7.	<i>ix</i>	- <i>vii</i>
S. 342 L. 21.	<i>en</i>	- <i>end</i>
S. 343 L. 19.	<i>xxi</i>	- <i>xxii</i>
S. 344 L. 17.	<i>Regum</i>	- <i>Samuelis</i>
S. 344 L. 36.	<i>huor</i>	- <i>uor</i>
S. 345 L. 3.	<i>ii. Par:</i>	- <i>i. Par:</i>
S. 345 L. 34.	<i>xlvi</i>	- <i>xlvi</i>
S. 346 L. 23.	<i>oc</i>	- <i>ac</i>
S. 350 L. 18.	<i>quintin)</i>	- <i>quintin</i>
S. 352 L. 22.	<i>altid</i>	- <i>altig</i>
S. 353 L. 24.	<i>icke</i>	- <i>ic-</i>
S. 355 L. 9.	<i>sexten</i>	- <i>seyten</i>
S. 355 L. 24.	<i>Graffue/</i>	- <i>Graffue</i>
S. 356 L. 20.	<i>Gudz børn/-</i>	<i>/ Gudz børn</i>
S. 358 L. 5, 6, 12, 14.	<i>?</i>	- <i>etc.</i>
S. 359 L. 6.	<i>bruge</i>	- <i>bru </i>

NOTER.

S. 339 L. 5, "Gaat er icke for meget" skal aabenbart betyde "det bedste er ikke for godt"; men Konstruktionen er paafaldende.

S. 339 L. 7. *andre smaa Bøger*, se Indledningen foran S. 325 Fodn. 1-2.

S. 339 L. 13. Ild; sml. med dette Udtryk Luthers "was ist die Pestilenz anders, denn ein Feuer" etc. Erlangen-Udg. 22, 333.

S. 339 L. 18. En Dødeliste fra 19. Nov.-9. Dec. 1553 er meddelt i Kbh. Dipl. I, 424; sml. Mansa, Danmarks Folkesygdomme, S. 157.

S. 339 L. 28. *en stor oc merckelig Bog*, se Indl. foran S. 326.

S. 340 L. 7. *de femten Nødhielper*; se Ellen Jørgensen, Helgendyrkelsen i Danmark S. 117 f. og Reallex. f. prot. Theol. XIV, 217 f.

S. 340 L. 31. *som Kong Assa gjorde vdi Podal*, "som Kong Assa gjorde i sin Podagra" 2. Krøn. 16.12.

S. 341 L. 6-7. *Poul Hansen*, Borgmester i Kbh. 1536-58. *Oluf Ibsen (Jacobsen)*, Borgmester i Kbh. 1540-57. *Mattis Clausen*, Borgmester i Kbh. 1547-53 (?). *Peder Jensen*, Borgmester i Kbh. 1548-57. Se Oluf Nielsen: *Københavns Historie*, III, 166, 172, 174.

361

S. 341 L. 11. *Tisdag nest faare S: Michelsdag M. D. Liii*, d. e. d. 26. Sept. 1553.

S. 347 L. 17. Luther, *Das schöne Confitemini*, 1530 (Erlangen-Udg. 41, 1 ff.).

S. 348 L. 7. *den oc den mands naffn* = en vis Mands Navn (dvs. Fandens).

S. 350 L. 4. *Feneyske Triagels = Fenediske Triagels* S. 351 L. 21, "theriacum fra Venedig", se Grimms Wörterbuch II, 1373: *Dreiaker*. Iøvrigt kan jævnføres følgende Sted hos Chr. Terkelsen Morsing (Bl. B 2r, Udg. 1552): "Item skal man vide ath ingen ting er bedre for Pestelentze en Bolus Armenus och Terrasygillata/ kunde man faa aff det beste/ Men Turcken haffuer nu vnder sig de Land som det beste findis vdi/ thi faa wi sielden det som ret gaat er/ wden det kommer fra naagen Tro Mand aff Venedi som haffuer selff hent det/ eller ladet det hente forvden suig."

S. 352 L. 23. *eder/ som haffue Selsorig i Københaffn*, jfr. Indledn. foran S. 326.

S. 352 L. 28 f. *Da vndkomme de snariste/ som formaste sig selffue oc nøde sig til at faa Mad* dvs. "Da slippe de snarest fra Pesten, naar de øve Vold mod sig selv og tvinger sig til at spise." Udtrykket er sikkert tautologisk; men Betydningen af *formaste sig* er noget afvigende fra den almindelig brugte (se Kalkar I, 668, Tillæg S. 286). Betegnende nok gengiver Bartholin kun det sidste Udtryk: "citius evadunt qui ipsos se cogunt ad comedendos cibos", *Cista Medica*, p. 18.

S. 352 L. 34-35. *Onsdagen effter Samaritanum M. D. Liii*, d. e. d. 30. Aug. 1553.

S. 355 L. 5. Raadmand *Frants Ibsen* og *Anne Ambrosius*, se Oluf Nielsen: *Kbh.'s Hist.* III, 224. *F. I.* var Raadmand 1547-53.

S. 355 L. 19. *det Barneleg* [?]; uvist hvad her hentydes til; sml. 3. Mos. 26.22 og 25.

S. 355 L. 23. *wi ville da see løst paa vore Børn*, se Kaikar II, 851b L. 9 f. n.

S. 356 L. 14-15. Mons's Sidse og Rasmus's Karene er for Historien ukendte Personer.

S. 357 L. 17. *Hælsppetter*, Kalkar I, 197b.

S. 357 L.24. *som det vil io vere met* dvs. være ude med; jfr. Kalkar IV, 910b L. 7 f. n.

362

BIBELCITATER OG -HENVISNINGER.

S. 340 L. 12 f.; Jes. Syr. 37.30 (Luther og Biblen 1550: 38.1), L. 13 f.: Jes. Syr. 38.4, L. 15-18: Jes. Syr. 33.15-16, L. 23 f.: 2. Krøn. 16.12, L. 27: Math. 6.33.

S. 341 L. 5 f.: Ps. 112.7, L. 16 f.: 1. Mos. 3.16.

S. 342 L.2-4: Ez. 14.12-23, L. 11-12: 2. Mos. 17.12, L. 17 f.: 3. Mos. 26.25, L. 23f.: 4. Mos. 11.30-35, L. 30 f.: 4. Mos. 21.9, L. 35 f.: 5. Mos. 28.21.

S. 343 L. 19 f.: 2. Sam. 21.1-14, Ez. 14.14, L. 27 f.: 2. Sam. 24. 10-17, L. 36 f.: 1.Kg. 8.37.

S. 344 L. 9-10: Ps. 91.5-7, L. 13 f.: 1. Kg. 18. 41 f., Jac. 5.18, L. 17f.: 2. Kg. 6.24-7.20, L. 25-34: 2. Kg. 20.1-11, L. 35: Ps.90.3,

S. 345 L. 3 f.: 2. Kg. 21. 1-18, 2. Krøn. 33. 1 f., L. 11 f.: Neh.5. 1-13, L. 33f.: 1.Mos.47.9.

S. 346 L. 4: Ps. 6.2, L. 7: Ps. 13.2, L. 9: Ps. 22.2, L. 14: Ps. 30.2, L. 17: Ps. 31.2, L. 18: Ps. 32. 1, L. 20: Ps. 38.2, L. 21: Ps. 42.2, L. 23: Ps. 46.2, L. 25: Ps.62.2, L. 27: Ps.77.2, L. 28: Ps.88.2, L. 30: Ps. 90. 1, L. 34: Ps.91.1.

S. 347 L. 7: Ps. 102.2, L. 9: Ps. 107.1, L. 13: Ps. 112.1, L. 14: Ps. 116.1, L. 16: Ps. 118.1, L. 19: Ps. 121.1, L. 20: Ps. 139.1, L. 26: Ps. 142.2, L. 27: Ps. 143.1.

S. 353 L. 8-12: 1. Kor. 15.32-34.

S. 354 L. 28: 2. Mos. 5.3, L. 32-36: 2. Mos. 9.2-3.

S. 355 L. 17-18: 3. Mos. 26.25, L. 31-32: 4. Mos. 14.11-12.

S. 356 L. l-2: 5. Mos. 28.21, L. 6: Rom. 12.15, L. 8-10: Jer. 14.12, 21.6f., 29.17 f., 38.2, Ez. 6.11 f., 7.15, 14.19 f., 28.23, 38.22.

S. 357 L. 27 f.: Joh. 11.25-26, L. 31 f.: Joh. 8.51, L. 33-36: Joh.

5.24

S. 358 L. l-4: Math. 10.29-31, L. 5-11: Ps. 139.7-11, L. 12- 21: Rom. 8. 35-39, L. 22-26: Es. 57.1-2 (56.13), L. 27-29: I. Kor. 10.13, L. 30 f.: Joh. 14.18.

EN UNDERVISNING
OM MILDHED OG
SAGTMODIGHED
1553.

364

365

INDLEDNING.

I.

"EN Undervisning om Mildhed og Sagtmodighed" indledes med et ret mærkeligt Forord. Palladius siger heri, at han skænker den lille Bog om Fred og Enighed til Brug "mod det, som Satan.. har allerede begyndt med Kiv og Trætte, med Klammer og Bulder udi nogle Købstæder, besynderlige her i Sjælland"; han tilføjer, at saadan Bulder plejer at fremkalde "meget ondt og Ulyst [dvs. Strid] i Land og Rige" og beder derfor Gud om at "afvende og styre den Arvefjende og Uven, som saar sin Klinte iblandt Guds Ord at fordærve fattige Kristne med".

Dette synes at maatte forstaas saaledes, at Skriftet tager Sigte paa aldeles bestemte Forhold, Stridigheder, der paa det Tidspunkt, Forordet blev skrevet, var opstaaet i forskellige danske Byer - især paa Sjælland -, og hvorved Satan (det almindelige Udtryk for alle, der ikke var tro Tilhængere af Statskirken) saaede sin Klinte iblandt de enfoldige Kristne. Undersøger man nu de historiske Beretninger om de religiøse Forhold i Begyndelsen af Halvtredserne for at faa Oplysning om, hvilke Stridigheder der kan hentydes til, viser det sig, at Palladius dengang har været optaget af at faa Bugt med en sekterisk Bevægelse, der var i Færd med at splitte de protestantiske Menigheder - i 1552 var to fynske Præster blevet dømt fra Livet som Anabaptister¹ -; og just i de Dage Palladius^{*} 366 skrev Forordet, havde "Satan saet sin Klinte" paa Sjælland,

idet en hel Skare fremmede Sakramenterere, der var blevet fordrevet fra England af Marie den Blodige, var kommet til København - nogle var landsat ved Helsingør og andetsteds - for her i Danmark at faa et Tilflugtssted. De blev som bekendt efter lange Forhandlinger bortvist uden Skaansel, efter at der var udstedt Forbud mod al Taalsomhed overfor fremmede "Vederdøbere, Sakramenterere og andre Sværmere, som drage af et Land udi et andet", og som kunde omvende enfoldigt Folk i Kongens Riger og Lande til deres ukristelige Lærdom (Danske Kirkelove I, 361 ff.).

Det ligger nær at formode, at det var disse Forhold Palladius sigtede til i sit Forord; andre Stridigheder kender man intet til fra den Tid. Nogen Støtte for denne Formodnings Rigtighed har man dog ikke, da selve Skriftet ikke giver den mindste Oplysning om den Trætte og Bulder i de sjællandske Købstæder, Forordet omtaler. Ja der er et afgjort Modsætningsforhold mellem Skriftet og Forordet. Medens dette er tid- og stedfæstet, er Skriftet en i den største Almindelighed affattet Traktat om den til alle Tider og paa alle Steder herskende menneskelige Trættekærlighed og Hævnlyst. Den eneste Specificering i hele Traktaten - ndf. S. 378 L. 29 f. - nævner endda ikke særlig Ufreden blandt Købstadfolk, men taler om Fornærmelser hos "Herremænd, Borgere og Bønder". Denne i høj Grad paafaldende Uoverensstemmelse mellem Skriftet og dets Forord kan vist kun forklares ved, at Palladius, da han udarbejdede den lille Traktat, har tænkt sig den som et almindeligt Opbyggelsesskrift ligesom den samtidige Traktat om Ager, men at han, da han udgav den, har ment at kunne give den et aktuelt Præg ved gennem Forordet at knytte Skriftet til samtidige Begivenheder, enten disse nu har været de føromtalte sekteriske Stridigheder eller anden os ubekendt Klammer og Kiv, som dengang var optændt i nogle danske Købstæder. Men hvor udvendig Tilknytningen var, vil en Oversigt over Traktatens Indhold vise.

367

II.

Selve Traktaten bestaar af to Afsnit.

I det første vises det i 12 Paragraffer, hvorledes den hellige Skrift paabyder Menneskene at være overbærende og give Afkald paa Hævn: "Disse tolv Sager bør en Kristen vel at betænke og overveje, naar han er fortørnet af sin Næste, lidt eller meget, hvilket han begynder at ville drage ham efter og ikke aflade, førend han..., som man siger, faar en høvisk Bod af ham" (ndf. S. 378 L. 14 ff.). Herefter imødegaaes en Række Indvendinger, som Palladius tænker sig den fornærmede Part vil gøre. "Han slog min Fader ihjel, han krænkede min Søster, han belaa min Hustru - skulde jeg ikke se hans Hjerteblood?" lyder Indvendingerne; og videre: "Tilgiver jeg ham én Uret, da er han strax rede at gøre mig en anden", eller: "Nu vel, jeg vil tilgive ham og hverken gøre ham ondt eller godt, uden at jeg kan skyde efter, naar hans Vogn hælder, thi det nager mig og gør mig ondt, saa tit jeg ser ham" osv. Hertil svarer Palladius, at det er den kristnes Pligt at lide Uret og tilgive for Guds Skyld, at "bære gloende Kul tilhobe paa sin Uvens Hoved", give ham Mad, naar han hungrer, Drikke, naar han tørster osv. osv., og at enhver maa bede Gud om Kraft til at modstaa den syndige Hævn; - hvorefter Skriftets første Del slutter med "en almindelig Bøn mod alle Fristelser" (ndf. S. 381-382). At alt dette i særlig Grad skulde hentyde til Trætte og Bulder i de sjællandske Købstæder er lidet tænkeligt.

Traktatens anden Del er en Redegørelse for, at Læren om Fred og Enighed, Forligelse og Tilgivelse kun gælder "mellem Broder og Broder, Næste og Næste", medens ingen bør "vende den mod Øvrigheds Straf og Hævn", thi Gud har befalet Øvrigheden "at hævne efter Loven". Dette kunde i og for sig snarere hentyde til bestemte Tildragelser, men er dog saa nøje knyttet til det foregaaende, at det maa ses i Sammenhæng hermed. Vi ser da, at det 368 er en Fremstilling af den ægte lutherske Lære om Forholdet mellem den enkeltes Pligt og Øvrighedens, som saa klart kommer frem i Luthers Udlægning af Skriftstedet "Salige ere de Sagtmodige" (Math. 5.5), hvor han skriver: "Hvad vil det nu sige at være sagtmodig? Her maa du for det første vide, at Christus aldeles ikke taler om Øvrigheden; thi dens Pligt er det ingenlunde at være sagtmodig; den skal føre Sværdet, forat den skal straffe de onde, og naar den vredes og hævner, da er det Guds Vrede og Hævn" (Erlangen-Udg. 43, 27). Saadan Lære kunde nok være fornøden under Christian d. Tredjes haandfaste Styrelse.

III.

Sproget i "En Undervisning om Mildhed" er som altid, hvor Palladius ikke er bundet til et fremmed Grundlag, kraftigt - og isprængt med Rim og Mundheld og Billeder. Der findes det af Palladius yndede Udtryk: "at efterfølge Djævlen som et Nød til Slagterboden" (ndf. S. 381 L. 11, jfr. foran S. 77 L. 13 og S. 299 L. 34), her findes Stavrim som "at gribe en i Hals og Haar" (S. 378 L. 3), "at hænde og have af en" (S. 376 L. 9 og S. 380 L. 12) o. l., gængse Talemaader som *det sidste bliver værre end det første* (S. 381 L. 31), *at slaa igennem den store Sold* (S. 384 L. 31), *at drikke Uretten i sig* (S. 384 L. 36), *skyde efter, naar Vognen hælder* (S. 380 L. 31) og det folkelige *at have Vejr inde til at svale sin Kaal med* (S. 378 L. 28)¹. - Helt levende er Billedet af, hvorledes den verdslige Lyst har fanget den tilbagefaldne Synder i sit Garn: "Den syndelige Lyst er allerede rodfæst i mit Hjærte igen som tilforn... *Jeg arme Flue er falden i Garnet; den Edderkoppe sidder oppe i Vraaen og vil ruse til og suge Blodet af mig og tage Livet af mig*" (ndf. S. 381 L. 16 ff.).

En stor Del af Traktaten bestaar som omtalt af Bibelsprog. Oversættelsen af disse skyldes næppe Palladius; *³⁶⁹ Grundlaget er nemlig (som i de fleste andre af Palladius' Skrifter) ikke Lutherbiblen, men Vulgata, hvad der sikkert maa forklares ved, at Palladius har benyttet en Skriftsprog-Samling, ikke selv har opsøgt Stederne i Biblen (se foran S. 285 f.), Af alle de i Skriftet anførte Bibelsprog stemmer kun et med Texten i Christian d. Tredjes Bibel, nemlig Titelbladets "Salige ere de sagtmodige" og dettes Form kan jo endda skyldes Bogtrykkeren, ikke Palladius. De øvrige Sprog gengiver som sagt Vulgata-Texten, ofte i en lidt udvidet Form. Nogle faa Citater vil oplyse Forholdet til den latinske, tyske og danske Bibel-Oversættelse. Det første Sprog lyder: *Lærer aff mig/ Thi ieg er mild oc ydmyg aff Hiertit* (Math. 11.29, ndf. S. 374 L. 7 f); "*mild*" gengiver Vulgata's *mitis*, mens Biblen 1550 har *sactmodig*, svarende til Luther-Oversættelsens *senfftmütig*; ganske paa samme Maade har Biblen 1550 i Math. 5.5: *Salige ere de sactmodige* = Luther-Biblen: *Selig sind die Senfftmütigen*, Traktaten derimod *Salige ere de Milde* efter Vulgata (5.4): *Beati mites*, men betegnende nok tilføjer Palladius: "*det er / de Sactmodige*" (ndf. S. 374 L. 13 f.); paa Titelbladet staar som nævnt uden videre den danske Bibels Text. Begyndelsen af 51. Salme gengiver Palladius (ndf. S. 374 L. 10): *Gud Forbarme dig offuer mig* = Vulgata's *Miserere mei Deus*; den danske Bibels Ordvalg: *Gvd ver mig naadig* er derimod bestemt af Luther-Oversættelsens: *Gott sey mir gnedig*. Man kunde gennemgaa Skriftsprog for Skriftsprog - Forholdet er overalt det samme. Man sammenligne saaledes Tilføjelsen til "Fadervor" Math. 6. 14-15 i Palladius' Gengivelse og i de øvrige Oversættelser.

Palladius, ndf. S. 375 L. 12 f. og 24 f.

Der som i forlade Mennisker *deris Synder/* da skal oc eders Himmelske Fader forlade *eder eders Synder.*

Der som i icke forlade *Menniskerne/* Da skal icke heller eders Fader forlade *eder/ eders Synder.*

Vulgata

Si enim dimiseritis hominibus *peccata eorum/* demittet et *vobis* Pater vester *cælestis delicta vestra.*

Si autem non dimiseritis *hominibus/* nec Pater vester demittet *vobis peccata vestra.*

370

Biblen 1550

Thi at forlade i Mennisken *deris brøst/* Da skal eder Himmelske Fader oc forlade *eder.*

Men forlade i *Mennisken icke deris brøst/* da skal oc eder Fader icke forlade *eder eders brøde.*

Luther-Biblen 1545

Denn so jr den Menschen *jre feile* vergebet/ So wird euch *ewer* himlischer *Vater* auch vergeben.

Wo jr aber den Menschen jre feile nicht vergebet/ So wird euch *ewer Vater eure feile* auch nicht vergeben.

Man ser, at Ordet for "Synd" gentages i Vers 14 i Palladius' Text og i Vulgata, mens det tilsvarende Ord kun findes én Gang i den danske Bibel og hos Luther. I Vers 15 har Vulgata og Palladius derimod kun én Gang Ordet, mens det gentages i Luthers Oversættelse og i den danske Bibel. At anføre flere Exempler vil sikkert være unødigt.

IV.

Traktaten om Mildhed og Sagtmodighed kendes kun i én Udgave - Originaludgaven. Denne er i lille Oktav, som Titelbladet (S. 371) viser, og bestaar af 2 otte-bladede Læg (sign. B-Bv). Linjeantallet er 22; paa sidste Side findes dog 24 Linjer, idet Slutningen er trykt med en mindre Type. Udgaven er "prentet i Københaffn"; Bogtrykkerens Navn er ikke meddelt, men den typografiske Udstyrelse stemmer ligesom i de foran udgivne navnløse Tryk ganske med Udstyrelsen i samtidige Tryk af Hans Vingaard; jfr. foran S. 312 og 331.

Af Udgaven findes paa d. kgl. Bibliothek i Kbh. ét fuldstændigt og to defekte Exemplarer; desuden har Universitetsbibliotheket ét fuldstændigt Exemplar.

371

372

373

Erlig oc Velbyrdig Mand Eskil Oxe Kongelig Maistats Kentmestere ynsker ieg Peder Palladius

NAade och Fred aff Gud Fader ved Jesum Christum. Kære Her Rentmestere effter en euig tacksigelse for alle velgerninger/ skencker ieg eder en liden vnderuisning/ om fred oc enighed at holde met sin Neste/ som ieg lod vdga paa Prenten/ til at brugis mod det/ som Satan/ alle Christnis modstander/ haffuer allerede begynt met kiff och trette/ met klammer oc bulder/ vdi nogle Købsteder/ besynderlige her i Siælland/ Huor aff der pleyer at komme meget ont och wlyst i land oc Rige/ det Gud naadelige affuende/ oc styre den arffinde och wuen som saar sin Klinte iblant Guds ord/ at forderffue fattige Christne met/ bedendis ati ville icke || forsmaa dette lille/ forhaabendis at det kand io noget hielpe til gaffns oc til Guds ære/ naar at Sognepresterne ere flitige til at holde deris Almue disse Sager faare/ oc affuerie bulder oc trette. Eder Gud Almectigste befalendis. Screffuit i Københaffn den Søndag nest faar S. Mortens dag Guds Aar M.D.Liii.

374

Huad Mildhed eller Sactmodiøhed er.

Mildhed/ Sactmodighed/ Barmhiertighed Miskundhed/ Taalmodighed/ medlidelse/ benaadelse/ offaerbærelse oc tilgiffuelse. Disse komme noget nær offuer ens met huer andre/ oc mercke at forlade oc tilgiffue stedze oc altid sin fattige Neste alt det/ som hand haffuer brudet hannem imod/ Lærer aff mig/ siger Christus Matt. xi. Thi ieg er mild oc ydmyg aff Hiertit. Mild til at forlade al fortørnelse/ och ydmyge til at tiene alle andre/ Daudid siger/ Psal. Li Gud Forbarme dig offuer mig/ Det er/ forlad mig alle mine Synder/ Oc den arme Taaldere sagde/ Luc: xviii. Gud ver mig naadig och barmhiertig/ det er alt sammen sagt om syndernis forladelse. Matth.v. Salige ere de Milde/ det er/ de Sactmodige/ som gerne forlade oc tilgiffue al fortørnelse. ||

Nu vil Gud almectigste/ at lige som hand er Mild oc Barmhiertig/ til ath forlade/ saa skulle wi fattige Christne ocsaa vere imod vor Jeffn Christen altid redebaane oc veluillige til at forlade huer andre indbyrdis. Verer/ siger Christus/ Barmhiertige/ lige som eders himmelske Fader er Barmhiertig. Luce vi.

Der findis ocsaa mange drabelige Sager i den Hellige Scrifft der til/ at ith Menniske/ som vil vere en Christen/ bør at vere mild/ oc snar til at forlade oc tilgiffue/ oc icke at vere heffngirrig imod sin Neste.

* Den Første sag/ er en aluorlig Befalning/ at Gud befaler huer Christen atforlade oc tilgiffue al skyld oc brøde/ som hans Neste kand findis at vere brødig vdi mod hannem.

Thi/ saa staar der screffuit hoss Matthæum i det xviii. Der som din Broder || (det er din Neste) synder mod dig/ da forlad hannem/ oc der Peder spør hannem at huor tit det maa ske/ da siger hand/

Halffierdesinds tiue gonge/ siu gonge/ det er/ Saa tit oc saa offte/ som det skeer/ at vor Neste fortørner oss.
375

Det samme siger hand ocsaa en anden sted om samme Befalning/ Matt: v. Ver til freds oc metlidig met din modstandere/ som du est paa veyen met etc.

Oc hoss Lucam i det xvii. Der som din Broder synder mod dig vnderuise hannem/ oc dersom det fortryder oc angrer hannem/ at hand haffuer fortørnet dig/ da forlad hannem det etc.

* Den anden sag er it Løffte/ Huor met Gud loffuer oc tilsiger dem/ som ville forlade/ at de skulle bliffue ved och beholde forladelse.

Thi saa siger Christus/ hoss Lucam || i det vi. Cap: Forlader oc eder skal forladis. Oc hoss Matthæum i det vi. Capi: Der som i forlade Mennisker deris Synder/ da skal oc eders Himmelske Fader forlade eders Synder. Det skal icke saa forstaas/ at wi kunde forhuerffue Synders forladelse/ met vor forladelse/ Thi den faa wi aff Guds blote Barmhiertighed oc naade/ Men at hand vil icke bryde op igen met oss/ men vil lade oss beholde Naade oc Syndernis forladelse/ om wi ville forlade vor Neste. Ville wi haffue Naade och forladelse aff Guds barmhiertighed/ da bør oss io at beuise vor Neste Naade oc forladelse/ aff vor Barmhiertighed.

* Den tredie sag er en Trusil/ huor met Gud truer alle dem/ som ere wmidle oc wbarmhiertige mod deris Neste.

Thi saa siger Christus. Matt: vi. Der som i icke forlade Menniskerne/ Da skal icke heller eders Fader forlade eder/ eders Synder.

Matt: xviii. || Saa skal ocsaa min Himmelske Fader gøre mod eder (det er/ kaste eder i Fenxel) om i icke forlade/ huer sin broder/ aff eders Hierter. Det er/ Hand vil sige eder al venskab oc forladelse op igen/ oc gaa til streng ræt met eder/ vden al Barmhiertighed/ om i ville icke vere barmhiertige/ Der faar/ Huo der er wbarmhiertig mod sin Neste/ Hand skal ingen Barmhiertighed haffue aff Gud.

* Den Fierde sag er vor Skel och Fornufft/ som giffuer oss klarlige nock faare/ ath oss bør at vere lige saa sindede imod vor Neste/ som wi ville ath hand skal vere sindet imod oss.
376

Thi saa siger Christus Matt. vii. Alt det som i ville/ ath Menniskerne skulle gøre imod eder/ Det gøre imod dem. Thi det er Louen oc Propheterne/ det er/ Det er Naturlig Low/ oc der paa henger al vor omgengelse met vor Neste. Ville wi at hand skal see igennem Fingre/ forlade/ tilgiffue oc || forglemme vor bryst/ oc bæere offuer met oss oc haffue medlidelse met oss/ da bør oss to at gøre hannem det samme skel igen. Thi ellers gøre wi hannem wskel/ oc icke det som wi ville hende oc haffue aff hannem.

* Den femte sag/ er den almindelig Fred oc rolighed/ den bør oss icke at forstyre men mere hielpe til ath den kand ved mact holdis.

Thi saa siger Christus Mar: ix. Holder fred iblant eder/ Oc S. Pouil siger Rom: xii. Kand det ske/ da holder fred met alle Mennisker/ saa meget som eder er mueligt/ Verer icke heffngirrig min aller kærteste/ men lader vreden fare. etc. Rom: xiiii. Lader oss effterfølge det som hører til fred oc til opbyggelse imellom oss indbyrdis. Thi siger hand i. Cor. xiiii. Gud er icke wenighedz Gud det er/ hand vil icke vere deris Gud/ som ere tuedrectige oc tretactige men deris som elske Fred oc enighed. ||

* Den siette sag er en Christen Bøn/ som aldels forhindris oc bliffuer wduelig naar Had oc Heffngirrighed voxer vdi oss.

Thi det beuise Christus Matt vi. i det/ at hand sette strax bag til Fader vor/ dette stycke/ om vor Forladelse mod vor Neste.

Och S. Pouel siger/ i. Timot: ii. Jeg vil at Mendene skulle bede alle vegne/ oc opløffte rene Hender/ foruden Vrede oc wsamdirectighed.

S. Peder giffuer ocsaa klarlige nock til kende/ i. Petri iii. At en Christen Bøn forhindris vdaff tuedrectighed oc ond forligelse. Der som vor Bøn er forhindret oss faare/ saa er alt andet gaat borte faar oss / Der faare kand der oc inted vere grummere oc gruseligere/ end at Dieffuelen/ kand tage oss vor Bøn fra/ ved Vrede och Heffngirrighed/ ath wi kunde icke sige met en || god samuittighed/ forlad oss vor skyld/ som wi forlade etc.
377

* Den siuende sag er Guds ære/ i det hand er den/ som bør at heffne.

Thi ssa staar der screffuit Deut: xxxii. Rom: xii. Giffuer mig Heffnen/ ieg vil vederlegge/ siger Herren. Der faar bør oss at lade hannem beholde sin ære/ thi at hand maa det ingenlunde lide/ at wi tage den fra

hannem.

* Den Ottende sag er/ Syndsens storhed/ oc suarhed/ huor aff vor skyld findis at vere mod Gud stor oc suar/ frem for vor Nestis brøst er mod oss.

Matt: xviii. Thi saa staar der/ at den onde Suend vaar sin Herre thi tusinde pund skyldig/ Det vaar tresinds tiue maal hundrede tusinde Kroner/ Thi huer pund vaar ved Tresinds tiue Kroner/ Oc hans Stoldbroder vaar hannem eckon hundrede || Sølpendinge skyldig/ det er/ Hundrede dagløns pendinge/ stycket tre skillinge/ kand løbe ved vi. Daler/ Huad vaar det mod den anden sum/ Der faare/ er den wræt och skade/ som wi kunde faa aff vor Neste/ inted eller lidet regnendis imod den skyld och brøde/ som wi daglige falde faar Gud met/ Thi Gud er euig och almectig. etc.

* Den niende sag/ er/ at betencke Gudz Naade och Mildhed/ Huor met hand lader sig euige och altid beuegis til at forlade oss vore Synder.

Thi saa siger hand hoss Propheten Ezechielem i det xviii. Naar it Menniske vil omuende sig/ vil ieg aldri komme hans wrætferdighed ihu.

Oc Taulerus siger/ der som wi recke hannem en Finger/ da recker hand oss/ sin hele haand/ Oc at wi ere aldri saa redebone til ath bede/ at hand er ey mere redebon til at giffue. ||

Det gaff vor Herre Christus oss til kiende/ met den forlorede Søn och hans milde Fader/ som løb imod hannem oc tog hannem til Naade.

* Den tiende er at betencke/ at vor Neste (Matt: xviii.) er vor medtienere/ oc hører den samme Herre til/ som wi høre til/ Oc beggis vor Herre vil fortryde det/ om wi fare hart aff sted oc ere strenge met huer andre/ effterdi at hand farer selff saa mildelige aff sted met oss och vor brøde/ som hand 378 bleff vred paa den onde Suend i Euangelio oc loed hanne faste i Fenxel/ som hand skulde aldri komme vdaff igen. Fohand greb sin medtienere i halss oc haar/ oc vaar saa haar oc grum mod hannem.

* Den Ellefte sag er/ den Hellig Aands oc alle Englis oc alle fromme Christnis bedrøffuelsse/ som hand oc de bedrøffuis met/ naar wi ere heffngirrige oc strenge || mod vor Neste/ Thi det gør dem alle ont/ oc de klage det strax faar den euige Konge som vil holde regenskab met oss/ som den samme lignelse hoss Matthæum i det xviii. vduiser.

* Den tolfte sag er Pinen for Heffngirrighed/ at saadanne skulle antuordis de Euige Bødelere i hender paa Domme dag som Kongen loed antuorde den onde Suend hen.

Disse tolf Sager bør en Christen vel at betencke oc offuerueye/ naar hand er fortørnit aff sin Neste lidet eller meget/ huilcket hand begynder at vil drage hannem effter/ och icke afflade før end hand bliffuer heffnd offuer hannem/ || oc som mand siger/ faar en høvisk bod aff hannem. Oc taar sige/ at hand vil aldri giffue hannem til/ imeden der er varmt aff hans Hierte/ Ja hand taar træde dybere ind och gøre Dieffuelen en større tieniste oc sige/ at skulde hand end brende i Helffuede men Gud er i Himmelen/ da vil hand aldri forlade hannem/ det hand haffuer brudet hannem imod.

O haardere Hierter end Sten/ O Dteffuelens tienere och trelle. Beder den Stackarl hannem om forladelse/ for Guds skyld/ oc for Jesu Christi naffn skyld/ Da bliffuer hand ni gonge Stolttere/ vrede och grummere der aff/ det nyder den Stackarl inted gaat at/ hand maatte saa gerne haffue det veyer inde at suale sin Kaal met. Men er det en Herremand/ Borger eller Bonde/ som er fortørnit/ da mue der Herremend/ Borgere eller Bønder omkring hannem/ Oc somme veye oc somme true/ Suærie och bande/ raade och formane/ saa lenge ath de || kunde dog om sier faa bugt paa hannem. Huilcket huercken Gud Fader eller Guds Søn kunde naa til forne/ Saa faar Mennisken ross oc Gud mister sin ære. O skamme skamme. Det straffis icke at gode Christne legge sig i at forlige tho eller 379 ere/ det befalis dem aff Gud/ oc salige ere de Fredsommelige/ et er/ de som legge vind paa/ ath skicke fred imellem andre/ Dog er det hans skyld som er fortørnit/ at Mennisken kand bliffue bønhørd met hannem/ oc Gud kand icke bliffue bøn hørd met hannem/ eller formaa saa megit met hannem.

* Ja maatte du sige/ Hand vilde skilie mig ved min ære/ han vilde tage mit Liff aff mig. Hand slo min Fader ihiel/ Hand krenckte min søster/ Hand belaa mig min hustru faar/ hand haffuer gjort saa oc saa mod mig/ oc skulde ieg icke see hans Hierte blod? Det er altsammen ont oc bør ath straffis/ dog aff øffuerigheden/ || effter Guds befaling/ oc icke aff dig/ Der som huer maatte oc skulde heffne sig selff/ da vaare der ingen øffuerighed behoff ath vere.

* Ja siger du/ der faar vil ieg klage hannem faar øffrigheden/ at ieg kand saa faa ræt aff hannem oc bliffue heffnd offuer hannem/ Naar ieg seer/ at hand faar den oc den Død/ Oc ieg faar en høvisk bod aff hannem/ Suar. O du Heffngirrige Stympere. Vor Herre Christus forbiuder dig det Matt: v. oc siger saa. Ver til fredz oc kom offuer ens met din Neste paa Veyen/ met det aller første.

Oc den hellige Paulus i. Cor. vi. siger Hui lide i icke heller wret? Hui lide i icke helder falsk oc suig? end i skulde gaa faar Dom met eders brødre etc. I gøre dem wræt/ i gøre dem suig etc. Dom oc Ræt er vel god i sig selff/ Men at lide wret/ oc giffue til for Guds skyld/ det er bedre.

* Ja siger du/ giffuer ieg hannem en || wræt til/ da er hand strax til rede/ at gøre mig en anden/ Huor lenge skulde ieg saa lide? Huo der træder ormen paa Hoffuedet/ da vender hand hannem braadden igen. Maa icke ieg lige saa gøre? Suar/ Ney maat du icke/ Men bær helder gloende kul til hobe paa hans hoffuid/ Rom: xii. det er/ giff din wuen Mad om hannem hungrer oc dricke om hannem tørster/ Oc lad dig icke offueruinde aff det onde/ men offueruinde du det Onde met det Gode.

* Ey siger du det er en haard tale/ Huo kand den høre? Huo kand det gøre? Suar. Du maat icke forargis aff Guds 380 ord/ thi det er Aand oc lifff/ siger Christus/ hoss Joannem i det vi. Men tag helder paa at bede trolige Gud der om/ da vil hand bønføre dig/ at du skalt kunde skicke dig Christelige imod din wuen.

* O Himmelske Fader du veedst at meg er skeet wræt aff N. oc N. det klager ieg faar dig/ Oc effterdi at du haffuer || befalet mig at forlade oc tilgiffue min Neste hans skyld oc brøde/ oc du haffuer loffuit mig/ ath ieg maa da bliffue ved mine Synders forladelse/ oc end truet mig der som ieg vil icke forlade min Neste/ ath du vilt da bryde op igen met mig/ disligiste giffuer min skel oc fornufft mig det/ at ieg skal gøre imod min Neste/ som ieg vil hende oc haffue vdaff hannem/ Oc du forbiuder mig at komme bulder oc trette aff sted/ oc at forstyre den menige Lands fred/ met min heffngirrigheg/ Jeg kand icke heller bede min Fader vor der faare/ Ja ieg fortager dig din ære der met/ Thi dig bør at heffne oc icke mig/ Da beder ieg dig for din Grundløsse Barmhiertighed/ ath du vilt giffue mig din Hellig Aands Naade/ Først at ieg maatte komme ihu oc betencke det/ at min skyld er større mod dig/ oc offuermaadige større/ end min Nestis er mod mig/ Der til met/ at ieg maatte betencke din store redebønhed til at beuisse Naade oc forlade || Synden/ och at ieg maatte see mig i spegel paa dig/ at ieg ocsaa kunde lettelige til giffue aff hiertit/ det som min Neste haffuer brudet mig imod/ at ieg icke skal bedrøffue den Hellig Aand/ de hellige Engle och mine Jeffn Christne/ om ieg forfølger min medtienerer/ Oc at ieg maatte vndgaa den pine oc straff/ som du haffuer beredt til alle heffngirrigheg/ och det ved din kære Søn vor Herre Jesum Christum Amen.

Nu vel/ vilt du sige/ Jeg vil giffue hannem til/ oc huercken gøre hannem ont eller gaat/ vden ieg kand skiude effter/ naar hans Vogen helder noget/ Thi det vil dog nagge mig och gøre mig ont/ saa tit som ieg seer hannem/ eller tencker der paa. Jeg kand icke saa slet giffue det aff mit hierte/ Thi mit lifff vaar i fare/ min ære vaar i veyskaalen oc al min velferd vaar noget nær borte. Suar/ Mod denne suare fristelse kant du 381 idelige læse denne effterfølgendis Bøn som er en almindelig || Bøn mod alle fristelser/ som komme it Menniske paa/ naar hand haffuer angrit oc mit sine Synder/ och er kommen til nogen rolighed paa sin Samuittigheds vegne.

O Almectige Gud och Barmhiertige Fader/ nu kommer Satan igen til mig/ met siu andre Aander/ verre end hand vaar selff til forne/ oc vil atter vere om borde met mig oc henger mig hart paa halsen/ met ny fristelser/ til N. oc N. Synd/ oc vil komme mig i fald paa ny igen. Mit Kød och blod begynder at fulne oc lade drage/ Ja at effterfølge Dieffuelen/ som it Nød til slagterboden/ och kand nu inted andet tencke end det samme/ lige som du icke skulde vere til stede eller vide noget der aff. Louen holder vnder Høyen/ offuer en side fra mine øyen/ lige som der vaare ingen formaledidelse til. Satan huismer met sin hale/ och egger mig fast til Synden igen. Oc den syndelige lyst er alle rede rod fest i mit Hierte igen som til forne/ || saa ath ieg bier eckon effter Aarsage/ effter tid oc sted/ at fuldkomme samme synd/ Samtycken er giort. Jeg arme Flue er falden i garnit/ den Ederkoppe sider op i vraaen/ oc vil ruse til och sue Blodet aff mig och tage lifffuit aff mig.

O mig arme wsle Stackarl oc Stympere/ Gaar ieg nu lenger frem/ da forfaster ieg atter igen aldelis/ din Faderlig hiertens vilie oc venskab/ Ja der hoss ocsaa min Salighed/ oc en god Samuittighed oc rolighed som ieg vaar nu kommen til.

Nu faar Dieffuelen mact at klage mig an paa ny igen. Nu faar Louen sin krafft igen/ at straffe oc formaledide mig/ Nu faar ocsaa mit Hierte oc min Aand/ som ieg klager dette met faar dig/ aarsage til at straffe mig paa ny igen/ Nu bliffuer det siste verre end det første/ Nu opuecker ieg din vrede offuer mig igen och gør mig selff en stor wbaadelig skade/ baade til Liff oc Siæl/ Ja || en stor affdragt der hoss/ aff min Næring oc biering/ som vil gaa til bage for mig/ oc formindskis baade pendinge oc andet gaat/ som du vndsetter mig met/ naar ieg kand tage mig vare/ at ieg icke falder i 382 fristelser igen. Alle de gode steder aff den Hellige Scrifft som ieg skulde nu bruge/ at affuerie saadant anfald met/ de ere mig saa fremmede saare/ lige som ieg haffde aldri læst eller hørt dem/ Saa forblindis ieg til met.

O Fader det vaar icke saa talet mellem dig oc mig arme Synder/ nu der ieg fick Syndernis forladelse/ oc din Søns Jesu Christi legeme oc blod til en stadfestelse der paa/ da bad ieg dig/ oc da loffuede du at staa met mig/ at ieg skulde icke falde i Synd igen/ hui lader du mig nu løss? Hui slipper du haanden aff mig? Er icke din Høyre haand sterck nock/ at holde mig til bage? Est ey du min hiurde? Er ieg ey dit arme Faar/ her er Vlfvuen || til stede/ oc slæber bort met mig. O Fader Fader/ Hielp hielp nu/ for vor Herris Jesu Chrtsti hellige pinis och døds verd skyld/ drag mig til bage til dig igen/ Nock er her syndet/ ia alt for meget/ Nock er her laagerit oc kellit met mit Kød oc blod/ Faa mig andet at tencke/ tale oc gøre/ Borttag al aarsage fra mig tid oc

sted til min onde forsæt/ oc viiss Dieffuelen sin vey fra mig/ met de ord/ som din kære Søn visbe hannem bort met/ vige bort du Satan etc. Och lad du Fader/ dine hellige Engle komme och tiene mig trint omkring/ Lad mig icke bedrøffue den Hellig Aand/ eller driffue hannem fra mig som det er i Veyskaalen. Vnd mig at tencke mig ræt om/ huad fare her er paa ferde/ oc at her er andet at gøre/ end saa lade mig ledsage aff Synden/ Døden oc Dieffuelen/ hen fra dit Ansigt/ til den euige pine. Affuerie det for din Kære Søns Jesu Christi rosens blod skyld/ Da bliffuer ieg ved en god Samuitighed/ huor met ieg kand rette || lige kalde paa dig/ tacke dig/ oc gaa frem i mit embede/ dig til ære/ och min fattige Neste til gode. O Hielp/ hielp/ hielp/ Kære Fader vdi Jesu naffn/ Dig ske ære ved hannem til euig tid. Amen.

383

DEtte som her er screffuit om fred oc enighed om forligelse och tilgiffuelse mellem broder och broder/ mellem Neste oc Neste/ bør ingen at vende hen mod øffrigheds straff oc heffn/ som det er befalit aff Gud/ at heffne effter Louen/ och hører denne røst besynderlige til øffuerigheds embede/ som saa liuder. Giff mig heffn/ ieg vil vederligge/ ieg vil straffe/ anten self/ eller ved andre/ Och det for disse tre sager skyld/ først at Retferdighed maa haffue sin gong/ Thi det hør til Guds retferdighed at Misdedere skulle rettis oc borttagis/ der som Barmhiertighed icke kand recke til dem. Der nest ath || de wskyldige kunde beskermis oc fordagtingis/ paa det siste for it exempel skyld/ at andre kunde see sig i spegel oc tage sig vare. Oc Gud vil at øffuertgheden skal icke vere forsømmelig i samme sit Embede/ Thi hand vil at tuct oc Fred skulle aluorlige hanthaffus oc beskermis/ som Louen siger/ Du skalt icke spare en Misdedere/ men tage hannem aff dage/ Ja der faare/ haffuer Gud skicket Lands Regement oc Herredømme/ och holder dem ved mact/ och end vnder tiden foruandler dem/ som Daniel ii. siger. Gud foruandler Riger/ oc skicker dem til veye/ Der faar er øffuerigheds straff en loulig straff/ aff Gud befalit/ offuer Røffuere/ Horfolck/ Aagerfolck/ Menedere/ Voldzmend och andre saadanne/ som bliffue effter Louen faar dom offueruundne oc dømte/ Der faar siger ieg/ bør ingen at vende det hen til øffuerigheds straff/ som ieg haffuer screffuit i denne lille Bog om en broderlig forligelse oc tilgiffuelse. Thi disse tho / som er øffuerigheds embede || och en Broderlig forladelse och tilgiffuelse/ maa mand icke blande til sammen/ som den wgudelig Julianus gjorde och spaattede det hellige Euangelium/ lige som de Steder der forbiude en Christen broder/ at heffne sin skade paa sin Jeffn Christen der haffuer fortørnit hannem/ skulde kunde forhindre oc fortage øffuerigheds straff oc den menige Lands Fred och Regement/ Och hine Gendøbere haffue ocsaa giffuit saadant faare/ men denne Regel skulle fromme Christne beholde/ at det hellige Euangelium styrcker 384 oc stadfester øffuerigheds embede/ oc Lou och Ræt i Land oc Rige/ som komme offuer ens met vor Skel oc fornufft/ som det beuises aff det xiii. Capittel til de Romere.

Der er stor skel imellem Beskermelse oc Heffngirrighed/ Beskermelse er at fordagtinge den wskyldigis liff/ godz oc ære/ rettelige oc loulige/ vden al begering oc hadskhed til at at gøre den anden skade. Men heffngirrighed er en hadsk begering i Hiertit oc en Sind || optend til vrede och ath gøre sin neste skade. Der som nogen vil wrettelige tage dit Liff heller Gods fra dig/ da er det io retferdigt/ at du besøger øffuerigheden om hielp och beskermelse/ som S. Pouil appelleret til Keyseren. Men her skalt du lade din hadskhed oc Heffngirrighed vere borte/ at du vilt icke gøre din Neste skade/ for hand gjorde eller vilde gøre dig skade/ Lider du spaat och spe/ forhaanelse oc skendzord/ da giff vel act paa naar det er behoff at rense dig der faar/ och naar det er icke behoff. Thi da er det behoff/ naar det hellige Euangelium bespaattis der offuer heller oc naar der settis saadant it brendemercke paa dig/ som anten forarger den Christen Meninghed/ eller gør den almindelig Fred oc endrectighed skade oc affdragt/ som den hellige Athanasius lagde sig fra/ baade Troldom oc andet/ som hans vederpart haffde oplagt om hannem. Vdi saadanne Sager/ er beskermelse nødactig/ och mand kand alligeuel beholde en god Sarmuittighed || der hoss/ oc end bede for sin vederpart/ och alligeuel fordagtinge sin ære/ mere for andris end for sin egen skyld.

* Men der falde mange andre Skendzord/ baade vdi druckenskab disuerre/ oc aff wbesindighed/ vonkundighed oc daarlighed/ som huercken gøre det hellige Euangelio skade/ heller de Christne forargelse/ heller den mennige Fred oc rolighed nogen forhindre/ dem kand mand sla igennem den store Sold/ Thi det er icke behoff at ligge sig saadant fra/ fordi der vil voxte mere ont vdaff/ saa at Land oc Rige kand forstyres der offuer/ Saadan fare bør en Christen ath forstaa oc offuerueye oc stille sin vredactighed oc heffngirrighed der faare oc dricke nogen wret vdi sig/ for den almindelige fred 385 och roligheds skyld/ oc icke kiffue oc trette/ for det/ som hand kand vel giffue til for Guds skyld/ Thi det er Gud teckeligt oc behageligt/ som Jesus Syrach siger/ Capite/ xxviii. Den som holder sig aff kiff oc trete || hand formindsker oc affliger Synderne. Ingen bør helder at tage aarsag her aff/ til at fortørne sin Neste. Thi at de som dette ville gerne gøre/ falle snart i øffrigheds Suerd oc straff/ om deris Neste vil end gerne giffue dem til.

* Her vilde ieg at alle Sogneprestere Huer saa langt i det mindste som hans Siele sorrig recker/ vilde vere de rette Pacifici Matth. v. oc vere om borde met hine Heffngirrighe/ æregirrighe oc Hoffmodige Hierter/ som tage lidet oc gøre meget vdaff/ oc at de vilde hart holde dem/ den fattige Gud oc den fattige Christum faare/ som de saa ringe acte oc saa høylige foracte/ ath de maatte end bliffue bønørde met dem/ ydermere end nogen deris kødelig ven/ it armt dødeligt Menniske. Gud kand end ocsaa ihuor arm de holde hannem at

vere/ baade veye ved dem/ oc end true dem saa at det suier effter/ oc gør væ paa det siste Thi hand kand sla baade Liff oc Siel ned i Heluede. Matth. x. Fredsens Gud vnde oss fredssommelige at leffue met huer andre/ vdi vor Herre Jesu Christo amen.

Prentet i Københaffn.

386

TEXTRETTELSER.

S. 373 L. 3.	<i>Palladius</i>	Orig. <i>Palladius</i> .
S. 375 ^{L.} _{28.}	<i>Thi</i>	- * <i>Thi</i>
S. 375 ^{L.} _{26.}	<i>Synder.</i>	- <i>Synder. Matt: xviii</i>
S. 375 ^{L.} _{27.}	Matf. <i>xviii. Saa</i>	- <i>Saa</i>
S. 376 ^{L.} _{18.}	<i>i. Cor.</i>	- <i>i Cor.</i>
S. 377 L. 3.	<i>Deut. xxxii.</i>	- <i>Deut. xxxi.</i>
S. 377 ^{L.} _{10.}	<i>Matt:</i>	- * <i>Matt:</i>
S. 378 ^{L.} _{14.}	<i>Disse</i>	- * <i>Disse</i>
S. 383 L. 2.	<i>broder och</i>	- <i>broder och</i>
S. 384 L. 7.	<i>heffngirrighed</i>	- <i>heffngirrighed</i>
S. 385 ^{L.} _{16.}	<i>Menniske.</i>	- <i>Menniske</i>
S. 385 ^{L.} _{20.}	<i>Gud</i>	- <i>Bud</i>

NOTER.

S. 373 L. 1. *Eskil Oxe*, kgl. Rentemester 1546-57, Broder til Peder Oxe. Biogr. Lex. XII, 492.

S. 373 L. 10 f. *vdi nogle Købsteder* etc., se Indl. foran S. 365.

S. 373 L. 19 f. *Søndag nest faar S. Mortens dag M. D. Liii* d. e. d. 5. Nov. 1553.

S. 376 L. 16. *min aller kærteste* for *mine aller kærteste*. Jydskhed; jfr. foran S. 305 Note til S. 301 L. 1.

S. 377 L. 10 ff. *den onde Suend vaar sin Herre thi tusinde pund skyldig* etc. Der er jo en Modsigelse i Palladius' Opgivelse. Han siger, at 10 000 Pund er 60 Gange 100 000 Kroner, altsaa 6 Millioner Kroner, og samtidig meddeler han, at hvert Pund er 60 Kroner, altsaa at Værdien af 10 000 Pund er 600 000 Kroner. Opgivelsen maa imidlertid skyldes en udenlandsk Kilde, da man ikke paa Chr. III's Tid havde Kroner i Danmark, og man finder da ogsaa ganske tilsvarende Kommentar til Bibelstedet hos Luther, men her uden Modsigelse i Regnestykket. Luther skriver (Erlangen-Udg. 5.232): "Das Wörtlin "Talentum", das wir ein "Pfund" verdeutschen, ist bei den Alten eine gewisse Summe Gelds gewesen, *ungefärlich in die sechshundert Kronen*. Darum 387 "zehentausend" machen eine unermeßliche große Summe, in die *sechzigmalhunderttausend Kronen*."

Den følgende Opgivelse - af Denarens Værdi - kunde formelt stamme fra hjemlig Kilde, idet Palladius regner de 100 "Sølvpendinge" = 100 Dagløns Pendinge à 3 Skilling = omtr. 6 Daler; da nu en Daler regnedes

til 3 Mark à 16 Skillinger, vil det ses, at Regnestykket saa pas stemmer; men ogsaa kun formelt; thi man havde ikke Treskillinger - men kun Enskillingsstykker og Otteskillinger; og var Værdibestemmelsen dansk, vilde man jo sikkert have opgivet Værdien i dansk Mønt. - Sandsynligvis stammer da baade Talentens og Denarens Værdibestemmelse fra samme fremmede Kilde, hvis Opgivelser jo ikke kan have været meget vejledende for den danske Læser.

S. 377 L. 26. *der som wi recke hannem en Finger/ da recker hand oss sin hele haand*| dette Sprog. som her tillægges Tauler, har jeg ikke kunnet stedfæste. Palladius har det jo sikkert fra en datidig Samling af Citater. Det er meget sandsynligt, at den tidligere omtalte Bibelsprogs-Samling (se Indledn. S. 369) ogsaa har indeholdt Citater fra Kirkefædre, Mystikere o. a., og at Citatet da stammer herfra.

S. 378 L. 28 ff. *hand maatte saa gerne haffue det veyer inde at suale sin Kaal met*. "At have Vejr til at svale Kaal med" er et fra danske Mundarter ikke ukendt Udtryk; men dets Anvendelse her synes yderst tvivlsom.

S. 378 L. 30 f. *da mue der Herremænd/ Borgere etter Bønder omkring hannem*. Meningen er jo sikkert: "Da stimier Herremænd, Borgere og Bønder omkring ham"; men et Verbum *mue* "stimle" (beslægtet med *Mue* "Skare" i Almue?) er ukendt.

S.378 L.31. *somme veye oc somme true* dvs. "nogle lokke og nogle true" jfr. Kaikar IV. 783b L. 7 f. n. Udtrykket findes ogsaa S. 385 L. 18.

S. 380 L. 35. *min ære vaar i veyskaalen* [dvs. Vægtskaalen], sml. *Keyserens siel wor paa Veyskaalen*, Chr. Pedersens Danske Skrifter V, 127, 8 f.

S. 381 L. 9 f. *Mit kød och blod begynder at fulne oc lade drage* dvs. "at blive fordærvet og lade sig friste".

S. 381 L. 13 f. *Louen holder vnder Høyen offuer en side fra mine øyen* dvs. Loven er skjult fjærnt fra mine Øjne; sml. Kalkar III, 713b L. 3 f. n.

S. 381 L. 20. *ruse til*, "styrte frem", Kalkar III, 630b.

S. 382 L. 21 f. *Lad mig icke bedrøffue den Hellig Aand / eller 388 driffue hannem fra mig som det er i Veyskaalen* dvs. "naar det staar paa Vippen"; sml. Noten til S. 380 L. 35 og Kaikar IV, 39b L. 3 f. o.

S. 383 L. 33 f. *hine Gendøbere haffue ocsaa giffuit saadant faare*; et af Hovedpunkterne i Gendøbernes Lære var jo Afskaffelsen af den verdslige og kirkelige Øvrighed: Gud alene skulde være Konge.

S. 385 L. 4. *formindsker oc affliger Synderne* dvs. "formindsker og aflægger Synderne"; Vulgata kun: *minues*.

S. 385 L. 15 f. *ath de maatte end bliffue bønhørde met dem* [dvs. med Gud og Kristus] *ydermere end nogen deris kødelige ven/ it armt dødeligt Menniske*. Konstruktionen i den sidste Sætning er noget paafaldende; Meningen er dog utvivlsomt: "... snarere end med deres kødelige Ven" etc., hvad der ganske svarer til Fremstillingen af Herremænds, Borgeres og Bønders Forligelse S. 378 L. 29-S. 379 L. 5.

S. 385 L. 18. *baade veye.. oc true*, se Noten til S. 378 L. 31.

BIBELSTEDER.

S. 371 L.7 f.: Math. 5. 5.

S. 374 L. 7f.: Math. 11.29, L. 10: Ps. 51.3, L. 11 f.: Luc. 18.13, L. 13: Math. 5.5, L. 18 f.: Luc. 6.36, L. 28f.; Math. 18.15.

S. 375 L. 2f.: Math. 5.25, L. 4-7: Luc 17.3, L. 11 f.: Luc. 6.37, L. 12-14: Math. 6. 14, L. 24-26: Math. 6. 15, L. 27-29: Math. 18.35.

S. 376 L. 1-3: Math. 7.12, L. 13: Marc. 9. 50, L. 14-16: Rom. 12.18-19, L. 17-18: Rom. 14.19, L. 18 f.; 1. Kor. 14.33, L. 27-29: 1. Tim. 2.8, L. 30 henviser til I. Ped. 3.7.

S. 377 L. 3 f.: 5. Mos. 32. 35 og Rom. 12.19, L. 10 ff. henviser til Math. 18. 24 ff., L. 24-25: Ez. 18.21 og

27, L. 32ff. henviser til Math.

18.24ff.

S. 379 L. 19-20: Math. 5.25, fri Gengivelse, sml. S. 375 L. 2 f., L. 21-24: 1. Kor. 6.7-8, L. 30 f.: Rom. 12.20.

S. 380 L. 1: Joh. 6.63.

S. 383 L. 19 f. henviser til Dan. 2.44.

S. 384 L. 3 henviser til Rom. 13.1-7.

S. 385 L. 3-4: Jes. Syr. 28.10, L. 11: Math. 5.9 L. 19-20; Math. 10.28.

BIBELSPROG MOD AAGER

1553.

390

391

INDLEDNING.

I.

DEN lille Samling af Bibelsprog mod Aager har Palladius taget fra en latinsk Konkordans og har derefter afskrevet Skriftstederne efter Christian d. Tredjes Bibel. Fremgangsmaaden er saaledes ganske den samme som ved "En Præservativ mod Pest" (se foran S. 328). Afskriften gengiver Biblen ordret. Hvor der er Afvigelser mellem Palladius' Text og Biblens, er det ikke forsætligt, men skyldes Mangel paa Omhu. Et Par Sammenstillinger vil

vise dette:

2. Mos. 22.25:

Palladius, ndf. S. 398 L. 23 f.

Om du læner mit Folck Pendinge/ som er fattigt hoss dig/ da skalt du icke strenge met dem/ til deris skade eller *ligge* Aager paa dem.

Biblen 1550

Om dw læner mit Folk Pendinge som er fattig hoss dig/ da skalt dw icke strænge met dem/ til deris skade/ eller *legge* Aager paa dem.

Luc. 6.35:

Palladius, ndf. S. 400 L. 23 f.

Gører vel oc Laaner/ at i haabis der inted faare. Saa skal eders Løn vere stor/ at i skulle vere den aller Høyistis Børn.

Biblen 1550

Gører vel oc læner/ at i haabis der inted faare/ Saa skal eders Løn vere stor/ oc i skulle vere den Allerhøystis Børn/

Som det ses, skyldes Forskellen mellem Palladius' og Biblens Text i begge Tilfælde Fejl hos Palladius.

I et enkelt Bibelsprog findes imidlertid en forsætlig Afvigelse i Palladius' Gengivelse; det er i Ps. 55.12, ndf. S. 399 L. 27 f., hvor Ordet *Aager* slet ikke findes i den 392 danske Bibel. Verset lyder her: *At gøre skade regerer der inde/ Løgn oc Suig lader icke aff paa deris Gader.* Palladius tilføjer efter Ordet "Løgn": (*Aager*) og

faar derved Stedet til at passe ind i sin Samling. Men hvordan falder han paa just her at omskrive Ordet Løgn? Fordi Stedet er opført under "Aager" i hans latinske Konkordans, da Vulgata har: *usura et dolus!* Saaledes kan man gennem disse Smaa-Afviigelser følge hans Arbejdsmaade i Enkeltheder.

Samlingen indledes med en Henvendelse "til Læseren", hvor Palladius i djærve Ord opfordrer Præsterne til at foreholde Aagerfolk deres ukristelige Handel, "stikke dem en Haandfuld Lys under Øjnene" (eller "under Næsen"), at de kan indse, at Aager er en foraledidet uret Vinding. I Efterskriften, ndf. S. 400 f., giver han en levende Skildring af, hvorledes at Aagerhandlen er taget til, saa den "tømmer og udsuger hele Købsteder" og har faaet Indpas i alle Stænder: iblandt Bønder, Tyende og Stoddere saavel som blandt Ædelfolk og Borgere, mens man, da han var ung, næppe skulde finde en Herremand i det hele Rige, som var berygtet for Aager, og da "den ganske Riber By vidste ikke uden af den ene Morten Aagerkarl at sige".¹

Til sit Skrift om Aager har Palladius føjet en Oversættelse af to exegetiske Smaastykker, det første angives at være en Kommentar af *Mart. Luther* til den 15. Psalme², som det imidlertid ikke er lykkedes mig at finde blandt Luthers Skrifter, det andet er en Kommentar til Ez. 22.12 af *Johannes Oecolampadius*, taget fra hans Kommentar til Ezekiels Bog.³

* * *

393

II.

Traktaten om Aager er bevaret i to Udgaver, den ene trykt i København, den anden i Rostock i Aaret 1553. Hvilken af disse, der er Originaludgaven, vil en nærmere Undersøgelse vise.

1. *København-Trykket* bestaar af ét Ark (sign. *Aij-Av*), i lille Oktav med 21 Linjer paa Siden. Paa Titelbladet - gengivet ndf. S. 397 - staar: "*Sat i Københaffn*"; Bogtrykkerens Navn er hverken angivet her eller paa sidste Blad. Den Type, der er brugt, er den samme som i de foran udgivne Skrifter fra 1553: En Traktat, En Præservativ mod Pest, En Undervisning om Mildhed; Titekammen er den fra Hans Barths Tryk af Ordinansen kendte, se Bind I S. 159; Slutnings-Vignetten er identisk med den Vignet, der findes paa Titelbladet til en Præservativ mod Pest, se foran S. 337. Om Bogens typografiske Udstyr maa det endnu nævnes, at Bogtrykkeren synes at have haft et noget sparsomt Materiel. I Overskrifterne er man begyndt med Schwabacher-Tal (*Exo: xxij, Leuit xxv*, ndf. S. 398), men har maattet gaa over til Antiqua (*Deut. XXIII, Neemiae V osv.*, ndf. S. 399 ff.); og ligeledes har man i den til Overskrifterne anvendte Skrift manglet en æ-Type, saa "Til Læseren" er trykt: *Til læsseren* (ndf. S. 398). Bogen er derimod sat meget omhyggeligt; kun een Trykfejl findes: *nagen* for "nogen" (ndf. S. 403 L. 20).

per Vuolfgangum Capitonem æditus. Det af Palladius oversatte Sted staar Bl. 146v. Som Exempel paa Oversættelsen kan følgende tjene:

Palladius, ndf. S.403 L.21 ff.

De Hellige Mend toge ocsaa Skenck oc Gaffue/ oc Fruct aff deris Agre/ som de lode dyrcke. Lige som det er icke Ræt/ at dømme all indkomme at vere wret/ Saa er det ocsaa wret ath Retferdige gøre dem alle/ Mand skal legge kierlighedz Regel der til ath Folckit i Landet kand bliffue ved mact/ Och ath mand kand ramme hans Gaffn/ som hand handler met/

Oecolampadius, Bl. 146 v L. 16 ff.

Acceperunt enim et Sancti munera, acceperunt et fructus de agris suis, quos colificerunt. Omnes redditus iniustos iudicare at inhtimanum est, ita temere omnes iustificare iniquum est. Charitatis gnomon adhibeatur, ita ut Respuhtica seruari possit, et ejus utilitati, quo cum agitur, consulatur.

394

2. *Rostocker-Trykket* udgøres ligeledes af ét Ark (sign. *Aij-Av*), i lille Oktav med 22 Linjer paa Siden. Bogtrykkeren er, som Titelbladet viser (se nedenstaaende Gengivelse):

Ludvig Dietz. Bogen er trykt med samme Type som Christian d. Tredjes Bibel. Det kan nævnes, at i Modsætning til i København-Trykket findes i Rostock-Trykket æ i stor Skrift: *Til læsseren* (Bl. A2r). Talbetegnelsen er helt igennem ensartet (Korpus-Kursiv). Bogen 395 er meget smukt udstyret. Af Træsnit findes - foruden Titel-Rammen - et Hellsides Snit paa Titelbladets Bagside (se nedenstaaende Gengivelse),

der fremstiller Passions-Attributerne

med Underskrift: *Redemptoris. Mundi. Arma.* og paa Bogens sidste Blad (A 8v) Ludvig Dietz' Bogtrykkermærke med hans Valgsprog: *Dorheit. Maket Arbeit.* Men Trykningen er langt fra fejlfri: for *huer* (ndf. S. 400 L. 14) staar *huor*, for *Tiund* (ndf. S. 401 L. 17) *Teund*, for *hele* 396 (ndf. S. 401 L. 20): *helle*, for *øffrighedz* (ndf. S. 401 L. 27): *øffrighendz*, for *forstaas* (ndf. S. 402 L. 12): *farstaass*, for *Siger* (ndf. S. 402 L. 20): *Sigyr*, og desuden findes som i Københavnertrykket *nagen* for "nogen". Forklaringen herpaa kan kun være den, at Rostocker-Trykket er sat efter Københavner-Trykket, har overført Fejlen "*nagen*" herfra, men desuden indført en Del ny Fejl. At Forholdet er saaledes, bekræftes ogsaa ved den eneste Ordvariant mellem de to Udgaver; Københavner-Trykket har i Gengivelsen af Math. 5.42 *Giff den som dig Beder/ och vent dig fra den/ som vil Laane aff dig* (ndf. S. 400 L. 20 og 401 L. 6), dette stemmer med Texten i Biblen 1550, hvorefter Palladius har skrevet af; Rostocker-Trykket har derimod for *den* fejlagtigt: *dem*.

Der kan saaledes ingen Tvivl være om, at Københavner-Trykket er det oprindelige, Rostocker-Trykket et samtidigt Eftertryk. Dette følger helt igennem Originalen - Bogstav for Bogstav; hist og her kan vel et stort Begyndelsesbogstav være gengivet ved et lille (f. Ex. *Tiene, Menniske* > *tiene, menniske* S. 398 L. 4 og 13), et oc ved *och* og omvendt, men ellers er der saa at sige ingen Afvigelser hverken i Ortografi eller Interpunction. Selvfølgelig er derfor alle Skrivefejl (*ligge* for *legge*, XXIII for XXVIII osv. se Textrettelser og Noter ndf. S. 404) overført uændret.

Af *Københavner-Trykket* findes et Exemplar paa d. kgl. Bibl. og et meget velbevaret ubeskaaret Exemplar paa Universitets-Bibliotheket. Af *Rostocker-Trykket* er der kun bevaret eet - stærkt medtaget - Exemplar; det findes paa d. kgl. Bibl. i Hjelmstjernes Samling.

397

398

Til læsseren.

ENd dog at Gudz salige ord haffuer ingen platz hos det formaledidet Aagerfolck/ Saa haffue de aldelis giffuit dem Dieffuelen i vold/ oc ville Tiene deris Gud Mammon/ oc selffue være Gud offuer Fattige Folck/ dog skal en Christen Prædickere sticke dem en haandfuld lius vnder øyene oc lade dem see deris Mammons Tieniste/ ath Aager er en slem formaledidet wret Vinding/ som tager fra sin Neste det hans er/ mod det Siuende oc siste Budord. Thi en Aagerere tager mere igen vdi Laan/ end hoffuetstolen/ det er/ end pendingene/ som hand laante bort/ lige som en verd/ for det hand laante bort. Oc en Aagerkarl || Laaner it vedtørffuende Menniske for den baade skyld/ hand venter sig der aff/ end dog hannem bør at Laane sin Neste wden al Aager och affgiffit/ som Christus befaler Matth: v. At det er saa i sandhed/ oc at mand icke maa Laane bort/ paa Aager/ det er/ at faa noget igen som hannem icke bør at haffue/ oc for inted/ det beuises aff disse effterscreffne Steder/ Huor met wi ville sticke dem Liuss vnder Næsen/ om de ville ellers see huad de gøre/ Oc huor det vil gaa dem paa det siste/ om de icke lade aff ath Aagere.

Exo: xxij.

* Om du læner mit Folck Pendinge/ som er fattigt hoss dig/ da skalt du icke strenge met dem/ til deris skade eller ligge Aager paa dem.

Leuit xxv. ||

* Naar din Broder forarmis och bliffuer Fattig hoss dig/ Da skalt du annamme hannem til dig som en Fremmet eller som en Gest/ at hand kand leffue hoss dig/ Oc du skalt inted Aager tage aff hannem/ ey heller offuergifft/ Men du skalt 399 frycte for din Gud/ Paa det at din Broder kan Leffue hoss dig. Thi du skalt icke faa hannem dine Pendinge paa Aager ey heller regne hannem din kaast for dyr. Thi ieg er HERREN eders Gud.

Deut. XXIII.

* Du skalt icke tage Aager aff din Broder/ huercken for Pendinge eller for Mad/ eller for nogen ting/ aff alt det/ som mand kand Aagre paa.

Heemiae V. ||

* Jeg skende paa Raadz Herrene oc paa de øffuerste/ oc sagde til dem/ Vil den ene tage Aager aff den anden? C Item/ Jeg oc mine Brødre oc mine drenge haffue oc Lont dem Pendinge oc Korn/ Men Aageren lode wi bliffue til bage. Saa giffuer dem igen i dag deris Agre/ Vingaarde/ Oliegaarde/ oc Huss/ Oc den Hundrede part paa Pendinge/ paa Korn/ paa Vin/ Most oc paa Olie/ som i haffue Aagret aff dem. Da sagde de. Vi ville giffue det igen/ oc inted kreffue aff dem. Oc wi ville gøre lige som du haffuer sagt etc. Læss den foraledidelse/ der staar hoss.

Psal. XV.

* Herre huo skal Bo i din Bolig? huo skal huilis paa dit hellige Bierg? Den som icke giffuer sine Pendinge paa Aager. ||

Psal. LV.

* HERre/ gør deris Tunger weenss/ Och lad dem forderffuis/ Thi ieg seer Kiff oc Had i Staden/ saadant gaar dag oc Nat om oc om inden deris Mure/ Der er Møye oc Arbeyde inde. At gjøre skade regerer der inde. Løgn/ (Aager) oc Suig lader icke aff paa deris Gader.

400

Prouerb: XXVIII.

* Huo som formerer sit Godz met Aager oc wskelige vinding/ samler hand det/ til de Fattigis gaffn etc.

Ezech: XVIII.

* Der som nogen er From/ oc icke Aagerer/ hand skal haffue liffuit/ siger den HERRE HERre/ Men den som vdlener paa Aager/ oc søger Fordel/ skulde hand Leffue? hand skal icke Leffue/ || Men visselige dø/ hans Blod skal vere paa hannem.

Ezech. XXII.

* Guds Ord om Hierusalem's Folck. De tage gaffuer paa det/ at de kunde vdgyde Blod/ De bruge Aager/ och tage Fordel fra andre/ oc bedriffue deris Gerighed mod deris Neste/ oc gøre huer andre Vold/ oc forglemme mig saa/ siger den HERRE HERre/ See ieg vil sla mine Hender tilsammen offuer den Gerighed/ som du bedriffuer/ Och offuer det Blod/ som er vdgydet i dig/ Jeg vil bortsprede dig/ at du skalt actis forbandet.

Matth. V.

* Giff den som dig Beder/ och vent dig icke fra den/ som vil Laane aff dig.

Luc.VI. ||

* Gører vel oc Laaner/ at i haabis der inted faare. Saa skal eders Løn vere stor/ at i skulle vere den aller Høyistis Børn.

DEt er icke vnder at Aager forbiudis vdi disse oc andre saadanne steder i Scrifften. Thi ath Aager som skeer/ naar vi gøre een Handel/ met den som vi Laane noget/ at oss skal giffuis noget for samme Laan offuer 401 hoffuit stolen/ Det er/ offuer det som vi Laane bort/ Det er en wrætferdig Handel/ Thi at vi kreffue mere ind/ end vi haffue laant vd/ oc end vor Neste/ som vi Laane/ er oss skyldig/ fordi naar nogen bær det til stede igen/ lige saa megit som hand Laante/ eller lige verd der faare/ Da er hand icke mere skyldig den som hand Laante aff/ Oc den anden || kreffuer alligeuel mere/ end dog han haffuer sit igen. Det følger inted skæl. Oc det er Sagen huor faare at Aager Tømer oc vdsuger hele Købsteder/ Fordi ath Aagerkarle tage det bort/ som hand faar inted faare/ der betalet dem deris Laan igen/ Der faare kand icke saadan Handel være varafftig eller euig/ der som icke gaar noget for noget/ men inted for noget. Der faare forbiudis ocsaa Aager rættelige/ baade effter Guds oc Menniskens Low oc Ræt/ oc effter disse Budord. Du skalt icke Ihielsla/ Du skalt icke Stiele/ Du skalt icke Begære noget/ som din Neste tilhør. Men huor almindelige det er nu met Aager ocsaa iblant Bønder/ Ja iblant Tieneste Tiund oc Staader/ saa vel som iblant Edel Folck oc Borgere/ fram for det vaar for Trediuue Aar siden/ der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette hele Rige som waar beryctet for Aager/ oc der den || gandske Riber By viste icke vden aff den ene Morthen Aagerkarl at sige/ som haffde det veder Naffn der aff. Hues Børn haffue siden flacket och faret omkring i vsel maade/ Det skulle io Grissene gielde etc. Huor almindeligt det er nu fram for den tid/ siger ieg/ det vere klaget och kert for Gud almectigste/ som kand Heffne de fattigis Blod/ Effterdi/ ath øffuerighedz Mend kunde icke met Neemia/ finde

saa gode Raad der til/ som de gerne vilde/ Gud Styre selff det Aagerfolck oc enten omuende dem/ eller bortuende dem/ at de enten afflade/ eller faa Straff/

Amen.

402

Mart: Luth: offuer den femtende Psalme Scriffuer saa om Aager. ||

Den som icke giffuer sine Pendinge paa Aager.

LAd det saa vere/ at de giffue icke alle paa Aager/ det gør dem dog ont/ ath det er icke sømmeligt/ ath giffue paa Aager/ Oc de waare glade der wed/ om det sømmede sig/ anseendis deris eget och icke andris gaffn/ End dog den gamle Adam skiuler her sin skalckhed / dog der som Nøden tuingde/ oc der vaare icke andre Veye til Næring/ end ved Aager/ da bleffue huer Mand en Aagerkarl. Der faare skal mand vide/ At alle disse Ord i denne Psalme som er/ at Bo/ at Huile/ Gøre/ Tale/ Suerie/ Giffue/ Tage etc. skulle forstaas at være de Gerninger/ som Gud befaler oc Forbiuder aff sin Guddommelige/ Aandelige oc aluorlige villie/ Huor meget at øyenskalcke holde det Sanddrue/ at vere/ da gjøre de dog alligeuel || der tuert imod. Ellers vaare det en Ringe Gerning/ ath icke giffue Pendinge paa Aager/ effterdi at oss Befalis/ at gøre oc saa vel mod vaare wuenner/ Oc Laane alle/ forvden affgiff.

Slger icke her Propheten mod Mose? som siger/ Du skalt icke tage Aager/ aff din Broder/ huercken for Pendinge/ eller for Mad/ eller for nogen ting aff alt det/ som mand kand Aagre paa/ aff en Fremmed maat du tage Aager/ Men aff din Broder icke etc. Mand kand icke sige ney der til/ at hand ey straffede sit folckis onde Seder/ Ath de icke lode dem nøge der met/ Ath de toge Aager aff fremmede/ met mindre/ end de toge ocsaa Aager aff deris Brødre/ som det Folck haffuer altid verit/ Och end nu er/ it saare Gerigt Folck/ som euige haffuer lagt sig effter at Aagre/ Huor faare alle Propheter || haffue straffet dem/ oc besynderlige Amos i det viii. Cap: Der som hand saa siger/ Hører dette i som vndertrycke de Fattige/ oc fordcrffue de Elendige i 403 Landet/ oc sige/ Naar vil da den Ny Maaned faa ende/ At wi skulle sellie Kornet/ oc Sabbathen/ at wi mue haffue Kornet Falt/ och gøre Maaden mindre/ oc forøge Seckelen/ oc forfalske Vecten/ paa det/ at wi kunde komme de Fattige vnder oss for Pendinge/ Oc de Nødtørtige for it par Sko/ oc sellie Affner for Korn/ Oc i det andet Capitel. De Sellie de Retferdige for Pendinge/ oc de Fattige for it Par Sko/ De Træde de Fattgis Hoffuit i Skarnet oc forhindre de Elendigis Vey.

* Men det er Prophetens Act i Psalmen/ At oprycke met Rod/ Ocsaa de aller inderste begeringer oc attraa/ som nogen kand haffue til at Aagre/ Oc at hand || kand sette i Steden igen/ for Aager/ en hiertens veluilighed/ At huer vil gerne giffue sin Neste/ som Apostelen Lærer i.Timoth: vi. oc Laane foruden affgiff/ som Christus befaler Luc: vi Matth: v.

Johan. Oecolamp. offuer det xxii. Ezechiels Capittel.

PRopheten Straffer her aller mest Aager/ Thi der vdi kand mand see it Menniskis wmildhed/ mod sin Neste/ Oc paa en Aagerkarl kand mand allermest kende it Gerigt Hierte/ mere end der paa/ at nogen tager Skenck och Gaffue. De Hellige Mend toge ocsaa Skenck oc Gaffue/ oc Fruct aff deris Aagre/ som de lode dyrcke. Lige som det er icke Ræt/ at dømmе all indkomme at vere wret/ Saa er det ocsaa wret ath Retferdige gøre dem alle/ Mand skal legge kierlighedz Regel der || til/ ath Folckit i Landet kand bliffue ved mact/ Och at mand kand ramme hans Gaffn/ som hand handler met/ paa det at wi skulle icke binde wdragelige Byrde paa huer andre. Saa at den skal fattis/ som haffde nock/ oc den som lidet til forn fattedis/ skal bliffue Rig/ Eller oc at de Fattige skulle aldelis forladis i deris Nød och Trang.

* Gud almectigste beuare sine vduolde fra den formaledide Aager/ som fra det aller største Tyffueri eller Røffueri/ som kand neffnis mod det siuende Budord/ Amen. Amen.

404

TEXTRETTELSER.

S. 399 L. 18. S. 400 L. 3 og S. 402 L. 12 og 24 etc. Orig. og Rostock-Trykket? Sml. Textrettelserne til S. 358, foran S. 360. Palladius' Forkortelsestegn &c har aabenbart lignet hans?, ligesom det ofte er Tilfældet i den Tids Haandskrifter.

S. 399	L. 27.	<i>inde.</i>	Orig. Og Rostock-Trykket	<i>inde</i>
S. 400	L. 1.	<i>XXVIII</i>	- - -	<i>XXIII</i>
S. 403	L. 13.	<i>i. Timoth:</i>	- - -	<i>i Timoth:</i>
S. 403	L. 20.	<i>nogen</i>	- - -	<i>nagen</i>

VARIANTER.

S. 400	L. 20.	<i>den</i>	(bis) Rostock-Trykket	<i>dem</i>
S. 401	L. 6.	<i>den</i>	-	<i>dem</i>

NOTER.

S. 398 L. 11 *lige som en verd*, "ligesom Betaling", se Kalkar IV, 905. Jfr. Indledningen S. 392 Fodn. 1.

S. 398 L. 24 f. *ligge Aager paa dem*; Biblen har her *legge* se Indledningen foran S. 391.

S. 398 L. 30 f. *du skalt fryde for din Gud*, Biblen 1550: *du skalt frycte dig for din Gud*.

S. 399 L. 15 f. *paa Korn/ paa Vin/ Most oc paa Olie*; Ordet "Vin" mangler i Biblen 1550 ligesom hos Luther: *am getreide/ am most/ vnd am öle*. Ordet er indføjlet af Palladius - muligvis som Forklaring til det vistnok endnu lidet brugte tyske Laaneord "Most" og med Henblik paa Vulgata's: *agros suos et vineas suas, et oliveta sua*.

S. 399 L. 27. *At gjøre skade regerer der inde* =Texten i Biblen 1550, der gengiver Luthers: *Schaden thun regiert drinnen*.

405

S. 400 L. 2-3. Biblen 1550 har: *Huo som formerer sif Godz mef aager oc wskellig vinding/ hand samler det til de fattigis gaffn*.

S. 400 L. 12 f. *tage Fordel fra andre*, Afskriverfejl for: *tage fordelen fra huer andre* (Biblen 1550).

S. 400 L. 24. *at i skulle*, Fejl for *oc i skulle*, se Indledningen foran S. 391.

S. 401 L. 22. *Morthen Aagerkarl* og hans Børns Skæbne kendes vistnok kun fra denne Palladius' Barndomserindring.

S. 401 L. 24. *Det skulle io Grissene gielde* etc., jfr. foran S. 343 L. 31.

S. 402 L. 11-12. *Bo - Tage*, jfr. Biblen 1550, Ps. 15: *bo i din Bolig, huillis paa dit.. Bierg, gør retferdighed, taler sandhed, suer sin Neste, giffuer.. paa Aager, tager Gaffuer*.

S. 402 L. 25. *at hand ey straffede..* dvs. "at han jo straffede..".

S. 403 L. 1. *Ny Maaned*=Biblen *Nymaanet*, Luther *Neumond*; jfr. Kalkar III, 244.

S. 403 L. 3. *gøre Maaden mindre*, Biblen *gøre Epha mindre*; ellers er Palladius' Text ordret overensstemmende med Biblens.

BIBELCITATER

S. 398 L. 15: Henvisning til Math. 5.42, L. 22-25: 2. Mos. 22.25, L. 26-S. 399 L. 4: 3. Mos. 25.35-38.

S. 399 L. 5-8: 5. Mos. 23. 19, L. 9-18: Neh. 5.7-8 og 10-12, L.20 -22: Ps. 15. 1 og 5, L. 23-28: Ps. 55.10-12.

S. 400 L. 1-3: Ordspr. 28. 8, L. 4-9: Ez. 18. 5, 8, 9, 13, L. 10-18: Ez. 22.12-13; 15, 16, L. 19-21: Math. 5.42, L. 22-24: Luc. 6.35.

S. 402 L. 3: Ps. 15.5, L. 20-24: 5. Mos. 23.19-20, L. 31-S. 403 L. 6: Am. 8.4-6.

S. 403 L. 6-8: Am. 2. 6-7, L. 13: Henvisning til 1.Tim. 6. 18, L. 14: Henvisning til Luc. 6.35 og Math. 5.42.

EFTERSKRIFT TIL ORDINANSEN

1553.

408

409

INDLEDNING.

DE sekteriske Bevægelser, der stadig vandt Tilhængere indenfor Kirken, og de ikke-lutherske Opfattelser af Daab og Nadver, der kom offentlig frem (se foran S. 365 f. og 223 f,) bevirkede, at Kongen og Kirkemyndighederne idelig maatte indskærpe Præsteskabet at holde sig til den rette Ordinans (jfr. f. Ex. Helwegs Kirkehist. e. Reform I, 87 og Danske Kirkelove I, 352). Da man nu adskillige Steder, som det fremgaar af Palladius ndf udgivne Efterskrift, klagede over, at Ordinansen ikke var til at faa til Købs, lod Myndighederne den optrykke 1553 efter Originalen.

Til den ny Udgave føjede Palladius en Efterskrift, i hvilken han i et kraftigt Sprog opfordrer Sognepræster og Sjælesørgere i det ganske Rige til at rette sig efter Ordinansen, at det ikke skal vise sig, de kun ønsker den paa Skrømt: "saa de leder efter det, de ikke lyster at finde".

Denne Efterskrift optryktes uændret i alle senere Udgaver af Christian d. Tredjes Ordinans. Den findes saaledes i følgende Tryk:

1. *Originaludgaven* 1553, Bl. Cxxxiiiir-v, Formatet er ligesom i de følgende Udgaver lalle Oktav (se efterstaaende Gengivelse af Titelbladet og dets Bagside med Chr, III's Portraet), Linjeantallet er 22. Paa sidste Blad findes Hans Vingaards Symbolum: *HGHVDA* (se foran I. Bind S. 116); derunder: *Prented i Kebenhaffn M.D.Liii.*

2. *Den rette Ordinants* 1562, Bl. CXLIIIv. Paa sidste Blad: *Prentet i Kiøbenhaffn/ aff Hans Zimmerman Aar etc. M.D.LXII*

410

411

412

3. *Den rette Ordinants* 1574, Bl. CLIXr-v. Paa sidste Blad: *Prentet i Kiøbenhaffn/ aff Hans Støckelmann /*

oc Andrea Gutteruitz Aar 1574

4. *Den rette Ordinants* 1582, Bl. CLIXr-v. Paa sidste Blad: *Prentet i Kiøbenhaffn/ hos Andream Guteruitz Aar 1582*

5. *Den rette Ordinants* 1617, Bl. CLIXr-v. Paa sidste Blad: *Prented i Kiøbenhaffn/ hoss Henrich Waldkirch. Anno M.DC.XVII.*

6. *Den rette Ordinants* 1640, Bl. CLIXr-v. Paa sidste Blad: *Prentet i Kiøbenhaffn/ Hoss/ Salig Henrich Waldkirchs Arffuinger. Anno M.DC.XXXX.*

Exemplarer af alle Udgaver findes paa d. kgl. Bibl. i København.

413

Peder Palladius til den Christen Læsere.

EFterdi at der findis brøst/ Saa vel hoss Kircke Tienere/ som hoss andre/ at Kongelig Maiestas Ordinans icke holdis ved mact/ i mange Steder/ oc mand klager/ at Ordinansen findis icke fal/ See da faa de den her atter vdprentet igen/ oc ret offuerseet effter den sande Original saa vel som den første/ Gud giffuit at mange deris aarsag och icke lyster at finde/ Det er/ de skøde icke meget om Ordinansen/ som icke helder om andet Huad øffuerigheden Christelige biuder oc befaler/ Men huilcken Sogneprest oc Sielesøriger i dette gantske rige/ som icke holder sig effter denne Ordmanse/ hand er ingen tro Tiener vdi sit embede/ oc der til met en meneder/ Her offuer kand huer randsage sig selff oc rette sig/ oc Købe Ordinansen oc holde sig der effter/ vdi vor Herre Jesu Christo. Gud giffue oss sin naade der til AMEN.